

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Viltė MIGONYTĖ-PETRULIENĖ

**LIETUVOS TARPUKARIO (1918–1940)
KURORTŲ ARCHITEKTŪRA
KAIP MODERNĖJANČIOS VISUOMENĖS REIŠKINYS**

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, menotyra (03H)

Kaunas, 2016

UDK

Mokslo daktaro disertacija rengta 2012–2016 metais Vytauto Didžiojo universitete pagal Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro suteiktą Vytauto Didžiojo universitetui ir Lietuvos Edukologijos universitetui 2011 m. birželio 21 d. (įsakymas Nr. V-1124) doktorantūros teisę.

Mokslinis vadovas:

a. a. Prof. dr. Nijolė Lukšionytė, Vytauto Didžiojo universitetas, humanitarinių mokslų sritis, menotyros mokslo kryptis (03H) *2012–2014 m.*

Prof. dr. Rasutė Žukienė, Vytauto Didžiojo universitetas, humanitarinių mokslų sritis, menotyros mokslo kryptis (03H) *2014–2016 m.*

ISBN

TURINYS

ĮVADAS	5
I. LIETUVOS KURORTŲ VYSTYMASIS TARPUKARIU. TEISINIS IR ADMINISTRACINIS ASPEKTAI	16
1.1. Modernaus kurorto priešistorė	18
1.2. Kurortų atgaivinimas de facto 1918–1932 m.	23
1.2.1. Sveikatingumo kurortų atkūrimas. Birštonas ir Likėnai.....	25
1.2.2. Pramogavimo vizijos tąsa Palangoje	33
1.2.3. Neoficialūs kurortai: „rekreacinio tinklo“ užuomazgos tarpukario Lietuvoje	36
1.3. Etapas de jure. Kurortų raida 1932–1940 m.....	40
1.3.1. Birštono ir Likėnų miestovaizdžių modernizavimas.....	42
1.3.2. Kurortinio epicentro suformavimas istorinėje Palangos dalyje.....	48
1.3.3. Regioninio lygmens kurortų plėtra	52
II. MODERNĖJANTIS LAISVALAIKIS: KURORTAS – PRAMOGŲ ERDVĖ.....	60
2.1. „Trečiosios erdvės“ architektūra: pramoginis laisvalaikis kurortuose.....	60
2.1.1. Kurhauzai	61
2.1.2. Atskiri prekybos ir laisvalaikio objektai.....	65
2.1.3. Pliažų infrastruktūra.....	68
2.2. Dekoratyvaus kurortiškumo naratyvas vilų stiliaus architektūroje	73
2.2.1. Modernumo ir dekoratyvumo jungtis Birštono ir Palangos vilose	75
2.2.2. Stilistinių elementų įvairovė mažesniųjų kurortų vilų architektūroje.....	85
III. MODERNIZMAS KURORTUOSE KAIP SOCIALINIS PROJEKTAS: SANATORIJŲ IR GYDYKLŲ ARCHITEKTŪRA.....	93
3.1. Raudonojo Kryžiaus draugijos sanatorija ir gydykla	96
3.2. Draugijos kovai su tuberkulioze sanatorija	99
3.3. Privačių iniciatyvų ir Kauno miesto ligonių kasų gydamosios funkcijos pastatai.....	101
3.4. Kitų sąjungų ir draugijų sanatorijos ir poilsio namai	108
IV. MODERNĖJANTI PRIVATAUS GYVENIMO ARCHITEKTŪRA KURORTUOSE	114
4.1. Modernizmo idėjų sklaida teoriniame tarpukario architektūros diskurse	116
4.2. Kurortų gyvenamieji namai: tarp miesto ir kaimo.....	121
IŠVADOS	133
BIBLIOGRAFIJOS SĄRAŠAS	136
ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS.....	163
ILIUSTRACIJOS	171

„Pasakyk man, ar neteko vaikštinėjant po miestą pastebėti, kad vieni trobesiai nebylūs, kiti – kalba, o tretį – net dainuoja?“

Paul Valéry*

---

* Iš Vlado Švipo knygos „Miesto gyvenamieji namai“ (Kaunas: Varpas, 1933, p. 4.).

IVADAS

Tyrimo objektas. Kurortinė architektūra Lietuvoje, kaip funkciškai įprasminas fenomenas, yra palyginti nesenas miestų raidos reiškinys, kurio ištakos – XIX amžiaus pabaigoje užgimęs ir XX amžiaus pradžioje itin paspartėjęs urbanistinės, o tuo pat metu ir modernios laisvalaikio kultūros formavimasis. Poilsio miestelių fizinės ir kultūrinės aplinkos vystymuisi bei populiarumui Lietuvoje XIX amžiaus antroje pusėje, visų pirma, turėjo įtakos pasikeitusios visuomenės egzistavimo aplinkybės. Amžių sandūroje vykstantys modernizacijos (mokslo ir technologijų pažangos) procesai¹ lėmė materialinių gyvenimo sąlygų ir dvasinių vertybių kaitą. Visuomeninio, tiek fizine, tiek mentaline prasme, gyvenimo kokybės progresas individui atvėrė galimybę skirti daugiau laiko poilsiui, pažinimui ir pramogoms, palaiapsniui ėmė reikštis rafinuotas laisvalaikio kultūros kultas.

Poilsio kultūros fenomenas visose visuomeninio ir kasdieninio gyvenimo sferose Lietuvoje suintensyvėjo atkūrus Nepriklausomybę. Disertacijoje tyrinėjamas visoje šalies teritorijoje tarpukariu (1918–1940) formavęsis „kurortų tinklas“ ir jame klestėjusi poilsio kultūra bei su ja susiję architektūriniai miestietiškoji ženkli: kurortiniam laisvalaikiui, gydymui (reabilitacijai) ir gyvenimui pritaikyti ir naujai pastatyti vasarnamiai, vilos, kurhauzai, restoranai, sanatorijos, gydyklos, poilsio namai, vaikų vasaros kolonijos, prekybinės paskirties objektai (parduotuvės, kioskai), viešojo infrastruktūra (maudyklės, paviljonai, persirengimo kabinos).

Disertacijoje *poilsio kultūros* sąvoka siejama su moderniu XX amžiaus pradžioje suklestėjusiu visuomeninio gyvenimo reiškiniu, lėmusiu fizinės aplinkos vystymąsi ir specifines jos apraiškas. *Kurortai* apibrėžiami kaip tarpukariu susiformavusi savita urbanistinė morfologinė struktūra, apjungianti fizinę ir socialinę aplinką. Toks požiūris atveria visiškai naują tyrimo pjūvį – į Lietuvos tarpukario kurortų architektūrą pažvelgiama kompleksiskai, susiejant ją su bendraisiais visuomenės raidos procesais. Turint omenyje, jog tarpukario architektūra idėjine prasme augo įtampos lauke tarp modernybės ir dekoratyvumo (atskirais atvejais įgyjančio tautinio stiliaus apraiškas), disertacijoje siekiama praplėsti kurortų architektūros suvokimo kontekstą – užčiuopti modernių formų jungtis su lokaliais ir istorinės statybos tradicijomis, įvardinti architektūrinių sprendimų savitumus ir juos nulėmusias politines, socialines ir kultūrinės priežastis, atrasti kurortinių pastatų ir (ar) laisvalaikio erdvių ir gyvenimo būdo ryšį, iširti ar (kaip) kurortinė architektūra veikė to meto žmogaus suformuotą erdvinės aplinkos įvairovę, atskleisti kurortų vaidmenį tarpukario Lietuvoje.

---

¹ Pavyzdžiui, 1862 metais per Vilnių nutiesta Peterburgo–Varšuvos geležinkelio atkarpa, o 1873 m., per Šiaulius pravedus Liepojos–Rimnių liniją, Lietuva virto prekybinio ir kultūrinio tranzito šalimi.

Atsižvelgiant į tai, jog kurortų raidai tarpukariu didelę reikšmę turėjo tuo metu šalyje galioję teisiniai ir administraciniai reguliavimai, tyrimas sutelktas į tarpukario laikotarpio Lietuvos teritoriją. Didžiausias dėmesys skirtas svarbiausiems Lietuvos kurortams – Palangai ir Birštonui bei mažesniems kurortiniams miesteliams: Likėnams, Alytui, Varėnai, Zarasams, Kuršių nerijai, pakaunės arealo kurortams (Aukštajai Panemunei, Kačerginei, Kulautuvai, Lampėdžiams). Prie kitų Lietuvos administracinių centrų esančios ir mažesniųjų miestelių rekreacinio pobūdžio teritorijos (pavyzdžiui, Indrioniškis Anykščiuose, Pivonija Ukmergėje ir pan.) tarpukariu neretai būdavo pavadinamos kurortais, bet neturėjo labiau išreikštų architektūrinių ar urbanistinių savitumų, susijusių su kurortine veikla. Todėl šių pavyzdžių analizė neplėtojama. Dėl tos pačios priežasties disertacijoje minimi, tačiau nėra atskirai tyrinėjami miesteliai, kuriuose iki galo nebuvo išvystytos kurortinės funkcijos, kaip pavyzdžiui, Kazlų Rūda, Vieکشniai, Jurbarkas, Pasvalys ir kiti. Dėl topografinių objekto ribų į tyrimą nebuvo įtrauktas Druskininkų kurortas, tarpukariu priklausęs Lenkijai. Užsienio šalių kurortų istorijos fragmentai pasitelkiami tik atliekant lyginamąją, kontekstinę Lietuvos tarpukario kurortų architektūros analizę.

Tyrimo tikslas – ištirti Lietuvos tarpukario (1918–1940) kurortų architektūrą kaip modernėjančios visuomenės reiškinių, išaiškinti, kaip, keičiantis tradicinei mąstysenai, t.y. praturtinant kasdieninį gyvenimą naujomis veiklos formomis, ypač susijusiomis su poilsiaivimu, pramogavimu ir sveikatinimu, plečiasi architektūros formų ir tipų įvairovė ir *vice versa*, ką naujai besiformuojanti fizinė aplinka byloja apie to meto visuomenę ir besiilsintį žmogų.

Uždaviniai:

- Atskleisti istorines modernių Lietuvos kurortų ištakas, atkūrimo priežastis ir aplinkybes iki institucionalizuojant laisvalaikį kaip reiškinių bei išskirti dominuojančias rekreacinių veiklų kryptis antruoju tarpukario laikotarpiu.
- Identifikuoti didžiųjų Lietuvos kurortų miestovaizdžių ir rekreacinių veiklų kaitos procesus tarpukariu bei nustatyti kurortų tinklo plėtros aplinkybes ir motyvus visoje šalies teritorijoje po Kurortų įstatymo priėmimo.
- Išanalizuoti tarpukario kurortinės architektūros tipologinę įvairovę, atspindinčią laisvalaikio naratyvą, konstruojamą viešajame diskurse. Įvardinti sąsajas tarp funkcinės šių objektų reikšmės ir architektūrinės raiškos intensyvumo bei savitumo.
- Ištirti sanatorijų ir gydyklų architektūrą Lietuvos tarpukario kurortuose ir apibrėžti socialinių aktorių (tarpukario organizacijų) veiklos įtaką kurortinei sveikatingumo praktikai.

- Apibūdinti planavimo ir vizualinės raiškos bruožus Lietuvos tarpukario kurortų gyvenamuosiuose namuose, atpažįstant elementus, susijusius su kurortiškumo fenomenu.

Ginamieji teiginiai:

1. Socialiniai veiksniai lėmė, kad po Pirmojo pasaulinio karo nualintoje šalyje valstybiniu lygiu pradėti svarstymai dėl kurortų atstatymo. Remiantis dar iki 1918 metų pagrindiniuose Lietuvos kurortuose susiklosčiusiomis veiklų kryptimis, formaliai (*de facto*) atkurtos sveikatinimo (Birštone, Likėnuose) ir pramogavimo (Palangoje) funkcijos.

2. Kurortų įstatymo priėmimas 1932 metais (jame numatytos rinkliavos sąlygos, vykdytas administracinis ir infrastruktūrinis teritorijų vystymas, sklaida spaudoje) tapo formaliuoju – juridiniu (*de jure*) kurortų tinklo vystymo ir laisvalaikio, kaip reiškinių, plėtros tarpukario Lietuvoje riboženklis.

3. Laisvalaikio kultūros apraiškų galima užčiuopti visoje kurortų teritorijoje: kino teatrai, kioskai, paviljonai, restoranai, cukrainės, kėglinės, ateljė ir kiti panašūs pastatai apjungė atskiras funkcines zonas į vientisą kurortinio gyvenimo organizmą. Nepaisant to, išsiskiria koncentruotos teritorijos, kuriose ryškiausiai atsiskleidžia funkciniai ir estetiniai šio reiškinių bruožai – kurhauzai, pliažų infrastruktūra ir vilos.

4. Bendrajame tarpukario fizinės veiklos kontekste kurortų architektūra užima išskirtinę reikšmę funkcinio, tipologinio bei estetinio požiūriu ir įsilieja į šalies modernizacijos procesą. Nors pastarasis į kurortų aplinką atnešė akivaizdžias vizualines vienodėjimo tendencijas, tačiau praturtino sanatorijų, gydyklų ir gyvenamųjų namų architektūros kalbos elementus, padėjusius suformuoti aukštesnius standartus atitinkančią gyvenimo, poilsio ir sveikatinimo kokybę kurortuose.

Tyrimo problema:

Disertacijos objekto problematiką atskleidžia tyrime taikomi tematiniai pjūviai – *architektūrinis ir sociokultūrinis*. Lietuvos tarpukario architektūros analizė atidengia reikšmingas istorinės praeities įtakas, o taip pat ir valstybės lūkesčius. Pastarieji visos šalies, taip pat ir kurortų, architektūroje sugestijuoja tautinio pasididžiavimo projekciją, išreikštą per modernumą. Kurortinės erdvės (aplinkos) tyrimas atskleidžia ir kurortų vaidmenį modernėjančioje visuomenėje, yra svarbus kaip vienas iš jos šviesėjimo raidos aspektų, taip pat atspindi bendrą socialinio, kultūrinio ir dvasinio susivokimo būseną Nepriklausomybę atkūrusioje šalyje.

Temos aktualumas:

Moderniosios laisvalaikio aplinkos, kaip reiškinių, analizė yra aktuali tiek kaip mokslinio tyrimo objektas, tiek kaip šiandienos kultūrinių procesų dalis. Tarpukario laikotarpio tyrimus aktualizuoja artėjantis Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo šimtmetis. Atsižvelgiant į tai, jog didžioji dalis kurortinės architektūros objektų yra mediniai, būtina akcentuoti šios statybinės medžiagos trapumo aspektą bei būtinybę paspartinti jų tyrinėjimus. Tokio pobūdžio studijos yra svarbios ir dėl šiandieniniame pasaulyje nenumaldomai augančių poilsinių veiklų poreikių, lemiančių neretai skausmingus istoriškai susiklosčiusios fizinės aplinkos praradimus.

XX amžiaus antrojo–ketvirtojo dešimtmečio kurortų (Birštono, Palangos) bei vietovių, turėjusių kurortinį statusą (Smardonės-Likėnų, Lampėdžių, Kulautuvos, Kačerginės, Aukštosios Panemunės, Kuršių nerijos miestelių ir kt.) architektūra yra svarbi statybinio ir kultūrinio palikimo dalis, nes tokie „objektai įprasmina vietovę, suteikia jai įvairovės bei vizualinio savitumo ir yra jos socialinės raidos bei kultūrinės vertės liudytojai“². Tačiau iki šiol panašaus pobūdžio studijos, kurortus pristatančios kaip bendrų socialinių ir kultūrinių procesų dalį, išlieka XX amžiaus architektūros istorijos tyrimų paraštėse. Verta pridurti, jog dėl specifinių savybių šioje architektūros šakoje galima atpažinti romantizmo įtaką. Todėl svarbu plėtoti šios pasaulėžiūros ir jos idėjų adaptavimo poilsinėje kultūroje studijas, taip praturtinant bendrąjį romantizmo kultūros suvokimą.

Kurortų architektūra yra labai svarbi paveldo dalis, padedanti suvokti architektūrinės raidos savitumus ne tik Lietuvoje, bet ir visame Baltijos pakrantės regione bei kitose kaimyninėse šalyse. Pastarųjų įtaka, ypač Lenkijos, Latvijos, Vokietijos, Šveicarijos, Rusijos, ženkli mūsų šalies kurortų architektūroje. Nors laisvalaikio tradicijos ir poilsio aplinka Lietuvoje pradėjo formuotis XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje, didžioji dalis reikšmingų, su modernia poilsio kultūra sietinų kurortinių pastatų, inspiruotų istorinių stilių, vietinės tradicijos bei moderniosios minties (kurhauzų, restoranų, paviljonų, viešbučių, sanatorijų, pensionų, gydyklų ir pan.), buvo pastatyti tarpukariu. Šio laikmečio kurortų architektūra egzistuoja tame pačiame areale kaip ir kita profesionali tarpukario architektūra, o jos specifinė stilistika ir tipologija turi daug bendrumų ir ryšių su bendraeuropinėmis poilsio kultūros tendencijomis.

Temos iširtumas ir literatūros bei šaltinių apžvalga

Lietuvos tarpukario kurortai kaip kompleksinis (socialinis, kultūrinis ir architektūros) reiškinys iki šiol nėra tyrinėti. Šalies menotyros lauke taip pat nėra atlikti ir nuoseklūs monografijos lygio tarpukario kurortinių pastatų tyrimai. Ši tema šalies architektūros istorikų,

---

² Bučas, Jurgis; Čepaitienė, Rasa; Gražulevičiūtė-Vilėniškė, Indrė; Mlinkauskienė, Aušra. *Paveldas Lietuvos statybų vizijos kontekste* // Urbanistika ir architektūra, 2007, nr. 4, p. 201.

kraštotyriminkų paliečiama labai fragmentiškai, daugiausiai istoriniu ir (ar) stilistiniu požiūriu aprašant (paminint) vieną ar kelis (neretai geriausiai žinomus) kurortų objektus ar su jais susijusias asmenybes, jų atsiminimus pavieniuose straipsniuose³, mokslo populiarinimo leidiniuose⁴ bei trumpuose tekstuose knygoje⁵, disertacijų dalyse⁶ ir kitose studijose⁷. Todėl temos tyrimas yra paremtas šaltiniais.

Pagrindiniu uždaviniu disertacijoje nebuvo pasirinkta nei išsami urbanistinė⁸, nei formalioji architektūros istorijos analizė. Pastaroji šiame darbe taikoma tik tais atvejais, kada per

³ Pavyzdžiui: Baužienė, Morta. *Rekreacinio miesto savitumas (Birštono medinės architektūros pavyzdžiu)* // Archiforma, 2012, nr. 1-2 (50), p. 34-41; Gabrėnas, Arnoldas. *Atidžiau žvelgiant į Druskininkų medinę architektūrą* // Archiforma, 2012, nr. 1-2 (50), p. 92-99; Zigmantaitė, Marta. *Palangos Kurhauzo atkūrimo romantika*. Archiforma // 2012, nr. 3-4 (51), p. 24-26; Ptašek, Maja. *Liūdnas esė apie Palangą* // Archiforma, 2012, nr. 3-4 (51), p. 72-82; Demereckas, Kęstutis. *Kuršių nerija tradicinės ir kurortinės architektūros sandūroje XIX a. pab. – XX a. pr.* // Archiforma, 2012, nr. 3-4 (51), p. 83-88; Ulozaitė, Nijolė. *Birštono gydomoji vieta: iš Vaižganto publikacijų apie Birštono kurortą* // Gyvenimas, 2005 m. lapkričio 5 d.; Bielskytė, Eglė, Daugnora, Eligijus. *Publicistika, 1920-1924. Birštono patogumai ir įdomumai*. Vilnius: LLTI Leidybos centras, 1999; Brukas, Algirdas. *Kauno miškų istorija (II)* // Gimtasai kraštas, 2011, p. 106-111. Prieiga per internetą: <http://www.ziemgala.lt/saugykla/pdf/13-brukas.pdf>, [žr. 2016 m. sausio 15 d.]; Grajauskienė, L. *Birutės alėjoje – romantiškosios „Romeo“ ir „Džiuljeta“ ir paslaptįs „Anapolis“* // Palangos tiltas, 2013 m. rugpjūčio 1 d., p. 10; Lenkimaitė, R. *Palangos uostas ir tiltas į jūrą* // Žemaičių žemė, 2012, nr. 1, p. 42-43; Kuzmickas, Vytautas. *Birštono krašto istorijos lobiai ir paslaptys (III). Ieškokime senųjų Federavičių namų pėdsakų...* Prieiga per internetą: <http://kvitrina.lt/birstono-krašto-istorijos-lobiai-ir-paslaptys-iii-ieskokime-senuju-federaviciu-namupedsaku/>, [žr. 2015 m. spalio 2 d.]; *Birštono muziejuje veikia ekspozicija, skirta Nikodemui Silvanavičiui*. Prieiga per internetą: <http://birstonomuziejus.lt/lt/7827/more>, [žr. 2016 m. kovo 12 d.]; Genovaitė Mačiutė. *Birštono vila – 1926 metais Paryžiuje išleistoje Žano Moklero kelionių knygoje*. Prieiga per internetą: <http://www.gyvenimas.eu/2014/12/09/birstono-vila-1926-metais-paryziuje-isleistoje-zano-moklero-kelioniuknygoje/>, [žr. 2015 m. spalio 13 d.] ir kt.

⁴ Nevardauskienė, Daiva. *Aukštosios Panemunės istorija. Istorinė apžvalga nuo seniausių laikų iki šių dienų*. Kaunas: Prix Fixe, 2010; *Senoji Palanga. Henriko Grinevičiaus fotografijų ir atvirukų kolekcija* / sud. Margarita Matulytė, Saulius Striuogaitis. Vilnius: UAB Sapnų sala, 2009; *Žvilgsnis į Alytaus praeitį* / sud. Giedrius Bernatavičius. Alytus: UAB Alytaus spaustuvė, 2003 ir kt.

⁵ *Lietuvos architektūros istorija (nuo XIX a. II-ojo deš. iki 1918 m.)*. T. 3 / red. N. Lukšionytė-Tolvaišienė. Vilnius: Savastis, 2000; *Kultūros paminklų enciklopedija*. T. 2 / T. 3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 1998; Bučas, Jurgis. *Senoji Lietuvos kurortų architektūra* // Urbanistika ir rajoninis planavimas, 1990, nr. 16, p. 107; Ptašek, Maja. *Medinė kurortų architektūra. Medinė architektūra Lietuvoje*. Vilnius: Vaga, 2002, p. 111-122; Matulytė, Margarita. *Bažnyčios visuomeninis statusas pajūrio kurorte. Palanga. Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų bažnyčia* / sud. Danutė Mukienė. Vilnius: Petro ofsetas, 2007, p. 66-71; Genienė, Zita. *Palangos miesto ir kurorto raida XIX-XX amžiais. Palangos istorija* / sud. Vladas Žulkus. Klaipėda: Libra Memelensis, 1999 ir kt.

⁶ Tutlytė, Jūratė. *Rekreacinė architektūra Lietuvos kurortuose (1940-1990 m.): kompleksinis kokybės vertinimas: humanit. m. dr. disertacija*. VDU. Kaunas, 2002; Preišegalavičienė, Lina. *Interjeras tarpukario Lietuvoje: veiksniai, formos, tendencijos: humanit. m. dr. disertacija*. VDU. Kaunas, 2014 ir kt.

⁷ Ediklienė, E. *Palangos kraštotyriminiai tyrimai*. Rankraštis. Palangos viešoji biblioteka, Kraštotyros skyrius, 8 deš.

⁸ Lietuvos kurortų urbanistinę raidą tarpukariu savo tyrimuose yra palietęs ne vienas autorius, pavyzdžiui, istorinę-urbanistinę Birštono vystymosi hipotezę iki 1940-ųjų „ketvirtajame Lietuvos TSR Architektūros klausimų tome“ (Vilnius, 1974) kelia architektūros ir urbanistikos mokslo tyrėjas Algimantas Miškinis. Kitoje savo studijoje – monografijų serijoje „Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. Užnemunės / Rytų / Vakarų Lietuvos miestai ir miesteliai“ (Vilnius, 1999-2007), autorius chronologiškai aprašo Druskininkų, Palangos, Birštono ir kt. kurortų (kurortinių vietovių) architektūros ir urbanistikos raidą nuo teritorijų susiformavimo pradžios iki Nepriklausomybės laikų. Nemenką indėlį Lietuvos kurortų urbanistikos ir kraštotvarkos mokslų tyrinėjimų srityse paliko Vladas Stauskas, Jurgis Bučas ir kiti. Autoriai mėginami atskleisti probleminius rekreacinių vietovių vystymosi aspektus, teoriniuose darbuose labiau orientuojasi ne į architektūros istorijos raidos tyrimus, bet į suformuotų architektūrinių / urbanistinių elementų ir gamtinės aplinkos sanklodą bei dermę (pavyzdžiui: Stauskas, Vladas. *Kelias į Kuršių nerijos pasaulinį pripažinimą* // Urbanistika ir architektūra. 2001, nr. 1, p. 49-52; Bučas, Jurgis. *Tarpukario Druskininkų architektūros paveldas istorijos kontekste*. Pranešimas konferencijoje. *Druskininkai tarp Pasaulinių karų. Tarpukario Druskininkai liudininkų ir tyrinėtojų akimis*. Druskininkai, 2005 m. rugsėjo 30 d.; Bučas, Jurgis. *Senoji Lietuvos kurortų architektūra* // Urbanistika ir rajoninis planavimas. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. 1990, nr. 16. Vilnius: Mokslo, 1999 ir kt.). Dėl šios priežasties disertacijoje jų tyrimais nebuvo remtasi.

atvejo studiją siekiama giliau pažvelgti į tam tikrus objektus (pastatus, statinius, kompleksus), jų istoriją, tokiu būdu iliustratyviai papildant bendrą tarpukario kurortinės aplinkos, kaip reiškinių, suvokimo kontekstą. Todėl tokiems pavyzdžiams aptarti daugiausiai remtasi archyvine medžiaga, tarpukario publikuotais šaltiniais, natūros studijomis, o darbo objekto kontekstualizavimui naudota Lietuvos ir užsienio autorių literatūra. Svarbiausi kitų šalių tyrėjai ir jų leidiniai, publikacijos bus plačiau aptartos įvado dalyje prie darbo struktūros ir tyrimo metodikos aprašymo, nes jie tapo svarbūs šiame tyrime ne tik ieškant kurortinių pastatų tipų ir stilių ištakų bei sąsajų, bet ir dėl metodologinės pozicijos.

Archyviniai šaltiniai. Pagrindine disertacijos tyrimo medžiaga tapo pirminiai šaltiniai – Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA) ir LCVA fotodokumentų skyriaus, Lietuvos valstybės istorijos archyvo (LVIA), Kauno apskrities archyvo (KAA) informacija (kurortų atstatymo bylos, planai), taip pat kolekcininkų (Antano Burkaus, Petro Kaminsko, Vytauto Sinkevičiaus ir kitų) istorinių atvirukų rinkiniai. Nuodugniausiai tyrinėtos LCVA Vidaus reikalų ministerijos (VRM) Statybų ir sauskelių inspekcijos fondo (nr. 1622) 1–7 apyrašų bylos, kuriose rasti 1923–1944 metais išduoti statybų kurortuose leidimai, aktualūs įstatymų projektai, nutarimai, posėdžių protokolai, administracijos skyriaus veiklos ir personalo medžiaga, susirašinėjimai statybų ir remonto klausimais, miestelių, kelių, valstybinių įstaigų ir gyvenamųjų pastatų projektai, nugriautų senų pastatų fotografijos, patikrinimo aktai ir pan. Taip pat disertacijai tapo svarbi VRM Sveikatos departamento fondo (nr. 380) 1 apyrašo bylų 1919–1940 metų atrasta medžiaga (susirašinėjimai sveikatos ir naujų pastatų statybų klausimais, kurortų atstatymo aktai), VRM Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos fondo (nr. 1734) 1 apyrašo 1919–1944 m. bylos (statutai, organizacijų įstatai, posėdžių protokolai, Vyriausios valdybos, Vyriausiojo įgaliotinio karo pabėgėliams šelpti įstaigos ir Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus komiteto aplinkraščiai, susirašinėjimo veiklos klausimais dokumentai ir kt.), VRM Alytaus apskrities savivaldybės fondo (nr. 1567) 3 apyrašo 1918–1944 m. ir kitų fondų (nr. 4, 5, 1500 ir t.t.) bylos. LVIA atrasti tyrimui svarbias Vilniaus gubernijos braižyklos (Виленская губернская чертёжная) fondo (nr. 526) 1 ir 3 apyrašų bylas padėjo istorikė Raimonda Rickevičienė. KAA daugiausiai tyrinėtos Kauno apskrities statybos komisijos fondo (nr. 17) 1 apyrašo bylos apie ūkio srities administravimą, projektavimą ir statybas 1921–1946 metais, taip pat Kauno miesto savivaldybės Socialinės apsaugos skyriaus fondo (nr. 59) 5 apyrašo 1918–1940 metų bylos, Kauno miesto savivaldybės fondo (nr. 219) 1 apyrašo 1918–1944 metų bylos, Lietuvos generalinės srities Technikos ir susisiekimo generalinio tarėjo Vyriausiosios statybos valdybos fondo (nr. R-961) 1 apyrašo 1941–1944 metų ir kitų fondų bylos.

Tarpukario publikuoti šaltiniai, kuriuose vienokiu ar kitokiu aspektu minima kurortinė aplinka Lietuvoje, taip pat nuo jos neatsiejamos bendrosios tuometinės pilietinės visuomenės

aktualijos, papildė archyvinis duomenis ir daugeliu atvejų įk kontekstino pateiktus istorinius faktus. Kitaip tariant, tokių disertacijoje naudotų leidinių kaip „Lietuvos pajūrys“⁹, „Lietuvos kurortai“¹⁰, „Alytus“¹¹, „Kelionės po Lietuvą“¹² ir kitų¹³ bei periodinės spaudos („Lietuvos Aidas“, „Lietuvos Žinios“, „XX amžius“, „Vyriausybės žinios“, „Darbas“, „Naujasis Žodis“, „Diena“, „Savivaldybė“, „Naujoji Romuva“, „Medicina“, „Atspindžiai“, „Viltis“, „Sveikata ir darbas“, „Fiziškas auklėjimas“, „Birštonas“, „Palanga“ ir kitų) publikacijose pateikiama informacija vertinta ir pritaikyta labiau kaip sociokultūrinis reiškinys bei jų ženklus koduojantis (visuomenės atspindžius atskleidžiantis) šaltinis, bet ne kaip objektyvus faktų rinkinių žemėlapis.

Dar viena šaltinių grupė, suteikusi objekto tyrimui bendresnį suvokimą apie laikotarpio politinės, socialinės, kultūrinės aplinkos, kaip visumos, raidą – literatūra, pristatanti kurortinės architektūros ir sociokultūrinio konteksto ištakas¹⁴ ir Lietuvos autorių *studijos įvairiomis tarpukario temomis*. Pastarosios aprėpia platų tyrimų spektrą, nuo kultūrologinių, kasdienybės istorijų¹⁵, fragmentinių tarpukario Lietuvos architektūros istorijos¹⁶ iki XX amžiaus

---

⁹ *Lietuvos pajūrys*. Lietuvos geležinkelių valdyba, Kaunas: Spindulio spaustuvė, 1931.

¹⁰ Čižas, J. *Lietuvos kurortai*. Kaunas: Minties Ratas, 1938.

¹¹ *Alytaus kurorto direkcijos leidinys*. Alytus: Spindulio giliaspudė, 1939.

¹² Andriušis, Pulgis. *Kelionės po Lietuvą*. Vilnius: Bonus animus, 2013.

¹³ *Zarasų kraštas. Lietuvos turizmo sąjungos Zarasų skyriaus leidinys*. Zarasai: E. Rozeno spaustuvė, 1936; *Lietuvos pajūrys*. Lietuvos geležinkelių valdyba. Kaunas: Spindulio spaustuvė, 1931.

¹⁴ *Givenimo džiaugsmas. Pagal serą Džoną Lebboką*. Tilžė: Otto v. Mauderodė, 1902; Gabrys, Juozas. *Trumpas Lietuvos aprašymas*. Vilnius: Vilniaus Žinių spaustuvė, 1905; Šalčius, Matas. *Dešimt Metų Tautiniai Kultūrinio Darbo Lietuvoje. Tėvynės Mylėtojų Draugijos leidinys*. Čikaga: Lietuvos spaustuvė, 1917; *Birštonas ir jo gydomieji dalykai*. Vilnius: Vilniaus spaustuvė, 1910; Mulevičiūtė, Jolita. *Keliaujantis žmogus XIX a. II pusės Lietuvoje // Menotyra*, 2003, nr. 2 (31), p. 39-44; Omilanowska, Malgorzata. *Pabaltijo Zakopanė. Palanga Tyszkiewiczų laikais*. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2014; *Kuršių nerijos tradicinės architektūra / sud. Kęstutis Demereckas*. Klaipėda: Libra Memelensis, 2011; Aleksandravičius, Egidijus. *XIX amžiaus profiliai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993; Ragauskienė, Raimonda. *Stakliškių istorinė raida iki XIX amžiaus. Lietuvos valsčiai. Jieznas. Stakliškės*. Vilnius: Versmė, 2010; Ragauskienė, Raimonda. *Karališkojo Birštono praeitis. Istorinė raida iki XIX a.* Vilnius: Petro ofsetas, 2004 ir kt.

¹⁵ Polkaitė, Giedrė. *Reklama Vilniaus ir Kauno spaudoje tarpukariu: daugiau panašumų ar skirtumų? Sostinė kaip tapatumo simbolis. Vilnius ir Kaunas tarpukario kultūroje*. Vilnius: UAB Petro ofsetas, 2014, p. 125-149; Lakačauskaitė – Kaminskienė, Regina. *Buities modernizacija Lietuvoje XX a.: modernizacijos skatinimo kampanijos viešojoje erdvėje // Menotyra*, 2011, nr. 4, p. 291-307; Šatavičiūtė, Lijana. *Modernaus būsto idėja tarpukario Lietuvoje: tarp funkcionalizmo ir tautinio romantizmo // Menotyra*, 2011, nr. 4, p. 275-290; Jurevičiūtė, Aušra. *Karo invalidų organizacijos Lietuvoje 1923-1940 m. // Kauno istorijos metraštis*, 2007, p. 7-54; Mykolaitytė, Aurelija. *Kartų konflikto analizė tarpukario spaudoje ir literatūroje*. Priega per internetą: http://www.ziemgala.lt/saugykla/pdf/3_mykolaityte_1.pdf, [žr. 2016 m. kovo 5 d.]; Trimakas, Ramūnas. *Lietuvių nacionalinis identitetas: etniškumo ir konfesiškumo santykio problema tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918-1940) // Sociologija. Mintis ir veiksmai*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1999, nr. 3 (5), p. 67-80; Račiūnaitė, Rasa. *Nacionalinių vertybių ir miestietiškos sąmonės plėtra: tarpukario Kaunas ir jo priemiesčiai // Lietuvos etnologija*, 2005, nr. 4 (13), p. 111-133 ir kt.

¹⁶ Kančienė, Jolita. *Moderniosios Kauno architektūros užuomazgos. Kauno tarpukario architektūra*. Kaunas: Kauno architektūros festivalis, 2013, p. 10-19; Petrusis, Vaidas. *Architektūros politikos apraiškos Lietuvos tarpukario (1918–1940 m.) periodikoje: tarp reprezentacijos ir socialinio teisingumo // Urbanistika ir architektūra*, 2009, nr. 33(2), p. 126-134; Jankevičiūtė, Giedrė. *Dailės gyvenimas Lietuvos respublikoje 1918-1940*. Kaunas: Spaudos praktika, 2003 ir kt.

architektūrinio palikimo problematiką nagrinėjančios paveldosaugos teorijos¹⁷. Literatūros gausa įrodo, jog pastarąjį dešimtmetį tarpukario tyrimams menotyrininkų tarpe skiriamas vis didesnis dėmesys.

Darbo struktūra ir tyrimo metodika

Disertaciją sudaro įvadas, keturios dėstymo dalys, išvados, literatūros ir šaltinių bei iliustracijų sąrašas, priedai ir iliustracijos. Pirmojoje dalyje, remiantis archyvine medžiaga ir tarpukario laikotarpio publikuotais šaltiniais (periodine spauda, knygomis), *istoriniu*, *aprašomuoju-analitiniu* ir *lyginamuoju* metodais siekiama atskleisti Lietuvos kurortų tarpukariu atkūrimo priežastis ir aplinkybes iš teisinės ir administracinės perspektyvos. Nors ši dalis skirta tarpukario laikotarpiui, tačiau pirmame skyriuje, pasitelkiant Lietuvos ir užsienio autorių kultūrologines ir istorines studijas bei XIX amžiaus pabaigos–XX amžiaus pradžios spaudą, mėginama trumpai apžvelgti modernaus kurorto kilmę, laisvalaikio, kaip reiškinių, sampratų kaitą. Pastarosios yra svarbios aiškinant Lietuvos kurortų atkūrimo procesus. Antrajame skyriuje (trijuose poskyriuose) istoriškai apibūdinamos pagrindinės socialinės motyvacijos, lėmusios rekreacinių krypčių išgryninimą didžiuosiuose Lietuvos tarpukario kurortuose ir ženklesnes kurortiškumo apraiškas mažesniuose šalies miesteliuose. Trečiajame skyriuje (trijuose poskyriuose) analizuojami kurortų erdvinės ir rekreacinių veiklų plėtros procesai po 1932 metų, institucionalizavus laisvalaikį, kaip reiškinių. Šiame kontekste aptariami tik tie regioninio lygmens kurortai, kuriuose modernizacijos eiga buvo ryškiausia.

Įvertinant, kad pasaulinėje teorinėje praktikoje žvelgiama į kurortus kaip į atskirą modernaus gyvenimo reiškinių, kitose disertacijos dalyse praplečiama tyrimo objekto sąvoka. Kitaip tariant, remiantis tokių autorių kaip *Bryan F. Tolles*¹⁸, *Fred Gray*¹⁹, *Allan Brodie*²⁰, *Cindy S. Aron*²¹, *Garry S. Cross* ir *John Walton*²², *Orvar Löfgren*²³, *Małgorzata Omilanowska*²⁴,

---

¹⁷ Drėmaitė, Marija. *Moderniosios architektūros paveldas Lietuvoje: teorinis aspektas* // Journal of Architecture and Urbanism, vol. 36 (3), 2012, p. 149-160; *Lietuvos tarpukario architektūrinis palikimas: materialumo ir nematerialumo dermė* / sud. Vaidas Petrusis. Kaunas: Technologija, 2015 ir kt.

¹⁸ *New Hampshire Architecture: An Illustrated Guide*. UPNE, 1979; *The Grand Resort Hotels of the White Mountains: A Vanishing Architectural Legacy*, 1998; *Summer Cottages in the White Mountains: The Architecture of Leisure and Recreation, 1870 to 1930*. UPNE, 2000; *Resort Hotels of the Adirondacks: The Architecture of a Summer Paradise, 1850-1950*. UPNE, 2003; *Summer by the Seaside: The Architecture Of New England Coastal Resort Hotels, 1820-1950*. UPNE, 2008 ir kt.

¹⁹ Gray, Fred. *Designing the Seaside: Architecture, Society and Nature*. Edinburgh, 2009.

²⁰ Brodie, Allan; Winter, Gray. *England's Seaside Resorts*. London, 2007.

²¹ Aron, Cindy S. *Working At Play: A History of Vacations in the United States*. Oxford University Press, 1999.

²² Cross, Garry S.; Walton, John. *The Playful Crowd Pleasure Pieces in the Twentieth Century*. Columbia University Press, 2005.

²³ Löfgren, Orvar. *On Holiday A History of Vacationing*. University of California Press, 2009.

²⁴ Omilanowska, Małgorzata. *Pabaltijo Zakopanė. Palanga Tyszkiewiczų laikais*. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2014.

Andrzej Szczerski²⁵, Diane P. Koenker²⁶, Victoria Rosner²⁷, Antonio De Rossi²⁸, Mihail Moldoveanu²⁹, William Addison³⁰ knygų bei kitų tyrėjų straipsnių³¹ pavyzdžiu, konstruojama istorinė lyginamoji kultūrologinė pramogavimo ir sveikatinimo vietų (pastatų, viešųjų erdvių) analizė. Kaip ir minėtų mokslininkų darbuose, taip ir į šio tyrimo akiratį pateko neįgyvendinti (vilų, gyvenamųjų namų), iki šių dienų neišlikę ar neidentifikuoti projektai, reprezentuojantys konkretaus kurortinio regiono vystymąsi, poilsio industrijos plėtrą ir bendrąsias kurortinės architektūros tendencijas bei vizijas. Disertacijoje paliečiami ir kiti išvardytų autorių metodologiniams pozicijoms būdingi tyrimų orientyrai: gamtiniai išteklių, politiniai ir socialiniai laikmečio reiškiniai, pastatų (statinių) funkcijų, stilių bruožų, konstrukcinių ypatumų ištakos bei jų evoliucija santykyje su pažangos, žemės nuosavybės teisių kismo ir kitais procesais. Taip pat gilinamasi, kaip pramogų vietos ir vasarojimo ritualai atspindi to meto visuomenę (vertybes, poreikius, socialinių klasių padėtį, tautinį identitetą), kuria skirtingą įvaizdį, poilsio kokybės suvokimą, transliuoja skirtingas patirtis, taip pat įrodo, kad tai yra viena iš svarbiausių kurortų vystymosi sąlygų bei lemia pastatų tipų įvairovę šiose vietovėse.

Antroje disertacijos dalyje tarpukario kurortų laisvalaikio erdvės ir infrastruktūra jose tyrinėjamos kaip modernaus, miestietiško gyvenimo atspindys su jam artimomis pramoginėmis formomis. Pasitelkus Ray Oldenburg „trečiosios erdvės“ (angl. *Third Space*) metodologinį aiškinimą³², pirmajame skyriuje (trijuose poskyriuose) identifikuojami ir nagrinėjami architektūros tipai, praturtinantys laisvalaikio veiklų kokybę kurortuose. Objektų atrankos ir reikšmingumo kurortinėje erdvėje vertinimo kriterijais tapo autoriaus mintys, jog „trečiosios erdvės“ architektūra jungia socialines grupes, padeda sugrupuoti teritorijas pagal reikšmes ir kelia bendrą psichologinės ir fizinės aplinkos kokybę, skatina vystyti socialinę (ideologinę) komunikaciją ir kurti pasilinksminimo formas. Remiantis R. Oldenburg pozicija ir *Adolf Loos*

---

²⁵ Szczerski, Andrzej. *New Europe*, 2010, p. 16. Prieiga per internetą: http://autoportret.pl/wp-content/uploads/2010/12/03_Szczerski_EN.pdf, [žr. 2016 m. kovo 10 d.].

²⁶ Koenker, Diane P. *Club Red: Vacation Travel and the Soviet Dream*. Cornell University Press, 2013.

²⁷ Rosner, Victoria. *Modernism and the Architecture of Private Life. Gender and Culture Series*. CUP, 2005.

²⁸ De Rossi, Antonio. *Modern Alpine Architecture in Piedmont and Valle d'Aosta*. Turin: Umberto Allemandi & C, 2006.

²⁹ Moldoveanu, Mihail. *Ciudades termales en Europa*. España: Lunwerg Editores, 1999.

³⁰ Addison, William. *English Spas*. London, 1951.

³¹ Andriotis, K. *Coastal Resorts Morphology: The Cretan Experience* // *Tourism Recreation Research*, 2003. No. 28(1), p. 67-76; Diane P. Koenker. *Whose Right to Rest? Contesting the Family Vacation in the Postwar Soviet Union* // *Comparative Studies in Society and History*, 2005. No. 51 (2), p. 401-425; Johansen, Bjørn Vidar. *Country living in a suburb: The aspect of health in 19th century Norwegian villa architecture* // *Michael*, 2005. No. 2, p. 244-251; Hannah, Lewi; Phillips, Christine. *Immersed at the water's edge: modern British and Australian seaside pools as sites of 'Good Living'* // *Architectural Research Quarterly*, 2003. No. 17 (3-4), p. 281-291; Borsay, Peter. *A room with a view: Visualising the seaside, c. 1750-1914* // *Transactions of the Royal Historical Society*, 2013. No. 13, p. 175-201; *Lecture at Arlington Early wooden architecture in Scandinavia*. Texas, April 2, 2007; Sul, Heasim. *The Tubs of Pleasure: Tudor and Stuart Spas* // *The International Journal of the History of Sport*. Vol. 16, No. 1. London: Frank Cass, 1999, p. 148-159 ir kt.

³² Oldenburg, Ray. *Our Vanishing "Third Places"* // *Planning commissioners journal*, 1996-7. No. 25, p. 7-9.

ornamentikos kritika (angl. *Ornament and Crime*, 1908 m.)³³, tarpukariu tapusia vienu iš pamatinių ideologinių žmogaus aplinkos konstravimo principų, antrajame skyriuje (dviejuose poskyriuose) tyrinėjama vilų architektūros dekoratyvių formų kaita ir įvairovė santykiyje su tarpukario kurortuose audžiamu poilsio kultūros naratyvu. Disertacijoje šio funkcinio tipo pavadinimas vartojamas sinonimiškai vasarinėms, vasarnamiams, atsižvelgiant į originalias antraštes projektuose.

Trečiojoje dalyje, taikant *Hilde Heynen*³⁴ teorinį požiūrį ir jį papildant kelių kitų modernizmo judėjimo atstovų (*Le Corbusier*³⁵, *Wojciech Lesnikowski*³⁶, *Karel Teige*³⁷, *Paul Overy*³⁸, *William Curtis*³⁹, *Bruno Zevi*⁴⁰ ir kitų) išvalgomis, apibrėžiami savokų *modernizacija*, *modernumas* ir *modernizmas* skirtumai, kurie tapo svarbūs tyrinėjant modernizmą tarpukario kurortų gydomios funkcijos pastatuose ne tik kaip formų visumą, tačiau ir kaip socialinį projektą, ypač glaudžiai susijusį su gydymo įstaigų progresu. Keturiuose skyriuose, remiantis archyviniais šaltiniais ir tarpukario spauda, tyrimo objektu tapo tarpukariu kurortuose aktyviai veikusių visuomeninių organizacijų (Raudonojo Kryžiaus draugijos, Draugijos kovai su tuberkulioze, Kauno miesto ligonių kasų bei kitų) ir privačių iniciatyvų (Jurgio Venckūno, Vandos Tumėnienės ir kitų) steigtos sanatorijos ir gydyklos.

Su modernizmo idėjų ir formų raida bei sklaida Lietuvoje susijusi ir tarpukario gyvenamoji architektūra kurortuose. Nors su kurortiniais tikslais šie pastatai susiję mažiausiai, tačiau yra ne mažiau svarbūs to meto statybinės veiklos kontekste, todėl į šį funkcinį tipą gilinamasi ketvirtojoje disertacijos dalyje. Pirmame jos skyriuje, remiantis tarpukario publikuotais šaltiniais, nubrėžiamas modernizmo idėjų sklaidos teoriniame tarpukario architektūros diskurse kontekstas. Jame akcentuojamos dvi architekto *Vlado Švipo* studijos apie gyvenamųjų namų statybą mieste⁴¹ ir kaime⁴². Atsižvelgiant į tai, jog kurortų architektūra žymi atskirą ir gana siaurą funkcinį tipą, nes koncentruojasi „vietovėse, pagal geografinę kategoriją, esančiose tarp miesto ir kaimo“⁴³, antrajame skyriuje, pasitelkus atskirų šalies regionų kurortų

³³ Stewart, Janet. *Fashioning Vienna. Adolf Loos's Cultural Criticism*. NY, Taylor & Francis Group, 2000.

³⁴ Heynen, Hilde. *Architecture and Modernity. A Critique*. London: MIT Press, 1999.

³⁵ Le Corbusier. *Towards a New Architecture*. NY: Dover Publications, INC, 1986 (orig. John Rodker, London, 1923).

³⁶ Šlapeta, Vladimir; Macsai, John; Bonta, Janos; Czerner, Olgierd. *East European Modernism. 1919-1939* / ed. Wojciech Lesnikowski. NY: Rizzoli, 1996.

³⁷ Teige, Karel. *The Minimum Dwelling*. London: MIT Press, 2002 (orig. Vaclav Petr. Nejmenši byt. Prague, 1932).

³⁸ Overy, Paul. *Light, air & openness. Modern architecture between the wars*. London: University Press of New England, 2007.

³⁹ Curtis, R. J. William. *Modern architecture since 1900*. London: Phaidon Press Limited, 1996.

⁴⁰ Zevi, Bruno. *Architecture as space. How to look at architecture*. NY: Horizon Press, 1957.

⁴¹ Švipas, Vladas. *Miesto gyvenamieji namai. Jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas*. Kaunas: Varpas, 1933.

⁴² Švipas, Vladas. *Kaimo statyba. Ūkininko knygnėlis*. Kaunas: Spindulys, 1936.

⁴³ Tissot, Laurent. *Civil Engineering and the Development of Sport and Leisure in Swiss Cities (1900-1950)* // The International Journal of The History of Sport. No. 14. London, 2012, p. 2096.

gyvenamųjų namų pavyzdžius, siekiama apibūdinti jų planavimo ir vizualinės raiškos ypatumus. Ne visi skyriuje pateikiami atvejai yra identifikuoti kaip „įgyvendinti projektai“ ar „išlikę pastatai“. Tokie pavyzdžiai (kaip ir natūros tyrimų metu atpažinti realūs miestovaizdžio formantai) padėjo disertacijoje atskleisti vyravusias požiūrio kryptis ir moderniosios minties raidą tarpukario kurortuose ir visoje šalyje.

I. LIETUVOS KURORTŲ VYSTYMASIS TARPUKARIU. TEISINIS IR ADMINISTRACINIS ASPEKTAI

Pirmajame disertacijos dalies skyriuje trumpai apžvelgiamos modernaus kurorto ištakos. Aprašoma XX amžiaus pradžioje Lietuvos kurortuose įsigalinti nauja laisvalaikio samprata. Jei XIX amžiaus pabaigoje laisvalaikis sietas su „keliautojišku“ mentalitetu (atsivėrusiomis galimybėmis ir didėjančiu poreikiu pažinti kitas kultūras), tai XX amžiuje tapo moderniu visuomeninio gyvenimo reiškiniu, apjungusiu planuojamas, tikslingas sveikatinimo ir pramogavimo praktikas bei patirtis. Tai paskatino sparčią urbanistinę poilsio kultūros plėtrą tarpukario Lietuvoje. Pastaroji yra neatsiejama ir nuo architektūrinių-urbanistinių transformacijų, susijusių su bendraisiais Lietuvos erdvinės aplinkos – miestovaizdžio modernizacijos – procesais.

Tyrinėjant XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio kurortų modernėjančio *miestovaizdžio* ypatybes, svarbu pažymėti, jog šis reiškinys sietinas ne vien su materialia aplinkos išraiška, kurią, anot Kevin Lynch, sudaro planavimo ypatumai, takai, ribos ir pakraščiai, kvartalai, mazgai ir orientyrai⁴⁴ arba kuri yra suvokiama tik kaip trijų sisteminių kategorijų (miesto plano, užstatymo ir žemės naudojimo) struktūra⁴⁵. Disertacijoje miestovaizdžio sąvoka apima kur kas platesnį ryšį tarp fizinių daiktų bei žmogiškosios veiklos formų – kurortinių funkcijų aplinkos, kaip urbanistinio teksto, perduodančio informaciją, lauką. Jame galima atpažinti užkoduotas vizualinių erdvių raiškos kultūrinės, istorinės, dvasinės prasmės, tampančias esminiu reikšminiu konkrečios vietos identifikatoriumi⁴⁶. Panašiai miestovaizdį apibūdina ir Rasa Čepaitienė. Anot mokslininkės, tai „ne tik vieta, kurioje (nacionalinis ar kitoks) tapatumas gali būti sukurtas ir išlaikomas, bet ir kaip *reikšmių sistema* arba labai sudėtingas *diskursas – kalba*, kurioje yra užkoduota nemažai socialinių ar kultūrinių sąvokų.“⁴⁷ Kitaip tariant, miestovaizdis – tai tam tikroje urbanistinėje aplinkoje vykstančių procesų, o kartu ir kultūros reiškinijų bei pokyčių veidrodis (ar net holograminis vaizdas), leidžiantis vizualiai suvokti dažnai nematomus fenomenus⁴⁸.

---

⁴⁴ Lynch, Kevin. *The image of the city*. The MIT Press, 1960, p. 46-47.

⁴⁵ Conzen, Michael P. *Thinking about urban form: papers on urban morphology, 1932–1998*. Bern: Peter Lang, 2004, p. 61.

⁴⁶ Kamičaitytė-Virbašienė, J. *Kauno centrinės dalies Nemuno slėnyje miestovaizdžio architektūrinis formavimas* // Urbanistika ir architektūra, nr. 1. Vilnius: Technika, 2003, p. 31.

⁴⁷ Čepaitienė, Rasa. *Daugiakultūrinių miesto paveldas: interpretacijos problemos ir galimybės* // Lietuvos istorijos studijos, Vilnius: Vilnius University Publishing House, 2008 (21), p. 91.

⁴⁸ Zaleckis, Kęstutis. *Kai kurie teoriniai šių dienų megapolio miestovaizdžio formavimo aspektai* // Urbanistika ir architektūra, 2005, nr. 1, p. 19.

Tarpukariu kurortuose išryškėjusi funkcinų poreikių įvairovė atspindėjo ir miestovaizdžio raidoje. Juose palaipsniui pradėtos kurti daugiafunkcinės rekreacinių veiklų erdvės. Kaip pastebi Morta Borisevičiūtė ir Saulius Gudas, apskritai urbanistinė poilsiaavimo erdvė po 1932 metų pradedama sieti „su žmogaus poreikių (gyvybinių, gamybinių, prekybinių ir kt.) tenkinimu, t.y. aplinkos, kuri geriausiai atitinka žmogaus antropologines savybes ir jo veiklos turinį, pasirinkimu ir sukūrimu.“⁴⁹ Todėl kurortų vystymasis turėtų būti suvokiamas kaip procesas, kurio metu asmens poreikiai (šiuo atveju – rekreaciniai) nulemia architektūrinės-urbanistines formas, tarp kurių atsiranda atitinkami santykiai, toliau darantys įtaką jų formavimuisi. Šioje vietoje norėtusi trumpai pažymėti, jog nors tarpukariu daugelyje Europos šalių miestovaizdis buvo vystomas pasitelkiant radikalesnius CIAM (angl. *International Congress of Modern Architecture*) paremtus modernizmo architektūros ir planavimo sprendimus, kuriuos Charles Jencks vadina „ligoninės metafora“, kai pagrindiniai siekiai yra saulė, erdvė ir žaluma⁵⁰, to meto Lietuvos poilsiavietėse panašaus pobūdžio restruktūrizacija vykdoma nebuvo. Kurortų planavimas apsiribojo teritorijų plėtra, orientuota į kiek aiškesnį funkcinį suskirstymą.

Toliau disertacijoje (antrajame ir trečiajame skyriuose) identifikuojamos pagrindinių Lietuvos kurortų, veikusių XX amžiaus antrajame dešimtmetyje ir ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, atkūrimo priežastys bei įvardijamos jų formavimosi aplinkybės antrajame tarpukario laikotarpyje (1932–1940 m.). Remiantis archyviniais šaltiniais (kurortų atstatymo bylomis, planais) bei to meto oficiozais („Lietuvos aidas“, „Lietuvos žinios“), leistais didžiausiu tiražu ir labiausiai atspindėjusiais to laikotarpio įvykiškumą, antrajame skyriuje keliami prielaidai, jog atkūrus Nepriklausomybę didžiausiuose ir svarbiausiuose (Palangos, Birštono ir Likėnų) šalies kurortuose pirmuoju tarpukario laikotarpiu (1918–1932 m.), pradėta aiškiau klasifikuoti prieškarinėje politinėje santvarkoje susiformavusius poilsio veiklų tipus. Šiam procesui įtakos turėjo ne tik gamtinės vietovių ypatybės. Kurortų atkūrimo svarstymus nacionaliniu lygiu *de facto*, visų pirma, paskatino *socialiniai veiksniai*, daugiausiai nulemti Pirmojo pasaulinio karo padarinių ir laisvalaikio tradicijų užuomazgų. Ne mažiau šiame procese svarbi tapo ir šių miestelių *administravimo sistemas* kaita – nuo privačių iki valstybės paskirtų valdytojų.

Trečiajame skyriuje tyrinėjamas laikotarpis po 1932 metų, kada kurortai įgijo *de jure* statusą – Palanga ir Birštonas tapo „pirmos grupės“ kurortais, mažesnieji – antros⁵¹, arba regioninio lygmens – stipriai prasiplėtė poilsio vietovių tinklas. Šį reiškinį vaizdžiai iliustruoja ir

⁴⁹ Borisevičiūtė, Morta; Gudas, Saulius. *Semantinis miesto vystymosi modelis*. Vilnius: Savastis, 1992, p. 15.

⁵⁰ Vilenišké-Gražulevičiūtė, Indrė; Urbonas, Vilius. *Miestų centrų atgaivinimo ypatumai pereinamojo laikotarpio valstybėje: Lietuvos ir užsienio patirties palyginimas*, 2010, p. 12. Prieiga per internetą: http://www.su.lt/bylos/mokslo_leidiniai/jmd/10_03_28/grazuleviciute_urbonas.pdf, [žr. 2015 m. gegužės 19 d.].

⁵¹ *Kurortams tvarkyti įstatymas* // Diena, 1932 m. sausio 10 d., p. 1.

to meto spaudos žinutė: „dėkui Dievui, visa Lietuva jau nusėta kurortais. Nebėra pagrindo skūstis, kad nėra kur savame krašte pailsėti.“⁵² Dėl to XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje modernėjo kurortų miestovaizdis. Ryškėjo užuominos į modernistinį „miesto-sodo“ modelį ne tik fizinėje vietovių struktūroje (daugelyje kurortų intensyvėjo statybos ir naujų rekreacinių teritorijų planavimas, formavosi aiškesnis funkcinis zonavimas), bet reiškėsi ir kaip socialinis fenomenas (įvairėjo poilsio veiklų šakos). Augantis pragyvenimo lygis darė įtaką visuomenės įpročių kaitai, paskatino poilsio kultūros vartojimą, paslaugų pasiūlos konkurencingumą. Iš esmės daugelyje poilsio vietovių „tirpo“ pirmajame tarpukario laikotarpyje pradėjusi megztis kurortų tipologinė diferenciacija.

1.1. Modernaus kurorto priešistorė

Pramogų, laisvalaikio kurortų architektūros ištakos siekia senovės Romos ir ankstesnius laikus. Anot prancūzų architektūros istoriko Mihail Moldoveanu, XVIII amžiaus viduryje pradedančiuose formuotis moderniuose kurortuose originalios architektūros dialogas buvo kuriamas pasitelkiant naujas medžiagas ir klasikines formas, įkūnijančias senovės Romos ir Graikijos „Dievų vonių“ (pirčių) tradicijas. Kaip senais laikais, taip ir tuo metu, kurortai atspindėjo utopinę idealaus miesto viziją. Kitaip tariant, tai buvo aukščiausius higienos standartus atitinkantys miestai (jaunystės, grožio ir nepaliestos gamtos rojus žemėje), skirti sveikatinimui ir malonumams, juose visi turėjo būti draugiški, elegantiški ir sveiki⁵³.

Disertacijoje į kurortus žvelgiama kaip į moderniojo pasaulio fenomeną. Pastarasis architektūrinėje ir socialinėje plotmėje dažniausiai siejamas su visa aibe pokyčių, įvykusių XIX amžiuje, kitaip tariant, modernizacijos proceso, į kurį, anot meno istoriko Andrzej Szczerski, yra įtraukiamas nepriklausomų šalies politinių ir ekonominių reformų ir kultūrinių transformacijų pamatų sukūrimas⁵⁴. Vis dėlto Europos kontekste universalus poreikis kiekvienam individui atstatyti savo fizinę ir protinę būseną pradeda formuotis XVIII amžiuje, „laisvalaikį institucionalizavus kaip reiškini“⁵⁵. Tuo tarpu XVI–XVII amžiuje paplitusi hidroterapijos mada tebuvo prieinama kilmingai ir (arba) išsilavinusiai aukštuomenei⁵⁶, todėl tokios socialinės praktikos plito be rimtesnių (medicininių) tikslų, tik siekiant pajvairinti laisvalaikį⁵⁷. Atkreiptinas dėmesys, kad vienas iš svarbiausių moderniojo kurorto bruožų, jog pastarasis,

⁵² *Kurortai ir poilsis* // Lietuvos aidas, 1936 m. liepos 14 d., p. 4.

⁵³ Moldoveanu, Mihail. *Ciudades termales en Europa*. España: Lunwerg Editores, 1999, p. 317-319.

⁵⁴ Szczerski, Andrzej. *New Europe*, 2010, p. 16. Prieiga per internetą: http://autoportret.pl/wp-content/uploads/2010/12/03_Szczerski_EN.pdf, [žr. 2016 m. kovo 10 d.].

⁵⁵ Sul, Heasim. *The Tubs of Pleasure: Tudor and Stuart Spas* // The International Journal of the History of Sport. Vol. 16, No. 1. London: Frank Cass, 1999, p. 148.

⁵⁶ Addison, William. *English Spas*. London, 1951, p. 4.

⁵⁷ Sul, H., op. cit., p. 151.

skirtingai nuo senųjų sampratų, įgyja platesnius socialinius užmojus. Pramogos palaiapsniui glaudžiai persipina su tikslais sukurti bendrąją socialinę infrastruktūrą, apimančią visuotinai privalomą švietimą, sveikatos priežiūros ir bendrąjį urbanistinės gyvenamosios kokybės užtikrinimą.

Šioje vietoje galima užčiuopti itin artimą paralelę su parkų architektūros raida, kada pramoginę-estetinę žaliųjų miesto erdvių funkciją sparčiai keičia naujas tikslas – sukurti patenkinamas gyvenimo sąlygas mieste. Palaiapsniui šios tendencijos suformuoja griežtus funkcinio zonavimo reikalavimus. Taigi varančiajais parkų formavimo jėga tampa nebe prabanga, bet socialinis-medicininis sprendimas, paremtas moksliniais apskaičiavimais. Šis pokytis žymi perėjimą nuo romantinio XIX amžiaus požiūrio į gamtinę aplinką prie funkcinio zonavimo principų modernizmo epochoje. Tokių tendencijų kulminacija – 1902 metais modernistinių idėjų vizionieriaus Ebenezer Howard suformuluota „miesto-sodo“ (angl. *Garden Cities of To-Morrow*) koncepcija, kurioje išskirtos miestų fizinės charakteristikos, orientuotos į gyvenamųjų zonų ir žaliųjų plotų derinimą⁵⁸.

Funkciniu miesto zonavimo principu bandyta sistemizuoti miesto gyvenimą, sukurti sveikesnę aplinką. „Miestų-plaučių“ erdvinėje struktūroje atsirado standartizuota rekreacinių funkcijų raiška. Požiūrio kaitą į miesto ir gamtos santykį atspindėjo siekis sujungti urbanistinio ir užmiesčio gyvenimo ypatybes. E. Howard modelis, pradėtas adaptuoti ne vienoje dešimtyje didžiųjų pasaulio miestų Amerikoje, Pietų Afrikoje, Australijoje, Japonijoje, taip pat Europoje (Anglijoje, Vokietijoje, Slovakijoje, Norvegijoje, Lenkijoje, Latvijoje ir kitur), tapo vėlesnių urbanistinių idėjų prototipu ir paskatino pritaikyti parko savybes laisvalaikio organizavimui miestų viduje (sukurti miestą, orientuotą į socialines reikmes, angl. *Social City*) bei steigti poilsio ir pramogų miestelius, vadintus „malonumų sodais“⁵⁹. XX amžiaus pirmoje pusėje Vakarietiškoje kultūroje įsivyravusi vertybių subjektyvizacija, modernių miestų planavimo tradicijos pakoregavo poilsio vietų žemėlapi ir padidino sezoninių migracijų intensyvumą į sveikatingumo ir pramogų oazes.

Minėtieji principai buvo žinomi ir Lietuvoje. Kaip rašoma 1930 metais „Savivaldybėje“: „bendrieji sodnai (6 kv. metr. žmogui) privalo būti ne tingiai ir puošniai romantiški, bet gausiai ir aktyviai žali: sporto parkai, žaidimo aikštės ir maudyklės (jaunuomenės parkai). Viešai naudojami sodnai neturi būti atsitiktini žemės lopiniai, bet „tikri sodnai“ tikri pavienių sodybų pirmtakai. Naujakuriai privalo turėti produkuojančius sodnadaržius (80 kv. m. žmogui) su visais

---

⁵⁸ Howard, Ebenezer. *Garden Cities of To-Morrow*. London, 1902. Reprinted, edited with a Preface by F. J. Osborn and an Introductory Essay by Lewis Mumford. London: Faber and Faber, 1946, p. 138-147.

⁵⁹ Griškaitė, Reda. *Mineralinis miestas arba kurortinės kultūros pradžia Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 31.

patobulinimais⁶⁰. Taigi, modernusis požiūris į gamtinę (o tuo pat metu ir kurortinę) aplinką tapo neatsiejamas nuo pragmatiško funkcionalumo. Taip formavosi užmiesčio kaip sveikos aplinkos, priešingos purvinam miestui, supratimas, akcentuojant žmogaus nepalietos gamtos galią rekreacijai⁶¹.

Funkcionalistinis požiūris į gamtinės aplinkos reikšmę, užtikrinant geresnes gyvenimo sąlygas, palaipsniui įsilieja į bendrą *modern movement* diskursą, akcentuojantį *gryno oro, švaros ir higienos* svarbą urbanistiniame ir architektūriniame planavime. Kaip teigia modernistas Karel Teige, „daugiabučiai, iškylantys miesto centre, turi tik ekonominę naudą, tuo tarpu, vilos statomos dėl išskirtinio patogumo, higienos ir reprezentatyvumo. Visi šie bruožai yra bene svarbiausi faktoriai, užtikrinantys gyvenimo kokybę.“⁶² Sudarinėjant zonavimo planus buvo svarbu pasirinkti neurbanizuotą aukštybiniais pastatais teritoriją, atsižvelgti į landšafto įvairovę (pavyzdžiui, ar turi gamtines terasas, kaip Barrandov ar Baba Prahos mieste). „Miesto-sodo“ apgyvendinimo modelis pradėtas taikyti ir užmiesčio teritorijose, balneologinėse, kalnų ir pajūrio vietovėse, į kurias vasarotojai iš perpildytų miestų vykdavo ilsėtis nuosavose ar nuomotose vilose⁶³. Kaip matyti, su sveikata susijusios kategorijos įgyja ir estetinę dimensiją.

Savito, autentiško poilsiviaičių stiliaus, kuris turėtų atspindėti kintančios visuomenės poreikius idėja taip pat pradėjo formuotis XIX–XX amžių sandūroje. Tai buvo reakcija į tariamą XIX amžiaus architektūros stilistinį chaosą. Kiekviena praeities epocha turėjo savo autentišką stilių, kuris išreiškė tikrąją jos dvasią. Remiantis tokia prielaida, manyta, kad XVIII amžiaus viduryje įvyko savotiškas lūžis, kada nutrūko klasikinė tradicija, o paliktą vakuumą užpildė įvairios neautentiškos praeities adaptacijos (istorizmas). Todėl buvo keliamas tikslas sugrąžinti architektūrai tikrąjį jos kelią bei atskleisti formas, kurios atspindėtų modernėjančios industrinės visuomenės poreikius ir siekius⁶⁴. Toks „pasipriešinimas XIX a. buržua kultūros dirbtinumui ir pretenzingumui buvo suvokiamas kaip viena iš kertinių paskatų susiformuoti moderniam stiliui, kuris turėjo sugrąžinti autentiškumą bei atsisakyti melagingumo ir dirbtinumo, kurie buvo suvokiami kaip charakterizuojantys Viktorijos periodą“⁶⁵. Nepaisant to, naujojo autentiško

⁶⁰ Reakcija prieš miestus // Savivaldybė, 1930, nr. 5. p. 6.

⁶¹ Lot. *recreatio* – atkūrimas; fizinių ir dvasinių jėgų ir sveikatos atgavimas. Terminas įvairiose kalbose aiškinamas skirtingai. Mokslinėje terminologijoje tai visų pirma siejama su fizinių ir dvasinių žmogaus jėgų atgavimu. Anglų kalboje *recreation* reiškia proto ir kūno „atkūrimą“, tačiau britų kalbos tradicijoje rekreacijos terminas reiškia laisvalaikį. Prancūzų kalboje *recreation* labiau suvokiamas kaip atsitraukimas nuo darbo, poilsis nuo įtampos. Skirtingi šio termino aiškinimai aprėpia ne tik socialinius, bet ir kultūrinius reiškinius ir sieja rekreaciją su laisvalaikiu, poilsiu. Iš: Tutlytė, Jūratė. *Rekreacinė architektūra Lietuvos kurortuose (1940-1990 m.): kompleksinis kokybės vertinimas: humanit. m. dr disertacija*. VDU. Kaunas, 2002, p. 29.

⁶² Teige, Karel. *The Minimum Dwelling*. Cambridge, London: The MIT Press, 2002, p. 164.

⁶³ *Ibid*, p. 66.

⁶⁴ Curtis, R. J. William. *Modern architecture since 1900*. London: Phaidon Press Limited, 1996, p. 11.

⁶⁵ Heynen, Hilde. *Questioning Authenticity // National identities*. Vol. 8. No. 3, September 2006, p. 288.

stiliaus teorinės aspiracijos neįgijo platesnės praktinės raiškos ir apie bendrąją modernistinę architektūros estetiką galima kalbėti tik po Pirmojo pasaulinio karo.

Moderniosios laisvalaikio kultūros atgarsiai Lietuvą pasiekė XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje. Amžių sandūroje Rusijos miestuose aukštesniojo luomo pramoginiai įpročiai skatino organizuoti Imperijos gyventojų rekreacines išvykas į Piatigorską, Kemerus, Starąją Rusiją (Naugarduko gub.), Buską (Kelcų gub.), Cechocineką (Varšuvos gub.) ir kiti⁶⁶. Vis dėlto, tolimesnėse vietose patrauklesni buvo užsienio kurortai, tokie kaip Užkaukazė, Krymas, Pavolgis, Uralas, Suomija, nes cariniu laikotarpiu balneologiniai kurortai (kurių 1912 metais visoje teritorijoje priskaičiuota septyniasdešimt du) pasižymėjo antisanitarinėmis sąlygomis. Rusijos imperijoje gydomosios funkcijos pradėtos vystyti nuo 1914-ųjų priėmus „Gydomųjų vietovių sanitarinės apsaugos įstatymą“ (rus. *Санитарной охране лечебных местностей*)⁶⁷. Kurortuose vyravusi laisvalaikio aplinka traukė lankytojus ir dėl architektūrinės įvairovės. Istorizmo, šveicariškojo, vokiškojo ir lenkiškojo stiliaus kurortiniai pastatai (vilos, vasarnamiai, viešbučiai) kūrė intriguojantį tolimųjų kraštų mirazą⁶⁸. Tuo metu svarbų vaidmenį Lietuvos buržuazinių poilsio praktikų (sveikatinimo ir pramogavimo) formavimuisi vaidino Birštonas⁶⁹ ir Palanga⁷⁰.

Po 1905 m., sušvelnėjus administraciniam režimui Imperijos pakraščiuose, poilsavimo reiškinys Lietuvoje plito su pomėgiu keliauti, susijusiu su pažinimo troškimu. Palaipsniui tai įsivadė į besiformuojantį internacionalizuotą miestietišką gyvenimą, tapo populiariosios kultūros ir kolektyvinės atminties dalimi⁷¹. Susidomėta kitomis tautybėmis ir jų tradicijomis⁷². Kaip 1917 metais rašo Matas Šalčius, minėdamas ir kurortinius regionus, tokia etnografiniu požiūriu įvairi lietuvių visuomenė yra pasklidusi po visą Kauno guberniją (su Ežerėnų apskritimi), Suvalkų, Vilniaus, mažąsias Gardino (Druskininkais), Kuršo (nuo Palangos iki Šventosios) gubernijas ir Prūsų Lietuvoje⁷³. Lietuvą stengtasi romantizuotai pristatyti ir užsienio

⁶⁶ Griškaitė, Reda. *Mineralinis miestelis arba kurortinės kultūros pradžia Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 31-34.

⁶⁷ Курорты. *Энциклопедический словарь*. Москва: советская энциклопедия, 1983, с. 20.

⁶⁸ Teige, Karel. *The Minimum Dwelling*. Cambridge, London: The MIT Press, 2002, p. 193.

⁶⁹ К. Гукъ. *Поездка в Бирштану // Прибавление*, Ковна, Суббота, 11-го Июля 1892 г., с. 4-5.

⁷⁰ Apie maudymąsi jūroje Palangoje pirmą kartą plačiai rašoma Jono Tadeušo Bulgarino rusų kalba išleistoje knygoje „Pasivažinėjimas po Livoniją“, kurios fragmentų, skirtų Palangai ir išverstų į lenkų kalbą, pasirodė žurnale „Kolomb“ 1828 m.

⁷¹ Polkaitė, Giedrė. *Reklama Vilniaus ir Kauno spaudoje tarpukariu: daugiau panašumų ar skirtumų? Sostinė kaip tapatumo simbolis. Vilnius ir Kaunas tarpukario kultūroje*. Vilnius: UAB Petro ofsetas, 2014, p. 125-126.

⁷² „Mūsų lietuviškąją visuomenę sudaro visi lietuviškai kalbantieji, arba ir kitomis kalbomis, kaip gudų ar lenkų, bet turintieji visas lietuvių kilmės žymes – papročius, gyvenimo būdą, žmonės.“ Iš: Šalčius, Matas. *Dešimt Metų Tautiniai Kulturinio Darbo Lietuvoje. Tėvynės Mylėtojų Draugijos leidinys*. Čikaga: Lietuvos spaustuvė, 1917, p. 12.

⁷³ Šalčius, Matas. *Dešimt Metų Tautiniai Kulturinio Darbo Lietuvoje. Tėvynės Mylėtojų Draugijos leidinys*. Čikaga: Lietuvos spaustuvė, 1917, p. 13.

keliautojams, nes jie „nelabai domėjosi Šiaurės Vakarų krašto regionu.“⁷⁴ Kitaip tariant, tuo metu „sekus tautinis sąmoningumas“⁷⁵ ugdytas mezgantis tarptautiniams ryšiams – vis glaudžiau bendraujant su kitomis etnokultūrinėmis bendruomenėmis.

Vyraujanti kultūrinė eklektika pasireiškė visose srityse, dar daugiau, „kosmopolitišką eklektiką galime įvardyti kaip kultūrinę XIX amžiaus pabaigos urbanizmo dominantę bei vieną pagrindinių jo organizacinių-struktūrinių principų.“⁷⁶ Kartu su įvairiomis dvasinėms ir medžiaginėmis gėrybėmis⁷⁷ plito Vakarų mados. Buvo leidžiama ir platinama daugiakalbė kelionių literatūra⁷⁸, Vilniaus dviratininkų draugijos organizuojami sportiniai ir pažintiniai turai. Bendra visuomenės būseną, grįsta „keliautojišku“ mentalitetu, tapo puikia terpe vystytis naujoms vertybių sistemoms ir nacionalinės raiškos formoms. Pozityvistinių pažiūrų skleidėjų, kaip Jono Šliūpo, Vinco Kudirkos, Jono Biliūno ir kitų tautos atgimimo veikėjų judėjimo tikslai augino bendrą nacionalinę kultūros procesą, o tokie kaip Vilhelmas Storostas (Vydūnas) puoselėjo sąmoningumą apie sveiką kūną ir švarią aplinką. Patriotiškumą bei pagarbą savo aplinkai ir gamtai skatino ir romantinė menininkų (Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Petro Kalpoko, Vincento Dmachauskos, Kanuto Rusecko, Aleksandro Slendzinskio ir kitų), literatū (Antano Baranauskos, Maironio, Žemaitės, Šatrijos Raganos ir kitų), kūryba. Kultūrinės savivokos jausmą telkusi socialinė erdvė buvo vienas iš faktorių, paskatintusių atrasti kultūringas poilsio formas ir praturtinti savo kasdienybės ritualus.

Jei keliavimas Lietuvoje iki XIX amžiaus pabaigos atrodė tik privilegijuotųjų teisė, tai nuo to laiko, įvairėjant išvykų tikslams, tapo vis sparčiau populiarėjančiu reiškiniu, *homo viator* (keliaujančio žmogaus) kasdieninės kultūros dalimi⁷⁹: „terp šendieninio gyvenimo geradėjisčių viena iš smagiausių priguli kelionėms. Iš lango vagono mėš galime prisiziūrėti laukams, žaliuojantiems jėvams, tankiems miškams, nuolatai ramiems kalnams, upėms ir ežerams; pro mūsų akis perbėga viens po kito garsieji istorijoje miestai, tvirtinės, stebėtinais gražus pietų landšaftai, Viduržemių marių mėlinas vanduo ir t.t.“⁸⁰ Tokiu būdu, neoromantiškas pasaulėvaizdis, būdamas vienas iš esminių to meto sociokultūrinių kategorijų, išugdė naują

⁷⁴ Mulevičiūtė, Jolita. *Keliaujantis žmogus XIX a. II pusės Lietuvoje* // Menotyra, 2003, nr. 2 (31), p. 39.

⁷⁵ Aleksandravičius, Egidijus. *XIX amžiaus profiliai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993, p. 16-35.

⁷⁶ Mulevičiūtė, J., op. cit., p. 42.

⁷⁷ „Prancūzijos, Vokietijos, Ispanijos, Italijos, Vengrijos, Besarabijos, Užkaukazės ir Krymo vynai, Kijevo ir Bucharos saldumynai, Alžyro datulės, Archangelsko elnių kumpiai, olandiškos silkės, Ostendės ančiuviai, omarai, langustai, krevetės ir austrės, konservuoti prancūziški trifeliai, špinatai ir alyvuogės... – viskas buvo skirta vilniečio bei kauniečio apetitui patenkinti.“ Iš: Mulevičiūtė, Jolita. *Keliaujantis žmogus XIX a. II pusės Lietuvoje* // Menotyra, 2003, nr. 2 (31), p. 40.

⁷⁸ Kelionių apybraižas leido poetas ir demokratinių pažiūrų šalininkas Vladislavas Sirokomlė „*Niemen od źródeł do ujścia*“ (1861), Adomas Honoris Kirkoras „*Wilno od pocztków jego do roku 1750*“ (1840-1842), Konstantinas Tiškevičius „*Nerijos ir jos krantai*“ (1871) ir kt.

⁷⁹ Mulevičiūtė, J., op. cit., p. 39.

⁸⁰ *Givenimo džiaugsmi. Pagal serą Džoną Lebboką*. Tilžė: Otto v. Mauderodė, 1902, p. 20.

mąstymo ir elgsenos tipą, sukūrė ypatingą dvasinės kultūros modelį⁸¹. Taip pat tai suformavo ir vasaravimo poreikį: „kaip pasakoja seniausi Kauno „čiabuviai“, 1933 metais sukaks 30 metų nuo kauniškių vasaravimo pradžios. Ligi 1903 metų iš Kauno beveik niekas iš vidutinių sluoksnių žmonių nevažinėjo vasarą ilsėtis. Tik nuo 1903 įeina madon vasaroti.“⁸²

XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje pažintinį turizmą galima sieti ir su sveikatinimosi aspektu. Jį nulėmė XVIII amžiaus pabaigoje prasidėję lietuviškų mineralinių vandenų (Biržuose, Birštone, Smardonėje, Stakliškėse ir Druskininkuose) moksliniai tyrimai, davę postūmį steigti pirmuosius kurortus su gydomąja infratraktūra, formuoti urbanistinį sveikatingumo sektorių⁸³. Nors ši rekreacijos šaka Lietuvą pasiekė dar XVI amžiuje, Didžiosios Kunigaikštystės laikais, tuo metu buvo propagauta tik didikų tarpe, kurie mieliau rinkosi užsienio balneologines vietas⁸⁴. Lietuvoje, panašiai kaip ir centrinėje Europoje (Vokietijoje, Šveicarijoje, Austrijoje-Vengrijoje), amžių sandūroje horizontaliam-kiekybiniam matmeniui nebuvo kur plėstis. Modernioji sveikatingumo turizmo industrija buvo vystymosi stadijoje. Gydomieji kurortai („mineraliniai miesteliai“) suvokti daugiau kaip laisvalaikio vietos, nei kaip medicininės paslaugas teikiantys daugiaviečiai rekreaciniai centrai, o Europos kontekste dar buvo *terra incognita*. XIX amžiaus antroje pusėje sveikatingumo infrastruktūra (gydyklos, sanatorijos, biuветės) Birštone, Druskininkuose, Stakliškėse, Likėnuose kūrėsi aplink mineralines versmes, greta formavosi ir pramogų zonos (parkai, žaidimų aikštelės), buvo statomi kurhauzai, lauko kavinės, viešbučiai.

1.2. Kurortų atgaivinimas *de facto* 1918–1932 m.

Tarpukariu formaliai kurortai savo statusą įgijo prabėgus daugiau kaip dešimčiai atkurtos Nepriklausomybės metų. Nepaisant to, kurortai, kurie iki Pirmojo pasaulinio karo buvo aiškiai suvokti kaip kurortinės vietovės, šią funkciją tęsė ir XX amžiaus antrajame–trečiajame

⁸¹ Andriūšytė-Žukienė, Rasa. *Romantinė vaizduotės stichija M. K. Čiurlionio ir amžininkų kūryboje* // Logos, nr. 35, 2003, p. 161.

⁸² Diena, 1933 m. gegužės 7 d., p. 1.

⁸³ XVIII amžiaus II p. aprašyti Smardonės mineralinių vandenų šaltiniai. Apie 1780–1790 m. Stakliškių druskingais šaltiniais susidomėjo LDK kancleris Joachimas Chreptavičius. Jo paskatinti Vilniaus universiteto profesorai fizikas Juozapas Mickevičius ir chemikas Jozefas Sartorius ištyrė druskos santykį šaltinių vandenyje. Susidomėjęs šiais tyrimais profesorius Bonifacas Stanislovas Jundzila 1791 metais aplankė ne tik Stakliškes, bet ir kitas druskingais šaltiniais garsėjusias vietas. 1792 metais medžiagą paskelbė knygelėje „Apie Stakliškių druskos šaltinius ir druską“. XIX amžiaus pr., remiantis B. Jundzilo tyrimais, buvo atidarytos gydyklos. Panašų postūmį Druskininkuose davė ATR valdovas Stanislovas Augustas Poniatovskis, 1790 m. įsakęs ištirti Druskininkų mineralinį vandenį. Iš: Ragauskienė, Raimonda. *Stakliškių istorinė raida iki XIX amžiaus. Lietuvos valsčiai. Jėznavas. Stakliškės*. Vilnius: Versmė, 2010, p. 54-59.

⁸⁴ Aukštesnio lygio gydyklų LDK trūko, todėl diduomenė (Pacų šeimos atstovai, o taip pat Kristupas Manvydas Dorohostaiskis, Zofija Radvilaitė Dorohostaiska, Jonušas Radvila ir kiti) vyko į Krokuvos, Italijos (1614 m. Padujos), Čekijos (1598 m. Silezijoje), Palenkės (Jelenia Gura) „karštąsias pirtis“, Karlsbadą (dab. Karlovy Vary), Vokietiją (Badenas), Vengriją (Egeris), Angliją (Bathe). Iš: Ragauskienė, Raimonda. *Karališkojo Birštono praeitis. Istorinė raida iki XIX a.* Vilnius: Petro ofsetas, 2004, p. 13-15.

dešimtmetyje. Pirmąjį pokario dešimtmetį kurortų atstatymo būtinybė visos šalies mastu tapo reikšmingu uždaviniu. Šiame kontekste reikšmingiausi buvo Birštono ir Palangos kurortai, turėję skirtingą istoriją ir gamtines ypatybes, tačiau abu priklausę privatiems asmenims. Kaip išimtį būtų galima išskirti balneologinį Likėnų kurortą, kurio atstatymas taip pat buvo svarstomas valstybiniame lygmenyje. Dėl prastesnio išvystymo jis veikė vieno smulkaus dvarininko iniciatyva ir lokaliai, todėl Kurortų atstatymo komisariato dėmesio susilaukė tik XX amžiaus trečiojo dešimtmečio viduryje.

Čia svarbu įterpti, jog kurortų atstatymo procesus šiame etape inicijavo ne vienas reikšmingas „socialinis aktorius“. Jei antrajame tarpukario laikotarpyje kurortų klausimais rūpinosi Kurortų atstatymo komisariatas prie Vidaus reikalų ministerijos, tai iki 1932 metų Birštono ir Likėnų atkūrimo svarbą svarstė Sveikatos departamentas, o Palangos – Krašto apsaugos ministerija. Institucijos Birštono valdymą patikėjo Birštono akcinei bendrovei, vėliau – Raudonojo kryžiaus draugijai, dalį Likėnų teritorijos išnuomojo privačiam asmeniui, dalis priklausė Sveikatos departamentui, o Palangos reikalus tvarkė Palangos kurorto komitetas.

Šiuo laikotarpiu svarstyta poilsio vietovių tipologijos skirtingumas: „jeigu, sutvarkę Birštoną, turėsime tikrą ir labai ligoniams naudingą kurortą, tai Palangą turime priskaityti jau prie kitos gydymo įstaigų rūšies. Palangą pavadinsime veikia vasarine klimatine stotimi, t.y. ta vieta, kur bent vasarą galima pasinaudoti ko tyriausiu oru, na ir jūros maudyklomis.“⁸⁵ Net ir vasarotojai buvo skirstomi į dvi kategorijas: „vieni, patys turtingieji, važiuoja į kurortus tik dėl „vasaros fasono“, dėl išsiblašymo. Antroji kategorija atostogauja tam, kad tikrai atsigaivinus ir sustiprinus.“⁸⁶ Tokią kurortų klasifikaciją bei jų atkūrimo svarbą, visų pirma, išprovokavo to meto Lietuvoje susiklosčiusios socialinės aplinkybės. Viena iš jų daugiausiai nulemta karo padarinių – šalyje aktyviai pradėta vystyti sveikatinimo prevencija.

Tarpukario miestuose, didėjant naujakurių skaičiui, paraleliai iškilo ir labiausiai to meto Lietuvos gyventojus alinančių susirgimų (tuberkuliozės, venerinių ligų) ūmėjimo grėsmė. Daug dėmesio skirta miestų sanitarijos klausimams spręsti. Viešajame diskurse vis dažniau iškildavo vietinės radikalesnės „miesto-sodo“ versijos, kaip pavyzdžiui, 1930 metais „Savivaldybėje“ išspausdintas Leberecht Migge „Žaliasis manifestas“, atitikęs „rekreacijos bei pasipriešinimo didmiesčių gyvenimui dvasią“, anot kurio: „miestai privalo nuosavus žemės plotus apimti. (...) Sodinkime: viešuosius sodnus – visam miestų jaunimui; nuomotinus sodnus – visiems miestų buitininkams; sodybas – visiems miestų darbininkams. Bendrieji sodnai privalo būti ne tingiai ir puošniai romantiški, bet gausiai ir aktyviai žali: sporto parkai, žaidimo aikštelės ir maudyklės.“⁸⁷

⁸⁵ D-ras Kairiūkštis, Povilas. *Mūsų kurortų klausimu. Palanga* // Lietuva, 1923 m. gegužės 24 d., p. 1.

⁸⁶ *Žinutė apie kurortus* // Lietuvos aidas, 1929 m. rugpjūčio 24 d., p. 5.

⁸⁷ *Reakcija prieš miestus* // Savivaldybė, 1930, nr. 5, p. 5.

Todėl naujų gydymo įstaigų statybos klausimai Sveikatos departamento protokoluose tapo vieni svarbiausių pirmuoju Nepriklausomybės dešimtmečiu. Tiesa, sunku tiksliai spręsti apie realią visuomenės sveikatos būklę, neretai statistiniuose išrašuose informacija buvo pateikiama klaidingai, nes „ne visi gydytojai teikia pilnas žinias apie savo pacientus, o apie Veneros ligomis susirgusius sąmoningai nepranešama“⁸⁸. Sveikatos Departamentas išskyrė būtinybę Vyriausybei atrasti efektyviausią sveikatos problemoms nagrinėti veiksų planą, ar tai būtų „privačios gydytojų praktikos pavidale, ar valstybinių bei Savivaldybių nemokamų ir lengvai prieinamų ligoninių ir kitų gydymo įstaigų“⁸⁹, taip pat remdamasis nepakankama sveikatos įstaigų būkle, inicijavo sveikatos įstatymo gairių pakeitimus, susijusius su naujų mokesčių įvedimu⁹⁰.

1.2.1. Sveikatingumo kurortų atkūrimas. Birštonas ir Likėnai

Tinkamiausios tarpukariu sunkiesiems sveikatos klausimams spręsti buvo balneologinės vietovės, nes „Lietuvoje yra daug versmių, kurių vandeniu žmonės gydomi. Žmonės tiki tų vandenų gydomąja galia. Šitas tikėjimas dažniausiai visai neatatinka tų vandenų gydomosioms ypatybėms, tačiau jie turi gydomosios reikšmės jau vien dėl to, kad žmonės tikisi nuo tų vandenų išgytį. Be to, gydomųjų vandenų gydomoji reikšmė priklauso ir nuo aplinkybių, kuriose gyvena ligoniai: besigydydami tam tikrose tų vandenų stotyse, vadin. kurortuose, ligoniai pasilsi, naudoja daugiau oru, pasivaikščiojimais ir eina geryn jau vien dėl higienos aplinkybių. Trečias gydomasai veiksnys tai yra pats vanduo ir jo temperatūra, ketvirtasis – jo mineralai.“⁹¹ 1923 metais prof. dr. Bagdonas rašė, jog naudingi mineraliniai elementai vandenyje atrasti ne tik Druskininkų, bet ir Birštono, Likėnų (Smardonės) ar net Stakliškių, Moliūnų miesteliuose, todėl metas „ištirti daugiau Lietuvos versmių, ypač įgijusių gydomųjų versmių vardą.“⁹² Valdžios veiksmai pirmiausiai kryo į didžiausią nepriklausomos Lietuvos kurortą, dar prieškaryje anot Juozo Tumo Vaižganto garsėjusį visoje Rusijoje mineralinio

---

⁸⁸ *Dėl klausimo sudaryti komisijas naujokams tirti prie apskričių ligoninių.* Iš: *Susirašinėjimas su Vidaus reikalų ministru ir piliečių apsaugos departamentu seimo atstovams tarnautojams Sveikatos departamento žinioje, atlyginimo išmokėjimo, kreditų panaudojimo, steigiant tuberkuliozės ligoninę Jurbarke ir sanatoriją Varėnoje, privilegijų suteikimo provizoriaus ir kt. klausimais.* V.R.M. Sveikatos departamentas, 1925 m., 1925 m. LCVA, f. 380, ap. 1, b. 616, l. 21.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ „Surinkimui lėšų ir tvarkymo krypties nustatymui reikalingas bendras įstatymas, leidžiantis imti nuo kiekvieno darbu tinkančio piliečio nustatytą mokestį (maximum 10 litų metams), kuris turi būti sunaudojamas vien sveikatos reikalų rūpinimui“. Iš: *Susirašinėjimas su Ministrų kabinetu blogos medicininės pagalvos padėties Lietuvoje kreditų kovai su epidemijomis ir užkrečiamomis ligomis. Birštono kurorto šaltinio „Viktorija“ eksploatacijos, algų pakėlimo laisvai samdomiems tarnautojams ir kt. klausimais.* V.R.M. Sveikatos departamentas, 1924 m. LCVA, f. 380, ap. 1, b. 547, l. 21.

⁹¹ Prof. D-ras Bagdonas. *Natūralūs gydomieji vandenys Lietuvoje* // *Medicina*, 1923, nr. 10, p. 1-2.

⁹² Ibid, p. 10.

vandens gydymosiomis savybėmis – Birštoną⁹³: „lankė jį svečiai iš pat Petrapilio. Jo vandenu kilmę žinojo gydytojai ir dėjo juos antron vieton po Kaukazo purvų, net aukščiau už Odesos limaną, o jau lygiai su pačiu Vysbadenu. Savo gydomąja jėga Birštonas yra toli peršokęs savo kaimyną Druskininkų kurortą.“⁹⁴

Miestelis, kaip gydomoji teritorija, apsupta dirbama žeme, kūrėsi nuo XIX amžiaus vidurio Alytaus apskrityje⁹⁵. Gydomuosius šaltinius pirmasis 1846 metais ištyrė Vilniaus universiteto profesorius Adamavičius⁹⁶. Atlikęs tyrimus, pradėjo siųsti į miestelį gydytis savo pacientus, kuriame 1854 metais jau buvo vonių pastatas ir poilsio namai⁹⁷. XIX amžiaus pabaigoje Birštone veikė penki druskingo vandens ir du geriamojo mineralinio vandens (Viktorija⁹⁸ ir Lidija) šaltiniai. Kurortas buvo žinomas ir dar seniau, „čia pailsėti ir sveikatą pataisyti mėgdavę net ir Didieji Lietuvos Kunigaikščiai.“⁹⁹

Kaip matyti 1869 metų teritorijos plane, tankiai apgyvendintas buvo tik mažiau miškingas dešinysis Nemuno krantas, kuriame nepametęs kurortui būdingos viešosios erdvės (pavyzdžiui, gydomieji parkai) (**Pav. 1**). Tuo tarpu, kitoje upės pusėje – sausas pušynas, patogi vieta vasarnamiams ir plaučių ligų sanatorijai¹⁰⁰. Tuo metu Birštonas priklausė privatiems asmenims: nuo 1874¹⁰¹ iki 1905 metų – Ignui Kvintai¹⁰², vėliau už šimtą keturiasdešimt tūkstančių rublių kurortą (su visais įrengimais) nusipirko Mileraitė-Kohanovienė. Kaip rašė dr.

⁹³ XX amžiaus pradžioje Peterburge besikuriantį pajininkų bendrovė išreiškė ketinimus atnaujinti Birštono kurortą ir jo maudykles. Iš: *Birštono kurortas ir jo maudyklės* // Viltis, 1911 m. kovo 9 d., p. 3-4.

⁹⁴ Vaižgantas. *Nemunas. Birštonas* // Atspindžiai, 1923, nr. 2, p. 43.

⁹⁵ Archyvuose šaltiniuose minimas ir nuo 1855 metų kurorto žemes valdęs gydytojas Bielinskis (pasirašęs du kontraktus su bažnyčia), o penkiolika dešimties žemės su mineraliniais vandenimis nuomavo grafas Tiškevičius. Iš: *Vilniaus gubernijos braižykla (Виленская губернская чертёжная)*. LVIA, f. 526, ap. 1, b. 1734.

⁹⁶ *Dokumentai apie A. Panemunės sanatorijos aprūpinimą kadrais. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija, 1933-1938 m.* LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 233, l. 80.

⁹⁷ Курорты. Энциклопедический словарь. Москва: советская энциклопедия, 1983, с. 75-76.

⁹⁸ Prie Nemuno esančios vermės, atrastos apie 1878 metus, buvo vartojamos tik gėrimui. 1925 metais Dr. Venckūnas savo brošiūroje šaltinį pavadina Viktorijos vardu: „Tenka prileisti, kad žmonės patriotiško ūpo pagauti – o gal per nežinojimą istorijos vadina jį Vytauto šaltiniu taip, kaip ir Birštono piliakalnį vadina Vytauto kalnu.“ Iki 1905 metų šaltinis per dieną galėjo užpildyti apie keturis šimtus vonių. Lyginant su Druskininkų mineraliniais vandenimis, Birštono vandenu (kalkinė) koncentracija du kartus mažesnė. 1911 metais chemikas J. Šablovskis, ištyręs Birštono mineralinį vandenį, aptiko nemažai radioaktyvių elementų. Tačiau jų esą mažiau, nei Rusijos Kislovskojo kurortuose. Iš: *Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 32, 457, 536.

⁹⁹ *Sveikatos departamento medicinos skyriaus viršininko raportas apie Birštono kurorto veiklą, jo eksploatavimą bei statybos ir remonto darbų atlikimą. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija, 1933 m.* LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 235, l. 2.

¹⁰⁰ *Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 457.

¹⁰¹ Dvaro patarėjui I. Kvintai atitiekio 15 deš. žemės su bažnyčia. Iš: *Vilniaus gubernijos braižykla (Виленская губернская чертёжная)*. LVIA, f. 526, ap. 1, b. 1950.

¹⁰² Valdant Kvintai, kurorte buvo trylika dešimties žemės, mineralinės vermės, vonių namai (su septyniasdešimt vonių), trys viešbučiai, kurhauzas, skalbykla ir aštuoni vasarnamiai su visais patogumais. Kvinta „su svečiais apsieidavo gan mandagiai“. Dr. Venckūnas rašė, jog „pono K. kurorto valdymo laikais Birštonas buvo labai populiarus ir sutraukdavo iki 6000 svečių. Ponas K. pasižymėjo savo gabumais kurorto svečius priimi, jais rūpintis. Iš p. K. p-niai M. Kurortą perėmus, atvažiuojančiųjų svečių skaičius sumažėjo dvigubai, nežiūrint į tai, kad p. M. papuošė parką, žymiai patobulino mašinų skyrių.“ Iš: *Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 32-428.

Venckūnas, „kurorto savininkė p. M. turėjo plačiai ir pagrindinai atliktą Birštono kurorto išvystymo planą, gerai išnagrinėtą ir apsvaistytą Vokietijos specialistų gydytojų ir inžinierių“.¹⁰³ Intensityvesni miestelio plėtros darbai vyko 1913 metais. Kitoje Nemuno pusėje caro valdžia statė naujus gyvenamuosius namus kurorto svečiams¹⁰⁴. Tuo metu kurorto vandenį už kelis milijonus rublių buvo išpirkusi Maskvos „slavių“ draugija (pirmininkas – Čerep-Spiridovičius), kuri Birštone pastatė naujus gydymo namus¹⁰⁵.

Iki Pirmojo pasaulinio karo kurortas buvo priskirtas prie Rusijos Prekybos ir pramonės ministerijos¹⁰⁶. Galima manyti, jog sveikatingumo veiklos tuo metu suvoktos kaip pelninga prekybos šaka – šiltuoju sezonu Birštone lankėsi nemažai svečių. Balneologinis kurortas buvo labiau orientuotas į laisvalaikį nei į gydymą, „vienintelė gydomoji priemonė tebuvo mineralinės vonios“¹⁰⁷. Viena iš to priežasčių, jog „plačioji Rusijos visuomenė, norėdama pasigydyti ar pailsėti, dešimtis tūkstančių važiudavo ligšiol į įvairius užsienio, ypač gi Vokietijos ir Austro-Vengrijos kurortus. Tuo tarpu gi kad ir Lietuvos kurortai nekaip tesiverčia, viena dar jų laimė, kad mūsų miestų žydai juos palaiko.“¹⁰⁸ Taigi, Birštone plėtotos ir pramoginės funkcijos, be maudyklių jame veikė du bufetai¹⁰⁹, pastatyta renginių salė su orkestro koncertais (į kurią neretai koncertuoti atvykdavo ir žymūs lietuvių dainininkai, tokie kaip Kipras Petrauskas¹¹⁰). Birštonas ypatingai traukė kauniečius ir ne tik juos. Kurorte vasarodavo ne viena žymi asmenybė: Peterburgo dailės akademijos menininkas, mozaikininkas Nikodemas Silvanavičius¹¹¹, kunigaikštienė Stefanija Radvilienė, bajoras Leopoldas Leščinskis, poetas, dramaturgas, istorikas, publicistas, žurnalistas ir vertėjas Vladislovas Sirokomlė ir kiti.

Iš Krašto apsaugos ministerijos Sanitarijos skyriaus atstovų apsilankymo Birštone ataskaitos matyti, jog Miller (Mileraitė) kurortą valdė iki 1920 metų¹¹². Per keletą paskutiniųjų metų savininkė stipriai nualino kurortą, todėl 1921 metais Ūkio departamentas nusavino Birštono žemes¹¹³ ir remiantis Žemės reformos įstatymo pirmuoju punktu siūlė nuosavybės

¹⁰³ *Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 401-428.

¹⁰⁴ *Ibid.*, l. 50.

¹⁰⁵ *Žinios iš Lietuvos. Birštonas* // *Vienybė*, 1911, nr. 12, p. 189.

¹⁰⁶ *Birštono kurorto veiklos byla...*, op. cit., l. 151.

¹⁰⁷ Gabrys, Juozas. *Trumpas Lietuvos aprašymas*. Vilnius: Vilniaus Žinių spaustuvė, 1905, p. 53.

¹⁰⁸ *Mūsų kurortų ateitis* // *Viltis*, 1914 m. rugsėjo 21 d., p. 1-2.

¹⁰⁹ *Биританские Минеральные Воды* // *Ковенская губернская ведомости*. 5 Мая, 1873, с. 3.

¹¹⁰ *Teatras* // *Viltis*, 1912 m. rugpjūčio 1 d., p. 4.

¹¹¹ Pasitarimo dėl buv. Silvanavičiaus vasarnamio (Birštonas B. Sruogos gt. nr. 15), 1991 01 02 LR Kultūros paveldo inspekcijos nutarimu nr. 08-12 įtraukto į laikinąją kultūros paminklų apskaitą, tolesnio panaudojimo ir remonto darbų protokolais.

¹¹² Atstovai atsisakė Birštone įrengti sanatoriją kariškiams, nes kurorto namas buvo labai prastos būklės. Miller apskūsta, kad ardė nors ir belangius, tačiau dar tinkamus kurorto reikmėms medinius Birštono pastatus ir pardavinėjo. Iš: *Posėdžio protokolas Birštono kurorto eksploatacijos būdams apsvaistyti, 1921 m. Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 511.

¹¹³ *Vandenių nusavinimo komisijos posėdžio protokolas*. Iš: *Birštono kurorto byla. Žemės ūkio ministerijos Žemės reformos departamentas, 1921 m.* LCVA, f. 1248, ap. 12, b. 510, l. 2.

teisės perimti Sveikatos departamentui. Dėl lėšų stokos Sveikatos departamentui kurorto perimti nepavyko, todėl institucija išreiškė būtinybę (nes tai vienintelis balneologinis kurortas Lietuvoje, be to, dar caro valdžia norėjo panaikinti privačios nuosavybės teises¹¹⁴), kad jo atstatymo iniciatyvas koordinuotų Vidaus Reikalų Ministerija¹¹⁵. Pastaroji kurortą išnuomojo Birštono akcinei bendrovei¹¹⁶, turėjusiai pradžioje vadintis Lietuvos kurortų akcine bendrove ir rūpintis ne vien Birštono eksploatacija¹¹⁷. Šis juridinis asmuo buvo įkurtas kurorto nusavinimui¹¹⁸. Akcinės Birštono kurorto bendrovės statute išskiriami pagrindiniai tikslai – įsteigti kurortą, eksploatuoti šaltinius, išnaudoti (dviejų šimtų hektarų) pušyną kurorto reikmėms¹¹⁹. Tikriausiai, įžvelgdama kurorto potencialą, 1922 metais Birštono kurortą norėjo išsinuomoti net ir Kauno miesto savivaldybė¹²⁰.

Vėlesni komisijos svarstymai vyko dėl Birštono pastatų, kurie arba buvo perimti kurorto administracijos, arba išnuomoti privatiems asmenis¹²¹. Sunkiai vykstantys atstatymo darbai kurorto Akcinę bendrovę skatino vis ambicingiau ieškoti organizuotesnio veiksmų plano bei lėšų jam įgyvendinti. Įdomūs pastebėjimai dėstomi 1923 metų Sveikatos apsaugos departamento parengtame memorandume dėl Birštono atkūrimo būtinybės, liudijantys pirmąsias užuominas (vėliau kurorto vadovybės išsakytas ir 1929 metais) kurortui ilgainiui tapti konkurentu tarptautinėms poilsiavietėms. Jame rašoma, jog visiems norintiems išvykti gydytis į užsienio kurortus turėtų būti taikomas šimto–šimto penkiasdešimties litų mokestis, vėliau skiriamas Birštono kurorto pagerinimui. Pažymėtina, jog nuo 1922 metų leidimus išvykti reabilitacijai į kurortus išrašydavo apskrities gydytojas. Šią atsakomybę departamentas memorandume pasiūlė perduoti kurorto administratoriui, nes tai „yra kiekvieno gydytojo įžeidimas. Apskrities gydytojas negali visų ligonių kliniškai ištirti, todėl reikalingas asmuo, kuris nuolatiniai užsiimtų

---

¹¹⁴ *Курорты. Энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 1983, с. 20.

¹¹⁵ *Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 39.

¹¹⁶ *Ibid.*, l. 143.

¹¹⁷ *Ibid.*, l. 527.

¹¹⁸ *Posėdžio protokolas Birštono kurorto eksploatacijos būdams apsvarstyti, 1921 m.* Iš: *Birštono kurorto veiklos byla*. *Ibid.*, l. 526.

¹¹⁹ *Akcinės Birštono kurorto bendrovės statutas, 1922-1924 m.* *Ibid.*, l. 489.

¹²⁰ *Dėl Birštono miestelio likimo, 1922 m.* *Ibid.*, l. 579.

¹²¹ Kaip pavyzdžiui, 1924 metais Birštono viešbučio valdymas atiteko kurorto administracijai, sodas su daržu ir pieva – pil. Boleslovui Maslauskiui (su įsipareigojimu nukarpyti medelius ir sutvarkyti takus), restoranas su virtuve (bufetė) ir veranda išnuomotas pil. Justinai Černiauskaitei (su sąlyga, kad tiekis kokybišką maitinimą ne daugiau nei už du litus). Šioje vietoje įdomu būtų paminėti, jog J. Černiauskaitė baigė ūkio ir ruošos mokslus Galicijoje, o prieš pateikdama prašymą išsinuomoti Birštono kurorto bufetę – šešis metus vadovavo Lietuvių Katalikių Moterų draugijos išlaikomai namų ruošos ūkio mokyklėlei Kaune. 1924 metais mini bufeto valdytoją Kelnerį, kuris nepasižymėjo mandagumu ir švaros palaikymu. J. Čekenauskaitės prašymas išsinuomoti bufetę Birštone. Iš: *Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 169.

ne tik Birštono kurortu, bet ir kitais Lietuvos kurortais, būtų Lietuvos kurortų inspiratorius, kuris eitų Birštono kurorto direktoriaus pareigas¹²².

Sveikatos apsaugos departamento inicijuotas memorandumas buvo reikšmingas, nes nuo 1922 metų Birštono veiklą pradėjo koordinuoti paskirtieji administratoriai. Birštone jais tapo medicininį išsilavinimą turintys asmenys, tapę ir kurorto vyriausiais gydytojais: dr. Juozą Brundžą¹²³ pakeitė dr. Kairiūkštis, kuris dėl reto apsilankymo kurorte buvo atleistas. Šias pareigas po metų perdėjo eiti gydytojas Jurgis Venckūnas, kuriam vietoje atlyginimo suteikta nuolatinė gyvenamoji vieta (trijų kambarių butas kurorto parke)¹²⁴.

Peršasi išvada, jog administravimo patirtis balneologiniame kurorte vis dėlto nebuvo prioritetinga, priešingai nei gydymo reikalų išmanymas. Tai liudija ir faktas, jog didžiausią Birštono pajamų dalį sudarė medicininis paslaugų tiekimas (purvo ar mineralinių vonių) ne tik gydyklose, bet ir viešbučiuose. Manoma, kad Birštono kurorto mineralinių versmių eksploatacija gali sumažinti išvykstamąjį turizmą (pavyzdžiui, į Vokietijos Willingen ar Prancūzijos Conteville kurortus) ir padidinti vietinį, todėl 1922 metais išvalyti ir atstatyti trys vandens šaltiniai¹²⁵, pastatytos medinės būdelės¹²⁶. Pradėjus eksploatuoti mineralinius vandenius 1923 metais iš Viktorijos šaltinio geriamo vandens pardavimo registruotos pajamos – daugiau kaip šešiasdešimt septyni tūkstančiai auksinių¹²⁷. Buvo siūloma didinti kurorto pelną mineralinius vandenius eksploatuojant į ligonines su paaikškinimais (išleisti leidinį ir kitaip reklamuoti), kokių ligų gydymui skirti Birštono vandenys¹²⁸.

Lemiamas žingsnis, padaręs įtaką ne tik Birštono, bet ir kitų Lietuvos kurortų formavimuisi tarpukariu, žengtas 1924 metais Sveikatos departamentui pasirašius pirmąją sutartį, kuria Birštonas perduotas (visuomeninei organizacijai) Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijai su kurorto išde esančiais trisdešimt su puse tūkstančių litų. Antroje sutarties redakcijoje (1928 metais) skelbiama, jog kurortas „perleidžiamas 36 metams – nuo 1924 iki 1960 metų sausio mėn. 1 d. eksploatuoti, tvarkyti ir tobulinti Liet. Raud. Kryžiui su visu priklausančiu kurortui ūkiu, žemės plotu, minerališkais vandenimis, trobesiais, įtvaisais, voniomis ir baldais.“¹²⁹ Organizacija rūpinosi, jog Vyriausybė įtrauktų įstatymo projektą „apie kurorto pripažinimą visuomeninės reikšmės poilsia viete. Birštono gydymo įstaiga gaus apsauginį statusą ir bus atleista nuo valstybės bei savivaldybės mokesčių už gydymo priemones,

¹²² *Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 145.

¹²³ *Ibid.*, l. 14.

¹²⁴ *Dėl Birštono kurorto administratoriaus, 1923 m.* *Ibid.*, l. 153.

¹²⁵ *Birštono kurorte atliktų darbų sąrašas, 1922 m.* *Ibid.*, l. 17.

¹²⁶ *Birštono kurorto atstatymo darbų sąmata, 1923 m.* *Ibid.*, l. 135.

¹²⁷ *Birštono kurorto eksploatacijos samata, 1922 m.* *Ibid.*, l. 37.

¹²⁸ *Dėl Birštono kurorto geriamo vandens eksploatacijos.* *Ibid.*, l. 178.

¹²⁹ *Birštono kurorto perdavimo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijai sutartis, 1924 m.* *Ibid.*, l. 7.

viešbučius ir restoraną be svaigiųjų gėrimų.¹³⁰ Svarbu tai, jog Raudonojo Kryžiaus iniciatyva paskatino Medicinos tarybą parengti pirmąjį Lietuvos Kurortų įstatymo projekto siūlymą 1930 metais¹³¹. Jo pagrindu 1932 metais vyriausybė patvirtino Kurortų įstatymą.

Birštone, kurio atstatymo darbus iki pat 1940-ųjų koordinavo Raudonasis Kryžius, pirmajame tarpukario laikotarpyje dažniausiai lankydavosi nukentėjusieji po Pirmojo pasaulinio karo bei sergantys sunkiomis ligomis. Šiam tikslui buvo steigiamos naujos gydyklos, sanatorijos, išnaudojami gamtiniai išteklių, jiems pritaikomi įrengimai (biuветės, šaltinių būdelės, kefyro kioskai ir kt.). Pramoginis kurorto turinys, panašiai kaip ir cariniu laikotarpiu¹³², buvo antraeilis, papildantis: „vienintelės Birštono pramogos – dūdų orkestro gastrolės... ir du kartu savaitėje čia rengiami vakarėliai (*resurs*). Šokama čia iki ryto, muzika visai nebloga. Kitų pramogų, kaip teatro bei koncertų ir knygyno, reikalas Birštone dar neįrengiamas.“¹³³ Tai viena iš nuorodų, jog iki XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pradžios Birštonas Raudonojo Kryžiaus buvo vystomas, visų pirma, kaip sveikatingumo kurortas, skirtas gydymui ir profilaktikai.

Viziją, jog Birštonas turi tapti garsus išskirtinai kaip sveikatingumo kurortas ir ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje, aiškiai palaikė ir kurorto administratorius J. Venckūnas. 1928 metais kurorte jau lankėsi svečiai ne tik iš Lietuvos, bet ir iš Vokietijos ir Amerikos¹³⁴. Daktaro teigimu, Birštonas yra vienintelis Lietuvoje atkurtas mineralinių vandenų kurortas, turintis didelę visuomeninę reikšmę, todėl svarbu, kad išlaikytų „pavyzdingas pozicijas“, „nes į kurortą daugiausiai atvyksta išsiilgę belaukdami sveikatos ligoniai“¹³⁵. Siekiant tarptautinio pripažinimo, pastebima būtinybė vystyti ir atitinkamą sklaidą, kaip, pavyzdžiui, tai daroma Vokietijoje: „kurorto reikalai vesti – reiškia didelis biznis vesti. Mūsų laikais biznis be reklamos visai vos gyvas merdėja. Užtat užsienių kurortai nesigaili reklamoms pinigų. Mūsų laikraščiuose skelbiasi įvairūs užsienių kurortai. Gi Birštonas vos retkarčiais chronikoje ką nors apie save praneša ir daugiau apie jį neišgirsi. Lietuvis dar labai neįpratęs reklamuotis ir dažniausiai galvoja, kad apie jį jau ir taip visa Lietuva žino. Netenka abejoti, kad kurortas be tinkamos

¹³⁰ *Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 117.

¹³¹ Projekto siūlyme dėstomi ir Raudonojo Kryžiaus Vyriausybei formuluoti teiginiai: „įstatymas apims priklausančias valstybei, savivaldybėms bei privatiems asmenims tinkamas gydytis mineralinių vandenų versmes, gydymuosius dumblus ir tinkamas gamtos turtais klimatiniams gydymui vietas. (...) Turinčių visuomeninės reikšmės gydymo vietų įmonės ir jas aptarnaujantys įrengimai, viešbučiai, salės, kioskai, restoranai be svaigalų, elektros stotis, vandentiekis, susisiekimo priemonės manoma atleisti nuo valstybinių ir savivaldybės mokesčių.“ Iš: *Tvarkys ir apsaugos kurortus* // Lietuvos aidas, 1930 m. gegužės 21 d., p. 4.

¹³² Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą į Birštoną medikų atsiųstiesiems pacientams, visų pirma, turėjo būti atliekama rekomenduota gydymo programa, o tik po to „pataisytiems ligoniams ir juos atlydėjusiems sveikiems taisomos pramogos.“ Iš: *Birštonas ir jo gydomieji dalykai*. Vilnius: Vilniaus spaustuvė, 1910, p. 7.

¹³³ Prof. Kolupaila, S. *Lietuvos mineraliniai vandenys* // Naujoji romuva, 1931 m. gegužės 24 d., p. 498.

¹³⁴ *Dr. Venckūnas. Birštono kurorto atstatymo ir jo eksploatacijos reikalai, 1928 m.* Iš: *Birštono kurorto veiklos byla...*, op. cit., l. 401-428.

¹³⁵ *Ibid.*

reklamos žymiai sumažina savo pajamas ir tuo pat gauna didelių nuostolių.¹³⁶ Nepaisant šių kritinių pastabų, besibaigiant trečiajam XX amžiaus dešimtmečiui, Birštonas nepatyrė didelių finansinių nuostolių, nors lankytojų skaičius čia buvo kur kas mažesnis, nei prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Viena vertus, sveikatingumo paslaugos nebuvo taip efektyviai administruojamos kaip cariniu laikotarpiu. Kita vertus, palyginus mineralinių vandenų savybes su šaltiniais Prancūzijos, Vokietijos ir Vengrijos balneologiniuose kurortuose¹³⁷, didesnis dėmesys skirtas gydymo kokybei gerinti. Tik pradėjusiame atkūrimo darbus kurorte paslaugos kainavo kur kas brangiau, nei daugelis to meto gyventojų galėjo sau leisti¹³⁸.

Nors Birštono atstatymo darbai po 1924 metų ėmė vykti sparčiau, tačiau kurortas kol kas vis dėlto nepajėgė aptarnauti visų norinčiųjų reabilituotis. Spaudoje sklido žinia, jog greitai metu Birštonas dar negalės „susilyginti su užsienyje nuo senovės žinomais kurortais.“¹³⁹ Nors kurortas turėjo didelę reikšmę Lietuvos kontekste, o atstatymą reikėjo organizuoti planingai, valstybė nepajėgė tam skirti pakankamai lėšų¹⁴⁰. Kebli sveikatingumo infrastruktūros situacija atsispindi 1924 metais Sveikatos Departamento direktorius kreipimesi į Vidaus reikalų ministrą, kuriame jis teigia, kad nuo Nepriklausomos Lietuvos įsikūrimo momento visos gyvenimo šakos progresuoja, o tik sveikatos reikalų aprūpinimas yra primirštas ir kas dieną tik blogėja. Trūksta gydymo įstaigų, o privačios paslaugos įperkamos tik turtingiems¹⁴¹. Taip pat situacija buvo aiškinama ir 1925 metais Vidaus Reikalų Ministerijos pranešime: „visos valdžios ir savivaldybių ligoninės yra ant tiek ankštos, kad neišgali sutalpinti net tų piliečių, kuriems reikalinga suteikti skubią ir neatidėliojamą pagalbą.“¹⁴² Todėl iškilo būtinybė ieškoti panašių

¹³⁶ Dr. Venckūnas. *Birštono kurorto atstatymo ir jo eksploatacijos reikalai, 1928 m.* Iš: *Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 401-428.

¹³⁷ D-ras Kairiūkštis, Povilas. *Mūsų kurortų klausimu. Birštonas // Lietuva, 1923 m. balandžio 13 d., p. 2-3.*

¹³⁸ Dr. Venckūno teigimu, neadekvačias kainas kurorte ankstyvuojau tarpukario laikotarpiu lėmė keli Raudonojo Kryžiaus veiksmai atstatant kurortą: „Raudonasai Kryžius metėsi į vieną pirties kertelę ir ėmė ją brangiai puošti. Pirmiau buvo du pirmos klasės kabinetai, ir jų pakakdavo svečiams, nes maža teatsirasdavo tokių, kurie norėtų brangiau už vonią mokėti.“ Baigiantis 1924 metų sezonui kelios I klasės vonios jau buvo baigtos, tačiau „išėjo jos mažesnės net už antros klasės celes ir patogumai buvo panašūs, tik vonia ir sienos pirmoje klasėje iš baltų kaflių tvyska“, todėl I klasės vonios buvo tuščios. Antruoju „klaidingu žingsniu“ Venckūnas įvardina vonių paruošimą, nes prieš vandens ir purvo eksploataciją nepasirūpinta jų tyrimais: „Birštonas turėjo dviejų rūšių purvą: durpės pavidalo, vokiškai vadinamo Moor, ir dumblo, elastiškos košės pavidalo, vokiškai vadinamo Schlamm. Balneologas prof. Kionke išskiria Schlamm purvo pirmenybes gydymo tikslais. Raudonasis Kryžius neišsigilinęs į šitą dalyką, padarė kardinalią klaidą, ėmęs eksploatuoti durpės pavidalo purvą, o Schlamm purvą sunaikino“, nes iškasus tvenkinį prie senųjų versmių, sumažėjo šaltinių vandens. Iš: *Dr. Venckūnas. Birštono kurorto atstatymo ir jo eksploatacijos reikalai, 1928 m.* Iš: *Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 401-428.

¹³⁹ *Birštono kurorto klausimu, 1924 m.* Iš: *Birštono kurorto veiklos byla...*, op. cit., l. 140.

¹⁴⁰ *Dėl Birštono kurorto perdavimo Raudonajam Kryžiui, 1924 m.* Ibid, l. 139.

¹⁴¹ *Dėl sunkios padėties, kurioje randasi Lietuvos piliečių sveikatos rūpinimo klausimas.* Iš: *Susirašinėjimas su Ministrų kabinetu blogos medicininės pagalvos padėties Lietuvoje kreditų kovai su epidemijomis ir užkrečiamomis ligomis. Birštono kurorto šaltinio „Viktorija“ eksploatacijos, algų pakėlimo laisvai samdomiems tarnautojams ir kt. klausimais. V.R.M. Sveikatos departamentas, 1924 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 547, l. 20.

¹⁴² *Dėl klausimo sudaryti komisijas naujokams tirti prie apskričių ligoninių, 1925.* Iš: *Susirašinėjimas su Vidaus reikalų ministru ir piliečių apsaugos departamentu seimo atstovams tarnautojams Sveikatos departamento žinioje, atlyginimo išmokėjimo, kreditų panaudojimo, steigiant tuberkuliozės ligoninę Jurbarke ir sanatoriją Varėnoje,*

vietu, pasižyminčių gamtiniais gydomaisiais ištekliais, ir galimybių (be didesnių finansinių išteklių kuriant tam skirtą infrastruktūrą) ten nukreipti likusius pacientus.

Likėnų kurortas pasirinktas dėl jo seniau pradėtų eksploatuoti mineralinių šaltinių, kaip ir Birštone, turinčių gydomąją reikšmę, panašią į Kemero šaltinį Latvijoje arba Contrexeville Pavillion Prancūzijoje: „tinkamai įrengus, Likėnai gali turėti valstybinės reikšmės kaip kurortas, vandenimis ir purvo vonioms gydyti reumatizmui, podagrai, odos ir kt. ligoms.“¹⁴³ Vienas iš šaltinių yra senesnis, kitas – atrastas apie 1900 metus. Prieš atrandant antrąjį šaltinį, Likėnuose buvo eksploatuojamas pelkingoje vietoje esančio senojo šaltinio vanduo, o gydymui naudojamas purvas. Prie jo Likėnų dvaro nuomininkas XIX amžiaus pabaigoje (apie 1890-uosius) pastatė medinį namelį vonioms ir kelias patalpas poilsiui, tačiau prieš Pirmąjį pasaulinį karą namai sudegė (žmonių pasakojimais, padegta tyčia dėl konkurencinės prekybos).

Skaidant dvaro teritoriją 1924 metais, dalis jos tapo Likėnų kurorto žeme¹⁴⁴. 1926 metais Likėnų dvaro centro sklypas (daugiau kaip trisdešimt aštuoni hektarai) atiteko Sveikatos departamentui prie Vidaus Reikalų Ministerijos, o likusioji dvaro dalis šešiams metams išnuomota p. Verbliugevičiui už du tūkstančius septynis šimtus aštuoniasdešimt devynis litus su sąlyga, kad jis atliks ūkio pastatų remontą ir netrukdytų departamentui vykdyti kurorto atstatymo darbų bei eksploatacijos veiklų¹⁴⁵. Kurorto teritorijoje liko senas akmeninis tvartas su kiemu viduje, molinis svirnas, du žalių plytų rūšiai, molinė pirtis, du apleisti gyvenamieji namai ir neprižiūrėtas sodas¹⁴⁶. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą kurortas buvo ganėtinai populiarus. Karo metu Likėnus pamėgo vokiečiai, bet neplėtė. Tuo tarpu vietiniai gyventojai juo nesinaudojo. Antrąjį XX amžiaus dešimtmetį dvaras buvo nustekentas, sunyko senojo šaltinio vieta.

Pirmą kartą Likėnų kurorto atstatymo būtinybė pradėta svarstyti 1926 metais. Lietuvoje trūko tinkamai sezonui parengtų poilsiviečių su gydomosiomis sieros voniomis, todėl pasiturintys ligoniai vyko į užsienio kurortus¹⁴⁷. „Chroniškiems“ susirgimams gydyti rekomenduojama taikyti Latvijos Kemero kurortų praktikas (sieros ir purvo vonių procedūras), tačiau „dauguma tokių ligonių, dėlei neturto, negalėjo pasinaudoti užsieniniais kurortais, todėl kentė skausmus“¹⁴⁸. Susisiekimai su Likėnų dvaru buvo patogūs: „žiemos metu 5 kl. nuo

---

privilegijų suteikimo provizoriaus ir kt. klausimais. V.R.M. Sveikatos departamentas, 1925 m. LCVA, f. 380, ap. 1, b. 616, l. 27.

¹⁴³ *Likėnų kurortas: kurorto matavimo brėžiniai, kampų matavimo žurnalai ir koordinacių ir pločių skaičiavimai. V. R. M. Vyr. Sveikatos V-ba. Statybos skyrius, byla nr. 2, 1941 m. KAA f. R-961, ap. 1., b. 114, l. 13-15.*

¹⁴⁴ *Ibid.*

¹⁴⁵ *Likėnų kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1925-1929 m. LCVA, f. 380, ap. 1, b. 663, l. 50.*

¹⁴⁶ *Ibid.*, l. 122.

¹⁴⁷ 1939 metų Lietuvos aide rašoma, jog „praėjusiais metais vien tik Latvijos Kemero kurorte mūsų piliečių gydėsi 128 asmenys, paėmus dar ir kitų kurortų apyskaitą pasirodo, kad mūsų valstybės piliečiai kasmet išveža į užsienį apie milijoną litų.“ Iš: *Dėl Likėnų Smardonės kurorto // Lietuvos aidas, 1930 m. vasario 4 d., p. 7.*

¹⁴⁸ *Medicina, 1933, nr. 8-7, p. 504.*

Gulbėnų geležinkelio stoties, vasaros gi metu kasdien vaikšto automobiliai tarp Biržų ir Panevėžio per Pabiržės bažnytkaimį).¹⁴⁹ Maitinimą kurorto lankytojams tiekė dvaro teritorijoje įrengta valgykla, lankomos buvo Pabiržės ir Biržų svetainės. Didžiausių sunkumų pradėti eksploatuoti kurortą kėlė svečių apgyvendinimas, nes dvaro pastatai buvo apgriuvę: „tik vargiai 1 namas (molio pluktinis) galės būti atremontuotas dėl centro nuomininko, tai steigiant Likėnuose kurortą (vonių įstaigą) būtinai reikalingas pastatyti iš pat pradžios 2 trobesius: vonių trobesį pačioms vonioms (tynėms) įrengti ir kitą trobesį gyventi kurorto ligoniams ir administracijai.“¹⁵⁰ Kaip matyti, pirmasis svarstymas nedavė rezultatų, nes būtiniausiai kurorto infrastruktūrai atstatyti trūko lėšų.

Pakartotinis svarstymas vyko 1929 m. lapkričio 7 d. Kaune, Lietuvos apskričių gydytojų ir ligonių vedėjų suvažiavime, kur buvo pripažintas Smardonės (Likėnų) kurorto atstatymo reikalingumas¹⁵¹, nes „Likėnų kurortas yra visai Lietuvai reikšmingas klausimas. Atstatytas kurortas nebus paprastas mūsų žydiškas miestelis, o pavyzdingas tautos kampelis ir maloni mūsų poilsio vieta.“¹⁵² Tačiau realesni sprendimai dėl Likėnų atkūrimo priimti po beveik keturių metų, panašiai pradėti ir statybų darbai.

1.2.2. Pramogavimo vizijos tąsa Palangoje

Palangoje, kaip ir Birštone ar Likėnuose, pirmąjį Nepriklausomybės dešimtmetį santykinai vyko panašūs atkūrimo procesai, susiję su žemės nuosavybės klausimais. Tačiau, priešingai nei balneologinėse vietovėse, pajūrio kurorte nebuvo tuo metu taip reikalingos gydomosios infrastruktūros. Palanga, kurta kaip šeimos vasarvietė, XIX amžiaus antroje pusėje sparčiai plėtėsi, statytos atskiros rezidencijos tolimesniems grafų Tiškevičių giminės atstovams bei draugams¹⁵³, tuo metu mitybos, paslaugų ir pramogų poreikius tenkino vienintelė smuklė, kurią „galima pavadinti Palangos *Palais-royal*. Čia rengiami visokie pasilinksminimai, pokyliai arba maskaradai; joje veikia traktierius, parduodamas tabakas, yra arklidė, sandėliai, vyno rūsys, pirklių kontora, kambariai apsigalinti keliaujantiems ir vieta susirinkti svečiams.“¹⁵⁴ Kurortas buvo aristokratiškų šeimų, kurios čia atvykdavo vasaroti ne tik iš prūsų žemių, bet ir iš Lenkijos bei Padolės, susitikimo vieta su sparčiai vystomomis kultūrinėmis-pramoginėmis funkcijomis.

¹⁴⁹ *Likėnų kurortas: kurorto matavimo brėžiniai, kampų matavimo žurnalai ir koordinacių ir plokštumų skaičiavimai*. V. R. M. Vyr. Sveikatos V-ba. Statybos skyrius, byla nr. 2, 1941 m. KAA f. R-961, ap. 1., b. 114, l. 13-15.

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ *Smardonės – Likėnų kurorto gydomoji reikšmė ir indikacijos* // Naujoji Romuva, nr. 22-24, 1938 m., p. 539.

¹⁵² *Dėl Likėnų kurorto* // Lietuvos aidas, 1930 m. balandžio 24 d., p. 6.

¹⁵³ *Palanga* // Lietuva, 1922 m. rugsėjo 8 d., p. 5.

¹⁵⁴ Omilanowska, Malgorzata. *Pabaltijo Zakopanė. Palanga Tyszkiewiczų laikais*. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2014, p. 29.

Kitaip tariant, tuo, kuo Lenkijoje buvo Zakopane, Lietuvoje turėjo tapti Palanga – „Baltiškąja Zakopane“.¹⁵⁵

Kaip ir daugelyje Lietuvos miestų bei miestelių, po Pirmojo pasaulinio karo didelę žalą patyrusiame pajūrio kurorte reikėjo skubių atstatymo darbų. Nuo 1824 metų miestelį valdantys Tiškevičiai nebeįstengė finansuoti visų jiems priklausiusių vilų remonto, todėl trečiajame dešimtmetyje daugelį jų pardavė turtingesniems Lietuvos piliečiams. Tiesa, dar iki 1921 metų, remiantis carinės Rusijos įstatymais, penkiasdešimt sieksnių nuo vandens kurortas priklausė valstybei, o didesnė likusi dalis – Tiškevičiams. Daugelį privačių vilų valdė fiziniai asmenys iš kitų šalių¹⁵⁶. Po 1921-ųjų, kada Palanga buvo grąžinta Lietuvai, palaiptiui ėmė keistis ir kurorto valdymo sistema. Iki ketvirtojo dešimtmečio miestelio tvarkymu išimtinai rūpinosi Palangos kurorto komitetas¹⁵⁷, turėjęs vieną iš pagrindinių nelengvų iššūkių (turint žinioje, jog pramoginis laisvalaikis ankstyvuojų tarpukario laikotarpiu karo nualintoje šalyje nebuvo prioritetas) – parengti kurorto vystymosi gaires.

Svarbus šiuo klausimu steigiamasis susirinkimas vyko Karo ligoninėje 1921 metų balandžio 7 dieną¹⁵⁸. Posėdžio metu pažymėta, jog kurorte gerokai sumažėjo turtingesnių poilsiautojų skaičius. Galima daryti išvadą, kad jau prieš Pirmąjį pasaulinį karą Palanga aiškiai identifikuota kaip aukštesniam socialiniam sluoksniui priklausančių žmonių poilsiavietė. Sumažėjusio atvykstančiųjų srauto priežastimi prof. Parčanskis nurodė Lietuvoje kylančius dažnesnius vidurių šiltinės susirgimų atvejus, o tokie ligoniai į Palangą gydytis nevykdavo¹⁵⁹. Šis faktas byloja, jog kurorte nebuvo vystoma sveikatingumo infrastruktūra, o pramogų ir laisvalaikio erdvės, tapusios ligų užkrato židiniu, buvo apleistos.

Steigiamajame susirinkime svarstytos tolimesnės kurorto vystymo kelios galimos kryptys. Viena iš jų – nacionalizavimas, poilsio infrastruktūros steigimas kariškiams, valdininkams ir t.t., „bet tai nėra geras pasiūlymas, tą rodo Rusijos pavyzdys“¹⁶⁰. Taip pat aptarta galimybė Palangą perduoti privačioms iniciatyvoms, įkurti bendrovę (iš narių: dr. Mongirdo, prof. Šimkaus, dr. Nasvyčio, agr. Smilgevičiaus, dr. Staugaičio, dr. Griniaus, dr. Mickaus, dr. Šližio, dr. Avižonio, dr. Oželio, Norkaus, dr. Gaigalaičio, J. Ciunio¹⁶¹, kurie išpirktų centrinės kurorto įstaigas už 14 tūkst. litų), tokiu atveju, turtingesni važiuotų į gretimąjį „Švarcortą“¹⁶², o neturtingi į gretimus

¹⁵⁵ Omilanowska, Malgorzata. *Franzo Schwechteno, Edouardo Andre ir Stanislawo Witkiewicziaus projektai Palangoje* // Lietuvos dailės istorijos muziejus. Metraštinis, 2005, 9 (I), p. 86-114.

¹⁵⁶ *Krašto Apsaugos Ministerija. Karo Sanitarijos skyrius, byla nr. 20, 1922 m.* LCVA, f. 4, ap. 1, b. 111, l. 4.

¹⁵⁷ *Palangos kurortas* // Lietuva, 1923, nr. 108, p. 1.

¹⁵⁸ *Krašto Apsaugos Ministerija...*, op. cit., l. 4.

¹⁵⁹ *Ibid.*, l. 1.

¹⁶⁰ *Ibid.*, l. 3.

¹⁶¹ *Ibid.*

¹⁶² Švarcortu (vok. *Schwarzort*) tarpukariu buvo vadinamas Juodkrantės kaimas. Iš: *Lietuvos Sachara – Kuršių Užmaris* // Lietuvos žinios, 1924 m. birželio 3 d., p. 2.

kaimelius arba siūlyta „sutverti europinio mastabo kurortą.“¹⁶³ Dėl vietovės gamtinių ir geografinių privalumų („atvira jūra, puikus plažas, ore daugybė druskų, begalo puikus parkas“¹⁶⁴), nutarta, remiantis užsienio patirtimi (kaip, pavyzdžiui, Soči ar Ševeningeno (Olandija)¹⁶⁵), sekti paskutiniu ju pasiūlymu. Šiam tikslui iš karto numatyta sutvarkyti kelius, daugelį gyvenamųjų namų, taip pat kurhauzą, vonių pastatą (ir nuomoti¹⁶⁶), pastatyti kelis viešbučius.

Taigi, XX amžiaus trečiojo dešimtmečio pradžioje persvarstyta kurortiškumo vizija aiškiai tęsė nuo XIX amžiaus antrosios pusės pradėtą plėtoti aristokratišką Palangos pobūdį – kurti kurortą kaip europietišką vasarvietę su moderniai išvystyta laisvalaikio struktūra, įvairialype pramoginio turinio pasiūla, orientuota į labiau pasiturintį poilsiautoją. Be jokios abejonės, Palangos atkūrimo diskurse nebuvo aplenkta ir sveikatingumo klausimas: „šis kurortas tinka skrupulu sergantiems vaikams, linkusiems persišaldyti, organų vystymosi sutrikimams, anemijai, kvėpuojamųjų takų sausai slogai, nervingo pobūdžio vidurių sutrikimams, nutukimui gydyti. Sergą limpamomis ligomis ir tuberkulioze neįsileidžiami.“¹⁶⁷ Kaip matyti, sveikatinimo aspektas Palangoje buvo suvoktas kitaip nei Birštone. Gydymas pajūrio kurorte artimesnis labiau grožio („saulės vonių“) medicinos kryptčiai, nei orientuotas į sunkiųjų susirgimų gydymą.

Poilsio veiklų įvairovė Palangoje papildyta integruojant „profilaktinę mediciną“. Šiam tikslui suformuotas poreikis atstatyti vienintelį kurorte ir šaltuoju sezono metu veikiančią senąją vonių pastatą, taip pat ieškoti alternatyvių sveikatinimo šaltinių. Kitaip tariant, pramoginiams reiškiniais siekta priskirti gydomasias galias, pažymint tai kaip dar vieną iš prevencinės medicinos kryptčių: „amžių ir viso pasaulio prityrimas parodė, kad klimatinis ir vandens gydymas duoda geresnių pasekmių jei tas gydymas atliekamas apystovose teigiamai veikiančiose į žmogaus psichiką. Kitų priemonių tarpe yra muzika, kuria plačiai naudojamosi, kaip pagelbina priemonė netik klimatinio, bet ir prie kitų gydymo būdų“, todėl 1924 metais Palangoje buvo rekomenduojama organizuoti orkestro koncertus, nes tai „prisidėtų prie sudarymo kalbamųjų naudingų apystovų. Pergabenimas geležinkeliu nieko nekainuotų, nes geležinkelio bilietams padarytos išlaidos būtų lengvai padengtos vienu padarytu orkestro naudai koncertu ar vakarėliu publikai Kurhause.“¹⁶⁸ Manoma, kad karo orkestras gali nemenkai pasipelninti, nes kurorto visuomenė aktyviai organizuoja įvairias koncertines pramogas.

¹⁶³ *Krašto Apsaugos Ministerija. Karo Sanitarijos skyrius, byla nr. 20, 1922 m.* LCVA, f. 4, ap. 1, b. 111, l. 1-2.

¹⁶⁴ *Ibid.*, l. 1.

¹⁶⁵ Rupeika, M. *Palangos kurortas // Lietuvos aidas*, 1922 m. balandžio 4 d., p. 3.

¹⁶⁶ Dr. Grinius 1921 m. posėdyje priminė įstatymą, kuriuo remiantis „buto nuomos kaina negali būti didesnė, negu tris kartus už tą, kokia buvo 1914 m. balandžio 23 d. Įstatymas sulaiko savininkus nuo namų statymo ir remontavimo, bet kliudo kelti kainas“. Iš: *Krašto Apsaugos Ministerija. Karo Sanitarijos skyrius, byla nr. 20, 1922 m.* LCVA, f. 4, ap. 1, b. 111, l. 2.

¹⁶⁷ *Lietuvos pajūrys*. Lietuvos geležinkelių valdyba, Kaunas: Spindulio spaustuvė, 1931, p. 10.

¹⁶⁸ *Karo Sanitarijos valdyba, byla nr. 18, 1924 m.* LCVA, f. 4, ap. 1, b. 151, l. 136.

Taigi, iki XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pradžios keitėsi pagrindinių šalies kurortų vaidmuo, pastebimas ne tik fizinėje aplinkoje, bet ir viešajame diskurse. Šiame laikotarpyje pradėta labai aiškiai formuoti „vedamąją“ rekreacinės veiklos kryptį, stiprinti (Birštone ir Likėnuose) gydomąsias ir (Palangoje) pramogines funkcijas. Administravimo sistemos kaita (naujų valdytojų paskyrimas su valstybės kontrole) turėjo didelę reikšmę kurortų atkūrimo spartai ir veiklų kokybei. *De facto* etape suformuluotos didžiųjų kurortų plėtros vizijos tapo pamatu ne tik jų vėlesniam rekreacinės aplinkos vystymuisi, bet ir modernaus gyvenimo būdui, tarpukario poilsio kultūros pradžia Lietuvoje.

1.2.3. Neoficialūs kurortai: „rekreacinio tinklo“ užuomazgos tarpukario Lietuvoje

Kiek sudėtingiau administraciniu požiūriu apibrėžti likusias Lietuvos vietas, iki 1932 metų tik spaudos šaltiniuose, reklamos žinutėse įvardytas kurortais ar vasarvietėmis. Ne mažiau svarbu identifikuoti svarbiausias iš jų, vertinant bendrą kurortinės aplinkos reiškinio plėtrą. Poilsio kultūros poreikis kituose Lietuvos miesteliuose, tikėtina, iki XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pradžios nebuvo prioritetas, visų pirma, dėl to, jog neturėjo savo tradicijos. Kaustę ekonominiai nepritekliai skatino savivaldybes maksimaliai išnaudoti turimus resursus, pritaikant juos to meto visuomenės poreikiams. Čia derėtų įterpti, jog nuo 1919 metų Lietuvoje dėl šalies suverenumo formuojama savivaldybių sistema tam tikra prasme „uždarė“ finansinį mechanizmą kiekvienos iš jų viduje. Dėl šios priežasties savivaldybės turėjo pačios rūpintis gyventojų išlaikymu ir bendros gerovės kūrimu savo viduje¹⁶⁹. Kurortines veiklas vystyti daugelį vietovių paskatino palaiptam atsigaunančių Palangos ir Birštono miestelių pavyzdys. Pramogų funkcijos negalėjo tapti kūrimosi pagrindu dėl per didelių investicijų. „Antraeiliai“ miesteliai, kaimo vietovės ar miestų dalys, jų regionai tinkamesni buvo sveikatingumo sektoriui su minimaliu laisvalaikio turiniu. Svarbu pažymėti, jog dėl unikalios gamtos (sausų pušynų, jūros, ežerų ir upių), kurortinėmis savybėmis pasižymėjo kone kiekvienas tarpukario Lietuvos arealas, todėl šia galimybe pasinaudojo didžioji dalis šalies valsčių. Tokiu būdu ankstyvajame tarpukario laikotarpyje pradėjo formotis kurortų „tinklas“.

Didžiausia sveikatingumo „židinių“ koncentracija telkėsi aplink sostinę. To priežastimi, tikėtina, tapo bendrieji miesto savivaldos generuojami „švaros politikos“ veiksniai¹⁷⁰ bei poilsio ir higienos kultūros, kaip būtinos sąlygos, formuojant modernią vakarietišką gyvenimą, užsienio pavyzdžiai (Anglija)¹⁷¹. 1919 metais Lietuvos Siaurųjų Geležinkelių Valdyba aprūpino

¹⁶⁹ Blažytė-Baužienė, Danutė. *Savivalda Lietuvoje 1918-1926 m. Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918-1940 m.)* / red. Česlovas Laurinavičius. T.10 (I). Vilnius: Baltos lankos, 2013, p. 539-544.

¹⁷⁰ *Kauno kronika* // Lietuva, 1921 m. sausio 9 d., p. 2.

¹⁷¹ D-ras Venckūnas, Jurgis. *Užmiesčių sutvarkymo reikšmė* // Lietuvos aidas, 1930 m. gegužės 26 d., p. 3.

kelis Kauno rajonus siaurojo kelio traukinėliais, jų tarpe ir Aukštąją Panemunę (su J. Basanavičiaus šilu prie Vičiūnų kaimo)¹⁷², nuo 1923 metų tapusių miesto dalimi¹⁷³. Pagerinus susisiekimą (1929 m. nutiesus tiltą per Nemuną), A. Panemunė XX amžiaus trečiojo dešimtmečio pabaigoje palaipsniui virto vis labiau pamėgta sostinės gyventojų atokvėpio oaze: „tai yra iš visų apylinkių gražiausia, sveikiausia ir gegužinėms patogiausia vieta, (...) ypač mums šančiškiams malonu, išsinėrusiems iš pat vidurio dulkių pragaro.“¹⁷⁴ Jau 1930 metais šioje vietovėje (šiek tiek atokiau, J. Basanavičiaus parko pakraštyje) įsteigta pirmoji tuberkuliozės sanatorija¹⁷⁵, žydų vaikų vasaros kolonija¹⁷⁶, numatyta statyti daugiau vasarnamių¹⁷⁷, veikė pliažai ir bufetas, buvo organizuojamos pramogos¹⁷⁸, o viešajame diskurse A. Panemunė tapo vienu iš „Kauno kurortų“ skyrių¹⁷⁹. Įdomu tai, kad net ir pačiame mieste buvo įrengtas ne vienas pliažas, populiariausias iš jų 1931 metais buvo Karmelitų, o mažiausiai lankomas – Eigulių¹⁸⁰.

XX amžiaus trečiojo dešimtmečio antroje pusėje ir ketvirto dešimtmečio pradžioje A. Panemunės vietovė skirta šiek tiek aukštesnės nei vidutinės klasės kauniečiams smagiam savaitgalio poilsio praleidimui. Atokesnėse jos pušyno teritorijose pradėtos vystyti sveikatingumo infrastruktūros tikslas buvo tenkinti rimčiau sergančių Kauno gyventojų gydymo reikmes. Likusiosios pakaunės, vadinamosios vasarvietės – miesto apskriviai priklausiusi ir „gydytojų pripažinta tinkama kurortui vieta“¹⁸¹ Kulautuva (tikriausiai dėl sostinės įtakos vėliau tarpukariu virtusi solidžia vasarviete)¹⁸² ir kitoje Nemuno pusėje dvarininkės T. Dambavičienės įsigyta gyvenvietė – Kačerginė, tuo metu lankytos pavienių šeimų ir žydų. 1924 metais pasigirdo svarstymai prie Kauno miesto administracinės teritorijos prijungti ir Veršvus

¹⁷² *Kauno kronika* // Lietuva, 1921 m. sausio 9 d., p. 3.

¹⁷³ Aukštojoje Panemunėje po Žemės reformos įstatymo (1922 metais) pradėta skaidyti valstybinę žemę. Netrukus suplanuotos gatvės bei didesni sklypai, skirti statyti vasarnamiams. Gyvenamieji sodybinio užstatymo kvartalai užstatyti 1922-1930 m. pagal „parceliacijos“ (skaidymo) planus užima daugiau kaip trisdešimt du hektarus. 1922 m. matininkas Radvilavičius „išparceliavo“ sklypus kvartale tarp Vaidoto, Plento g. ir kariuomenės sporto stadiono bei du kvartalus prie A. Smetonos al., Tiltu g. ir Mažosios g. 1924 m. baigtas tvarkyti kvartalas tarp A. Smetonos al., Mažosios ir Klevų g. 1925 m. „išparceliuotas Santakos sklypas ir du kvartalai, o 1930 m. – valstybinės žemės sklypas tarp Jiesios pl., Vaidoto g., Žydų kapinų ir Nemuno. Teritorija padalinta į aštuonis sklypus. Iš: *Panemunės rajono bendrasis detalusis planas*. Vad. A. Tatariūnienė. Kauno planas, 1966, p. 5.

¹⁷⁴ *Panemunės rojus ir Šančių pragaras* // Lietuva, 1923 m. birželio 27 d., p. 4.

¹⁷⁵ *Sanatorija džiovininkams* // Lietuvos aidas, 1930 m. balandžio 10 d., p. 6.

¹⁷⁶ *Žydų vaikų kolonija A. Panemunės miške* // Lietuvos žinios, 1930 m. rugsėjo 19 d., p. 3.

¹⁷⁷ *Kuriuose rajonuose Kauno mieste nebus leidžiama statyti pramonės įmonių* // Lietuvos žinios, 1931 m. spalio 30 d., p. 4.

¹⁷⁸ *Panemunės rojus ir Šančių pragaras* // Lietuva, 1923 m. birželio 27 d., p. 4.

¹⁷⁹ *Kauno kurortas* // Lietuvos aidas, 1930 m. gegužės 6 d., p. 8.

¹⁸⁰ *Kauno pliažų statistika* // Lietuvos žinios, 1931 m. rugsėjo 4 d., p. 4.

¹⁸¹ *Mūsų kurortus betvarkant (I dalis)* // Lietuvos žinios, 1930 m. kovo 14 d., p. 4.

¹⁸² 1929 metais pirmosios sanatorijos Kulautuvoje steigėjas O. Portnovas tapo sveikatingumo sveiklų pradininku šioje vietovėje. Po metų sudarytas Kulautuvos kurorto steigiamasis komitetas. Jo pirmininkas pulk. Vytautas Augustauskas siekė įkurti vasarvietę Palangos, Juodkrantės ir Birštono kurortų pavyzdžiu. 1930 metais Kulautuvoje jau buvo apie keturis šimtus vasarnamių, o 1931 metais gruodžio 9 d. vykusiose varžytinėse, Žemės ūkio ministerija išnuomojo dar trisdešimt du sklypus naujiems vasarnamiams statyti.

(Lampėdžius)¹⁸³, tačiau ši vietovė dėl poilsio veiklų tapo populiari tik 1938 metais, oficialiai paskelbus ją vasarviete¹⁸⁴.

Kitas, neabejotinai svarbus tarpukariu naujai užgimstančių šalies kurortų „mazgas“ telkėsi Lietuvos pajūrio ruože. Pirmajame tarpukario laikotarpyje, nuo XVIII amžiaus pabaigos, kaip žvejų kaimelis pradėtas vystyti Kuršių nerijos miestelis, lietuvių (ypač sostinės gyventojų¹⁸⁵), gausiai vasarojimui lankomas nebuvo. Nuo 1923-ųjų, kada ši Rytų Prūsijos provincija tapo autonimine Lietuvos respublikos dalimi, į „naująjį“ kraštą XX amžiaus trečiąjį dešimtmetį dar daugelis žiūrėjo smalsiai ir jo pažinimas vyko trumpalaikių išvykų (ekskursijų) metu¹⁸⁶. Kurortinėms veikloms tinkamiausi buvo, vadinamieji Baltjūrių maudyklių kaimeliai – Smiltynė (*Sandkrug*), Juodkrantė (*Schwarzort*) ir Nida (*Nidden*), kuriuose didžioji dalis kurortinių pastatų vis dar priklausė vokiečiams, dalis – Lietuvos žydams (Preiloje ir Pervalkoje vietiniai vertėsi žvejyba ir gintaro rinkimu).

Poilsiautojams žinomiausia buvo Juodkrantė¹⁸⁷, 1921 metais Palangos atstatymo steigiamojo susirinkimo metu pažymėta kaip alternatyva tiems, kurie neįpirks didžiausio Lietuvos pajūrio kurorto poilsio paslaugų¹⁸⁸. Tuo tarpu pirmajame tarpukario laikotarpyje Nidoje intelektualinį ir kūrybinį poilsį atrado lietuvių menininkai – Pranas Domšaitis, Antanas Žmuidzinaičius ir kiti. Jie poilsio vietas dalijosi su vokiečių dailininkais, kurie į šią vietą vasaroti ir kurti atvykdavo nuo XX amžiaus pradžios (Georgas Gelbke, Karlas Eulensteinas, Fritzas Burmannas, Werneris Riemannas ir daugelis kitų). Apie 1930 metus Kuršių nerija palaipsniui viešajame diskurse vis plačiau tapo žinoma kaip santykinai nebrangi pajūrio poilsiaviečių zona: „kasdien, ypač sekmadieniais, atvažiuoja ir atplaukia į Klaipėdos krašto maudykles naujų vasarotojų. Taip pav. Juodkrantėje ypač liepos mėnesiui yra išnuomoti visi butai. Tik dar keletas yra galima gauti birželio ir rugpjūčio mėnesiams.“¹⁸⁹

Kitų pajūrio „puskurorčių“¹⁹⁰, kaip pavyzdžiui, Nemirsetos (Nimerzatės) ar Girulių pliažuose XX amžiaus trečiajame dešimtmetyje daugiausiai lankydavosi klaipėdiečiai, todėl šiose ramiose „maudyklėse“ ypatingi laisvalaikio užsiėmimai organizuojami nebuvo: „čia niekad neteks nuobodžiauti, nes yra įvairiausių galimybių pramogoms, turint galvoje, kad Klaipėda lengvai ir patogiai pasiekama.“¹⁹¹ Į kitus du Klaipėdos priemiesčius – Melnragę ir labiau pasiturinčių vasarotojų pamėgtą Smiltynę – miestiečiai vykdavo praleisti kur kas

¹⁸³ *Sostinės plėtimosi reikalu* // Lietuva, 1924 m. liepos 1 d., p. 3.

¹⁸⁴ *Šis tas apie Lietuvos vasarvietes* // XX amžius, 1938, nr. 112, p. 2.

¹⁸⁵ Kopininkas. *Vasara Kopose* // Lietuvos aidas, 1928 m. liepos 19 d., p. 3.

¹⁸⁶ *Lietuvos Sachara – Kuršių Užmaris* // Lietuvos žinios, 1924 m. birželio 3 d., p. 2.

¹⁸⁷ *Maž. Lietuvoj* // Lietuva, 1922 m. rugpjūčio 19 d., p. 4.

¹⁸⁸ *Krašto Apsaugos Ministerija. Karo Sanitarijos skyrius, byla nr. 20, 1922 m.* LCVA, f. 4, ap. 1, b. 111, l. 1-2.

¹⁸⁹ *Prasidėjo judėjimas kopų maudyklėse* // Lietuvos aidas, 1930 m. birželio 3 d., p. 4.

¹⁹⁰ Taip mažesnes kurortines vietas pavadino savo straipsnyje Petras Ruseckas. Iš: *Iš kurortų papročių* // Lietuvos aidas, 1930 m. rugpjūčio 9 d., p. 4.

¹⁹¹ *Lietuvos pajūrys*. Lietuvos geležinkelių valdyba, Kaunas: Spindulio spaustuvė, 1931, p. 10.

triukšmingesnį laisvalaikį: „čia ir tramvajai, čia ir laivai, čia ir vasarotojų minios. Per dieną maudykis ir kepik saulėj, o vakarais lankyk kavines, žiūrėk kabareto ir visų kitų šio amžiaus prašmatnybių.“¹⁹² Kaip matyti iš to laikotarpio spaudos šaltinių, nedideliame urbanistiniame pajūrio areale koncentravosi skirtingo intensyvumo laisvalaikio vietos. Ir nors lankytojų srautai tuo metu Kuršių nerijoje nebuvo tokie dideli, kaip Palangoje ar Birštone, ši įvairovė liudija apie intensyvėjantį poilsio kultūros poreikį, kaip socialinį-kultūrinį epochos fenomeną.

Taigi, administraciniu aspektu Klaipėdos kraštui priklausiusios vasarvietės iki 1932 metų aiškiai vystėsi dviem kryptimis: orientuotomis į lokalų ir platesnio atvykstančiųjų rato poilsį, veiklų kūrimo pagrindu giminingą Palangai. Kuršių nerijos teritorijoje poilsio kultūros užuomazgas suformavę vokiečiai kraštui suteikė patrauklios istorinės praeities naratyvą, o išskirtiniai gamtiniai parametrai praturtino vasaravimo turinį ir atstojo pramogines veiklas. Tuo tarpu Nemirsetos, Girulių, Melnragės, taip pat ir Smiltynės vasarvietės pirmajame tarpukario laikotarpyje tenkino uostamiesčio gyventojų („savaitgalinio“) laisvalaikio poreikius arba tapdavo laikina ir trumpa stotele vykstantiems atostogauti į Palangos kurortą.

Panašiai kaip ir Kaune ar Klaipėdoje, kitų didesnių to meto Lietuvos miestų dalyse ar jų apylinkėse – Alytuje¹⁹³ (Nemunaičio apylinkėse)¹⁹⁴, Zarasuose (kt. vad. Ežerėnuose)¹⁹⁵, Anykščiuose (Indrioniškio vasarvietėje)¹⁹⁶, Marijampolės apskrityje priklausiusioje Kazlų Rūdoje¹⁹⁷, Rusnėje¹⁹⁸ ar Mažeikių apskrities dalimi buvusiam Vieksnių valsčiuje¹⁹⁹, Jurbarko²⁰⁰, taip pat sausuose Varėnos miškuose (Lietuvos Raudonojo Kryžiaus įkurtame „punte“)²⁰¹ – kurortinės funkcijos, orientuotos į profilaktinio sveikatinimo veiklas, *de facto* pradėtos vystyti XX amžiaus trečiojo dešimtmečio pabaigoje. Tiesa, šių vietų „kurortiškumas“ to meto spaudoje skelbtas labai netolygiai. Tikėtina to priežastis, jog tinkamuose bei patraukliuose poilsiui miestuose ir jų regionuose 1918–1930 metais didesnis prioritetas buvo teikiamas bendrosios infrastruktūros atstatymui ir kūrimui. Todėl XX amžiaus antrajame–trečiajame dešimtmetyje minimose Lietuvos vietovėse labiau susitelkta tik į būtiniausių sveikatingumo centrų kūrimą. Pagrindinis „kurortinio turinio“ leitmotyvas spaudoje buvo nukreiptas į miestelius supančios natūralios aplinkos romantizuotus pristatymus, su

¹⁹² *Mūsų pajūrio kurortai* // Lietuvos aidas, 1928 m. birželio 4 d., p. 5.

¹⁹³ *Dzūkų sostinė atgimsta* // Lietuvos aidas, 1930 m. gegužės 6 d., p. 4; *Alytaus kurortas* // Lietuvos aidas, 1931 m. birželio 8 d., p. 7.

¹⁹⁴ „Nemunaityje (Alyt.aps.) yra mineralinių versmių. Šiomet jas tyrinėjo prof. Kolupaila, prof. Šimkus ir prof. Kaveckis. Sako, kad Nemunaitis galis būti rimtu Birštono konkurentu.“ Iš: *Dzūkų kurortas* // Lietuvos žinios, 1931 m. rugsėjo 22 d., p. 5.

¹⁹⁵ Prof. Kolupaila, *S. Lietuvos mineraliniai vandenys* // Naujoji romuva, 1931 m. gegužės 24 d., p. 498.

¹⁹⁶ *Indrioniškis – vasarvietė* // Lietuvos žinios, 1930 m. birželio 2 d., p. 5.

¹⁹⁷ *Kazlų-Rūdos kurortas* // Lietuvos aidas, 1928 m. birželio 15 d., p. 4.

¹⁹⁸ *Rengiamasi priimti vasarotojų* // Lietuvos aidas, 1930 m. balandžio 29 d. p. 4.

¹⁹⁹ Narūnas, J. *Vasarotojam kampelis* // Lietuvos aidas, 1928 m. birželio 16 d., p. 4.

²⁰⁰ *Jurbarkas stato sanatorijai moderniškus rūmus* // Lietuvos žinios, 1931 m. lapkričio 11 d., p. 6.

²⁰¹ „*Dainavos*“ sanatoriją aplankius // Lietuvos žinios, 1931 m. lapkričio 9 d., p. 4.

užuominomis ateityje plėsti laisvalaikio funkcijas, vystyti įvairesnes kurortines veiklas²⁰² bei, svarbiausia, įteisinti administracines kurortų teritorijas ir nustatyti jų valdymo taisykles: „Sveikatos dep-te pradėtas rašyti įstatymo projektas, kuriuo mano galutinai sureguliuoti Lietuvos kurortus. Kurortai bus suskirstyti į kelias grupes, pirmoj eilėj pastatyti Palangos ir Birštono kurortai. Numatoma, kad kai kuriuos kurortus prižiūrės pati valdžia.“²⁰³

Apibendrinant kurortų atkūrimo priežastis ir aplinkybes nuo 1918 iki 1932 metų, svarbu pažymėti, jog socialiniai laikotarpio veiksniai bei administraciniai procesai pagrindiniuose šalies kurortuose darė įtaką jose vykdomų veiklų tipologinei diferenciacijai. Birštonas ir Likėnai tapo gydomaisiais kurortais, o Palangoje siekta plėtoti poilsio ir pramogų infrastruktūrą. Didžiųjų kurortų pavyzdys įkvėpė ir mažesnius šalies miestelius, tačiau rekreacinėms funkcijoms kurtis kol kas čia nebuvo palankių sąlygų. Neretai tarpukario periodiniuose leidiniuose išspausdintos kurioziškos žinutės (kaip, pavyzdžiui, apie Kazlų Rūdos kurortą, kuriame maudyklės įrengtos kaime už trijų kilometrų, prie malūno tvenkinio, gyventojai vasarotojams užleidžia savo namus, o patys nakvoja tvartuose²⁰⁴) byloja apie kurortų, kaip plataus socialinio ir kultūrinio reiškinių, užuomazgas, lėmusias moderniosios poilsio aplinkos suklestėjimą po 1932 metų. Šiuo laikotarpiu laisvalaikis, kaip ir kitos gyvenimo sritys, buvo veikiamos besiplečiančios rinkos su gausia prekių pasiūla²⁰⁵, tad rekreacinės veiklos XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pradžioje jau tapo bendrųjų visuomenės modernėjimo procesų dalimi, plėtėsi kurortų kaip reiškinių samprata – propaguojamas modernus gyvenimo stilius, reiškęs tiek fizinę, tiek dvasinę higieną. Šie aspektai atsispindi ir didžiųjų šalies kurortų planuose prieš institucionalizuojant laisvalaikį kaip reiškinį 1932 metais, kada Birštoną nutarta vystyti kūno, o Palangą „dvasios ligonių“ gydymui²⁰⁶.

1.3. Etapas *de jure*. Kurortų raida 1932–1940 m.

Kur kas aktyvesnis bei teisiniu ir administraciniu požiūriu aiškesnis kurortų kūrimo etapas prasidėjo 1932 metais, paskelbus Lietuvos kurortų įstatymą. Jais oficialiai galėjo būti vietovės, pasižyminčios atitinkamomis gamtinėmis savybėmis, kurioms taikomos infrastruktūros vystymo gairės, administraciniai įsipareigojimai bei teisiniai veiklų principai: „kurortais laikomos vietos, kurios – 1) turi gydomųjų purvų ir tinkamų patalpų ir įrengimų ligoniams gydyti arba 2) yra patogios pailsėti ir sveikatai pataisyti; numatytas vietas pripažįsta kurortais Ministerių

²⁰² *Susirūpinkime mūsų kurortais* // Lietuvos aidas, 1931 m. rugpjūčio 28 d., p. 5.

²⁰³ *Sureguliuos kurortus* // Lietuvos žinios, 1931 m. sausio 13 d., p. 5.

²⁰⁴ *Kazlų Rūda – kurortas* // Lietuvos aidas, 1924 m. birželio 28 d., p. 5.

²⁰⁵ *Lietuvos tarpukario architektūrinis palikimas: materialumo ir nematerialumo dermė* / sud. Vaidas Petrusis. Kaunas: leidykla Technologija, 2015, p. 160.

²⁰⁶ Trumpickas. *Laiškas iš Birštono* // Lietuvos aidas, 1932 m. liepos 20 d., p. 5.

Kabinetas, Vidaus Reikalų Ministeriui pasiūlius.²⁰⁷ Kaip matyti iš įstatyme nurodyto vietovių aprašymo, susidaro įspūdis, jog kurortais oficialiai turėjo galimybę tapti bene kiekvienas tarpukario Lietuvos miestelis, pritaikęs bent minimalią poilsiui skirtą infrastruktūrą, nes ypatingi gamtinių sąlygų (resursų) reikalavimai keliami nebuvo. Pavyzdžiui, Pasvalyje įkurti kurortą vienintelis pagrindas buvo sieros šaltinis. Kaip rašoma 1939 metų spaudoje, „1932 metais pastatytas vonių namas su atskirais kambariais, (...) vasarinės namas buvo atpirktas iš privačių žmonių ir pritaikytas vasarnamiui, kuriame apsigyventi gali 14 žmonių. Vasarotojų patogumui vasarinėje veikia viena valgykla.“²⁰⁸

Kurortams vadovauti buvo renkamas asmuo, atsakingas už įstatymo vykdymą ir miestelio priežiūrą: „gerą įspūdį vasarotojams padariusios vidaus reikalų ministerijos pastangos imtis konkrečių priemonių mūsų kurortams tvarkyti. Kad kurortų reikalai būtų dar sklandesni, šiuo metu skiriami kurortų administratoriai ar kitais vardais vadinami žmonės, turėsiantys prievolių juos tvarkant.“²⁰⁹ Po 1932 metais įvykusių svarstymų oficialiai suvienodintos kurortų valdytojų pareigybės, skiriant atsakingą direktorių, nes „koresponduojant su užsieniais, nekaip jiems tesuprantama kurorto inspekcija, inspektorius. Kai paaiškini, kad tai maždaug tas pats, ką ir direktorius, tai jie tuojau supranta su kuo turi reikalą.“²¹⁰ Iš to meto spaudos bei archyvinių šaltinių matyti, jog neretai kurorto direktoriumi vadintas burmistras (kaip Palangoje dr. Jonas Šliūpas). Kaip ir pirmuoju tarpukario laikotarpiu, kurortams daugiausiai vadovavo gydytojai. Tai buvo ypač svarbu sveikatingumo kurortams, siekiant juos modernizuoti: „apskritai, užsienyje visur, tiek Vokietijoje, tiek Austrijoje, tiek Italijoje, į kurortus pradėta žiūrėti rimtai, kaip į gydymosi įstaigą. Kurortai dėl to daugiau pradėti įrengti moksliskai.“²¹¹ Medicinos specialistų vaidmuo Lietuvos kurortuose tapo ypač svarbus ne tik dėl įrangos atnaujinimo, bet ir dėl bendro kurorto įvaizdžio kūrimo. Daugelis jų buvo žinomi visuomenėje veikėjai, kaip pavyzdžiui, daktaras Jurgis Venckūnas.

Vienas svarbiausių faktų, atspindinčių lyginant 1932 metų įstatymą su anksčiau aptartu Kurortų įstatymo projekto siūlymu – kurortų tipologinės įvairovės įtvirtinimas. Naujajame dokumente iš esmės formuluojamos dvi galimos kurortų vystymosi kryptys – sveikatingumo ir laisvalaikio-pramogų, kurios, beje, buvo aiškiai išskirtos dar pirmajame tarpukario laikotarpyje atkuriamų pagrindinių Lietuvos kurortų vizijose. Prisimenant 1930 metų įstatymo siūlymą, oficialiai kurortinėmis vietovėmis ketinta skelbti tik gydomąsias vietas: „visuomeninės reikšmės vietų vardas bus pripažįstamas atsižvelgiant į vietos ypatumus ir esamus įrengimus ligoniams

²⁰⁷ *Kurortų įstatymas* // Vyriausybės žinios, 1932 m. gruodžio 22 d., p. 1.

²⁰⁸ *Atidaryta Pasvalio gydykla* // Lietuvos aidas, 1939 m. birželio 2 d., p. 3.

²⁰⁹ *Priešatostoginės nuotaikos* // Lietuvos aidas, 1933 m. birželio 10 d., p. 8.

²¹⁰ *Susirašinėjimas su Palangos kurortu. V. R. M. Sveikatos departamento kanceliarijos byla nr. 12, 1932 m. LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1279, l. 3.*

²¹¹ *Užsienyje į kurortus rimtai imama žiūrėti kaip į gydymosi įstaigą* // Lietuvos aidas, 1935 m. liepos 17 d., p. 3.

gydyti.²¹² Dvilypis kurortiškumas 1932 metų įstatyme liudija, jog XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Lietuvos gyventojus kamavusių sunkiųjų negalavimų klausimai tampa tiek pat svarbūs, kiek ir dvasinė, kūno rehabilitacija: „mūsų laikais proto darbininkai be nuolatinio didesnio periodinio atilsio nebegali apsieiti, todėl vienam reikia vykti į pušynų vasarvietes, kitam – į jūros maudykles“²¹³. Taigi, tuberkuliozė ir kiti susirgimai nebuvo viena iš pagrindinių priežasčių vykti į kurortus. Nuolatinio profilaktinio, sezoninio poilsio svarba aktyviai reklamuota to meto viešajame diskurse.

Vienas iš ne mažiau svarbių praktinių veiksnių, paskatinusių Lietuvos kurortų miestovaizdžių kitimus ir tapęs daugelio rekreacinių miestelių įkūrimo priežastimi XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje – Kurortų įstatyme numatytos galimos rinkliavos sąlygos: „ligi 15 litų iš kiekvieno į kurortą atvykusio asmens ir ligi 40 litų iš kiekvienos šeimos.“²¹⁴ Finansinės įplaukos už sveikatingumo ir pramogų paslaugas, visų pirma, atvėrė kelią svarbiausiems šalies kurortams kokybiškai atnaujinti ne tik esamą, bet ir kurti naują infrastruktūrą.

Kitaip tariant, dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą pradėtuose atstatyti didžiuosiuose kurortuose buvo įvairinamos laisvalaikio veiklos, kokybiškiau tenkinami atvykstančiųjų poreikiai. Tuo tarpu mažesniuose kurortuose pradėta rūpintis būtiniausiomis apgyvendinimo ir maitinimo sąlygomis vasarotojams. Kaip rašė spauda XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, tik Birštone ir Palangoje užsienio vasarotojai gali rasti tinkamas gyvenimo sąlygas, „bet kitur Lietuvoje jam stačiai nėra kur prisiglausti. Ar svetimšalis, važiuodamas į Lietuvą vasaroti, vešis iš Berlyno, Prahos ar Stockholmo ir stalus, kėdes, lovas? Dar blogesnis reikalas su valgymu. Užsienietis nori, kad jam žąsinas būtų pakeptas, negaudys vidury lauko. O šitokių dalykų mūsų gražiose kurortinėse vietose, išskyrus 2-3 niekas nedaro.“²¹⁵ Nepaisant to, jog vasaravimo sąlygų aptarimas kurortuose XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio periodikoje neretai ir buvo lydimas kritiškų pastabų, laisvalaikio kultūros vartotojų skaičius sparčiai gausėjo. Šį faktą būtų galima paaiškinti tuo, jog tuo metu augo visuomenės dėmesys užmiesčio laisvalaikio vietoms, didėjo atostogų lūkesčiai.

1.3.1. Birštono ir Likėnų miestovaizdžių modernizavimas

Remiantis bendrosiomis kurortų įstatymo vykdymo taisyklėmis²¹⁶, Birštoną valdantis Raudonasis Kryžius tapo vienas pirmųjų, pasinaudojusių gautomis teisėmis: skirti ir imti už kurorto naudojimąsi piniginius mokesčius, sudaryti savąją kurorto administraciją (direktoriumi

²¹² *Tvarkys ir apsaugos kurortus* // Lietuvos aidas, 1930 m. gegužės 21 d., p. 4.

²¹³ Baidotas. *Mūsų kurortai ir vasarvietės. Vasaravimo prasmė* // Lietuvos aidas, 1933 m. balandžio 29 d., p. 3.

²¹⁴ *Kurortų įstatymas* // Vyriausybės žinios, 1932 m. gruodžio 22 d., p. 1.

²¹⁵ *Turistai ir mūsų viešbučiai* // Lietuvos aidas, 1932 m. gegužės 30 d., p. 4.

²¹⁶ *Kurortų įstatymui vykdyti taisyklės* // Lietuvos žinios, 1933 m. sausio 5 d., p. 6-7.

Raudonasis Kryžius paskyrė dr. Balį Matulionį²¹⁷), samdyti ir atleisti savo nuožiūra tarnautojus, taip pat eksploatuoti mineralinius vandenis ne tik Birštone, bet ir pilstant į butelius bei pardavinėjant rinkoje²¹⁸. Svarbu tai, jog visos iš kurorto eksploatacijos gautos lėšos buvo investuojamos į kurorto plėtrą.

Pirmasis žingsnis modernesnio miestovaizdžio formavimo link žengtas svarstant tolesnius Birštono teritorijos planavimo klausimus. Dar prieš didžiąsias reformas, 1929 metais, dr. Venckūnas pastebėjo, kad kurortas pasižymi labai dideliu drėgnumu, todėl reikia į tai atsižvelgti organizuojant Birštono plėtrą: „kyla klausimas, kur Birštono kurortas plėsti: ar senoje vietoje, ar užnemunės dailiame pušyne. Netinkamai pastatytuose namuose pelyja ponių šilkiniai rūbai, zamšiniai bateliai. Lyjant viešbučių kambariuose dar ir šįmet buvo balos, todėl Lietuvos kurortas turi turėti higieniškus, gerai pastatytus namus. Prie to turi eiti Birštono tonas.“²¹⁹ Svarbi Venckūno pastaba, išsakyta lyginant Birštoną su Vokietijos kurortais. Buvęs miestelio valdytojas siūlė kurortą perplanuoti multifunkcinėmis zonomis, sutelkti sveikatingumo veiklas ir apgyvendinimą į vientisą, uždara gydyklų miestelį: „Birštonas visomis pajėgomis turi siekti tai, kad turėtų pirtį ir viešbutį vienoje vietoje. Toks Birštono atstatymas duotų galimumo kurorto sezonui lengvai išsiplėsti iki šešių mėnesių; taip paruoštas kurortas galėtų veikti net ištisus metus. (...) Naujasis pirties namas užkerta kelią Birštonui vystytis sanatorijos pavidalo pagrindais.“²²⁰ Venckūno vizija iliustruoja bendrąsias modernizmo tendencijas, artimas ir sostinės siekiamybei miesto zonas suskirstyti funkciniais pagrindais. Ne tik Birštono, bet ir kitų XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio Lietuvos kurortų (pavyzdžiui, Likėnų) atveju, tokias urbanistines reformas reikėtų vertinti kaip vietinę modernybės interpretaciją, lėmusią savitą šių vietovių charakterio išraišką.

Iš archyvinių šaltinių matyti, jog į tam tikras Venckūno pastabas buvo atsižvelgta. 1932 metais Miškų departamentas inicijavo Birštono miestelio dalies plano sudarymą, kuriuo numatyta plėsti kurortą kairiojoje Nemuno pusėje, priešais mineralinių gydyklų kompleksą. Schemoje pažymėti penkiasdešimt sklypų, skirtų nuomai, centrinėje teritorijos dalyje apjungtų miško parku (**Pav. 2**). Naujų statybų paklausą šioje kurorto dalyje liudija jau 1934 metais „Lietuvos aide“ pasirodžiusi žinutė, jog Žemės ūkio ministerijos miškų departamentas nuomoja likusius dvidešimt penkis sklypus Alksniakiemio pušyne vasarnamiams statyti²²¹. Lyginant su

---

²¹⁷ *Birštono veiklos ataskaita. Susirašinėjimas su kurorto administracija dėl pastatų remonto, mokesčio už gydymą išreikalavimo ir kt. ūkiniais klausimais. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija, 1934 m.* LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 254, l. 160.

²¹⁸ *Birštono kurorto perdavimo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijai sutartis, 1924 m.* Iš: *Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 8.

²¹⁹ *Ibid.*, l. 401-428.

²²⁰ *Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 401-428.

²²¹ *Birštone išnuomojami 25 sklypai vasarnamiams statyti // Lietuvos aidas, 1934 m. kovo 10 d., p. 5.*

1921 metų Birštono planu (**Pav. 3**), 1934 metais senoji kurorto dalis jau buvo gerokai praplėsta pietvakarių kryptimi (**Pav. 4**). Sklypai suformuoti ir atokiau nuo pagrindinės kurorto arterijos – „sveikatingumo miestelio“ (šiaurės vakarų kryptimi), kurią, sunkiau sergantiesiems pasiekti nebuvo patogu. Susisiekimui su Alksniakiemio teritorija buvo svarstoma galimybė įrengti keltą iš gydomojo parko prieplaukos, nes esanti perkėla per toli nuo gydyklų, už septynių šimtų metrų²²².

Vadovaujant Birštono vyriausiam architektui Vytautui Landsbergiui, taip pat architektams – Antanui Jokimui, Arnui Funkui, Nikolajui Mačiulskiui bei Jonui Kovalskiui, 1937 metais Alksniakiemio teritoriją dėl per didelės žalos medžiams nutarta perplanuoti. Vasarnamių rajoną perkelti giliau į mišką, kur numatytas gerokai didesnis kurorto praplėtimas – suplanuoti devyniasdešimt šeši sklypai. Senojoje vasarvietės dalyje liko šeši namai iš kurių trys – vasarnamiai, likusioje žemėje įrengtas parkas. Taip nutarta todėl, kad, remiantis Matulionio teigimu, „visi miestai kovoja už didesnių parkų užsodinimą“²²³. Jo nuomone, Birštonas bus gerai padaręs, apsodindamas šį mišką kurorto poilsio ir sveikatos reikalams. Tačiau plėtros darbai Alksniakiemyje nevyko kaip planuota, nes tik 1939 metais Miškų departamentas šią teritoriją perdavė Birštono kurortui, pastatytos vos kelios vilos.

Ne tik miškingos kurorto zonos urbanizavimo planai XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio viduryje, bet ir Birštono istorinės dalies plėtimas vyko kiek komplikuoti. Miestelio modernizacijos procesą gydyklų teritorijoje riboja ne tik naujų sklypų, bet ir lėšų stoka. Daugelis kurorto pastatų tuo metu buvo dar tik atstatomi ar remontuojami²²⁴. Kurorto svečių apgyvendinimo vietų ir vonių gydyklose trūkumas lėmė, jog prasčiau pasiturintiems sveikatingumo paslaugos vis dar buvo sunkiai prieinamos²²⁵.

Siekiant pritraukti daugiau vasarotojų, palaiptai pradėta keisti Birštono įvaizdį. Miestelį ketinta projektuoti kaip Pietų Lietuvos sveikatingumo turizmo centrą. Vykdam šiuos planus, iš bendro kurorto biudžeto buvo įrengtos ne tik gydyklos, praplėstos apgyvendinimo vietos – sanatorijos, viešbučiai (įrengtas šildymas, kanalizacija, vandentiekis, šiltas ir šaltas vanduo ir

²²² *Birštono veiklos ataskaita. Iš: Susirašinėjimas su kurorto administracija dėl pastatų remonto, mokesčio už gydymą išreikalavimo ir kt. ūkiniais klausimais. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija, 1934 m. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 254, l. 68.*

²²³ *Kaip bus tvarkomas Birštono kurortas. Pasikalbėjimas su kurorto dir. dr. Matulioniu ir inž. arch. V. Landsbergiu // XX amžius, 1937, nr. 124, p. 9.*

²²⁴ 1933 metais tvarkomas Vytauto šaltinis, muzikos ir fotografijos paviljonai, suremontuotos keturios sanatorijos, pastatyta nauja autobusų stotis ir kt. Iš: *Sveikatos departamento medicinos skyriaus viršininko raportas apie Birštono kurorto veiklą, jo eksploatavimą bei statybos ir remonto darbų atlikimą. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija, 1933 m. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 235, l. 4; 1934 metais baigiami „Baltojo“, „Pakalnės“ viešbučio statybų darbai, o taip pat „Didžiosios sanatorijos“, mineralinių vonių, tarnautojų namo, Vytauto kalno kioskų tvarkymas. Iš: *Birštono veiklos ataskaita. Susirašinėjimas su kurorto administracija dėl pastatų remonto, mokesčio už gydymą išreikalavimo ir kt. ūkiniais klausimais. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija, 1934 m. LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 254, l. 300.**

²²⁵ *Birštono veiklos ataskaita...*, op. cit., l. 94.

kt.), bet, visų pirma, sutvarkyta visa sveikatingumo miestelio zona – nutiesti nauji takai, pastatyta elektros stotis, įrengtas parkas, sutvarkytos šaltinių vietos ir skverai, sumontuoti šviesos stulpai į plažą, atlikti kiti darbai²²⁶. Viena vertus, tokio pobūdžio aplinkos tvarkymo programa, kuriant estetiškai patrauklią erdvę, didino kurorto lankymo potencialą ir kompensavo rekreacinių įrenginių neužbaigtumus. Kita vertus, atsinaujinančią aplinką skatino užpildyti naujomis veiklomis, kurios užimtų vasarotojus ištisisus metus.

XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio viduryje kurortas buvo aktyviai sodrinamas laisvalaikio funkcijomis: suremontuotas ir praplėstas kurhauzas, kėglių namas, pastatyta poilsio aikštelė su lauko kavine, planuojamos pramogos (orkestro koncertai restorane ir viešose miesto erdvėse²²⁷, ekskursijos Nemuno kilpose motorinėmis valtimis²²⁸, veikė maudyklės plažė, kurio įrengimui 1935 metais išleista apie aštuoniasdešimt penki tūkstančiai litų²²⁹), kad „vieni čia atvyktų pasilsėti, grynų oru pakvėpuoti, gražiais čionykščio Nemuno krantais pasigėrėti, kiti vietos purvų ir kitų rūšių voniomis pasinaudoti.“²³⁰ Tam tikros pramogos, apgyvendinimo²³¹ ir viešojo maitinimo paslaugos buvo pritaikytos ir neturtingesniems darbininkams bei ūkininkams, siekiant padidinti atvykstančiųjų skaičių²³². Toks veiklų organizavimas (įtraukiant ir vidurinėsios klasės vasarotojus) Birštone buvo vienas iš sėkmingiausių sprendimų, lėmusių sezoniškumo sumažinimą kurorte²³³.

Taigi, Birštono transformacijos XX amžiaus ketvirtame dešimtmetyje galėtų būti siejamos su modernios visuomenės susiformavimu, kada „dėmesys labiau telktas į madingus, vartotojiškos populiariosios gyvensenos elementus, cituojant Jean Baudrillard, kūno puoselėjimas ir grožis tapo absoliučiu, religiniu imperatyvu.“²³⁴ Vienas iš jų – viešajame diskurse aktyviai propaguotas laisvalaikis ir pramogos kurorte, prieinamos net ir vidutinės klasės miestiečiui. Raudonojam Kryžiui kokybiškai išvysčius sveikatingumo sektorių, atnešusių didesnes pajamas, kurorto miestovaizdį papildė ir poilsio turizmui skirta infrastruktūra. Naujasis Birštono rekreacinių veiklų derinys transformavo istorinės miestelio dalies fizinę struktūrą ir kultūrinę aplinką. Nors Birštono plėtra nuo 1933 metų iki 1939-ųjų (kada buvo paskelbtas

²²⁶ *Birštono kurortą apžiūrėjus* // XX amžius, 1937, birželio 10 d., p. 8.

²²⁷ „Tiesiogiai iš Kauno per garsiakalbį transliuojamos pasaulinės garsenybės: G. Kurč, Karuzas, Šaliapinas, Kreisleris, K. Petrauskas, Toskanini, operos ir simfonijos. (...) Nekuriems padarydavo didelį įspūdį prašvitruojanti dūdų orkestro komanda.“ Iš: *Straipsnių iškarpos iš laikraščių apie LRK draugijos veiklą. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija, 1934-1938 m.* LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 251.

²²⁸ *Birštone kurorte tikras perversmas* // Lietuvos aidas, 1935 m. gegužės 25 d., p. 13.

²²⁹ *Lankykite savąjį Birštoną* // Lietuvos aidas, 1935 m. liepos 3 d., p. 9.

²³⁰ *Moterų klinikos vasaros skyrius Birštone* // Lietuvos aidas, 1932 m. gegužės 25 d., p. 5.

²³¹ *Birštone atidaryta didelė sanatorija darbininkams* // Lietuvos aidas, 1939 m. gegužės 21 d., p. 5.

²³² *Kaip dabar atrodo Birštonas ir ko jam stinga* // Lietuvos aidas, 1939 gegužės 15 d., p. 4.

²³³ *Darbymečio dienos Birštone* // Lietuvos aidas, 1939 m. balandžio 28 d., p. 5.

²³⁴ Polkaitė, Giedrė. *Reklama Vilniaus ir Kauno spaudoje tarpukariu: daugiau panašumų ar skirtumų? Sostinė kaip tapatumo simbolis. Vilnius ir Kaunas tarpukario kultūroje* / sud. Alma Lapinskienė, Viktorija Šeina. Vilnius: UAB Petro ofsetas, 2014, p. 127-134.

Birštono vasarvietės plano konkursas tolimesniems parko ir šlaitų niveliacijos²³⁵ bei teritorijos plėtros darbams²³⁶) vyko chaotiškai, tačiau funkcinis suskirstymas įgyvendintas gan nuosekliai²³⁷. Gydyklų teritorija tapo turistų, daugiausiai atvykstančių iš Kauno, traukos centru, o Birštono periferijose esančiose sodybose kūrėsi vietiniai gyventojai, neretai nuomoję savo būstus vasarotojams.

Lyginant Birštono urbanistinės erdvės ir joje vykstančių procesų sąveiką su kitu tarpukario Lietuvoje svarbiu balneologiniu kurortu – Likėnais, svarbu pažymėti, jog geografinis atstumas turėjo įtakos šios vasarvietės miestovaizdžio formavimui XX amžiaus ketvirtame dešimtmetyje. Jei Birštone su turistų srautais atkeliavusi miestietiška sostinės kultūra lėmė miestelio daugiafunkcinę plėtrą, tai Likėnuose daugiausiai buvo vykdomi atstatymo darbai, kurortą pritaikant aplinkinių (Šiaurės Lietuvos) miestų bei miestelių gyventojų sveikatinimo poreikiams. Nepaisant to, jog šios balneologinės vietovės atgaivinimo procesai vyko ne taip sparčiai ir ne tokia apimtimi kaip Birštone, kurorto neaplenkė modernių idėjų sklaida, pasireiškus, visų pirma, teritorijų planavime, jas suskirstant funkcinėmis zonomis.

1930 metais, prasidėjus svarstymams dėl Likėnų atstatymo, dr. Venckūnas pastebi, jog ir šiam kurortui galima pritaikyti Vokietijos gydomųjų vietų planavimo principus. Panašiai kaip Birštone, Likėnuose buvo siūloma rekreacines funkcijas koncentruoti „viename dideliame gražaus stiliaus moderniškame name“²³⁸, kur būtų įrengtos maudyklės, kurhauzas ir svečių kambariai. Kitaip tariant, Likėnų atstatymo vizijoje atsispindėjo urbanistinės modernizmo idėjų užuominos, artimos ir E. Howard įsivaizdavimui apie „Crystal Palace“ funkciją, kaip pagrindinę miesto centre susitelkusią rekreacinę zoną²³⁹. Taigi, centrinė Likėnų teritorija taptų „tikroje prasmėje mineralinių vandenų gydymo sanatorija“²⁴⁰. Venckūno siūlymu, konkurso būdu parengtame naujajame kurorto plėtros plano viduryje turi būti „moderniška 5-6 aukštų mineralinių vandenų gydymo sanatorija“, taip pat skirta vieta parkui, sudarytas gatvių tinklas²⁴¹.

Kaip ir Birštone, Likėnuose tuo metu veikė Akcinė bendrovė, turėjusi koordinuoti kurorto regeneracijos procesus. Dėl bendrovės neveiksmo atstatymo darbus perėmė Biržų savivaldybė, o kurorto direktoriumi paskelbė daktarą Savičiūną. 1935 metais Šiaurės Lietuvai šelpti komitetas subūrė Studijų Komisiją, kuri turėjo parengti kurorto steigimo planą ir sąmatą. Kurorto mineralinių šaltinių naudingumo gydymui tyrimus atlikęs profesorius M. Kaveckis nustatė, kad Likėnų šaltinis yra tinkamas eksploatacijai, tačiau „šaltinių geras vardas pareina

²³⁵ *Birštono vasarvietės išplanavimo konkursas* // Lietuvos aidas, 1939 m. sausio 19 d., p. 6.

²³⁶ *Daugiau erdvės Birštono kurortui* // Lietuvos aidas, 1939 m. birželio 24, p. 9.

²³⁷ *Birštone atidaryta urbanistinė paroda* // XX amžius, 1940 vasario 13 d., p. 6.

²³⁸ *Dėl Likėnų kurorto* // Lietuvos aidas, 1930 m. balandžio 24 d., p. 6.

²³⁹ Buder, Stanley. *Visionaries & Planners. The Garden City Movement and the Modern Community*. New York: Oxford University Press, 1990, p. 123.

²⁴⁰ D-ras Venckūnas, Jurgis. *Dėl Likėnų kurorto* // Lietuvos aidas, 1930 m. balandžio 6 d., p. 6.

²⁴¹ *Ibid.*

nuo aplinkinės gamtos, nuo žmonių padarytų įvairių darbų: butų, parkų, įvairių pramogų, patogumų, todėl per keletą metų reikia pagerinti Likėnus: užveisti parką, pastatyti reikalingų namų ir t.t., (...) kad kurortas būtų geras medicinos atžvilgiu.“²⁴² Didelis dėmesys sveikatinimo veiklų kokybės gerinimui Likėnuose nebuvo tik patarimų lygmenyje. 1937 metais gydyklų statyboms komitetas skyrė šešiasdešimt tūkstančių litų.

1936–1937 metais Biržų apskrities savivaldybės pradėti inicijuoti kurorto atstatymo darbai vis dar buvo vykdomi be plano, kuris patvirtintas 1939-aisiais (**Pav. 5**). Nepaisant to, 1937 metais baigiamos statyti mineralinio vandens gydyklos su aštuoniomis purvo voniomis ir poilsio kambariais²⁴³, pagerintas susisiekimas su vasarviete – nutiestas plentas, sujungęs Biržų ir Pabiržės miestelius²⁴⁴. Tais pačiais metais pradėtos dviejų aukštų modernios sanatorijos statybos²⁴⁵, o 1938-ųjų sezoną naujajame statinyje galėjo būti aptarnaujama iki šimto penkiasdešimties žmonių²⁴⁶. Galimybė apgyvendinti tokį skaičių poilsiautojų kurorto vadovybę skatino atsigręžti į Birštono pavyzdį ir praplėsti veiklų rūšis. Dešimtmečio pabaigoje Likėnuose įkurti keli nedideli pramogoms skirti centrai: žaidimų ir sporto aikštė, kurhauzas (su muzika, šokiais ir įvairiomis pramogomis), vyrų-moterų maudyklės²⁴⁷.

Nors pramoginiai užsiėmimai pajvairino kurorto miestovaizdį, vis dėlto augantį Likėnų populiarumą Šiaurinėje Lietuvos dalyje daugiau lėmė kurorto sveikatingumo segmentas. Šį faktą liudija ir savivaldybės planai statyti šimto vietų viešbutį ligonių reabilitacijai²⁴⁸, taip pat sutelkti privačias iniciatyvas įsigyti nekilnojamą turtą nuomai ir tokiu būdu palengvinti besigydančiųjų sąlygas. 1939-aisiais Likėnuose veikė abu gydyklų pastatai, „vasarvietė šiemet sulaukė daug vasarotojų. Nuo sezono pradžios ligi liepos mėn. pabaigos išduota 5.000 vonių, daugiausia dumblo. Atvykėliai apsistojo net už kurorto ribų, pas vietos ūkininkus ar Pabiržės miestelyje. (...) Jau ir ligonių kasos pradėjo savo narius, sergančius reumatu, siųsti čia gydytis“²⁴⁹. Po sėkmingo Likėnų sezono 1940 metais pradėtos statyti dar kelios papildomos gydymo reikmėms skirtos patalpos, o tų metų sezoną kurortą aplankė apie du šimtus ligonių²⁵⁰. Tais pačiais metais numatyta, jog ateityje plečiant gyvenamuosius plotus ir kurortinę

²⁴² *Dėl kurortui steigti Studijų Komisijos. Iš: Miestų ir apskričių ligoninių statybos byla. Statybos ir sauskelių inspekcija, 1937 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 711, l. 26-27.*

²⁴³ *Likėnų kurortas: kurorto matavimo brėžiniai, kampų matavimo žurnalai ir koordinacių ir pločių skaičiavimai. V. R. M. Vyr. Sveikatos V-ba. Statybos skyrius, byla nr. 2, 1941 m. KAA f. R-961, ap. 1., b. 114, l. 15.*

²⁴⁴ *Sardonės vasarvietėje baigs statyti gydyklos namus // Lietuvos aidas, 1937 m. balandžio 29 d., p. 4.*

²⁴⁵ *Do., A. Biržai. Pradedami Likėnų-Sardonės gydyklos statybos darbai // Lietuvos aidas, 1937 m. liepos 13 d., p. 6.*

²⁴⁶ *Sardonės-Likėnų kurorto statyba // Lietuvos aidas, 1937 m. lapkričio 5 d., p. 6.*

²⁴⁷ *Čižas, J. Lietuvos kurortai. Kaunas: Minties Ratas, 1938, p. 21.*

²⁴⁸ *J. K. B. Birželio mėn. bus atidaryta gydymoji Sardonės vasarvietė // Lietuvos aidas, 1938 m. gegužės 7 d., p. 10.*

²⁴⁹ *Vasarvietė, kurioje galima pigiai įsigyti vasarinėms sklypų // Lietuvos aidas, 1939 m. rugpjūčio 4 d., p. 6.*

²⁵⁰ *Likėnų kurortas: kurorto matavimo brėžiniai, kampų matavimo žurnalai ir koordinacių ir pločių skaičiavimai. V. R. M. Vyr. Sveikatos V-ba. Statybos skyrius, byla nr. 2, 1941 m. KAA f. R-961, ap. 1., b. 114, l. 13-15.*

infrastruktūrą, Likėnų kurortas turi tendenciją susijungti su Pabiržės miesteliu²⁵¹. Atsižvelgiant į šias pastabas, 1941 metais parengtas preliminarus Likėnų planas, kuriame aiškiai matyti žaliais masyvais atskirta gydyklų teritorija, „iš 200 rūšių dekoratyvinių medžių“²⁵² suformuota parko teritorija ir gyvenamųjų pastatų kvartalas (**Pav. 6**).

Viena vertus, lyginant su kitu tarpukario Lietuvos balneologiniu kurortu Birštonu, dėl kur kas kompaktiškesnės infrastruktūros, pigesnių gydymo paslaugų, Likėnus lankė daugiau vieno Lietuvos regiono – Biržų, Rokiškio, Šiaulių, Panevėžio, Utenos, Zarasų, Kėdainių apskrities gyventojai. Kita vertus, miestas ambicingai išgyvenęs kelis sėkmingus kurortinės veiklos metus, nors ir turėjo galimybę nuo 1938 metų plėsti pramogines veiklas, vis dėlto kryptingai vystė išskirtinai sveikatingumo sektorių: „kurortas reklamos beveik nepripažįsta, (...) bet turi ligonių ir sveikų tiek, kad daugiau vargiai begalėtų aptarnauti“²⁵³, todėl pelnytai, nors ir vietiniame lygmenyje, XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje vadintas „aukštos gydomosios reikšmės“²⁵⁴ vasarviete.

1.3.2. Kurortinio epicentro suformavimas istorinėje Palangos dalyje

Kaip matyti iš Birštono ir Likėnų atvejų, tiek didžiosiose, tiek mažesnėse šalies rekreacinėse vietovėse po Kurortų įstatymo priėmimo vyko labai būdingi šiam laikotarpiui miestovaizdžio modernizavimo procesai. Nepaisant to, tipologinis supanašėjimas buvo ryškesnis Lietuvos kurortiniuose centruose. Jei Birštone gydomąsias veiklas papildė aktyvesnio laisvalaikio funkcijos, tai XX amžiaus trečiąjį dešimtmetį išskirtinai pramoginį vasarotojų užimtumą plėtojusioje Palangoje, į kurorto urbanistinį audinį siekta integruoti daugiau sveikatinimui (reabilitacijai ar sportui) skirtų kompleksų.

Svarbu tai, jog tokiu būdu buvo sekama *de facto* etape suformuota vizija – sukurti daugiafunkcinę modernią vasarvietę. Pavyzdžiui, 1932 metais Palangoje numatyta įrengti teniso aikštelę, nes sezono metu rengiamos varžybos²⁵⁵: „dabar reikėtų taisyti žvirinę aikštelę. Cementinė kainuoja pigiau, bet reikalinga turėti kokia nors moderninę aikštelę, o tai bus žvirinė.“²⁵⁶ Nuo 1933-ųjų miesto statybos klausimais rūpinęsis burmistras daktaras Jonas Šliūpas teigė, „kad, nors sunkūs finansiniai laikai ir neleidžia neturtingai Palangai daryti iš karto kokių didelių užsimojimų vasarotojų patogumams, bet vis dėlto planingas kurorto tvarkymas

²⁵¹ *Likėnų kurortas: kurorto matavimo brėžiniai, kampų matavimo žurnalai ir koordinacių ir plokštumų skaičiavimai*. V. R. M. Vyr. Sveikatos V-ba. Statybos skyrius, byla nr. 2, 1941 m. KAA f. R-961, ap. 1., b. 114, l. 13-15.

²⁵² Migliusa, Simas. *Čia žmonės ateina sveikatos ieškoti. Ispūdžiai aplankius Likėnų – Smardonės kurortą* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 22 d., p. 4.

²⁵³ *Jauniausiam Lietuvos kurorte – Likėnų Smardonėje* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 13 d., p. 7.

²⁵⁴ *Vasarvietė, kurioje galima pigiai išgyti vasarinėms sklypų* // Lietuvos aidas, 1939 m. rugpjūčio 4 d., p. 6.

²⁵⁵ *Susirašinėjimas su Palangos kurortu*. V. R. M. Sveikatos departamento kanceliarijos byla nr. 12, 1932 m. LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1279, l. 22.

²⁵⁶ *Ibid*, l. 3.

galės Palangai ir šiemet [1933] keletą žingsnių pažangos suteikti. (...) Statomi nauji graf. Tiškevičienės maudyklių namai, nemažai vilų, remontuojamas Birutės kalnas...“²⁵⁷ Čia vertėtų pridurti, jog XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pradžioje finansinius sunkumus Palangoje šiek tiek padėjo spręsti kurorto mokestis: „Palangoje nustatyta: vienam asmeniui mėnesio įmoka – 15 litų, visam sezonui – 30, trijų ar daugiau asmenų turinčiai šeimai – 25 ir 50 litų, valstybės tarnautojams ir moksleiviams – 10 ir 20 litų, nuo mokesčių buvo atleidžiami kareiviai, invalidai, vaikai iki 10 metų, vietos gyventojai, ekskursijų dalyviai, atvykę ne ilgiau nei 3 dienoms.“²⁵⁸ Panašiai kaip ir Birštone, čia Kurortų įstatyme numatytos rinkliavos sąlygos buvo pritaikytos kiek anksčiau, 1931 metais.

Galimybės tokiu būdu bent minimaliai papildyti Palangos biudžetą, paskatino drąsesnius aplinkos tvarkymo planus, nes iki XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pradžios, miestovaizdžio modernizacija vykdoma nebuvo. Tą liudija faktas, jog Palanga 1931 metais įvertinta kaip „atsilikusi, todėl toliau taip kęsti ir klausyti įvairių nusiskundimų negalima, prisieina susirūpinti rimčiau.“²⁵⁹ Visų pirma, kaip ir Birštone bei Likėnuose, pradėtos tvarkyti svarbiausios kurorto gatvės, šaligatviai, lyginti pėsčiųjų takai, rengtasi tilto remonto darbams²⁶⁰. Dėl miesto higienos numatyta įrengti gatvių laistymą, taip pat įsteigti gaisro apsaugą, aptverti pavojingas maudymuisi vietas, naujas maudykles, perplanuoti iš Tiškevičių įsigytą parką²⁶¹ bei jame suformuoti naujas rekreacines erdves, numatyti vietą orkestrui, paviljoną publikai, verandą bufetui. Vienos pagrindinių ir seniausių J. Basanavičiaus gatvės ties kurhauzu praplėtimo vizija bei kiti prioritetiniai darbai (kaip kurhauzo parko nusausinimas ir įrengimas, aplinkinių apirusių namų sutvarkymas, pravažiuojamo tilto per Ronžę ties Birutės gatve pastatymas) duoda pirmąją užuominą, jog ne planuojant naujus rajonus, bet pritaikant istorinę Palangos dalį didesniems vasarotojų srautams bus siekiama organizuoti intensyviausią kurortinį gyvenimą.

Darbus planuota vykdyti atsižvelgiant į vasaros uždarbį, nes reikėjo išlaikyti orkestrą, administraciją ir paskirti dalį sąmatos ūkio išlaidoms – „suolams atremontuoti ir naujiems padaryti, kabinoms sutvarkyti, keletui laivelių nupirkti.“²⁶² Tačiau dar keletą metų po Kurortų įstatymo priėmimo, Palangos miestovaizdžio kaitos galimybės ir procesai mažai kuo skyrėsi nuo

²⁵⁷ *Palangos kurortas šiais metais* // Lietuvos aidas, 1933 m. gegužės 20 d., p. 8.

²⁵⁸ *Palangos kurorto veiklos byla. V.R.M. Sveikatos departamentas, 1931 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1187, l. 76.

²⁵⁹ *Ibid.*, l. 53.

²⁶⁰ *Ibid.*, l. 53-54.

²⁶¹ 1897 metais Feliksas Tiškevičius įsigijo nekilnojamąjį turtą iš Žemės reformos Departamento „82 ha tinkamos ir netinkamos žemės, pripažintos Žemės Reformos įstatymo neliečiamu (Birutės parko)“. 1931 metais grafas pardavė Vidaus Reikalų Ministerijai vienuolikos hektarų sklypą, esantį parke, kurį ribojo „Marijos Stonkienės žemė, Birutės gatvė, Vaitkevičiaus žemė, likusioji Tiškevičiaus žemė, Kortono, Pušyno ir Vytauto gatvės, Palangos Mylėtojų gatvė, be trobesių, bet su augančiais medžiais ir kitomis prigulnybėmis, ir be to, medinį, išeinantį į jūrą tiltą, už sutartą kainą šimtą tūkstančių litų.“ Iš: *Palangos kurorto veiklos byla. V.R.M. Sveikatos departamentas, 1931 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1187, l. 27-28.

²⁶² *Palangos kurorto veiklos byla...*, op. cit., l. 52, 53, 74, 75.

jau aptartų to meto kurortų, kaip pavyzdžiui, 1932 metais vienuolikos hektarų Palangos parkas vis dar buvo be nuolatinės priežiūros²⁶³, o sklypų skirstymo planai sudaromi be išankstinio projekto, nesvarstant naujojo apstatymo pobūdžio²⁶⁴.

Įdomu tai, jog nepaisant sunkios finansinės situacijos, Palangoje vis dėlto siekta išsaugoti pramoginio pobūdžio veiklų tradicijas. Pavyzdžiui, 1932 metų kurorto sezono pajamos siekė apie keturiasdešimt tris tūkstančius penkis šimtus litų, tuo tarpu, didžiausios sezono išlaidos buvo skirtos orkestro išlaikymui (vienuolika tūkstančių litų), nes tilto remontas kainavo keturis tūkstančius devynis šimtus litų, gatvių tvarkymas – du tūkstančius aštuonis šimtus litų ir kt.²⁶⁵, nes Palangoje „be įvairių skaidriųjų ir neskaidriųjų gydomųjų vandenų gydoma ir muzikos garsais, kurie, susipynę žmogaus organizme su gydomaisiais vandenimis, teikia idealią išprakitavimo priemonę.“²⁶⁶

Didžiausi miestovaizdžio pokyčiai kurorte pastebimi nuo 1933–1934 iki 1938 metų. Statant naujus statinius buvo laikomasi statybos įstatymų. Įkurtas miesto parkas (inž. V. Rimgaila), kuriame pastatyta estrada, įrengtos vaikų žaidimo aikštelės²⁶⁷ ir kita infrastruktūra. 1937 metais suburta nauja kurorto administracija (jos vadovu paskirtas A. Vizbaras), sutvarkytos Palangos gatvės, pastatytas stadionas, įsteigta viešoji biblioteka, mieste padaugėjo ir poilsiautojus aptarnaujančių įmonių, parduotuvių (veikė dešimt restoranų, septynios kepyklos ir cukrainės, tiek pat valgyklų ir užkandinių, dvi fotoateljė ir kt.)²⁶⁸, pastatyta autobusų stotis²⁶⁹, pradėjo veikti oro uostas²⁷⁰, lankėsi svečiai iš užsienio, žymūs kauniečiai, kariškiai, sportininkai, politikai ir kiti visuomenės veikėjai²⁷¹.

Siekiant pajavairinti kurorto veiklas gydomosiomis-reabilitacinėmis funkcijomis, suteiktos sąlygos senojoje Palangos dalyje prašmatnias vilas²⁷² ir sanatorijas įkurti įvairioms to meto organizacijoms (Mokytojų sąjungai, Policijos sporto klubui, Lietuvos kariuomenės karininkų ir karo valdininkų klubui, Lietuvos Karo invalidų sąjungai), steigti privačius gydymo kabinetus²⁷³, šiltųjų maudyklių pastate buvo atliekamos pašiltinto jūros vandens, mineralinės ir gydomųjų

---

²⁶³ Todėl kurorto komisija nutarė samdyti nuolatinį sargą, kuris ne tik parką prižiūrėtų, bet ir pradėtų ardyti jūros tiltą, ruošti remontui (tais metais kurorto inžinieriai pradėjo rengti remonto planą). Taip pat pasigesta sezono metu gerai dirbančio virėjo ir gelbėtojo, kurorto prižiūrėtojo. Iš: *Susirašinėjimas su Palangos kurortu. V. R. M. Sveikatos departamento kanceliarijos byla nr. 12, 1932 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1279, l. 4.

²⁶⁴ Genienė, Zita. *Palangos miesto ir kurorto raida XIX-XX amžiais. Palangos istorija* / sud. Vladas Žulkus. Klaipėda: Libra Memelensis, 1999, p. 274.

²⁶⁵ *Susirašinėjimas su Palangos kurortu. V. R. M. Sveikatos departamento kanceliarijos byla nr. 12, 1932 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1279, l. 19-18.

²⁶⁶ *Palangos mirgančios smulkmenos* // Lietuvos aidas, 1934 m. liepos 28 d., p. 8.

²⁶⁷ Genienė, Z., op. cit., p. 274.

²⁶⁸ Ibid, p. 277.

²⁶⁹ *Autobusų stočiai nupirko visą kvartalą* // Lietuvos aidas, 1937 m. spalio 11 d., p. 6.

²⁷⁰ *Pradedame orinį keleivių susisiekimą su pajūriu* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugsėjo 5 d., p. 3.

²⁷¹ *Iš Palangos vasarvietės* // Lietuvos aidas, 1937 m. birželio 24 d., p. 6.

²⁷² *Palanga* // Lietuvos aidas, 1937 m. rugpjūčio 7 d., p. 9.

²⁷³ Čižas, J. *Lietuvos kurortai*. Kaunas: Minties ratas, 1938, p. 4.

žolių vonios bei įvairios gydymo procedūros, papildomos vonios sezono metu veikė ir Palangos progimnazijos patalpose²⁷⁴: „Palangoje gydymas tikrai moderniškias. Pirma į gydyklas, o tik paskui į kopas ir jūrą! Vasarotojai sekmadienius atpažįsta iš antplūdžio. Tiktai ne jūros vandens antplūdžio, bet sekmadieniais atvykstančios publikos. Ir ne tiek plažė ir kopose, kiek įvairiose Palangos gydyklose ir sanatorijose.“²⁷⁵ Rekreacinių funkcijų kokybinė ir kiekybinė plėtra (nuo pramoginių iki sveikatinimo) istorinėje kurorto dalyje tik dar kartą įrodo, jog XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje stipriai plėtėsi kurortiškumo samprata. Ekstensyvi rekreacinių veiklų amplitudė liudija apie tarpukariu įsitvirtinantį sveiko kūno ir aktyvaus laisvalaikio fenomeną.

Lyginant 1914 metų ir 1934 metų Palangos planus (**Pav. 7, 8**) matyti, jog kurortas teritoriškai nesiplėtė, gatvių tinklas išliko beveik nepakitęs, pakoreguota tik šiaurinė parko teritorija, išardytas Vydūno gatvėje (nutiestas nuo jūros maudyklių iki Vytauto gatvės) XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje veikęs tramvajus. Iš esmės vyravo XIX amžiaus kurortų raidai būdinga struktūra, siejama su pagrindiniu pasivaikščiojimo taku (promenada), nusidriekiančiu išilgai jūros kranto. Palei pagrindinę jūros link vedančią gatvę ir pasivaikščiojimo taką telkėsi prabangiausi pastatai. Gatvės išdėstytos toli viena nuo kitos, suformuotuose erdviuose sklypuose vilos buvo apsuptos medžių, todėl užtikrino gyventojams komfortą²⁷⁶. Iki 1938-ųjų, kada Palangos šiaurinėje dalyje įvyko gaisras ir buvo sudarytas gatvių sutvarkymo projektas (**Pav. 9**), kurorte daugiausiai vyko teritorijos „valymo“ ir „gražinimo“ darbai (sklypų tankinimas, viešųjų erdvių pritaikymas kurortiškam laisvalaikiui). Galima manyti, jog tarpukariu buvo pratęsta Tiškevičių ambicija apriboti kurorto teritoriją pagal iš anksto (1877 m.) parengtą planą (**Pav. 10**): „kad vasarvietės nesikurtų ten, kur nepageidaujama, ne kurortinėje zonoje, reikės uždrausti už tos zonos ribų kitokią kaip žemės ūkio pobūdžio statybą. O dabar, kol dar pajūrio išplanavimas nepadarytas, kad būtų užtikrintas to išplanavimo įgyvendinimas, reikia uždrausti bet kokią statybą nesutvarkytoje pajūrio dalyje, nes vėliau tokia neplaninga statyba gali sukliudyti ar apsunkinti darnų pajūrio sutvarkymą.“²⁷⁷ Perplanuojant gaisro paliestas kurorto teritorijas (inž. V. Lvovas)²⁷⁸ nutarta palikti buvusį Palangos funkcinį suskirstymą: „išdegusi miesto dalis daugiausia yra komerciniai kvartalai. Tad ten „vasarnamių“

²⁷⁴ Ediklienė, E. *Palangos kraštotyrimai tyrimai. Kęstučio gatvė*. Rankraštis. Palangos viešoji biblioteka, Kraštotyros skyrius, 8 deš., p. 155.

²⁷⁵ *Palangos mirgančios smulkmenos* // Lietuvos aidas, 1934 m. liepos 28 d., p. 8.

²⁷⁶ Omilanowska, Malgorzata. *Pabaltijo Zakopanė. Palanga Tyszkiewiczų laikais*. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2014, p. 90.

²⁷⁷ *Lietuvos pajūrio išplanavimo reikalu* // Lietuvos aidas, 1939 m. gegužės 17 d., p. 4.

²⁷⁸ Projekte iki aštuoniolikos metrų praplatintos Jūratės, Žvejų, Birutės gatvės, Kretingos gatvė sujungta su Daukanto gatve ir lanku jungėsi su Maironio gatve. Pertvarkyta ir praplėsta turgavietė. Projekte numatyta sureguliuoti Roužės upės vagą, sutvarkyti eismą. Ganyklų gatvė paskirta sunkiojo transporto eismui, Birutės gatvė – lengvojo. Pakoreguotos šimto šešiasdešimt sklypų ribos, paruoštas Palangos vandentiekio ir kanalizacijos įrengimo projektas. 1939 metais išdegusioje teritorijoje išplanuota šimtas dvidešimt sklypų. Iš: Genienė, Zita. *Palangos miesto ir kurorto raida XIX-XX amžiais. Palangos istorija* / sud. Vladas Žulkus. Klaipėda: Libra Memelensis, 1999, p. 286-288.

stilius, be abejo, negalės ir toliau būti taikomas.²⁷⁹ Tik 1939-ųjų pabaigoje Palangoje numatyti aiškesni planai periferijų urbanizacijai: „apskrities viršininkas Vaišnys su komisijomis svarsto ir planuoja Palangos praplėtimą. Antroje pusėje Naglio kalno pradės statyti erdvų pastatą, vasarojančiųjų pramogoms.“²⁸⁰ Tačiau dėl 1940–1941 metų įvykių daugelis sumanymų²⁸¹ taip ir liko neįgyvendinti.

Apibendrinant galima teigti, jog pramoginės ir sveikatingumo veiklos kurorte vystytos istoriškai autentiškoje aplinkoje, kurioje buvo organizuojami modernaus miestovaizdžio kūrimo procesai (ypač daug resursų skiriant parko, kaip vieno svarbiausių modernaus miesto urbanistinių elementų, sutvarkymui ir kurortinės reikšmės suteikimui, taip pat atveriant mažesnes miesto erdves visuomeniniams laisvalaikio tikslams, pavyzdžiui, miesto centre įrengiant vaikų žaidimo aikšteles) (**Pav. 11**). Pastarieji buvo labiau orientuoti ne į teritorijų restruktūrizavimą ar jų aiškesnę funkcinę zonavimą, bet į rekreacinių veiklų sodrinimą²⁸², kultūrinio (kultūros, dvasinių vertybių, tradicijų puoselėjimas) ir psichologinio (teigiamų emocijų atmosfera)²⁸³ pobūdžio socialinės sferos veiksmų plėtrą²⁸⁴.

1.3.3. Regioninio lygmens kurortų plėtra

Moderniųjų idėjų plėtra tarpukariu palietė ir mažesnius Lietuvos kurortus. Pastarieji nacionaliniu lygiu nebuvo rekreacinių veiklų traukos centrai, kaip Birštonas ar Palanga, tačiau ne mažiau svarbūs prasčiau pasiturintiems regionų gyventojams organizuojant savo laisvalaikį. Nors „kurortų tinklo“ užuomazgos šalyje pradėjo formotis dar XX amžiaus trečiajame dešimtmetyje, institucionalizavus laisvalaikį kaip reiškinį gerokai sustiprėjo poilsio kultūros tradicijos bei poreikis jas kurti. Lyginant su kitomis šiuo laikotarpiu šalyje naujai steigiamomis mažesnėmis kurortinėmis vietovėmis, staigus rekreacinių veiklų bei joms skirtos infrastruktūros kūrimas bene ryškiausiai pastebimas pakaunės vasarvietėse. Didžiausia ir svarbiausia iš jų – Aukštoji Panemunė. Kaip rašoma to meto spaudoje, „anksčiau ši vieta buvo tik vasarvietė, poilsio ar šventadienio šeimyninėms gegužinėms rengti vieta. Bet vyriausybei Panemunę priskyrus prie kurortų ir paskyrus jos tvarkytoją – direktorių, per trumpą laiką Panemunė pakeitė

²⁷⁹ Alantas, Vyt. *Palanga architektūros požiūriu* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 10 d., p. 4.

²⁸⁰ *Palangos naujienos* // Lietuvos aidas, 1939 m. rugsėjo 17 d., p. 4.

²⁸¹ Pavyzdžiui, inž. Rimgailos projektuota svetainė. Iš: *Palangos svetainė bus šiemet statoma* // Lietuvos aidas, 1939 m. kovo 3 d., p. 6.

²⁸² *Nauja pramoga Palangoje* // Lietuvos aidas, 1932 m. birželio 28 d., p. 6.

²⁸³ Matulytė, Margarita. *Bažnyčios visuomeninis statusas pajūrio kurorte. Palanga. Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų bažnyčia* / sud. Danutė Mukienė. Vilnius: Petro ofsetas, 2007, p. 66.

²⁸⁴ *Palangos gyvenimo margintojai* // Lietuvos aidas, 1937 m. liepos 15 d., p. 5.

savo veidą²⁸⁵. XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje kurortas tapo labai populiaria kauniečių vieta trumpesnėms ir ilgesnėms išvykoms sezono metu.

Kai A. Panemunei su šilu (dar 1928 m. pavadintu dr. Jono Basanavičiaus parku) 1933 metais oficialiai suteiktas kurorto statusas ir 1934-aisiais nustatytos rinkliavos sąlygos²⁸⁶, pradėta planinga teritorijos plėtra: „kurortų įstatymu, prie kurortų yra priskirta ir Kauno miesto dalis – A. Panemunė, ir todėl ji dabar bus tvarkoma pagal kurortų taisykles“²⁸⁷. 1934 metais, patvirtinus senosios kurorto teritorijos ir gatvių sutvarkymo projektą (arch. S. Kudokas)²⁸⁸ (sklypais išdalytas kvartalas tarp Birutės, Vaidilos, Pušų gatvių bei kelio į Vičiūnus; teritorija į šiaurę nuo Vaidilos gatvės perduota Miškų departamentui)²⁸⁹, pietinėje A. Panemunės dalyje ypač suintensyvėjo rekreacinių pastatų (daugiausiai vilų ir vasarnamių)²⁹⁰ bei laisvalaikio infrastruktūros statybos (pastatyta prieplauka su jachtklubu²⁹¹ (**Pav. 12**), kurhauzas²⁹², įsteigtas zoologijos sodas²⁹³, vaikų aikštelės, „prie plažo jau pradedamos statyti patalpos kavinei-restoranui, (...) rengiamos kabinos besimaudančiųjų rūbams“²⁹⁴). Taip pat buvo gerinamas susisiekimas su kurortu, atliekami gatvių tvarkymo ir apšvietimo įrengimo darbai²⁹⁵: „šiuo metu ypatingai rūpinamasi šios puikios vasarvietės ir sveikatyklos tvarkymu. Jau yra pradėta nemažai triūso, bet augantis laikinosios sostinės tempas reikalauja vis tolimesnio sveikatyklos tobulinimo“²⁹⁶. Iki 1935-ųjų didžioji dalis A. Panemunės sklypų buvo apstatyti, o jų nuosavybės teisės daugiausiai priklausė turtingesniems sostinės gyventojams ir Lietuvos karininkams. Beje, kurorto populiarumą iliustruoja ir faktas, jog 1939 metais, lyginant su 1932-aisiais, sklypo kainos A. Panemunėje buvo išaugusios net keturiais šimtais procentų²⁹⁷.

Per šiek tiek mažiau nei dešimtmetį A. Panemunė iš smulkaus priemiesčio virto šurmulingu rekreaciniu sostinės rajonu („sodu mieste“), masiškai traukiančiu kauniečius ne tik pasilinksinti restoranuose, atgauti jėgas mineralinėse voniose ir J. Basanavičiaus parke²⁹⁸, bet ir „perkelti“ savo buitį (neretai visam sezonui) atokiau nuo didmiesčio triukšmo ir dulkių. (**Pav. 13**) Nors kurortas vėlyvuojų tarpukariu buvo vystomas išties progresyviai (priešingai, nei

²⁸⁵ *Artimiausi Kauno kurortai* // Lietuvos aidas, 1936 m. birželio 20 d., p. 3.

²⁸⁶ *Vakarykščiame Kauno miesto tarybos posėdyje* // Lietuvos aidas, 1934 m. kovo 23 d., p. 8.

²⁸⁷ *A. Panemunė tvarkoma kurortiškai* // Lietuvos aidas, 1933 m. birželio 27 d., p. 5.

²⁸⁸ *Patvirtinta visa eilė planų miestų statybai reguliuoti* // Lietuvos žinios, 1935 m. sausio 5 d., p. 7.

²⁸⁹ Nevardauskienė, Daiva. *Aukštosios Panemunės istorija. Istorinė apžvalga nuo seniausių laikų iki šių dienų*. Kaunas: Prix Fixe, 2010, p. 62.

²⁹⁰ *A. Panemunė tvarkoma kurortiškai* // Lietuvos aidas, 1933 m. birželio 27 d., p. 5.

²⁹¹ *A. Panemunės jachtklubas* // Lietuvos žinios, 1935 m. balandžio 16 d., p. 7.

²⁹² *Panemunės miške projektuoja Kurhauzą statyti* // Lietuvos žinios, 1935 m. balandžio 12 d., p. 7.

²⁹³ *Basanavičiaus šile žvėrynas būtinas* // Lietuvos aidas, 1934 m. balandžio 13 d., p. 3.

²⁹⁴ *A. Panemunėje bus plaukiojimo mokykla* // Lietuvos aidas, 1934 m. balandžio 18 d., p. 5.

²⁹⁵ *A. Panemunės gyventojai rūpinasi savo reikalais* // Lietuvos aidas, 1932 m. gruodžio 29 d., p. 7.

²⁹⁶ *Aukštosios Panemunės kurortas* // Lietuvos aidas, 1933 m. rugpjūčio 22 d.

²⁹⁷ *Kodėl keičiamas kurortų įstatymas. Kodėl nuosavybei įsigyti kurorte norima įvesti leidimų sistemą* // Lietuvos aidas, 1939 m. sausio 2 d., p. 6.

²⁹⁸ J. Basanavičiaus šilui parko statusas suteiktas 1939 metais. Iš: Nevardauskienė, Daiva. *Aukštosios Panemunės istorija. Istorinė apžvalga nuo seniausių laikų iki šių dienų*. Kaunas: Prix Fixe, 2010, p. 63.

Vičiūnų kaimas²⁹⁹), tačiau greitai persipildė sodriu miestietiško gyvenimo būdo atspindžiu, gal todėl jau 1939 metais „miesto savivaldybė A. Panemunės kurortu nelaiko, panaikintos ir kai kurios rinkliavos.“³⁰⁰ Šiuo atveju derėtų trumpai pasvarstyti, ką tuo metu reiškė kurortiškumas ir kada kurortas prarasdavo savo socialinį, o vėliau ir juridinį statusą.

Taigi, didžiausią įtaką A. Panemunės padėčiai turėjo stiprėjanti sostinės pozicija ir joje vykstantys įvairūs socialiniai procesai (gyventojų skaičiaus didėjimas, visuomenės sluoksnių ryškėjimas ir pan.). Nemaža dalis labiau pasiturinčių kauniečių triukšmingą gyvenimą Kaune iškeitė įsigydami nuolatinį būstą atokesniuose rajonuose, taip pat ir šiame kurorte, trečiojo dešimtmečio pradžioje oficialiai tapusiam miesto teritorija. A. Panemunė palaipsniui virto integralia miesto dalimi, prabangesniu sostinės gyvenamuoju rajonu, kuriame nebeliko dominuojančio kurortiškumo. Tikėtina, jog tai turėjo apsunkinti ne tik nuomos sąlygas vasarotojams, bet ir suprastinti rekreacinių veiklų (aplinkos) kokybę (pavyzdžiui, dėl per didelio autobusų srauto kurortas tapo labai triukšmingas³⁰¹, pliažai pilni šiukšlių, o užkandinėse nuolat didelės eilės³⁰²). Kaip žinia, šie faktoriai (kurortinės aplinkos indikatoriai) yra vieni svarbiausių, siekiant užtikrinti kurortų gyvavimą ir plėtrą.

Pakitusi A. Panemunės kurortinė aplinka skatino daugelį poilsiautojų ieškoti ramesnės poilsia vietės: „jau pernai [1933 m.] ten gryo oro kad ir apščiai buvo, bet sausesnėse šilo vietose ramybę rasti buvo sunku. Vasarotojų neokupuotas vietas savaitgaliais popiečiais nuguldavo atvykėlių iš miestų ir priemiesčių būriai, tad gražaus Panemunės miško sausesnės ir tinkamesnės poilsiui vietos buvo panašios daugiau į liaudies pramogų sodą, kur linksma ir triukšminga, savotiškai gražu ir smagu.“³⁰³ Todėl XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pradžioje kauniečių pamėgtos Kačerginės, Kulautuvos bei Lampėdžių vasarvietės tapo alternatyva „persisotinusiems“ kontraversiškai vertinto kurortinio gyvenimo A. Panemunėje.

Nepaisant to, kad Lampėdžiams kurorto statusas suteiktas ir teritorijos planas (**Pav. 14**) parengtas gerokai vėliau nei Kačerginei ir Kulautuvai (**Pav. 15, 16**) (nors Sveikatos departamentas ir anksčiau svarstė Lampėdžių įrengimo klausimus, o kurortas vasarotojus jau galėjo priimti nuo 1934-ųjų³⁰⁴), 1933 metais vyriausybės lygmeniu šiems sostinės apskrities

²⁹⁹ *Ar ne skriauda vasarotojams?* // Lietuvos aidas, 1935 m. liepos 29 d., p. 7.

³⁰⁰ *Kauno m. taryba priėmė privalomą nutarimą miesto žalumynų apsaugos reikalu* // Lietuvos aidas, 1939 m. gegužės 26 d., p. 3.

³⁰¹ *A. Panemunės susisiekimo reikalu* // Lietuvos aidas, 1939 m. birželio 27 d., p. 5.

³⁰² *Kauno vasarvietėse* // XX amžius, 1939 m. birželio 22 d., p. 3.

³⁰³ *Kauno Palanga* // Lietuvos aidas, 1933 m. balandžio 25 d., p. 6.

³⁰⁴ 1933 metais Sveikatos departamentas ir Kauno miesto savivaldybė inicijavo komisijos sudarymą dėl Lampėdžių gyvenvietės „kurortinio“ sutvarkymo ir nutarė nuo Raudondvario plento iki Lampėdžių nutiesti antrosios rūšies vieškelį, prie kurorto perkelti garlaivių prieplauką, sutvarkyti gatves, nugriauti senas maudykles. 1934 metais kurorte jau veikė kurhauzas, visos vilos buvo apšviestos elektra. Po metų kurorte dvidešimt dvejuose vasarnamiuose išsėjos trys šimtai penkiasdešimt nuolatinių gyventojų. Iš: Juozapavičius, Pranas. *Lampėdžiai (rankraštis)*, 1973 m., p. 9-10.

kurortams nustatyti bendri tvarkymo darbai, daugiausiai susiję su menkaverčių pastatų griovimu, prielaukų ir kelių remontu³⁰⁵. Darbų akte taip pat pažymima būtinybė kiekvienai vasarvietei „turėti savo seniūną, kuris vietoje gyvendamas galėtų geriau prižiūrėti kurorto tvarką.“³⁰⁶ Kačerginėje juo tapo Al. Šostakas³⁰⁷, Kulautuvoje direktoriumi paskirtas pulkininkas Augistauskas³⁰⁸, o Lampėdžiuose – pulkininkas J. Butkus³⁰⁹. Ir vis dėlto beveik visus kurortų tvarkymo darbus, kaip ir A. Panemunėje, kuravo ir finansavo Kauno apskrities savivaldybė³¹⁰.

Vasarvietėse iki pat 1940-ųjų daugiausiai vyko naujų vilų statybos³¹¹. Kurortų miestovaizdis paįvairintas ir keliais naujais gydamosios-reabilitacinės (Kačerginėje įkurta Kauno miesto ligonių kasos vasaros vaikų kolonija, inž. Reklaičio vila-ambulatorija, Kulautuvoje – Rozos Gerberienės vonių pastatas, draugijos „Jerešun“ poilsio namai mokiniams ir seminaristams, Lampėdžiuose – Boriso Fleišmano vonios, Vaikų vasaros kolonija) bei laisvalaikio funkcijos objektais (pastatyti restoranai, kavinės, paviljonai, kioskai). Pastaruosiuose buvo rengiami orkestro koncertai ir kiti pasilinksminimai. Iš esmės šių vasarviečių statybų organizavimas ir kurortinių veiklų plėtra antrajame tarpukario etape vyko remiantis tuo pačiu sociokultūriniu modeliu. Didžiausias jų išskirtinumas ir vienijantis bruožas, jog kurortinio gyvenimo epicentras nebuvo, kaip įprasta, parke. Miestelių urbanistinėje struktūroje ypač svarbios garlaivių prielaukos bei pliažai³¹². Kitaip tariant, nors didžioji dalis rekreacinių veiklų ir koncentravosi miškingose teritorijose, upė buvo itin reikšminga arterija, tapusi ne tik kauniečių, bet ir poilsiautojų iš užsienio vasaravimo „uostu“³¹³. Šį faktą iliustruoja ir Kauno apskrities viešosios bibliotekos sudarytas Kauno miesto paplūdimių lokalizacijos XX amžiaus ketvirtame dešimtmetyje (1935 m.) planas, kuriame pažymėta net dvylika pliažų, išsidėsčiusių upės vaga nuo Vilijampolės iki A. Panemunės rajonų (**Pav. 17**).

Šioje vietoje norėtusi šiek tiek išplėsti užsienio atvykėlių į Lietuvos kurortus klausimą, kuris buvo ypač aktualus didinant kurortų žinomumą. Kurortų įstatymas nuo 1932-ųjų sudarė ypač „palankias sąlygas užsieniečiams vasaroti. Pavyzdžiui, praėjusiais metais [1938 m.] užsieniečiai Kulautuvoje sudarė apie 30 % visų vasarotojų. Įstatymu ne Lietuvos piliečiai, kurie

³⁰⁵ *Aktas dėl Lampėdžių, Kačerginės ir Kulautuvos kurortų tvarkymo ir pirmoje eilėje darbų atlikimo*. Iš: *Kačerginės kurorto tvarkymo, statybos projektai. Kauno apskrities statybos komisija, 1934 m.* KAA, f. 17, ap. 1, b. 101, l. 1-2.

³⁰⁶ *Ibid.*, l. 2.

³⁰⁷ *Atidarytas Kačerginės kurortas* // Lietuvos aidas, 1935 m. birželio 17 d., p. 3.

³⁰⁸ *Kas naujo Kulautuvos kurorte* // Lietuvos aidas, 1934 m. balandžio 13 d., p. 5.

³⁰⁹ *Lampėdžių kurortas pradėjo sezoną* // Lietuvos aidas, 1935 m. gegužės 16 d., p. 10.

³¹⁰ *Lampėdžiuose, Kulautuvoje ir Kačerginėje bus sutvarkytos visos gatvės* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 4 d., p. 5.

³¹¹ *Kokius viešuosius darbus Kauno apskrityje numatoma atlikti 1940 m.* // Lietuvos aidas, 1939 m. spalio 31 d., p. 6.

³¹² *Trijose pakaušės vasarvietėse* // Lietuvos aidas, 1939 m. rugpjūčio 19 d., p. 4.

³¹³ *Vabalas, A. Lietuvos vasarvietės* // Lietuvos aidas, 1938 m. vasario 19 d., p. 8.

atvyksta į Lietuvos vasarvietes, gauna vienkartinės vasarviečių vizas sezono metu.³¹⁴ Tuo tarpu, Klaipėdos „uosto“ kurortai užsienio svečių atrasti gerokai seniau, pavyzdžiui, „Nida“ pirmoji iš visų kurortų pritraukė ne tik daugybes kasmet vasarotojų ir lankytojų iš Vokietijos, bet taip pat vasarotojų iš Švedijos, Danijos, Prancūzijos ir kitur.³¹⁵ Užsienio turistų antplūdis ypač suintensyvėjo antrajame tarpukario etape – Palangoje ilsėjosi daugiausiai lietuviai, Melnragė liko žvejų kaimeliu³¹⁶, kuriame vasarotojai apsistodavo nakvynei įrengtuose tramvajaus vagonuose³¹⁷ arba turistų bazėje³¹⁸, o Klaipėdoje (vilų kvartale³¹⁹), Smiltynėje, Nidoje, Juodkrantėje, Pervalkoje, Preiloje, Giruliuose, Nemirsetoje – išskirtinai vokiečiai³²⁰. To priežastimi tapo ne tik istorinės Klaipėdos krašto aplinkybės, tačiau, lyginant su kitais šalies kurortais tarpukariu, gerokai išaugusios paslaugų kainos³²¹.

Tipologine prasme pajūrio miesteliai XX amžiaus ketvirtame dešimtmetyje ir toliau stiprino patrauklų vandens sporto ir pramogų kurorto įvaizdį (ypač klaipėdiečių pamėgta Smiltynė³²²), jūra buvo siejama su „malonumo, poilsio ir pramogų sąvoka vasaros metu“³²³. Tačiau infrastruktūros modernizacija ir plėtra vyko komplikuoti. Poilsiautojams daug kur stigo ne tik „užkandinių bei valgyklų, bet ir nakvynės namų.“³²⁴ Dėl mažesnio turistų srauto, kurį lėmė ir išaugęs pagrindinio Klaipėdos krašto kurorto – Palangos – vaidmuo, bei žemės nuosavybės aspektų (1939 metais Nidoje jau nebuvo vietos statyboms, o valdiškų sklypų nenuomojo³²⁵), pajūrio vasarviečių miestovaizdis *de jure* etape mažai keitėsi. Pavieniai plėtros veiksmai pastebimi tik dešimtmečio pabaigoje, kaip pavyzdžiui, Šventojoje (**Pav. 18**). 1938 metais miestelyje pastatyta „graži moderni mokykla“, mūriniai žvejų nameliai, todėl „tarpas tarp senųjų sukrypusių tamsių lūšnų ir naujų šviesių, modernių dviejų aukštų namelių yra milžiniškas“³²⁶ Kiek toliau nuo Šventosios centro Žemės Banko iniciatyva iškilo modernių vilų kvartalas³²⁷, „baigtos vilos išrikiuotos vienoje eilėje ir iš jūros pusės sudaro gražų vaizdą. Tai

³¹⁴ Vabalas, A. *Lietuvos vasarvietės* // Lietuvos aidas, 1938 m. vasario 19 d., p. 8.

³¹⁵ *Keliaujantiems į Nidą įsidėmėti* // Lietuvos aidas, 1932 m. liepos 8 d., p. 7.

³¹⁶ *Kur ir kaip gyvena žvejai* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 4 d., p. 6.

³¹⁷ *Blušių arba Melnragės kaime* // Lietuvos žinios, 1937 m. liepos 17 d., p. 10.

³¹⁸ *Turistinių namų Klaipėdoje – Melnragėje projektas, 1938 m. (arch. Jonas Kovalskis)*. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 735, l. 12-16.

³¹⁹ *Gražieji mūsų pajūrio kurortai* // Lietuvos aidas, 1936 m. liepos 1 d., p. 3-4.

³²⁰ *2.610 svetimšalių Klaipėdos krašte* // Lietuvos aidas, 1938 m. balandžio 22 d., p. 2.

³²¹ *Mūsų pajūrio vasarvietes aplankė 20534 vasarotojai* // Lietuvos aidas, 1938 m. sausio 18 d., p. 2.

³²² „Didžiausias sodas popietį visada pilnas žmonių. Prie gero džasbendo koncertų, žmonės geria alų ar kavą, o moterys, vokišku pavyzdžiu, siuvinėja. Čia pat gražus kurhauzas, kur vakare persikelia muzika ir šokama. (...) Aplinkui skraido jachtos, bajarkos, regatos, (...) restoranas po grynų dangum.“ Iš: *Klaipėdos kurortai* // Lietuvos aidas, 1932 m. liepos 20 d., p. 5.

³²³ *Vasaros pajūris* // Lietuvos aidas, 1932 m. liepos 30 d., p. 7.

³²⁴ *Jau laikas susirūpinti mūsų pajūčio vasarvietėmis* // Lietuvos aidas, 1938 m. kovo 15 d., p. 2.

³²⁵ *Nida ruošiasi šios vasaros sezonui* // Lietuvos aidas, 1938 m. kovo 14 d., p. 9.

³²⁶ Alantas, Vyt. *Kuriasi moderniausias Lietuvos miestelis* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 8 d., p. 4.

³²⁷ *Šventosios uoste ir vasarvietėje* // Lietuvos aidas, 1938 m. birželio 7 d., p. 7.

yra Šventosios kurorto užuomazga.³²⁸ Nors miestelis tarpukariu neišsivystė kaip stiprus regiono kurortas, tačiau kyla klausimas, ar būtent tokias ambicijas ir turėjo šio krašto valdytojai. 1940 metais spaudoje pasirodžiusi ne viena žinutė apie idėją atgaivinti Šventosios prekybinį uostą ir čia „išauginti“ didelį miestą (ne kurortą)³²⁹ leidžia abejoti, ar ši vieta apskritai turėjo kurortinę tapatybę.

Plėtos požiūriu panaši situacija buvo ir kitų didžiųjų Lietuvos regionų kurortiniuose centruose – Berčiūnuose, Zarasuose³³⁰, žydų pamėgtuose Anykščiuose, Alytuje, ar mažesnėse – Kazlų Rūdos, Rusnės, Varėnos ir Jurbarko vasarvietėse. Ramiuose, poilsio paslaugų pasiūlos gausa neišsiskiriančiuose kurortuose lankėsi daugiausiai to regiono gyventojai: „ypatingo komforto čia nerasi, užtat graži vieta, maudyklė ir sausas pušynas.“³³¹ Statybas kurortuose ir jų žinomumo didinimą iki ketvirtojo dešimtmečio pabaigos riboję lėšų trūkumas³³²: „todėl reikia pastatyti didesniuose centruose (Alytuje, Zarasuose ir kt.) tinkamus viešbučius, ir turistų bei vasarotojų skaičius žymiai pakils.“³³³ Čia turėta mintyje plėsti regioninių kurortų lankymą nacionaliniu lygiu. Realios galimybės tam buvo menkos, todėl susitelkta į vietinį (apskrities) vasarotoją.

Alytus šia prasme buvo pažangiausias. Nuo 1932-ųjų pradėtas tvarkyti ne tik visas miestas, bet ir „kurortiškai“ rengtas pietinėje dalyje esantis rajonas su šimto aštuoniasdešimt hektarų pušynu: „jame išvesta naujų gatvių ir pastatyta nemaža dailių vasarinių.“³³⁴ Kasmet gerokai didėjo miesto biudžetas, kurio dalį sudarė kurorto mokestis³³⁵, tai lėmė didesnį Alytaus nei Berčiūnų, Anykščių ar Zarasų modernizavimo progresą. Kaip ir didžiuosiuose Lietuvos kurortuose, čia svarbus modernaus miesto planavimo elementas buvo parkai, pritaikyti laisvalaikio veikloms. Vienas iš jų įkurtas penkių hektarų miško plote tarp Pirmojo Pulko alėjos ir Dariaus-Girėno gatvės, kur „akį veria spalvotos rožės, o miesto triukšmo beveik negirdėti, daugybė baltų suolų kviečia prisėsti. Dažnai parke pasigirsta orkestro garsai.“³³⁶ Kurortinė reikšmė suteikta ne tik šiam, bet ir dar dviem rekreacinėje miesto dalyje įrengtiems pušų parkams (dvidešimt septynių ir septyniasdešimt šešių hektarų), kurie apjungė: „maudykles

³²⁸ Alantas, Vyt. *Kuriasi moderniausias Lietuvos miestelis* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 8 d., p. 4.

³²⁹ *Kaip pajūris ir Šventoji pasitiko pavasarį* // Lietuvos aidas, 1940 m. gegužės 29 d., p. 7.

³³⁰ „Apie Zarasų kurortą galima kalbėti tik gamtos atžvilgiu, apie jo organizaciją kol kas kalbėti dar negalima, dėl to paprastos priežasties, kad jos nėra.“ Iš: *Laiškas iš Zarasų krašto* // Lietuvos aidas, 1932 m. liepos 23 d., p. 7.

³³¹ *Anykščių kurortas* // Lietuvos žinios, 1935 m. liepos 2 d., p. 5.

³³² *Anykščiai – didelės ateities vasarvietė* // Lietuvos aidas, 1937 m. liepos 22 d., p. 6.

³³³ *Turizmo sezonui besiantinant* // Lietuvos aidas, 1939 m. kovo 31 d., p. 4.

³³⁴ *Smėlėtosios dzūkijos sostinė – Alytus* // Lietuvos aidas, 1939 m. spalio 11 d., p. 4.

³³⁵ Iš atvykusių į kurortą, kurie čia gyveno ilgiau nei tris paras, buvo imama tokia rinkliava: iš pirmo šeimos nario – šeši litai, iš antro – keturi ir iš visų kitų šeimos narių po du litus. Vaikai iki penkių metų nuo rinkliavos atleidžiami. Ne kurortiniais tikslais apsigyvenę mieste mokėjo dviejų litų registracijos mokestį. Iš: *Alytaus kurorto direkcijos leidinys*. Alytus: Spindulio giliaspaudė, 1939, p. 5.

³³⁶ *Dzūkijos vasarvietėje – gražiajame Alytuje* // Lietuvos aidas, 1937 m. rugpjūčio 2 d., p. 5.

prie Nemuno³³⁷, meškerioti tinkančią panemunę, sporto (teniso, futbolo, krepšinio) mėgėjams – Dzūkų stadioną.³³⁸ Pastebėtina, jog profilaktinio sveikatinimo veiklas XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje daug kur papildė sporto turizmas³³⁹, skatinantis poilsiautojų užimtumą ir šaltuoju sezonu. Nors mažesnėse vasarvietėse (tokiose kaip, Kazlų Rūda, Rusnė, Varėna) tokių užmojų nebuvo, tačiau matomos ženklios pastangos aptarnauti „padenius“ poilsiautojus, daugiausiai sausuose miškuose statomi mediniai vasarnamiai³⁴⁰, o Jurbarko – plaučių ligoninė³⁴¹.

Trumpai apibendrinant reikėtų akcentuoti, kad nors *de jure* etape didesnis valdžios dėmesys telktas svarbiausių Lietuvos kurortų (Palangos, Birštono, Likėnų) miestovaizdžių modernizavimui (ypač teritorijų plėtrai ir(ar) rekreacinių veiklų „sodrinimui“), pastebimos stiprios šalies regionų (Kauno – A. Panemunės rajono, Klaipėdos – Smiltynės, Alytaus rajono) iniciatyvos. Kurortų įstatyme numatyti teisiniai ir administraciniai veiklų principai tapo vienomis iš esminių priežasčių, paskatinusių mažesnių kurortų steigimą. Šiomis sąlygomis bene svarbiausias buvo tipologinės įvairovės įtvirtinimas ir kurortų rinkliavos įteisinimas, suteikęs galimybę regioninio lygmens kurortams autonomiškai ir nuosekliai organizuoti atstatymo procesus. Kiekviena rekreacinė vietovė mokėsi koregavo atsižvelgdama į atvykstančiųjų srautus ir poilsio paslaugų įvairovę bei jų kokybę, tačiau tai atvėrė galimybes kurortams gerokai papildyti savo biudžetą ir pradėti nuoseklesnius aplinkos modernizavimo veiksmus. Pažymėtina, jog kai kurie mažesni kurortai (Rusnė ar Melnragė) suteiktu kurorto statusu naudojosi veikiau formaliai ir taikė tik praktiškai. Kitaip tariant, nors papildomos pajamos iš vasarotojų buvo menkos ir nepastovios, valstybė gerino susisiekimą su kurortais³⁴². Tikėtina, jog dėl to, kad lietuviai naudotųsi vietinių kurortų teikiamomis pramogų, poilsio ir sveikatingumo paslaugomis, net ir mažesnės vasarvietės buvo įtrauktos į svarbesnius šalies maršrutus³⁴³.

Taigi geografiniu požiūriu XX amžiaus ketvirtame dešimtmetyje modernioji laisvalaikio kultūra pasklido po visą šalies teritoriją ir tapo masiniu socialiniu reiškiniu. Per modernistinius funkcinio zonavimo principus buvo gerinama aplinkos kokybė, nuolat skatinama gerų patyrimų būsena. Tarpukariu net mažiausiose tarpukario Lietuvos vasarvietėse atsirado supratimas, jog parkas yra reikšmingas kurortinės aplinkos elementas, kurį galima išnaudoti sveikam ir aktyviam gyventojų ir svečių laisvalaikiui. Žvelgiant į laisvalaikį kaip reiškinį giliau, toliau

³³⁷ „Bendrose maudyklėse šiais metais tvarka žymiai geresnė. Įrengta nusirengimui patogių būdelių, kur už 10 centų galima palikti apsaugai drabužius. Prie kranto budi žmogus su gelbėjimo valtīm.“ Iš: *Alytuje smagu* // Palanga, 1933 m. rugpjūčio 1 d., p. 2.

³³⁸ *Alytaus kurorto direkcijos leidinys*. Alytus: Spindulio giliaspudė, 1939, p. 8.

³³⁹ *Zarasų kurortas veiks ištisus metus* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugsėjo 5 d., p. 6.

³⁴⁰ *Kazlų Rūda. Pasiruošę sutikti vasarotojus* // Lietuvos aidas, 1940 m. birželio 5 d., p. 7.

³⁴¹ *Tvarkomas gimnazijos sodas* // Lietuvos aidas, 1932 m. gegužės 18 d., p. 7.

³⁴² *Lietuvos precizinės niveliacijos schema*. Lietuvos precizinės niveliacijos altitudžių katalogas. Kaunas, 1939, p. 2.

³⁴³ *Kaip kūrėsi ir tobulėjo mūsų geležinkeliai* // Lietuvos aidas, 1939 m. liepos 4 d., p. 3.

disertacijoje siekiama atskleisti, kokie buvo tarpukario moderniosios kurortinės aplinkos formantai: kokios vystomos pagrindinės laisvalaikio veiklų kryptys ir kaip organizuojami pagrindiniai rekreaciniai užsiėmimai, kokie ir kur buvo kuriami pramoginių, prekybinių ir poilsio funkcijų orientyrai, kokia laisvalaikio fenomeną atspindinčių statinių, pastatų ar jų kompleksų architektūros estetika, ką ji bylojo apie to meto visuomenę ir jos modernėjimą.

II. MODERNĖJANTIS LAISVALAIKIS: KURORTAS – PRAMOGŲ ERDVĖ

Tarpukariu poilsio kultūros sąvoka įgijo šiek tiek platesnį reikšmių lauką. Laisvalaikis kurortuose, ypač nuo XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio, formavosi moderniosios, miestietiškos gyvenimos fone ir labiau siejamas su pramogų turiniu, nei su keliavimo ritualu. Dėl šios priežasties rekreacinė erdvė buvo sodrinama integraliomis veiklomis, apjungusiomis *tautiškumo, bendruomeniškumo, fizinio, protinio* bei *emocinio* poilsio kategorijas. Skirtinguose tarpukario Lietuvos regionuose vyravusi kurortinė aplinka darė įtaką ir laisvalaikiui (jėgų atkūrimui bei pramogoms) skirtos architektūros pobūdžiui bei atspindėjo šio etapo socialinius veiksnius, lėmusius jos vystymąsi.

Nepaisant to, kad kurortinė architektūra žymi atskirą ir gana siaurą funkcinį tipą, nes koncentruojasi „vietovėse, pagal geografinę kategoriją, esančiose tarp miesto ir kaimo“³⁴⁴, čia galima aptikti apčiuopiamą tipologinę ir stilių įvairovę. Kaip teigia Jia Liu ir Geoffrey Wall, būtent geografinis kontekstas nulemia kurortinės vietovės funkciją ir jos santykį su architektūra³⁴⁵. Taigi, šioje disertacijos dalyje į tarpukario Lietuvos kurortinę aplinką žvelgiama kaip į konkrečiame geografiniame areale besiformuojantį daugiasluoksnį sociokultūrinį darinį. Kurortinio gyvenimo epicentru Lietuvos tarpukario miesteliuose didžiąja dalimi tapo viešosios erdvės su laisvalaikio bei smulkiaisiais prekybinės funkcijos pastatais. Kita vertus, kurorto erdvės emociniam kontekstui nemažiau svarbi ne tik viešųjų objektų, bet ir skirtinguose rekreaciniuose arealuose esanti privačių vilų dekoratyvi architektūrinė raiška, talpinanti tiek istorines, tradicines, tiek ir modernias reikšmes. Taigi atpažįstamas išskirtinai kurortinei aplinkai būdingas vizualumas ir dinamiškas bei patrauklus visuomeninio gyvenimo turinys kūrė terpę, kurioje įvairiomis formomis skleidėsi savitas poilsio kultūros reiškinys iki pat 1940-ųjų.

2.1. „Trečiosios erdvės“ architektūra: pramoginis laisvalaikis kurortuose

Tyrinėjant tarpukario kurortų viešąsias erdves kaip žmogiškos (moderniosios visuomenės) veiklos fenomeną, svarbu išskirti reiškimosi laukus, kuriuose jos susaistytos įvairialypiais ryšiais su visais sociokultūriniais veiksmais. Svarbi šiuo atveju Ray Oldenburg mintis apie viešosios aplinkos kaip *joie de vivre*³⁴⁶ dalį. Autorius pateikia ir „trečiosios erdvės“ (angl. *Third*

³⁴⁴ Tissot, Laurent. *Civil Engineering and the Development of Sport and Leisure in Swiss Cities (1900-1950)* // The International Journal of The History of Sport. Vol. 29. No. 14. London, 2012, p. 2096.

³⁴⁵ Liu, Jia; Wall, Geoffrey. *Resort Morphology Research: History and Future Perspectives* // Asia Pacific Journal of Tourism Research. Vol. 14. No. 4. UK: Taylor & Francis, 2019, p. 339-341.

³⁴⁶ Pranc. *joie de vivre* – linksmas, malonus gyvenimas; gyvenimo džiaugsmas; dvasios triumfas.

Place) aiškinimą³⁴⁷. Ji jungia socialines grupes, atlieka simbolinį „vietos uosto“ vaidmenį (ypač svarbi atvykstančiųjų integravimui į lokalią aplinką, vietos dvasios pažinimui). „Trečioji erdvė“ padeda sugrupuoti teritorijas pagal reikšmes (asociatyvinė funkcija), kelia bendrąją psichologinės ir fizinės aplinkos kokybę, skatina vystyti socialinę (ideologinę) komunikaciją ir kurti pasilinksminimo formas³⁴⁸.

Nors ženklesnės moderniosios laisvalaikio kultūros apraiškos „trečiojoje erdvėje“ Lietuvos kurortuose pastebimos XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje, ypač po Kurortų įstatymo priėmimo, svarbiausi poilsio ir pramogų židiniai kurortuose buvo (at)kuriami pirmajame tarpukario etape. Didžiausias vasarotojų srautas telkėsi kurhauzuose, beveik kiekviename mažesniame rekreaciniame miestelyje (Kazlų Rūdoje³⁴⁹, Lampėdžiuose³⁵⁰, Kačerginėje³⁵¹ ir kitur) tapusiuose kurortinio gyvenimo židiniu.

2.1.1. Kurhauzai

Nepaisant to, jog pirmajame tarpukario laikotarpyje Lietuvos kurortuose buvo išskirti veiklų profiliai (sveikatingumo ir pramogų), kurhauzai pradėjo veikti tiek Palangoje, tiek ir Birštone. Abiejuose kurortuose šių pramoginės funkcijos pastatų istorija siekia XIX amžių. Šių pastatų „atgaivinimas“ (atstatymas) svarbiausiuose šalies kurortuose buvo svarbus ne tik istoriškai, kaip laisvalaikio tradicijų tęsa, o Palangoje ir praeities architektūrinių formų atspindys – kurhausai, tiek urbanistine, tiek emocine prasme, tapo reikšmingais modernėjančios aplinkos akcentais, o juose siūlomų naujų veiklų gausa formavo ir kurortų įvaizdį.

Birštono kurhauzas minimas dar iki 1905 metų³⁵² ir buvo skirtas kurorto svečių sekmadieninėms pramogoms. XIX a. antroje pusėje kurhauze koncertavo žymus lenkų pianistas I. Paderevskis, gitaristas S. Sčepanovskis, smuikininkas L. Paradinskis ir kiti žymūs laikmečio muzikantai. XX a. pradžioje čia koncertus rengė lietuviškosios meno draugijos „Daina“ solistai, operos tenoras J. Babravičius. Vienas iš pirmųjų, aprašiusių šią kurorto svetainę savo kelionių užrašuose dar 1855 metais, buvo lenkų poetas Vladislovas Sirokmlė³⁵³. Po Pirmojo pasaulinio karo, kurorto būklė buvo prasta, dar 1921 metais medinis kurzakas (kurhauzas) stovėjo apleistas,

---

³⁴⁷ Anot R. Oldenburg'o, pirmoji erdvė yra mūsų namai, antroji – darbo vieta, tuo tarpu trečioji yra vieša, į kurią patenkama peržengus pirmąją ir antrąją erdves.

³⁴⁸ Oldenburg, Ray. *Our Vanishing "Third Places"* // Planning commissioners journal, 1996-7. No. 25, p. 7-9.

³⁴⁹ *Kazlų Rūda* // Lietuvos aidas, 1936 m. liepos 31 d., p. 6.

³⁵⁰ *Lampėdžių kurortas pradėjo sezoną* // Lietuvos aidas, 1935 m. gegužės 16 d., p. 10.

³⁵¹ *Kuo šiemet pasikeis Kačerginės kurorto vaizdas* // Lietuvos aidas, 1935 m. gegužės 4 d., p. 7.

³⁵² *Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 32.

³⁵³ Baužienė, Morta. *Rekreacinio miesto savitumas (Birštono medinės architektūros pavyzdžiu)* // Archiforma, 2012, nr. 1-2 (50), p. 34.

be langų, viduje išlikusi salės patalpa su scena ir dviem kambariais, biliardo stolas ir veranda³⁵⁴. 1923-aisiais sutvarkytos kurhauzo grindys, langai, durys, įrengta balkono tvorelė, suremontuota veranda³⁵⁵. Salėje šventadieniais kelioms valandoms jau buvo samdomas Antrojo pulko orkestras³⁵⁶, pastatyta nauja medinė scena,³⁵⁷ pakeistas stogas, perstatytas antro aukšto balkonas ir trys verandos³⁵⁸. Nepaisant gan progresyvaus kurhauzo atnaujinimo, pasitaikė ir kritinių pastabų, kurias 1929 metais išsakė J. Venckūnas, atkreipdamas dėmesį į tam tikrus pastato trūkumus. Daktaras teigė: „nors Birštonas turi didelę salę svečiams ketvirtadieniais ir sekmadieniais pasilinksinti, tačiau čia lankosi daugiausia vietinis jaunimas. Kurorto gi svečiai tuos pasilinksminimus aiškiai boikotuoja. Iš to visai neseka, kad iš kurorto svečių tarpo nebūtų norinčių pašokti. Reikia tik psichologiją kurorto svečių pažinti. Kada patys svečiai suruošia vakarėlį, tada salė persipildo svečiais (...). Kurorto administracija nekviečia artistų, suruošti koncertų, spektaklių³⁵⁹“. Be pramoginių veiklų, kurhauze buvo ypač svarbi jame veikusio restorano (bufeto) funkcija, kaip „kurorto gyvenimo dalis.“³⁶⁰ Iš šios citatos matyti, jog pirmajame tarpukario etape nebuvo skiriamas didelis dėmesys pramoginių veiklų organizavimui kurhauze. Reikėtų priminti, jog tuo metu Birštone vyko kurorto žemių nusavinimo procesai.

XX amžiaus trečiojo dešimtmečio pabaigoje, įsibėgėjus kurorto regeneracijos procesams, Birštono akcinė bendrovė nutarė nugriauti Birštono svetainę, o jos vietoje 1931 metais pagal Romano Steikūno projektą pastatė naują (**Pav. 19**). Ar buvo sekta pirmojo kurhauzo pavyzdžiu, projektuojant šį pastatą, sunku pasakyti, nes iki šiol nepavyko apie jį rasti duomenų. Tačiau, atsižvelgiant į gan saikingą architektūrinį R. Steikūno sprendimą, galima teigti, jog naujajam kurhauzui būdinga tarpukario moderni estetika, eksterjere ir interjere panaudojant tautinius elementus (matyti profiliuoto karnizo ir sandriko puošyboje, vidaus sienas puošė Kazio Šimonio pano). Vieno aukšto su salka pastato planas netaisyklingas. Fasaduose gausiai panaudojamas smulkiai skaidytas stiklas. Tokiu būdu pastato viduje kuriamas šviesos ir lengvumo įspūdis, atveriamas gamtos peizažas sukuria tarpinę erdvę tarp visiškai uždaros ir atviros – lauko.

Tame pačiame sklype suprojektuotas ir kompaktiško tūrio, aukštu dvišlaičiu stogu dengtas medinis mineralinio vandens paviljonas. Kasmet kurhauzas buvo dailinamas, kol tapo itin patrauklus poilsiautojams: „kurorto vadovybė atkreipė tinkamą dėmesį, kad vasarotojai turėtų kur laisvą laiką tinkamai praleisti ir skanų bei sveiką maistą gauti. Kurhauzas šiomet [1935 m.] skoningai pertvarkytas. Šiomet kurhauzą eksploatuos pats kurortas, o tas kelia rimtų vilčių, kad

³⁵⁴ *Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b., l. 536-537.

³⁵⁵ Birštono kurorte atliktų darbų sąrašas, 1922 m. Iš: *Birštono kurorto veiklos byla...* Ibid, l. 16.

³⁵⁶ *Pranešimas dėl orkestro samdymo, 1922 m.* Ibid, l. 25.

³⁵⁷ *Birštono kurorto atstatymo darbai, 1923 m.* Ibid, l. 114.

³⁵⁸ *Birštono kurorto atstatymo darbų sąmata, 1923 m.* Ibid, l. 133.

³⁵⁹ *Dr. Venckūnas. Birštono kurorto atstatymo ir jo eksploatacijos reikalai, 1929 m.* Ibid, l. 401-428.

³⁶⁰ Ibid.

nusiskundimai kokiais nors netobulumais turės išnykti.³⁶¹ Tais pačiais metais priešais kurhauzą įrengta atvira vasaros aikštelė, kurioje veikė kavinė, taip pat sumontuotas lauko teritorijos apšvietimas (**Pav. 20, 21**). 1939 metais įrengta moderni stogo terasa, virš salės sumontuoti įrengimai svetainės orkestrui³⁶², kurio paklausyti susirinkdavo pilna kurhauzo salė, atvykdavo ne maža dalis Kauno aukštosios visuomenės atstovų³⁶³. Taigi Birštono svetainių pavyzdys liudija, jog nuo pat kurorto formavimosi pradžios buvo labai aiškiai suvoktas poilsio ir pramogų kultūros reikšmingumas, kaip vienas svarbiausių (nepaisant dominuojančios sveikatingumo funkcijos) kurorto veiklų turinio elementų.

Viena vertus, dviejų didžiųjų Lietuvos kurortų formavimosi kontekstas skiriasi, tačiau Palangos kurhauzo istorija labai artima. Dar XIX amžiaus viduryje kurdindami Palangos kurortą grafai Tiškevičiai suvokė, jog miestelis atvykstantiems atkurti fizines ir dvasines jėgas turi ir gali pasiūlyti kur kas daugiau nei nakvynės, gydymo paslaugas bei pajūrio teikiamus malonumus. Aštuntame dešimtmetyje, pagal ano meto Europoje vyravusią tradiciją³⁶⁴, kurorte (buvusiame grafų vasarnamyje³⁶⁵) buvo pastatytas pirmasis restoranas, viešbutis, kazino, šokių, koncertų, vaidinimų salė – kurhauzas, skirtas sezoniniam pramoginiam laisvalaikiui (**Pav. 22, 23**). Palangos svetainė tapo prestižiniu kurorto visuomeninio gyvenimo centru ir juo išliko iki pat Antrojo pasaulinio karo. Tikriausiai šios pozicijos pastovumą lėmė kelios priežastys. Visų pirma, kurhauzas buvo viena prašmatniausių ir aktyviausiai veikiančių kurorto vietų, kurios meninė programa buvo itin kruopščiai prižiūrima, be to, ir mokama³⁶⁶. 1923 metais spaudoje rašoma: „vieta, sutelkianti vasarai mūsų inteligentijos didžiumą – vienu žodžiu Palanga su savo kultūriniais reikalais yra ne tik apsaugojančios, bet ir pozitingos, kuriančios globos iš valstybės pusės. Ministerijos Meno Skyrius turėtų jau dabar deleguoti Palangos kurhauzan savą įgaliotinį su griežto veto teise, nes pačios kurhauzo administracijos skonimi ir taktu atsidėti meno ir kultūros reikaluose negalima³⁶⁷. Antra, tarpukariu kurhauze lankydavosi išprususi inteligentija, kuri skleidė mąstymo laisvės idėją. Jau 1933 metais Lietuvos aide skelbiama: „kurhauzas, nežiūrint to, kad krizė nevieną smarkiai dusina, beveik kas vakaras pilnas linksmai šnekučiuojančių. Ir mūsų žmonės restoranuose pradeda saikingiau išlaidauti. Tad reikia manyti, kad rusiškas palikimas atėjus restoranan būti ir gerti „iš peties“ ir iki paskutinės kapeikos

³⁶¹ *Birštono kurorte tikras perversmas* // Lietuvos aidas, 1935 m. gegužės 25 d., p. 13.

³⁶² Strazdas, J. *Darbymečio dienos Birštone* // Lietuvos aidas, 1939 m. kovo 26 d., p. 5.

³⁶³ *Iš Birštono* // Lietuvos aidas, 1936 m. rugpjūčio 29 d., p. 1.

³⁶⁴ Šio tipo pastatai Vakarų Europos kurortuose paplito XIX amžiaus viduryje, būdinga istorinė architektūrinė raiška persipynusi su vietos tradicija. Pavyzdžiui, kurhauzai Vokietijoje (Bad Reichenhall, Herzberg Elster, Bad Schmiedeberg, Wiesbaden), Austrijoje (Grafenberg), Lenkijoje (Swinoujście), Olandijoje (Scheveningen), Šveicarijoje (Risch) ir kt.

³⁶⁵ Omilanowska, Malgorzata. *Pabaltijo Zakopanė. Palanga Tyszkiewiczų laikais*. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2014, p. 94-95.

³⁶⁶ *Palangoje nėra patogumų. Nepatenkinti vasarotojai* // Lietuvos žinios, 1931 m. liepos 14 d., p. 6.

³⁶⁷ *Kultūros gyvenimas Palangos kurorte* // Lietuva, 1923 m. rugpjūčio 10 d., p. 3.

kišenėje – greitai iš mūsų šalies visai išsidangins³⁶⁸. Taigi, ši susibūrimų vieta tapo kultūriškai identifikuota ir intelektualiai įprasminata bei atpažinta kaip individo patirties fenomenas.

Be jokios abejonės, prašmatniausioms kurorto pramogoms skirtas pastatas turėjo išsiskirti savo architektūra. Akį traukė tuo metu kiek neįprastos laužytos formos penkiakampio mezonino frontonas, grakščia kiaurapjūvio ornamentika puošti prieangiai, balkonai, ištaiginga promenada ir kitos detalės. Palangos kurhauzo statybas inicijavęs grafas Juozas Tiškevičius pastatą pavertė istorizmo ir moderno stiliaus pilaite, apsupta parko (Tiškevičių sodo) ir liepų alėjos. XX amžiaus pirmajame dešimtmetyje prie mūrinio pastato vakarinėje pusėje buvo pristatyta medinė kurhauzo dalis ir atvira rotunda, užstatytas antrasis aukštas.

Kaip matyti iš Palangos ir Birštono kurhauzų pavyzdžių, pastatuose veikiantys socialinio-bendruomeninio laisvalaikio procesai tapo simboliniu vietos kurortiškumo ženklu. Dar daugiau, kurhauzai reiškė vietą, kurioje formavosi inteligentiškos bei reiklios modernios visuomenės laisvalaikio įpročiai ir buvo skleidžiama nacionalinė mintis. Prasmingi savo turiniu, išvaizda kurhauzai atspindėjo ir vietos dvasią. Jei Palangos svetainės architektūrinė raiška buvo artima lenkiškai dvarų tradicijai³⁶⁹, Juodkrantės ir Smiltynės – vokiškam ir šveicariškam stiliui, tai Birštono ir A. Panemunės kurhauzuose pastebimi tautinio stiliaus elementai.

Tiesa, A. Panemunėje, kaip ir daugelyje kitų kurortų³⁷⁰, pastatas iškilo gerokai vėliau, 1935 metų pavasarį. Tam tikslui Panemunės miškų urėdija prie Gegučių alėjos J. Basanavičiaus parke išnuomojo vieno su puse hektaro žemės sklypą, kuriame per keletą mėnesių pagal Stasio Kudoko projektą buvo pastatytas medinis vieno aukšto kurhauzas (**Pav. 24**). Žiemos metu pastatas eksploatuotas kaip lokalinė sporto bazė, pirmiausia skirta slidininkams. Jame buvo įrengta vadinamoji vasaros (šokių) salė, prie jos – keturi apšildomi kambariai, bufetas ir erdvi daugiau kaip dviejų šimtų kvadratinį metrų ploto veranda³⁷¹. Iš išlikusios ikonografinės medžiagos bei kurhauzo fasado brėžinių galima pastebėti (panašiai kaip ir Birštono antrosios svetainės atveju) gan saikingą ir kuklų kurortinės architektūros pavyzdį. Dviejų tūrių pastato erdvės buvo itin šviesios, apjuostos aukštomis ir žemomis langų (dalintų į stačiakampius segmentus) galerijomis, harmoningai sintezuojančiomis su kitais pastato elementais ir kuriančiomis lengvumui paklūstantį ritmą. Puošniausias kurhauzo elementas – vadinamasis

³⁶⁸ *Vasarotojų skaičius ir gusarai muzikantai* // Lietuvos aidas, 1933 m. rugpjūčio 14 d., p. 6.

³⁶⁹ Rydel, Maciej. *Dwory-polskie*. Gdańsk, 2007. Prieiga per internetą: <http://www.dwory-polskie.pl/x.php/1,14/English.html>, [žr. 2014-09-19].

³⁷⁰ Pavyzdžiui, Kulautuvoje kurhauzą numatyta statyti 1934 metais. Iš: *Kas naujo Kulautuvos kurorte* // Lietuvos aidas, 1934 m. balandžio 13 d., p. 5.; Kurhauzą Alytuje – 1936 metais. Iš: *Alytus* // Lietuvos žinios, 1936 m. vasario 24 d., p. 6.; Lampėdžių kurhauze bufetas įrengtas tik 1935 metais. Iš: *Lampėdžių kurortas pradėjo sezoną* // Lietuvos aidas, 1935 m. gegužės 16 d., p. 10.

³⁷¹ *A. Panemunės pušyne pradedama didelio kurhauzo statyba* // Lietuvos aidas, 1935 m. gegužės 23 d., p. 7.

„tautinio stiliaus“ sandrikas virš dviejų didžiųjų durų, vedančių iš vasarnamio į medinę tvorele aptvertą terasą³⁷² (**Pav. 25**).

Kurhauzuose organizuojamomis prašmatniomis linksmybėmis su atvykstančiaisiais galėjo dalintis ne kiekvienas tarpukario Lietuvos kurortas, nes daugiafunkcio pramogų pastato statyboms reikėjo daug finansinių resursų³⁷³. Neretai šie pastatai buvo skirti ir kitiems tikslams, pavyzdžiui, pirmajame Alytaus kurhauzo aukšte veikė salė su scena, priėmimų patalpos, biliardo kambarys ir skaitykla, rūsyje įrengta mankštų salė, o antrajame aukšte – Šaulių klubas³⁷⁴. Nepaisant to, šios svetainės suvoktos kaip vieni svarbiausių (ir A. Panemunės kurhauzo atveju) kurortų traukos taškų: „kiekvienais metais mūsų vasarvietės daro vis didesnę pažangą. Atsiranda ne tik naujų patogių vasarnamių, bet ir visa, kas vasarvietėms būtina: aikštės žaidimams, alėjos pasivaikščiavimams, pavėsingi kampeliai pasėdėti, pailsėti. Reikia ir pramogų, statomi kurhauzai su didesnėmis salėmis šokiams, koncertams, vaidinimams.“³⁷⁵ Iš pateiktos citatos matyti, jog po 1932-ųjų kurortinės aplinkos sąvoka apėmė įvairaus pobūdžio veiklas. Svarbu pažymėti, jog daugelis iš jų buvo prieinamos vidurinėsios klasės vasarotojui ir tokiu būdu sezono vasarotojų srautą įtraukė į bendrą poilsiaavimo ritualą.

2.1.2. Atskiri prekybos ir laisvalaikio objektai

XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje Lietuvos kurortų viešose erdvėse palaiapsniui kūrėsi ir smulkesni laisvalaikio ir prekybos objektai. Tokiu būdu didžiuosiuose kurortuose tolygiai pasiskirstė vasarotojų srautai, o mažesniuose – tarsi buvo atliepiamos kurhauzo funkcijos ir didinamas vietos konkurencingumas. Kitaip tariant restoranai³⁷⁶, cukrainės, kėglinės³⁷⁷, ateljė³⁷⁸ ir kiti panašūs pramoginės ir maitinimo funkcijos pastatai daugeliu atveju savo architektūrine raiška artimi kurhauzams rekreacinėje aplinkoje veikė asociatyviai, apjungiant atskiras funkcinės zonas į vientisą kurortinio gyvenimo organizmą (**Pav. 26, 27**).

³⁷² Kurhauzo statybai išleista daugiau kaip penkiasdešimt du tūkstančiai litų. 1935 metais tokio brangaus kurhauzo atidarymo iškilmėse dalyvavo per šimtą kvietinių svečių – vidaus reikalų ministras gen. J. Čaplikas, miesto burmistras A. Merkys, savivaldybės medicinos ir sanitarijos skyriaus vedėjas dr. K. Grinius bei kitų skyrių viršininkai. Iš: *Kurhauzo atidarymo iškilmės* // Lietuvos aidas, 1935 m. spalio 1 d., p. 7.

³⁷³ Pavyzdžiui, neišraiškingas kurhauzas mažoje Pivonijos vasarvietėje, 1935 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 572.

³⁷⁴ *Žvilgsnis į Alytaus praeitį* / sud. Giedrius Bernatavičius. Alytus: UAB Alytaus spaustuvė, 2003, p. 86.

³⁷⁵ *Vasarvietės jau ruošiasi vertai svečius sutikti* // Lietuvos aidas, 1935 m. balandžio 25 d., p. 6.

³⁷⁶ *Restoranto brėžinys Kačerginėje, 1934 m.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 446; *St. Chlebinskio viešbučio ir valgyklos Bubių vasarvietėje projektas, 1939 m.* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218; *Marijos Draugelienės vilos remonto ir valgyklos pristatymo projektas Palangoje, 1937 m.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710; „Pienocentro“ užkandinės Palangoje įrengti projektas, 1937 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710.

³⁷⁷ 1923 metais Birštone atstatyta ne tik oranžerija, įsteigta meteorologijos stotis, bet ir įrengtas „kėgelbanas“ (kėglinė). Iš: *Birštono kurorto atstatymo darbai, 1923 m. Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 114.

³⁷⁸ *Dailininko A. Žmuidziniavičiaus vasaros ateljė Palangoje.* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217.

Tiesa, pasitaikė ir rečiau tarpukario kurortuose sutinkamų laisvalaikio pastatų, pavyzdžiui, kino teatrų³⁷⁹.

Šie laisvalaikio paskirties objektai gausiai pradėti statyti šurmulinguose didžiuosiuose Lietuvos miestuose, ypač Kaune. Tikriausiai, siekiant pajvairinti vasarviečių pramogų turinį ir pritraukti didesnę atvykstančiųjų skaičių iš sostinės, kino teatrų steigimas (ypač privačia iniciatyva) tapo nepamainoma tam priemone pakaunės kurortuose, o retais atvejais ir mažesniuose miesteliuose, pavyzdžiui, Zarasuose (kino teatre „Banga“ filmų seansai vyko epizodiškai ir tik šeštadieniais bei sekmadieniais³⁸⁰). Įdomu, jog daugeliui jų pastatyti kurortuose Statybos ir Sauskelių Inspekcija leidimus išduodavo tik „sezoniniam veikimui“, nepaisant to, šie pastatai buvo ganėtinai puošnūs. Vienas iš pavyzdžių – mūrinis su dekoratyviu frontonėliu piliečio Leibos Neimarko šimto penkiasdešimties vietų laikinasis kino teatras „Aušra“³⁸¹ (pagal 1925 metų statybos projektą turėjo vadintis „Merkuras“) (Pav. 28). Pastatas A. Panemunės kurorto turgavietės aikštėje (Vytauto g. 17, dab. Vaidoto g.) veikė iki 1932 metų. Vėliau neretai kino teatrus pritaikydavo svarbesnėms kurorto reikmėms, sakykime, Kulautuvoje kino teatro pastate įrengta autobusų stotis ir paviljonas³⁸², o mažesnius – nugriaudavo.

Tai buvo ne vienintelis pastato tipas, kuriam taikomos laikino naudojimo taisyklės. Bene dažniausiai kurortuose buvo statomi mediniai kioskai, tikriausiai dėl to, jog leidimus jų statyboms savininkams pavykdavo gauti vos keliems metams. Pažymėtina, jog pasklidę po visą miestelio teritoriją nedideli statiniai tuo metu kūrė gan reikšmingą kurortams prekybinį tinklą. Beje, šio tipo objektai nėra būdingi vien rekreacinėms vietovėms. Kioskai statyti ne tik Kaune³⁸³, bet ir mažesniuose to meto Lietuvos miesteliuose – Marijampolėje³⁸⁴, Kybartuose³⁸⁵, Šiauliuose³⁸⁶, Tauragėje³⁸⁷ ir kitur.

Visų pirma, tokiu būdu keliami bendroji fizinės aplinkos kokybė – vasarotojai buvo aprūpinami maisto prekių įvairove, kas, kaip matyti, ypač tipiška modernėjančių tarpukario miestų vartotojiškai kultūrai³⁸⁸. Antra, statiniai kurortuose atliko tam tikro vietos identifikatoriaus vaidmenį tiek funkcijos, tiek stiliaus požiūriu. Iš kioskuose parduodamos

³⁷⁹ Iki atsirandant ir išpopuliarėjant kino teatrams, didesnę reikšmę ne tik Lietuvos, bet ir kituose Vakarų Europos kurortuose (kaip Britanijos) XVIII-XIX amžiuje turėjo dramos ir operos teatrai. Vienas iš vietinių pavyzdžių – 1908 metais Palangoje pastatytas medinis vasaros teatras, kuris po metų sudegė.

³⁸⁰ *Mažėja kino mėgėjai* // Lietuvos aidas, 1932 m. birželio 1 d., p. 7.

³⁸¹ *Apie L. Neimarko laikiną betoninį kino teatrą A. Panemunėje, 1929 m.* LCVA f. 1622, ap. 4, b. 12.

³⁸² *Buvusio kinoteatro Kulautuvoje perstatymas autobusų stoties ir kurorto paviljono reikalams, 1934 m.* KAA, f. 17, ap. 1, b. 79.

³⁸³ *Kaip gražinamas Kauno miestas* // Lietuvos aidas, 1932 m. lapkričio 10 d., p. 7.

³⁸⁴ *Dar vienas kioskas* // Lietuvos žinios, 1932 m. vasario 5 d., p. 6.

³⁸⁵ *Statys karališką kioską* // Lietuvos žinios, 1932 m. vasario 17 d., p. 6.

³⁸⁶ *Naujieji miesto gėsdatoriai kioskais targavos?* // Lietuvos žinios, 1931 m. liepos 30 d., p. 6.

³⁸⁷ *Pavyzdingas kioskas* // Lietuvos žinios, 1931 m. gegužės 31 d., p. 5.

³⁸⁸ Kioskuose prekiaavo „papirosais“, laikraščiais, taip pat ir saldainiais, limonadu, vaisiais. Iš: *Byla apie kioskų ir verandų miesto gatvėse, aikštėse ir priemiesčiuose pastatymą. Kauno miesto savivaldybės Statybos skyrius, 1928 m.* KAA, f. 218, ap. 1, b. 389, l. 36, 37 ir kt.

produkcijos buvo galima atpažinti vyraujančią kurorto veiklos specifiką. Kaip, pavyzdžiui, pajūrio turistai buvo viliojami ypatingu maistu, kurio negalėjo gauti kituose kurortuose – šviežiai išrūkytomis jūros žuvimis, kurias iš šešiasdešimties Šventosios ir Palangos „rūkyžių“ (rūkyklų) į tolimas apylinkes gabendavo „perkupčiai“ (žydai)³⁸⁹. Todėl atvykėliai Palangoje šių gėrybių galėdavo įsigyti kur kas pigiau. Poilsiautojai taip pat turėjo galimybę atsigavinti mineraliniu vandeniu, kuris, labai tikėtina, buvo pigesnis Birštono kurorto svetainėse ir ten pat veikusiose biuветėse ir kioskuose³⁹⁰. Vienaip ar kitaip, šio gėrimo paklausa greičiausiai buvo itin didelė. Šį veiksnį byloja pagrindinėje Palangos arterijoje – J. Basanavičiaus gatvėje – 1937 metais pagal žymaus to meto architekto Vytauto Landsbergio Žemkalnio projektą pastatytas medinis Birštono mineralinių vandenų pardavimo kioskas (**Pav. 29**). Statinys buvo kvadratinio plano, kompaktiško tūrio su sklypo teritorijoje įrengta lauko terasa. Joje besimėgaujantys gėrimu nuo saulės kaitros galėjo apsisaugoti po margaspalviais skėčiais, dengiančiais staliukus ir sėdimąsias vietas. Kaip iš projekto matyti, kioskas buvo gan modernus, jame įrengtos dvi patalpos – aptarnaujančiajam personalui ir pirkėjams (erdvė su išilgine langų juosta). Pažymėtina, jog kioskų architektūrinė raiška nebuvo vien utilitari³⁹¹, o priešingai, neretai puošnesnė, nei daugelio kitų kurortų ar sostinės pastatų³⁹². Pastarąjį faktą iliustruoja ir Giršo Barenblato kiosko projekto A. Panemunėje 1934 metais atliktos korektūros (**Pav. 30**). Tiesa, neretai Statybos Inspekcija rekomenduodavo pakeisti ne tik įmantresnę stogo konstrukciją³⁹³, bet ir atsisakyti perteklinių puošybos elementų, kaip generolo J. Kraucevičiaus kiosko Palangoje atveju – Gedimino stulpų ir augalinių motyvų³⁹⁴.

Išraiškingesne kosmopolitine ornamentika pajūrio (Palangoje³⁹⁵, Smiltynėje, Juodkrantėje) ir nuosaikesne tautine bei modernia – Kauno apskrities kurortuose (A. Panemunėje³⁹⁶, Kulautuvoje³⁹⁷, Kačerginėje³⁹⁸, Lampėdžiuose) ir Birštone³⁹⁹, pasižymėjo ir kiti panašios funkcijos pastatai-paviljonai (kartais Lietuvos rekreacinėse vietovėse, taip pat ir užsienio, dar vadinami kioskais, kavinėmis-restoranais, kazino ar maudyklėmis) (**Pav. 31, 32, 33, 34, 35**). Be

³⁸⁹ *Palanga: iš kurorto gyvenimo* // Lietuvos aidas, 1935 m. birželio 18 d., p. 8.

³⁹⁰ *Birštono vasarvietė jau ruošiasi naujam sezonui* // Lietuvos aidas, 1939 m. kovo 10 d., p. 7.

³⁹¹ Kaip pavyzdžiui, *S. Gecelterienės kiosko projektas Kačerginėje, 1933 m.* KAA, f. 17, ap. 1, b. 74; *Jokūbo Jermalovskio kioskų projektai Kačerginėje, 1936 m.* KAA, f. 17, ap. 1, b. 75.

³⁹² *Kiosko projektas Kaune, 1928 m.* KAA, f. 218, ap. 1, b. 389.

³⁹³ Prekybininkas G. Barenblatas 1933 metais pasistatė kioską ir Kulautuvos vasarvietėje. Nors šį objektą projektavęs architektas buvo jau A. Šusteris, Statybos inspekcija atliko analogiškus stogo formos pakeitimus – suplokštinta stogo forma. Iš: KAA, f. 17, ap. 1, b. 74.

³⁹⁴ *Gen. J. Kraucevičiaus kiosko Palangoje projektas, 1934 m.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 571.

³⁹⁵ *Pajūry statomas didelis paviljonas, kur būsianti kavinė ir kabinos* // Naujas žodis, 1933 m. balandžio 30 d., p. 5.

³⁹⁶ *Onos Česnavičienės prie Basanavičiaus šilo mediniam laikinam paviljonui pastatyti projektas, 1934 m.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450, l. 32; *Kl. Tiško paviljonas A. Panemunės plažėje, 1934 m.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450, l. 29.

³⁹⁷ *Kulautuvos vasarvietei Pliažo Rūbinei – Bufetui projektas, 1933 m.* KAA, f. 17, ap. 1, b. 78, l. 3.

³⁹⁸ *Kuo šiomet pasikeis Kačerginės kurorto vaizdas. Pravedamos dvi plačios gatvės, įrengiama maudyklė, atpiginamas susisiekimasis garlaiviais* // Lietuvos aidas, 1935 m. gegužės 4 d., p. 7.

³⁹⁹ *Birštono kurorto maudyklės projektas, 1935 m.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 565, l. 10.

daugelyje iš jų vykdytos prekybinės funkcijos, objektai išsiskyrė ir kita paskirtimi. Mažesni paviljonai tapo atokvėpio stotelėmis (pavėsinėmis), o didesniuose buvo organizuojamos pramogos ir profilaktinio gydymo procedūros (masažai, šaltosios vonios). Dėl šios priežasties paviljonai dažniausiai buvo statomi gausiausiai lankomose kurortų viešose vietose – pliažuose, neretais atvejais, (balneologiniuose kurortuose) ir parkuose.

Labai iškalbingai Dr. Venckūnas apibūdina 1924 metais gydomajame parke veikusį kefyro paviljoną, kaip „vieną gražų pavyzdį Birštono kurorte“, iš kurio matyti, jog pastatas tapo svarbiu vietos traukos tašku: „Lankytojai pasižymėjo ypatingu švarumu ir mandagumu ir mokėjimu į savo paviljoną publikos pritraukti. Jų paviljonas ištisą vasarą buvo tikra poilsio vieta kurorto svečiams, kuriame nebuvo publikos su kraštutiniais kontrastais. Jie labai mokėjo mandagiai apsaugoti savo paviljoną nuo nepageidaujamo elemento. Tas paviljonas buvo pavyzdingas kurorto kampelis ir padarė nemažą konkurenciją kurorto bufetui. Paviljonas priklausė nuo bufeto, todėl kitais metais paviljono laikytojas nebepakliuvo į kurorto parką. Kurortas 1925 m. buvo ten visai be kefyro.“⁴⁰⁰ Archyvinių duomenų apie tai, kaip atrodė šis paviljonas nepavyko rasti. Sprendžiant iš to, kad jis stovėjo parke ir buvo pastatytas XX amžiaus trečiajame dešimtmetyje, galima daryti prielaidą, jog kefyro paviljonas buvo kompaktiško plano ir kuklios architektūrinės raiškos. Tikėtina, jog panašus paviljonas Birštono parke pastatytas ir 1926 metais, tačiau, kaip matyti iš archyvinių šaltinių, veikė ne taip sėkmingai: „tokioms sąlygoms esant nėra ko stebėtis, kad šiais metais kefyro paviljonas buvo kurorto darbininkų, kaimiečių, šoferių poilsio kampelis, bet ne kurorto svečiams naudinga įstaiga.“⁴⁰¹ Tai dar viena nuoroda į to meto kurortinės aplinkos kontekstą, bylojanti, jog šios funkcijos pastatai buvo svarbūs tiek prekybine, tiek rekreacine prasme. Taip pat tai įrodo, jog net ir viename didžiausių Lietuvos tarpukario kurortų pirmajame tarpukario etape santykis tarp vasarotojų ir vietinių gyventojų (aptarnaujančiojo personalo) buvo įtampos lauke. Kitaip tariant, tai atspindi takoskyrą tarp to meto kasdienybės gyvenimo ir augančių kurorto lankytojų lūkesčių.

2.1.3. Pliažų infrastruktūra

Ne mažiau reikšmingi kurortų bendruomeniniam fonui paviljonai buvo ir išskirtinėje poilsio kultūros erdvėje – pliažuose, kurie tarpukariu telkė įvairaus pobūdžio sezoninio pasilinksminimo formas⁴⁰². Nors neretai, kaip ir kioskai, paviljonai čia buvo statomi laikinai,

⁴⁰⁰ Dr. Venckūnas. *Birštono kurorto atstatymo ir jo eksploatacijos reikalai, 1922-1924 m.* Iš: *Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 401-428.

⁴⁰¹ Ibid.

⁴⁰² Svarbu pridurti, jog pajūrio laisvalaikio aplinkos ištakos siejamos su 1752 metais daktaro Richard Russell mokslo studija apie jūros vandens naudą (angl. *The Use of Seawater in the Diseases of the Glands*⁴⁰²), Vakarų pasaulyje išpopuliarinusia maudymosi kultą kaip madingą laisvalaikio kultūros reiškinių. R. Russell propagavo ne tik

tačiau lokalizuoti pagrindinėse paupių ar pajūrio zonose. Kaip pavyzdžiui, A. Panemunės poilsiautojai plažėje „atsivežę patefoną šoka, kiti užgerdami dainuoja ar žaidžia su sviediniu, šokinėja“⁴⁰³. 1935 metais kurorto plažėje prie paviljono numatyta įrengti naujų veiklų: „įvairų sportą: sakalų gimnastiką, bėgimą, šokimą į aukštį, šaudymą, plaukimą, irklavimą baidarkomis ir t.t.“⁴⁰⁴ Tais pačiais metais didesniame nei aštuonių šimtų kvadratinį metrų ploto sklype pastatytas medinis maudyklių paviljonas ir Birštono plažėje, o už jo suprojektuotas parkas (**Pav. 36**). Komplexo svarbą kurortinių veiklų plėtrai iliustruoja ir faktas, jog Birštono administracija pastato statyboms išleido penkiolika tūkstančių litų⁴⁰⁵. Vieno aukšto netaisyklingo plano pastatas su labiau akcentuota centrine (ties įėjimu) dalimi ir atvira terasa nepasižymėjo ištaigingomis architektūrinėmis formomis. Horizontalus abiejų pastato flangų fasadų skaidymas, kaip ir paviljono dvivėrių durų – artimas saikingai moderniai estetikai. Vis dėlto pastatas stebėtinai pagyvino Nemuno paupį centrinėje kurorto dalyje. Plažės maudynes papildė ir aktyvesnės laisvalaikio veiklos, „čia yra puikūs paplūdimiai, kur vandens sporto mėgėjai iš visas dienas tysoja smėlyje.“⁴⁰⁶ Paviljone buvo įrengti persirengimo kambariai, veikė bufetas.

Palankios sąlygos XX amžiaus trečiajame dešimtmetyje plažėje buvo tik paviljonų prekybininkams, tuo tarpu, poilsiautojų maudynėms taikyti kur kas griežtesni (padorumo) reikalavimai. Pavyzdžiui, pagal 1923 m. Kauno miesto ir apskrities viršininko Morkaus priimtą privalomą įsakymą (nr. 19) „vyrams ir moterims maudytis kartu draudžiama. Neklausantieji šio privalomojo įsakymo bus baudžiami administraciniu būdu iki 1000 litų pinigais arba vieno mėnesio arešto“⁴⁰⁷. Tačiau šioje istorijoje galima išvelgti ir romantiškų poslinkių. Kaip teigė Kauno poetai, toks būdas netgi įdomesnis, „tuomet jausmai suliepsnoja ir širdis veržiasi kaip patrakus“⁴⁰⁸.

Romantiška plažų kultūra bei savita infrastruktūra Lietuvoje tarpukariu paraleliai panemunės kurortams formavosi ir pajūryje. Čia, neretai ir mažesniuose kurortuose, buvo statoma net po kelis paviljonus⁴⁰⁹. Plažams tapus atraktyvia vasaros malonumų vieta, formavosi ne tik laisvalaikio bei prekybiniai centrai, bet ir maudymosi tradicijos. Pavyzdžiui, Palangoje prieš Pirmąjį pasaulinį karą nebuvo bendrų maudyklių: „tas, kuris būtų anuomet išdrįšęs

---

maudymąsi jūroje, deginimąsi saulėje, bet ir tai darant skatino atsikratyti sunkių drabužių ir apsinuoginti. Iš: Russell, Richard. *A Dissertation on the use of sea water in the diseases of the glands*. Royal College of Physicians in London, M DCC LXIX. Prieiga per internetą: <https://books.google.lt/>, [žr. 2015 m. birželio 2 d.].

⁴⁰³ A. Panemunė // Lietuvos aidas, 1932 m. gegužės 4 d., p. 5.

⁴⁰⁴ Iš A. Panemunės šaulių būrio darbovietės // Lietuvos aidas, 1932 m. kovo 29 d., p. 7.

⁴⁰⁵ Birštone statys modernišką maudyklę // Lietuvos aidas, 1935 m. vasario 25 d., p. 8.

⁴⁰⁶ Termometras ir Birštono vasarotojai // Lietuvos aidas, 1938 m. liepos 8 d., p. 6.

⁴⁰⁷ Aukštosios Panemunės kurortas // Lietuvos aidas. 1933 m. rugpjūčio 22 d., p. 6.

⁴⁰⁸ Nevardauskienė, Daiva. *Aukštosios Panemunės istorija. Istorinė apžvalga nuo seniausių laikų iki šių dienų*. Kaunas: Prix Fixe, 2010, p. 73.

⁴⁰⁹ Pavyzdžiui, 1935 metais plečiant Girulių kurortą pajūryje pradėta statyti antrąjį paviljoną – užkandinę. Iš: *Plečiasi Girulių kurortas* // Lietuvos aidas, 1935 m. gegužės 17 d., p. 6.

pageidauti bendro maudymosi, neatidėliojant būtų buvęs išvežtas į bepročių namus arba čia pat nuteistas įmesti į amžinai degančią pragaro ugnį. Vadinasi, anais laikais žmonės buvo nebegėdžiai, geri ir drovūs...“⁴¹⁰ Kaip minima 1933 metų spaudoje, dar prieš karą Palangos paplūdimiuose buvo gausu persirengimui skirtų kabinų. Daugelis iš jų – lentinės, be durų, su viduje įrengtais suolais ir stalais. Tiesa, baimintis dėl nepadoraus vyrų ir moterų elgesio viešojoje vietoje nebuvo pagrindo: „kai pakildavo balta vėliava – į pajūrį rinkdavosi vyrai, o kai raudona – vyrai turėjo iš vandens kraustytis ir skubėti namo. Tada čia užviešpataudavo moterys. Gražiosios drąsiai rodydavo savo klasiškąsias linijas, o Viešpaties nuskriaustosios bei gero peno sudarkytos, slėpdavosi nusirengimo būdelėse“⁴¹¹.

Šiek tiek praplečiant persirengimo kabinų formos raidą, istorijoje aptinkamas įdomus faktas. XVIII amžiuje atsirado⁴¹² ir XIX amžiaus pabaigoje Lietuvos (taip pat ir Rusijos⁴¹³), tuo pat metu kaip ir Vakarų Europos (Šveicarijos⁴¹⁴, Prancūzijos⁴¹⁵, Didžiosios Britanijos⁴¹⁶ ir kt.) ir Naujosios Anglijos pajūrio kurortuose⁴¹⁷ paplito persirengimo kabinos „ant žemaitiškų ratų“ (angl. *Batch Machine*⁴¹⁸), „jomis maudydavosi ypatingai delikatiniai ir opūs sutvėrimai. Būdavo taip: sutvėrimas pasisamdo sau tokią būdą, užsidaro joje, o žemaitis, pakinkęs arklį, įveža jį į vandenį“⁴¹⁹. Po kurio laiko, būdelėje esantis žmogus pakviečia varovą, kad būtų parvežtas atgal į krantą. Tiesa, užsienyje tuo laikotarpiu buvo ir prabangesnių įrengimų, kuriais naudojosi tik labai turtingi ir kilmingi vasarotojai, pavyzdžiui, Ispanijoje San Sebastiano kurorte veikęs Karališkasis šaltųjų maudyklių paviljonas (angl. *Royal bathing machine*) geležinkelio bėgiais įstumiamas į jūrą⁴²⁰. Tarpukariu Lietuvos pajūrio pliažuose šios mobilios jūros karios jau nebuvo, bet, tikėtina, aukštesnio luomo padiktuota pliažo kultūra išliko. Vietoje mobilių būdelių, išilgai kranto driekėsi eilė medinių persirengimo namelių (**Pav. 37, 38**). Pliaže buvo

⁴¹⁰ *Palangos maudyklės seniau ir dabar* // Lietuvos aidas, 1933 m. rugpjūčio 18 d., p. 8.

⁴¹¹ Ibid.

⁴¹² *Курорты. Энциклопедический словарь*. Москва: советская энциклопедия, 1983, c. 19.

⁴¹³ *Сестрорецкий курорт*. Prieiga per internetą: <http://c8.alamy.com/comp/DRJG1T/people-on-the-beach-at-sestretorsk-russia-DRJG1T.jpg>, [žr. 2015 m. gegužės 15 d.].

⁴¹⁴ *Zürich, Switzerland. Travel the world of the 1890-1910s*. Prieiga per internetą: http://gearsogogglesnsteam.blogspot.lt/2012_12_01_archive.html, [žr. 2015 m. spalio 2 d.].

⁴¹⁵ *Malo les Bains. Sur la plage*. Prieiga per internetą: <http://postalpicture.blogspot.lt/2010/11/malo-les-bains-france.html>, [žr. 2015 m. spalio 2 d.].

⁴¹⁶ *Brighton Swimming Club*. Prieiga per internetą: <http://photohistory-sussex.co.uk/TopMensBathingMachinesBtn1890.jpg>, [žr. 2015 m. rugpjūčio 20 d.].

⁴¹⁷ *Sea-Side Etiquette: Bathing Machine*. Prieiga per internetą: <http://www.victoriana.com/Etiquette/bathingmachine.htm>, [žr. 2015 m. spalio 2 d.].

⁴¹⁸ „Maudyklių aparato“ prototipą XVIII amžiaus pradžioje išrado anglas Benjamin Beale. Manoma, jog šio mechanizmo masinį vartojimą paskatino 1862 metais Anglijoje priimtas įstatymas, draudžiantis pliaže skirtingos lyties atstovams artintis vienas prie kito per šešiasdešimt metrų ir, kad „maudyklių aparatų“ savininkai turi nuomoti besimaudantiesiems specialius kostiumus. Iš: *Benjamin Beale's Invention for Bathing Machines*. Prieiga per internetą: <https://janeaustensworld.wordpress.com/tag/beales-bathing-machine/>, [žr. 2015 m. rugpjūčio 20 d.].

⁴¹⁹ *Palangos maudyklės seniau ir dabar* // Lietuvos aidas, 1933 m. rugpjūčio 18 d., p. 8.

⁴²⁰ *Bathing Cabins*. Prieiga per internetą: <http://letheatredeemoncerveau.blogspot.lt/2013/03/bathing-cabins.html>, [žr. 2015 m. spalio 17 d.].

nuomojamos ir atskiros būdelės (medinės arba pintos iš vytelių) pavėsiui. Kaip matyti, vos per keletą metų įvyko ženkli pliažo aplinkos ir poilsio kultūros kaita. Išlaisvėję pajūrio vasarotojai jau galėjo rinktis vyrų, moterų, bendrus pliažus ar nudistų zoną, įrengtą Nidos kurorto paplūdimyje⁴²¹.

Didžiausias paviljonas tarpukario Lietuvoje buvo pastatytas prie Palangos tilto, ir tai nėra unikalus atvejis, lyginant su kitais to meto užsienio pajūrio kurortais, kur įspūdingos architektūros pastatai (neretai su kupoliniais stogais ir ažūriniais geležies konstrukcijų stiliniais fasadais) projektuoti ant polių su išėjimu į atvirą jūrą⁴²². Visų pirma, išskirtinį pastato dydį nulėmė bendrose maudyklėse nenutrūkstantis vasarotojų srautas, kurį reikėjo aptarnauti. Antra, paviljonas savo turiniu ir forma tapo „kurorto uostu“ (angl. *Port of entry*). Anot R. Oldenburg, tokio tipo „trečiosios erdvės“ yra gera priemonė skleisti bendruomenės dvasiai ir vystyti naujoms socialinio bendravimo formoms⁴²³. Gary Cross ir John K. Walton šį reiškinį sieja su prekyba jūros keliais: „nuo XIX amžiaus į pajūrio centrus atplaukę prekybininkai ir keliautojai ieškojo vietos apsisototi, todėl pajūrio kraštovaizdis turėjo tapti plataus poilsio paslaugų diapazono vieta⁴²⁴, teatrališkai tariant, šios vietos architektūra buvo skirta tam, kad kurtų įvairius laisvalaikio scenarijus ir svečių nuotaiką.“⁴²⁵

Šioje vietoje norėtusi įtepti, jog Palangos pajūryje niekada nebuvo vykdoma didelio masto prekyba, nepaisant to, 1882 metais grafų Tiškevičių statytas tiltas tiek XIX amžiaus pabaigoje, tiek ir tarpukariu turėjo kurortinę reikšmę. Statinys buvo skirtas jūra gabenamų krovinių dislokacijai (garlaiviu plukdyti Vilmiškės plytinės produkciją ir kt.). Ant tilto nutiestas arklinis siaurasis prekinis geležinkelis sezono metu veikdavo ne taip intensyviai, todėl tapdavo poilsiautojų pasivaikščiojimo taku⁴²⁶. Vėliau dėl susidariusių seklumų tiltą buvo bandyta nesėkmingai pailginti. Nebelikus galimybės švartuotis laivams, tilto funkcija liko tik pramoginė.

1932 metais, atlikus kapitalinį tilto remontą, ant jo pastatyta kavinė ir kioskas⁴²⁷, o kiek toliau – „didžiausias ir įdomiausias sezono statinio projektas – moderniškasis paviljonas-restoranas [arch. N. Mačiulskis], kur įrengtos kabinos su išėjimu į jūrą, viduryj groja muzika ir šoka.“⁴²⁸ (**Pav. 39**). Lyginant 1914 ir 1934 metų Palangos planus, tikėtina, jog didžiausias kurorto paviljonas buvo pastatytas senųjų žiemos maudyklių vietoje, kaip ir dėstyta A. Tiškevičienės Statybos Inspekcijai skirtame prašyme. Naujasis medinis paviljonas buvo

⁴²¹ *Puikios vasarotojų pilys Nidos pajūryje* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 20 d., p. 2.

⁴²² Vienas iš būdingiausių pavyzdžių – paviljonas Prancūzijos Rivjeroje (Cote d'azur). Iš: Borgé, Jacques; Viasnoff, Nicolas. *Archives De La Côte D'azur*. Éditions Michèle Trinckvel, 1994, p. 10.

⁴²³ Oldenburg, Ray. *Our Vanishing "Third Places"* // Planning commissioners journal, 1996-7. No. 25, p. 7.

⁴²⁴ Cross, Gary; Walton, K. John. *The Playful Crowd Places in Twentieth Century*. Columbia University Press, 2005, p. 14.

⁴²⁵ *Ibid*, p. 75.

⁴²⁶ Lenkimaitė, R. *Palangos uostas ir tiltas į jūrą* // Žemaičių žemė, 2012, nr. 1, p. 42-43.

⁴²⁷ *Šios vasaros Palanga* // Lietuvos aidas, 1935 m. birželio 28 d., p. 2.

⁴²⁸ *Maudyklės – restoranas* // Lietuvos aidas, 1932 m. balandžio 20 d., p. 4.

modernių formų, stačiakampio plano, vieno aukšto, su erdvia lauko terasa. Išraiškingiausias pastato akcentas – pagrindiniame fasade suprojektuota ištisinė langų galerija, „atvėrusi“ restorano ir orkestro salę į jūrą. Jame taip pat įrengti masažo kabinetai, administracinės patalpos. Mėgstantiems vandens pramogas sumontuotas ir tramplynas⁴²⁹. Sulig tuo, „naujasis Palangos tiltas pradėjo linksmą ir įvairų gyvenimą. Aplink jį pradėjo maudytis gausybė moterų ir vyrų drauge (ko jam seniau neteko matyti ir net įsivaizduoti). Daug kas nuo tilto šoka į jūrą, bet vis nepasiskandina, o plaukia kranto link. Trumpai tariant, čia dabar toks judėjimas, kaip kokiam nors Brodvajaus bulvare.“⁴³⁰ Nors Palangos paviljono vizualinė raiška neprilygo tokioms kaimyninių šalių maudyklėms kaip Dzintari (dab. Jūrmalos dalis) „Edinburgh“ ar Jurmalos „Majorenhof“ (Pav. 40, 41), XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje, kartu su kita paplūdimyje veikusia laisvalaikio infrastruktūra, tapo vienu išraiškingiausių ir, svarbiausia, visoms socialinėms klasėms prieinamų pajūrio architektūrinių bei socialinio ir kultūrinio gyvenimo akcentų.

Taigi, viena iš svarbiausių tarpukario Lietuvos kurortuose moderniai poilsio kultūrai padėjusių įsitvirtinti krypčių buvo pramoginis laisvalaikio turinys. Todėl rekreacinėse vietovėse viena po kitos kuriamos atraktyvaus laisvalaikio veiklos ir joms pritaikyti pastatai tapo augančios poilsio kokybės indikatoriumi. Viena vertus, pramoginių ir prekybinių centrų kūrimasis ir jų funkcijų gausa labai priklausė nuo kurortinės vietovės pobūdžio (tai ypač atspindi paviljonų (maudyklių) įvairovė), kitaip tariant, nuo jos istorinės sanklodos ir geografinių ypatybių. Todėl kurhauzai didesnę socialinę-bendruomeninę reikšmę turėjo dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą pradėjusiuose vystytis Palangos ir Birštono kurortuose, taip pat A. Panemunės, kaip tarpukario Lietuvos sostinės priemiesčio, rekreacinėje teritorijoje.

Kita vertus, XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje vienas iš svarbiausių naujai besikuriančių kurortų uždavinių buvo konkurencingai patenkinti augančius lepių poilsiautojų poreikius, sukurti jiems „modernaus ir laisvo gyvenimo utopiją“⁴³¹, įspūdingas atostogas, kurių metu, anot Diane Kroenker, prisiminimai galėtų būti reprodukuojami ištiesus metus⁴³². Rekreaciniuose (ypač mažesniuose) miesteliuose kūrėsi nepelningi kino teatrai, kioskuose prekiaavo įvairiais tiek iš sostinės vežtais, tiek vietoje gamintais gardumynais, veikė brangesni ir pigesni restoranai, cukrainės, kėglinės. Tam tikra prasme, kosmopolitiška elitinio turizmo prigimtis Lietuvos tarpukario kurortuose tapo prekės ženklu, įperkamu vidurinėsios klasės poilsiautojams. Kitaip tariant, sodrioje ir įvairialypėje laisvalaikio viešojoje aplinkoje

---

⁴²⁹ *Škicai iš Palangos gyvenimo* // Lietuvos aidas, 1935 m. rugpjūčio 3 d., p. 2.

⁴³⁰ *Palanga ir apylinkės* // Lietuvos aidas, 1933 m. rugpjūčio 8 d., p. 6.

⁴³¹ Löfgren, Orvar. *On Holiday a History of Vacationing*. London: University of California Press, 1999, p. 231.

⁴³² Koenker, P. Diane. *Club Red. Vacation Travel ant the Soviet Dream*. Ithaca and London: Cornell University Press, 2013, p. 74-75.

(„trečiojoje erdvėje“) buvo masiškai „gaminami“ atpažįstami vakarietiški, moderniai kultūrai būdingi ženklai (skleidęsi tiek architektūrinėje formoje, tiek per sezoninio poilsavimo fizinius ir emocinius ritualus), neišvykstant iš savo regiono pavertę kiekvieną vasarotoją simboliniu keliautoju. Šis reiškinys traukė, žavėjo bei tapo populiariu ir todėl, nes toje aplinkoje buvo sudarytos sąlygos per bendruomenių dialogą kurtis įvairių socialinių poilsiautojų grupių laisvalaikio įpročiams, o per kultūrinius susibūrimus – skleisti laisvoms, tautinėms idėjoms, kaip pavyzdžiui, ant Palangos jūros tilto viename iš dviejų tilto pradžioje stovėjusių krovinių sandėlių suvaidintas pirmasis lietuviškas spektaklis „Amerika pirtyje“, Birštono kurhauze originalias lietuvių kompozitorių ir harmonizuotas lietuvių liaudies dainas atliko solistė Vincė Zaunienė (muzikos meną studijavusi Berlyne, Romoje, Milane) ir pan.

2.2. Dekoratyvaus kurortiškumo naratyvas vilų stiliaus architektūroje

Tautinės tapatybės paieškos visose kultūrinio ir socialinio gyvenimo sferose tapo vienu iš svarbiausių uždavinių tarpukario Lietuvoje. Kaip jau minėta, vietos dvasios ir įvaizdžio klausimai taip pat buvo aktualūs ir specifinės veiklos miesteliuose – kurortuose. Ši dimensija tapo aktuali ir formuojant naują, modernų miestovaizdį ir naują istorinį vietos pasakojimą, ypač didžiuosiuose šalies rekreaciniuose arealuose, kuriuose reikėjo adaptuoti aplinkoje pasklidusį materialų ir nematerialų kurortinės praeities naratyvą. Taip nutiko dėl to, jog Palangos ir Birštono kurortai dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą formavosi romantiniam pasaulėvaizdžiui jungiantis su besikeičiančiomis gyvenimo sąlygomis, nauju supratimu apie mokslą, sveikatos apsaugą ir kt. Kaip teigia Bjørn Vidar Johannessen, šiame laikotarpyje kurortinės vietovės vystėsi įtampos lauke tarp moralės ir modernybės, kurio palikimas – naujas gyvenamosios architektūros tipas – vilos (dar vadinamos vasarnamiais, vasarinėmis, poilsio namais), o jas supanti natūrali aplinka tapo lemiančiu aplinkos kokybės faktoriumi⁴³³.

Šiuo atveju, svarbu šiek tiek išplėsti industrinio pasaulio vilų kilmės istoriją ir pažymėti istorizmo epochą siekiančias jų ištakas. Vienas iš mūsų regionui artimų pavyzdžių Norvegijoje – XIX amžiaus viduryje danų architekto Hans Ditlev Franciscus Linstow suprojektuoti karališkieji rūmai Osle (buv. Kristianijoje). Rūmų interjerui pritaikytas romėniškas stilius, o karaliaus priimamojo (didžiojo holo) sienos ištapytos romantiškai, tarsi sukuriant atviro lango įspūdį su vaizdu į medinę vilą parke⁴³⁴. Dekoratyvios architektūrinės raiškos pastatai (vakaruose – daugiausiai *chalet* tipo, šveicariško, rytuose – rusiško, Zakopanės, mauritaniško stiliaus) kartu

⁴³³ Johansen, Bjørn Vidar. *Country living in a suburb: The aspect of health in 19th century Norwegian villa architecture* // Michael, 2005. No. 2, p. 244.

⁴³⁴ *Unofficial Royalty*. Prieiga per internetą: <http://www.unofficialroyalty.com/the-royal-palace-oslo/>, [žr. 2015 m. spalio 10 d.].

su gyva gamta turėjo kurti vaizdingą ir kerintį bei per estetinį patyrimą ir gydantį, raminantį efektą⁴³⁵. Plačios pastogės, dengiančios atvirus prieangius ir verandas, buvo ne tik užuovėja nuo lietaus ir saulės, bet ir formavo tam tikrus madingo laisvalaikio ritualus su miestietiškais įpročiais, pavyzdžiui, dažnus pasėdėjimus gryname ore geriant arbatą ar karštą šokoladą. Labai panašiai tuo metu buvo formuojama ne tik pajūrio, balneologinių, bet ir kalnų kurortų legenda. Šias vietas charakterizavo didingas daugiaplanis kraštovaizdis su „trapiais“ žmogiškosios veiklos artefaktais – kurortiniais „vilų stiliaus“ pastatais⁴³⁶.

Dekoratyvumo aspektas tapo itin svarbus XX amžiaus pirmosios pusės moderniosios kurortinės aplinkos kontekste, nes pradėtas plėtoti ir kaip diskusijų objektas teoriniame modernybės diskurse, susijusiame su bendrosiomis Vakarų pasaulio tendencijomis. Vienas iš pirmųjų ir bene svarbiausių traktatų, atspindinčių naujosios architektūros požiūrio kaitą – garsioji Adolf Loos ornamentikos kritika (angl. *Ornament and Crime*, 1908 m.) tarpukariu tapo vienu iš esminių ideologinių žmogaus aplinkos konstravimo principų. Skiriamasis šio požiūrio bruožas, taip pat gero skonio ir kokybės rodiklis – ornamentikos atsisakymas, anot Hilde Heynen, yra neatskiriama kultūros evoliucijos procesų tendencija. Kaip pažymi pats A. Loos, „mes nesugebame identifikuoti ornamentikos, ar tai yra tautinis stilius, ar konkrečiam laikmečiui būdingo požiūrio išraiška, todėl turėtumėme apskritai atsiriboti nuo jos taikymo.“⁴³⁷ Šiame traktate autorius taip pat akcentuoja, jog puošybos naudojimas architektūroje yra neekonomiškas medžiagų, darbo jėgos ir laiko atžvilgiu⁴³⁸. Beje, čia taip pat galima atpažinti moderniai visuomenei būdingus egzistencinio minimumo bruožus. Daugelis iš jų buvo panaudoti projektuojant kurortų vilas, sakykime, masinė stiklo gamyba atvėrė vidaus erdves ir kūrė jau ne iliuzorinį, bet tikrą ir svarbiausią – besikeičiantį gamtos paveikslą⁴³⁹.

Taigi, XX amžiaus pradžioje palaiapsniui pradėjo formotis nauja, supaprastinta architektūrinė estetika. Kurortuose su istorizmu susijusios formos buvo keičiamos modernų pasaulį įkūnijančiais pavidalais. Lietuvos tarpukario rekreacinėse vietovėse (ypač nuo ketvirtojo dešimtmečio pradžios) ankstesnio laikotarpio pastatų dekoratyvumas įgijo tautinės romantikos bruožų, į architektūrinį pasaulį atkeliavusių iš bendrojo to meto politinio konteksto, „nes „tautinis stilius“ vertinamas veikiau ne kaip architektūrinis, bet kaip kultūrinis projektas, glaudžiai susijęs su naujosios valstybės siekiu sustiprinti savo vaidmenį kultūros srityje.“⁴⁴⁰

---

⁴³⁵ Johansen, Bjørn Vidar. *Country living in a suburb: The aspect of health in 19th century Norwegian villa architecture* // Michael, 2005. No. 2, p. 248.

⁴³⁶ Rossi, De Antonio. *Modern Alpine Architecture in Piedmont and Valle d'Aosta*. Turin: Umberto Allemandi & C, 2006, p. 10.

⁴³⁷ Heynen, Hilde. *Architecture and Modernity. A Critique*. London, MIT Press, 1999, p. 9-10.

⁴³⁸ Stewart, Janet. *Fashioning Vienna. Adolf Loos's Cultural Criticism*. NY, Taylor & Francis Group, 2000, p. 56.

⁴³⁹ Löfgren, Orvar. *On Holiday a History of Vacationing*. London: University of California Press, 1999, p. 123.

⁴⁴⁰ *Lietuvos tarpukario architektūrinis palikimas: materialumo ir nematerialumo dermė* / sud. Vaidas Petrusis. Kaunas: leidykla Technologija, 2015, p. 30.

Formuojant nacionalinės architektūros idėją labai svarbios buvo didingos tautos praeities reminiscencijos (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės epocha). Tokiu būdu pati „tautinio stiliaus“ mintis, kaip naujasis aplinkos naratyvas, kurta siekiant apjungti modernybę ir nusistovėjusias tradicijas. Architektūroje (tūrinėje ir erdvinėje dimensijoje) naudotos stilizuoto istorizmo formos, baroko ir etninės architektūros elementai. Taip buvo rašoma ir 1919 metų spaudoje: „negana namus pastatyti gražiai ir parankiai, reikia, kad jų sudėtis atitiktų tautos psichologijos lyčiai ir turiniui, kad būtų pateisinta istorinėmis tautos gyvenimo tradicijomis. (...) Architektūra yra gyvenimo reikalas ir padaras, pradžia ir pabaiga“.⁴⁴¹ Šis leitmotyvas vilų stiliaus architektūroje (taip pat kaip ir kitų funkcijų ir formų pastatuose) buvo itin svarbus visą Nepriklausomybės laikotarpį.

Nors stiliaus ideologija glaudžiau siejosi su politine mintimi nei su aiškia formaliąja raiška, pastebimi pokyčiai ir vilų tektonikoje. Jei tarpukario miestuose tapybišką stiliaus sampratą pakeitė linijinė, kurortuose, daugeliu atveju, išliko istoristinis, klasikinis charakteris (dažniausiai naudojama tradicinė medžiaga – medis, pagrindiniuose fasaduose vyrauja simetrija, akcentuojami klasikiniai architektūros dekoru elementai – karnizas, angų apvadai, frizinės juostos, sandrikas ir kt.) su lietuviško identiteto atspalviais (lokaliomis „tautinio stiliaus“ interpretacijomis, panaudojant liaudies motyvus). Tyrinėjant kaip klostėsi vilų stiliaus architektūrinė raiška Lietuvos kurortuose tarpukariu, neužtenka aktualizuoti tik laikmečio kontekstui būdingų bruožų ir jų atspindžių pastatuose. Šiuo atveju neišvengiamai tenka atsižvelgti ir į istorines dekoratyvumo apraiškas (vienu ar kitu pavidalu viešajame diskurse ar praktikoje likusias gyvuoti naujose formose) bei jų kaitą.

2.2.1. Modernumo ir dekoratyvumo jungtis Birštono ir Palangos vilose

Didžiausią ryšį su istorine praeitimi tarpukariu turėjo pagal Kurortų įstatymą pirmajai grupei priskirtų Lietuvos kurortų – Palangos ir Birštono – aplinka. Tačiau šiuo laikotarpiu tik Palangoje galima atrasti tiek daug XIX amžiaus pabaigos–XX amžiaus pradžios vilų pavyzdžių. Tuo tarpu Birštone, stipriai nukentėjusiame po Pirmojo pasaulinio karo, tarpukariu naujam gyvenimui prikelti vos keli pastatai⁴⁴², likusi dalis menkaverčių objektų nugriauti, o jų vietoje suprojektuoti nauji.⁴⁴³ 1923 metais miestelyje jau pradėti intensyvesni atstatymo darbai⁴⁴⁴, o

⁴⁴¹ *Lietuvos atstatymo reikalai* // Lietuva, 1919 m. birželio 29 d., p. 1.

⁴⁴² 1921 metais kurorto atstatymo byloje nurodyta labai prasta miestelio būklė. Kurorte po karo išlikę pastatai: vonių namas, šalia keturi dideli pastatai, skirti vandeniui ir apleistas medinis namelis, medinė skalbykla be grindų, langų ir lubų, medinis vieno aukšto viešbutis taip pat be langų ir durų. Kurzakas be langų, viduje salės patalpa su scena ir dviem kambariais, biliardo stalas ir verandos. Prie kurhauzo – apleistas bufetas su virtuve. Iš: *Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 579.

⁴⁴³ *Birštono kurortas* // Lietuva, 1922 m. rugpjūčio 5 d., p. 2.

1934-aisiais nugriautos paskutinės pirmųjų carinio laikotarpio vasarnamių liekanos⁴⁴⁵. Senųjų medinių pastatų griovimo ir naujųjų (daugiausiai medinių) statybos darbams vadovavo architektas Vytautas Landsbergis.

Dėl gan kompaktiškos gydyklų teritorijos istorinėje Birštono dalyje statyti daugiausiai viešbučiai ir gyvenamieji namai. Nors šioje kurorto dalyje vilų, lyginant su Palanga, buvo vos kelios, tačiau jų architektūroje galima užčiuopti tipišką tarpukario epochai bruožų ir, gan retais atvejais, regiono istorinę praeitį menančių formų. Pavyzdžiui, A. Kabašinsko viloje (**Pav. 42**), tarpukariu tapusioje Lietuvos kariuomenės poilsio ir gydymosi vieta ar 1932 metais Vytauto Didžiojo take pastatytoje Antano Katelės viloje (archit. Vladas Muzikevičius), vėliau pavadintoje vila „Ramunė“ (**Pav. 43**). Pastarojoje, Birštono muziejaus duomenimis, iki pat 1941-ųjų ilsėjosi mokytojai⁴⁴⁶. Aprašomoms dviejų aukštų medinėms viloms pritaikyta asimetriška kompozicija. Iš kurorto architektūrinės aplinkos išsiskiria daugiašlaičiai sudėtingos konstrukcijos gegniniai stogai ir dekoratyvūs bokšteliai, egzotiška (artima *art deco*) fasadų geometrinių ir augalinių formų ornamentinė puošyba. Reprezentatyviomis architektūrinėmis konstrukcijomis vilose išryškinti pagrindiniame fasade esantys įėjimai – čia suformuoti erdvūs prieangiai su medinėmis kolonomis, laikančiomis antro aukšto balkonus. Juose atkartota trapecijos formos prieangio kompozicija.

A. Kabašinsko ir A. Katelės vilose galima atpažinti cariniu laikotarpiu Birštone pastatyto Nikodemo Silvanavičiaus namo⁴⁴⁷ istoristinę tektoniką, kaip pavyzdžiui, tūrio kompoziciją, horizontaliai nusklembtas bokštelių stogų viršūnes, akcentuotus arkinius langų ir terasų motyvus, panašiai komponuotus ir XIX amžiaus pabaigos–XX amžiaus pradžioje Sestrorecko kurorto vilose. Tad peršasi išvada, jog tokio tipo XIX amžiaus rusiško tautinio stiliaus⁴⁴⁸ pastatai, gausiai dekoruoti stambokais daugiasluksniais kiaurapjūvio ornamentais (karnizai ir stogo linija) su išpūdingais skaptuotų kolonų gabaritais, laužytų linijų sandrikais virš langų tam tikra prasme darė įtaką prieš tai nagrinėtų Birštono tarpukario vilų architektūrai. Ir nors šiame laikotarpyje, formuojant kokybišką naują urbanistinę terpę, buvo siekta atsiriboti nuo senojo carinio palikimo, kaip akivaizdu šiuose pavyzdžiuose, romantinis kurorto įvaizdis vis dėlto buvo

---

⁴⁴⁴ *Birštono kurorte atliktų darbų sąrašas, 1922 m.* Iš: *Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 15-17.

⁴⁴⁵ Kuzmickas, Vytautas. *Birštono krašto istorijos lobiai ir paslaptys (III). Ieškokime senųjų Federavičių namų pėdsakų...* Prieiga per internetą: <http://kvitrina.lt/birštono-krašto-istorijos-lobiai-ir-paslaptys-iii-ieskokime-senuju-federaviciu-namu-pedsaku/>, [žr. 2015 m. spalio 2 d.].

⁴⁴⁶ Kuzmickas, Vytautas. *Birštono architektūrinio paveldo objektai. Birštono muziejaus pastatui – 81 metai.* Prieiga per internetą: <http://kvitrina.lt/birštono-architektūrinio-paveldo-objektai-birštono-muziejaus-pastatui-81-metai/>, [žr. 2015 m. spalio 1 d.].

⁴⁴⁷ *Birštono muziejuje veikia ekspozicija, skirta Nikodemui Silvanavičiui.* Prieiga per internetą: <http://birstonomuziejus.lt/lt/7827/more>, [žr. 2016 m. kovo 12 d.].

⁴⁴⁸ *Мотивы русской архитектуры, 1874 г.* Prieiga per internetą: <http://andcvet.narod.ru/arx/arx.html>, [žr. 2015 m. rugsėjo 5 d.].

neatsiejamas nuo jo istorinės praeities. Šios sąsajos daugeliu atvejų pastebimos veikiau tektonikoje, nei dekoro elementuose. Tai matyti ir dantų gydytojo Igno Šablausko vilos portalo ir lauko terasos grakščioje ornamentikoje, artimesnėje šveicariškam, bet ne rusiškam vilų stiliui⁴⁴⁹. Ne išimtis buvo ir Alksniakiemio vasarnamių teritorijoje XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje statytos vilos, kurių (kaip Jono Šimkaus vilos atveju⁴⁵⁰) istoristiniam tūriui suteiktas vietai būdingas charakteris – saikingesnė puošyba, augalų formas atkartojantys dekoro elementai. Ir, vis dėlto, Birštone, kaip ir kituose to meto miestuose bei miesteliuose, ypač aktualus buvo „tautinio stiliaus“ klausimas.

Vienas iš iliustratyviausių pavyzdžių, atspindinčių to meto idėjinę mąstyseną – architekto Vytauto Trečioko komentaras, skirtas Statybos ir sauskelių inspekcijai. 1937 metais, įvertinusi Tado Akstino gyvenamojo namo Birštone brėžinį, inspekcija architektui nurodė „medžio architektūroje prisilaikyti krašto tradicijų ir motyvų, o projektuojant sandėlius nepamiršti „svirnelių“ architektūros.“⁴⁵¹ V. Trečiokas pasiaiškino teigė, jog „tautiškumas yra suvokiamas labai siaura prasme, todėl ir peršami atgyvenę dalykai. Mano manymu, mūsų bent smulkesnioji statyba yra ir visados pasiliks tautiška, tik, žinoma, savo laiko. Kada toks lengvas ir greitas susisiektas tarp atskirtų kraštų, kada spauda /žurnalai/ apie viską puikiai informuoja, negalima reikalauti, kad mūsų tauta nieko nepasisavintų iš užsienio. Tačiau, mintis pasisavinusi, ji jas išreiškia saviškai pagal savo reikalavimus, klimatą ir kt. Ir ištikrųjų mūsų vadinamoji moderniškąji statyba turi savo būdingus bruožus, ir niekas negali pasakyti, kad ji būtų vokiška, prancūziška ar tarptautinė. Taip pat negalima reikalauti, kad mūsų statyba nesikeistų kartu su gyvenimu.“⁴⁵² Tiesa, tai nebuvo vienintelis atvejis kada V. Trečiokui teko „ginti“ savo projektą Birštone. Architektas komentuodamas Edmundo Jevalto gyvenamojo namo brėžinį pridūrė, jog „tautiški motyvai [tur būt, drožinėjimais?] nyksta kaip per brangus dalykas.“⁴⁵³ Iš tiesų, šiame pasisakyme aiškiai kristalizuojasi ir kuriamos naujos kurorto vilų architektūrinės tapatybės momentai, kuriuose be tautinių idėjų ryškėja ir esminiai modernizmo sampratos bruožai. Nuosaikesnė vilų ornamentika keitė ir bendrą kurorto fizinės aplinkos kontekstą.

XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje Birštone vis dažniau imta statyti vilas, kurioms būdinga kiaurapjūvio ornamentika su aliuzija į liaudies motyvus (ir tik nedaugelio pastatų

---

⁴⁴⁹ Mačiūtė, Genovaitė. *Birštono vila – 1926 metais Paryžiuje išleistoje Žano Moklero kelionių knygoje*. Prieiga per internetą: <http://www.gyvenimas.eu/2014/12/09/birštono-vila-1926-metais-paryziuje-isleistoje-zano-moklero-kelioniu-knygoje/>, [žr. 2015 m. spalio 13 d.].

⁴⁵⁰ Jono Šimkaus vasarnamio projektas Birštone, 1934 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 447, l. 23.

⁴⁵¹ V. R. M. raštas Statybos inspekcijai, 1937 m. Iš: *Įvairių apskričių kurortų statybos projektai, susirašinėjimas statybos kl. Statybos ir sauskelių inspekcija, 1937-1940 m.* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218, l. 222.

⁴⁵² Architekto Vytauto Trečioko raštas Statybos ir Sauskelių Inspekcijai, 1937 m. Iš: *Įvairių apskričių kurortų statybos projektai...* Ibid, l. 223.

⁴⁵³ Ibid, l. 160-161, 189.

elementams taikomos barokinės formos⁴⁵⁴), pastarieji, neatsilikant nuo laikmečio tendencijų, jungėsi su vietiniais modernaus charakterio elementais. Tinkamas šios architektūrinės raiškos junginio pavyzdys – Birštono valdybos vila (**Pav. 44**).

Architekto Romano Steikūno 1930 metų projekte, projektuojant simetrišką tūrį, aiškiai juntama istoristinė maniera ir tai vienintelė užuomina į XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pradžios kurorto aplinką. Pastato komponavime dominuoja modernioji mintis: juostiniai langai, imituojami stambiomis apvadinėmis juostomis sujungus atskirus langus, pagrindinio fasado centrine akcentuojama pusapskritė terasa, savo masyviu tūriu ir stačiais šlaitiniais stogais apjungianti liaudies architektūrai būdingus šoninius pastato flangus. Jų stogų skydų apačia dekoruota pjaustytomis bangelėmis, primenančiomis stilizuotas tulpes. Supaprastinimas būdingas ir kraigui, kurį puošia lėkis, imituojantis „žirgelį“. Tulpės motyvas yra vienas dažniausių. Jis sutinkamas ne tik senojoje Lietuvos etninėje gyvenamųjų namų ir smulkiojoje architektūroje⁴⁵⁵, bet taip pat ir tarpukario miestų pastatų fasadų puošyboje (pavyzdžiui, „Tulpės“ kooperatyvo namas ar fabriko „Ragutis“ gyvenamasis namas Kaune) kaip vienas iš „tautinio stiliaus“ elementų, artimų liaudies meno ornamentikai ir medžio drožybai: „Kaune jau rasim nemaža privačių butų dekoruotu savu ornamentu. Pastaruoju laiku ši idėja pradeda skverbtis ir į viešesnes vietas. Mūsų geometrinis raštas, stilizuota tulpė žymiai išnašesnė už kurią atpūstinę ornamentiką.“⁴⁵⁶

Birštono valdybos vila, kurios pirmajame aukšte buvo įsikūrusi kurorto administracija, veikė paštas ir ambulatorija, o antrajame – įrengti tarnybiniai butai⁴⁵⁷, sudarė vieningą ansamblį su Birštono kurhauzu ir tame pačiame sklype esančiu nedideliu mineralinio vandens paviljonu. Galima sakyti, jog savo kilme išskirtinai vilų pastatams būdingas dekoratyvumas, tarpukariu organiškai įsiliejo į architektūrinę miestelio aplinką (panašiais augaliniais, lietuviškų verpsčių motyvais buvo puošiamos net medinės Birutės mineralinių šaltinių būdelės, stovėjusios gydomajame parke, didžiojo kurorto viešbučio pagrindinio fasado terasos tvorelės ir kt.) ir kūrė vientisą kurorto aplinkos charakterį.

Svarbu pažymėti, jog Birštone pasitaikė ir radikalesnių „tautinio stiliaus“ interpretacijų, labai artimų cituotam V. Trečioko architektūriniam mąstymui. Tokie pastatai, kaip Kaišiadorių vyskupijos kunigų vila „Tulpė“ (**Pav. 45**), aiškiai demonstravo įsivyrujančią požiūrį į kuriamą

⁴⁵⁴ Pavyzdžiui, S. Varšauskienės vasarnamio Birštone stogo puošybos elementas (arch. Juozas Sagalauskas, 1934 m.). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 447, l. 38.

⁴⁵⁵ Analogišką pavyzdį galima sutikti ir Žemaitijos koplytėlėse, pavyzdžiui, J. Eitkevičiaus XX amžiaus pradžios koplytėlėje Morkiškių kaime (Telšių rajone). Iš: *Lietuvos architektūros istorija*. T. 4 / sud. Dalė Puodžiukienė. Vilnius: Savastis, 2014, p. 287.

⁴⁵⁶ *Savu ornamentu savąjį butą dekoruokim* // Lietuvos aidas, 1933 m. kovo 15 d., p. 15.

⁴⁵⁷ Baužienė, Morta. *Rekreacinio miesto savitumas (Birštono medinės architektūros atžvilgiu)* // Archiforma, 2012, nr. 1-2, p. 37.

kurortinę aplinką opoziciją, gal todėl to laikotarpio kontekste vila vertinta kaip „gana kukli“⁴⁵⁸. Architektas Vytautas Landsbergis 1938 metais įgyvendintame projekte atsisakė bet kokio dekoratyvumo ir sekė modernia mintimi. Vis dėlto jaučiama istorinė, klasikinė raiška, būdinga Birštono kurortinei aplinkai. Netaisyklingas pastato planas, neaukštas keturšlaitis stogas, masyvus karnizas ir lodžijos išduoda itališkos vilų architektūros bruožus ir Romos mokyklos įtaką.

Jei Birštono vilų architektūrą bei likusią statybinę aplinką palaipsniui pradėjo vis labiau veikti iš sostinės sklidusios moderniosios ir tautinės idėjos ir, tik retais atvejais, istorinė praeitis, tai Palangos vilų raiškoje pastaroji reikėsi kur kas daugiau. Tarpukario vilų architektūroje vis dėlto ryškėjo Tiškevičių statybinio palikimo svarba. Sodrūs architektūrinės aplinkos patyrimas buvo vienas iš svarbiausių veiksnių, nulėmusių visu tarpukario laikotarpiu tarp įvairių socialinių sluoksnių sparčiai augantį Palangos lankomumą. Tai iliustruoja ir viešajame diskurse pasirodžiusi „modernaus stiliaus“ kritika: „lyginant tas dvi statybas, susidaro įspūdis, kad senosios vilos turi individualesnį, rūpestingiau apgalvotą ir labiau išbaigtą stilių, nekaip naujosios. (...) Į jas žiūrėdamas jauti, kad senesnių vasarnamių statytojai stengėsi patraukti dėmesį originalesnėmis stiliaus bei ornamentikos formomis. Jie stengėsi prisitaikinti tikrai prie kurortinės nuotaikos, nevengdami pafantazuoti ir sukurti tokių formų, kurios rodo jų meninius siekimus. (...) Senosios vilos yra daugiausia šviesių, lengvų spalvų, tos spalvos derinasi su aplinkumos žaluma ir vasarotojo nervus veikia raminančiai.“⁴⁵⁹ Kaip matyti, Palangoje dekoratyvumas išskirtas kaip reikšminga kurorto statybinę ir emocinę aplinką konstruojanti ypatybė.

B. V. Johannessen įvardintą dekoratyvumo galią kurortinės aplinkos („raminančiam“) patyrimui nuo XX amžiaus pradžios Palangoje kūrė Zakopanės stilius, taikytas, visų pirma, vilų architektūroje. Anot Małgorzatos Omilanowskos, šį stilių kaip vietinį reiškinį, glaudžiai susijusį su labai apibrėžtos ir iš esmės nedidelės geografinės teritorijos architektūra, sukūrė lietuvių kilmės lenkų architektas Stanisław Witkiewicz, XIX amžiaus devintajame dešimtmetyje pateikęs pirmojo kurorto kurhauzo projektą pagal Sopoto pavyzdį (panašus ir 1900 metų Zakopanės stiliaus Palangos gydyklų projektas, archit. Franz Heinrich Schwechten) (**Pav. 46**). Stilius XIX ir XX amžių sandūroje nuo Zakopanės iki Tatrų išplito kaip tautinis, nes turėjo Podhalės kalniečių meno bruožų ir lenkiškų, slaviškų tradicijų liekanų. Todėl ir Palangoje, sąmoningai siekiant kultūriškai susieti dvi valstybes, Zakopanės stilius pripažintas pritinkamu ar veikiau deramu, kaip estetinė forma kurorto pastatams⁴⁶⁰.

⁴⁵⁸ *Šiomet Birštone vasarotojų daugiau nei pernai ir užpernai* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 2 d., p. 3.

⁴⁵⁹ *Palanga architektūros požiūriu* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 10 d., p. 4.

⁴⁶⁰ Omilanowska, Małgorzata. *Pabaltijo Zakopanė. Palanga Tyszkiewiczų laikais*. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2014, p. 101-111.

Istorinės aplinkos dekoratyvumo naratyvui įtaką darė ir XIX amžiaus pabaigoje Vidurio ir Šiaurės Europos šalyse kilusi naujoji regionalizmo banga, kurios rezultatas – masiškai plėtotos nacionalinės medinės architektūros variacijos. Jų apraiškos Palangą pasiekė dėl aristokratiškų kurorto tradicijų, kitaip tariant, grafų ryšių su europiniais „sklaidos kanalais“ dėka. Vienas iš tokių – vokiečių įmonės „Wolgaster Actien-Gesellschaft für Holzbearbeitung“ 1892 metais sukurtas architektūros katalogas, skirtas medinių surenkamų pastatų, daugiausiai vilų, gamybos reklamai ir naujų konstrukcijų demonstravimui⁴⁶¹. Jų modeliai pasižymėjo stilistine įvairove ir buvo adaptuoti Palangos vilų architektūroje – nuo šveicariško (vila „Anapilis“), *chalet* tipo (vilos „Romeo“ ir „Džiuljeta“, vila „Danutė“), Viktorijos epochos (vila „Jūros akis“) iki skandinaviško, *Dragestil* („Olgos“ vilų kompleksas), vokiško (vila „Mahorta“) ir kitų.

Nors didžiausia dalis dekoratyvių vilų Palangoje buvo pastatyta iki Pirmojo pasaulinio karo, tarpukariu jose vyko intensyvus kurortinis gyvenimas. Kitaip tariant, Tiškevičių vilos XX amžiaus trečiuoju-ketvirtuoju dešimtmečiu Palangoje įgijo reikšmingą kurortinį ženkliskumą. Kaip matyti ir iš to meto vertinimų spaudoje, istoriniai pastatai tapo labai svarbiu medžiaginiu sluoksniu, formuojant naujos kokybės (labiau išvystytą, moderniau įrengtą ir pritaikytą vasarotojų poreikiams) kurortinę aplinką ir vilų architektūrą. Negana to, dėl „raminančio“ efekto ir estetinio pasitenkinimo egzotiškos išvaizdos pastatai buvo ypač populiarūs to meto sostinės inteligentų tarpe. Pavyzdžiui, grakščių formų ir dinamiško tūrio, itališkiems dvareliams artima vila „Baltoji“ tarpukariu priklausė aktyviai visuomenės veikėjai Marijai Tiškevičiūtei. Čia svečiuodavosi intelektualai, kaip jos bičiulis kunigas Jonas Mačiulis-Maironis. 1938 metais pastatą įsigijo Lietuvos Respublikos visuomenės ir valstybės veikėjas advokatas Vladas Stašinskis, o XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje kasmet keturioms savaitėms sezono metu jame su šeima apsistodavo prezidentas Antanas Smetona⁴⁶². Pietryčių pusėje dviaukštę vilą puošė kiauraraščiu dekoruota veranda ir balkonas, pietvakarių fasade – erkeris ir bokštelis, dengtas keturšlaičiu stogeliu (**Pav. 47**).

Tarpukariu bohemiška aura garsėjo ir viena iš Grafienei Sofijai priklaususių vilų „Anapilis“. Joje mėgo ilsėtis ir linksmintis prezidentas Aleksandras Stulginskis, dainininkas Kipras Petrauskas⁴⁶³. Vilą po karo nupirkę bankininkai, broliai Jonas ir Juozas Vailokaičiai⁴⁶⁴, pritaikė rezidencijai ir gerokai išplėtė: šiaurinei jos daliai užstatytas antras aukštas, įrengta daugiau patalpų. 1929 m. „Anapilyje“ buvo keturiolika poilsiui skirtų kambarių, įrengtos dvi

⁴⁶¹ Omilanowska, Malgorzata. *Pabaltijo Zakopanė. Palanga Tyszkiewiczzių laikais*. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2014, p. 161-169.

⁴⁶² Ediklienė, E. *Palangos kraštotyrimai tyrimai. Birutės alėja*. Rankraštis. Palangos viešoji biblioteka, Kraštotyros skyrius, 8 deš., p. 81.

⁴⁶³ Grajauskienė, L. *Birutės alėjoje – romantiškosios „Romeo“ ir „Džiuljeta“, ir paslaptinę „Anapilis“ // Palangos tiltas*, 2013 m. rugpjūčio 1 d., p. 10.

⁴⁶⁴ Bučas, Jurgis. *Senoji Lietuvos kurortų architektūra // Urbanistika ir rajoninis planavimas*, 1990, nr. 16, p. 107.

virtuvės, šiaurės vakarų kampe buvusi pusapskritė veranda pratęsta į vakarų šoną ir taip suformuota didelė salė-valgykla, bokštą ties antruoju aukštu supusi galerija pakeista būdingesniu tarpukario vilų architektūrai elementu – balkonais.

Nepaisant šių perstatymų, medinė dviaukštė vila tarpukario kurortinės aplinkos kontekste išsiskyrė *art deco* stilistikai artima sudėtingos konfigūracijos plano struktūra ir dinamiška, asimetrine kompozicija. Išraiškingiausi pastato akcentai – aštriabriauniai piramidiniai bokšteliai pietų ir rytų pusėje, kurių viršūnes juosia lankstyta geležinė tvorelė, puošta sukiniais ir stilizuotų tulpių motyvais (**Pav. 48**). Panašūs elementai atkartoti fasadų kiaurapjūvio aplikacijose. Eksterjeras pajavairintas fachverkinėmis imitacijomis. Kaip matyti, tiek pastarosios, tiek frontonų ar pastogės kiaurapjūvio ornamentika – gana dažnai XIX amžiaus pabaigos–XX amžiaus pradžios kurortinėje architektūroje sutinkami šveicariško vilų stiliaus ženklai (pavyzdžiui, viloje „Augustenborg“ Norvegijoje (**Pav. 49**) ar viloje „Hygea“ Zakopanėje (**Pav. 50**)) – „Anapilyje“ persipynė su istorizmo tendencijomis ir *art deco* atspindžiais.

Daugelyje Tiškevičių laikais statytų vilų Palangoje (ne tik stilistikoje, bet ir kompoziciniuose elementuose) atsispindi regioninės ir moderniosios užsienio architektūros tendencijos, adaptuotos statant naujus (vilose „Vaidilutė“ (**Pav. 51**), „Šilelis“ (**Pav. 52**) ir kitose) bei naudojant istorinius kurortinius pastatus tarpukariu. Pavyzdžiui, perstatytos vilos „Anapolis“ modernumą žymi jos erdviškumas: nuo elegantiškų balkonėlių, supančių trečiąjį bokšto aukštą, iki rytinio bei šiaurinio fasadų, antrame aukšte esančių balkonų, plačių terasų ir vidaus erdvių. Tokia lauko patalpų (balkonų ar terasų) orientacija XX amžiaus pradžioje Europoje vadinta „sveiko būsto projektavimu“, užtikrinančiu kuo ilgesnį buvimą gryname ore, priklausomai nuo saulės padėties ir komforto⁴⁶⁵. Tarpukariu terasos ir balkonai tapo vienu iš charaktariausių vilų stiliaus elementų: „Palangoje vasarinės statomos su balkonėliais. Vieni tai laiko pagražine, kiti vadina kozelnyčiomis, o jiemsdviem [kurorto lankytojams] tai buvo paliaupsinta dangaus žegnė. Kambarėliai turėjo bendrą sieną. O riestas balkonėlis kudrėtomis briaunomis raukė kambarėlių vakarinius galus į vieną mažytį išdubimą. Gerais metais šiuos du kambarėlius su pušėtu balkonėliu išnuomodavo tik ypatingiems svečiams, (...) tai buvo vilos pasididžiavimas.“⁴⁶⁶

Labai panašiai XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje projektuotas ir vilų „Romeo“ ir „Džiuljeta“ duetas. Pastatams būdingas kompaktiškas tūris ir saikinga puošyba, o dideli langai bei akmeninis dviejų aukštų su palėpe pastatų komplekso pamatas kūrė aliuziją į originalią *chalet* trobelę⁴⁶⁷. Jos, kaip buvo įprasta maždaug nuo 1880-ųjų Šveicarijos Vakarų

⁴⁶⁵ Johansen, Bjørn Vidar. *Country living in a suburb: The aspect of health in 19th century Norwegian villa architecture* // Michael, 2005. No. 2, p. 249.

⁴⁶⁶ *Palangos šypsenos... Vasarinės su balkonėliais* // Lietuvos aidas, 1938 m. liepos 9 d., p. 16.

⁴⁶⁷ Stelman, J. Louis. *The Swiss Chalet Type. Architectural styles for country houses*. New York: Mcbridge, Nast

Alpių regione (itališkame kantone), turėjo masyvų akmeninį cokolį ir medinį antrąjį, o neretai ir trečiąjį aukštus⁴⁶⁸. Svarbu pažymėti, jog *Chalet* XIX amžiaus pradžioje plito ne tik Europos (Vokietijos, Lenkijos, Švedijos, Norvegijos), bet ir Šiaurės Amerikos architektūroje ir turėjo savitų regioninių atspalvių. Pavyzdžiui, minėtame Alpių krašte, viloms būdingas romantizuotas viduramžių charakteris. Ir nors „Romeo“ ir „Džiuljetos“ architektūroje regioniškas išreikštas subtiliai, tam tikri elementai kartojasi ir kituose kurorto pastatuose, pavyzdžiui, šešiabriauniai (aštuoniakampiai) langeliai frontone (XX amžiaus trečiojo–ketvirtojo dešimtmečio vilos dab. Kęstučio g. 19 ar Gedimino g. 6). Kaip būdinga šio tipo vilų architektūrai, „Romeo“ ir „Džiuljetos“ fasadus juosė kiaurapjūvio ornamentais puoštos erdvios terasos ir balkonai, turėję atskirus išėjimus iš antrojo aukšto. Tarpukariu vilose sezono metu apsistodavo Lietuvos ūkio banko valdytojai, o 1937 metais čia veikė pensionatas ir sanatorija⁴⁶⁹ (**Pav. 53**).

Kaip matyti, senųjų vilų įtaka tarpukario kurortinėje aplinkoje labai ženkli. Jose tuo metu buvo vykdomi ne tik perstatymai (kaip viloje „Anapolis“) pagal pasikeitusių rezidencijų šeiminių poreikius, bet ir formuojami nauji kompleksai, atsižvelgiant į istorinę formą. Tokiu būdu tarpukariu suformuotas ir „Olgos“ vilų kompleksas⁴⁷⁰. Pirmoji vila pastatyta XIX amžiaus pabaigoje Sofijos Tiškevičienės iniciatyva. Stačiakampio plano fachverkeinei vilai būdinga vokiškoji statybos tradicija kaip ir tuo pat metu šalia jos pastatytam aštuonkampio plano paviljonui su bokšteliu. Įdomu, jog šiame statinyje pastebimai įsipybę ir šveicariško vilų stiliaus atmainos – *Dragestil* („Drakono stilius“)⁴⁷¹ motyvai, kuriam būdingi masyvūs karnizai, stačių stogų kraštinės, puošiamos drakonų galvomis, gyvatėmis. Kiti trys komplekso pastatai suprojektuoti vėliau (XX amžiaus antrajame dešimtmetyje), tačiau tiek konstrukciniu, tiek ir dekoratyviniu požiūriu išlaikytas architektūrinis vientisumas (**Pav. 54, 55**).

Tarpukariu projektuojant vilas Palangoje, panašiai kaip ir Birštone, pereita prie saikingesnės puošybos. Jų fasadų ornamentikoje atsirandantys atpažįstami etniniai raštai ir motyvai⁴⁷² neretai buvo papildomi Tiškevičių vilų puošyboje naudotais dekoratyviniais elementais. Kitaip tariant, Palangos vilų architektūroje buvo formuojama savita „tautinio stiliaus“ adaptacija, turėjusi stiprų ryšį su istorine praeitimi. Vaizdingas pavyzdys – Karininkų

& Company, 1912, p. 37-44.

⁴⁶⁸ Manoma, jog stilius susiformavo vokiškojoje Šveicarijos dalyje, kur buvo vadinamas *Heimatstil* (t.y. regioninis / tautos stilius, kuris iki 1940 metų buvo naudojamas kaip manifestacija, nukreipta prieš kosmopolitizmą ir modernybę). Iš: Rossi, De Antonio. *Modern Alpine Architecture in Piedmont and Valle d'Aosta*. Turin: Umberto Allemandi & C, 2006, p. 18.

⁴⁶⁹ Grajauskienė, L. *Birutės alėjoje – romantiškosios „Romeo“ ir „Džiuljeta“, ir paslaptingosios „Anapolis“ // Palangos tiltas*, 2013 m. rugpjūčio 1 d., p. 10.

⁴⁷⁰ *Kultūros paveldo departamento vertybių registro byla*. Prieiga per internetą: <http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=22877>, [žr. 2014 m. rugpjūčio 28 d.].

⁴⁷¹ Pavyzdžiui, Vila „Sjörtorp“ Vakarų Švedijoje (Lyckorna). Prieiga per internetą: <http://www.explorewestsweden.com/wp-content/uploads/2012/12/VSforsta1.jpg>, [žr. 2014 m. rugpjūčio 6 d.].

⁴⁷² Frontonai puošti saulės motyvais, kaip Gasiūnaičių vilos Palangoje atveju, 1938 m. (techn. Jurgis Urbaitis). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 180.

ramovės vila (**Pav. 56**). Lakoniškame netaisyklingo plano ir asimetrinės kompozicijos pastato tūryje įkomponuotos kelios verandos, dekoruotos plastiškais motyvais, menančiais gamtos formas, stogelių karnizai apjuosti liaudiškais „dantukų“ juostelėmis. Terasos kolonų sparneliai puošti kiaurapjūvio ornamentais, pokarniziai ir tvorelės, tiek konstrukcinės, tiek puošybinės paskirties – pasikartojančiais rombo formos motyvais. Šių elementų apraiškų galima pastebėti ir daugelyje kitų tarpukario Palangos vilų (pavyzdžiui, viloje dab. J. Basanavičiaus g. 35), bet ir to meto Lietuvos kaimyninių kurortų, kuriuose dominavo Zakopanės vilų stilius, pastatuose, kaip Druskininkų vilose „Radium“, „Maurė“, Markevičiaus ir dab. Dineikos g. 9 vilose, viešbutyje „Europa“ (**Pav. 57, 58, 59, 60, 61**).

Medinis dviejų aukštų pastatas 1934 metais, kaip įprasta to meto Palangoje, pritaikytas vilai. Lietuvos kariuomenės karininkų ir karo valdininkų klubas namą įsigijo iš palangiškio p. Bociarskio ir, atlikus metus trukusius kapitalinio remonto darbus, pavadino jį ramove⁴⁷³. 1936 metais tame pačiame sklype buvo nutarta parengti ir karininkų valgyklos bei dar vienos (šimto lovų) vilos projektus, o 1939-aisiais ramovėje numatyta įrengti net devynis įėjimus, pastato centre – įstiklintą priebutį, nuo rizalito per visą pastato ilgį antrajame aukšte – balkoną. Visi šie sumanymai įgyvendinti nebuvo, perplanuotoje viloje įrengti vos keli papildomi kambariai⁴⁷⁴. Nepaisant to, vilos komplekso plėtros planai liudija didelę vasarnamio paklausą. Poreikis suformuoti daugiau atvirų erdvių yra vienas iš ryškesnių modernėjančios kurortinės aplinkos bruožų.

Besikeičianti Palangos vilų architektūra turėjo (puošybos prasme, lyginant su senaisiais pastatais) ir radikalesnių pavidalų, nes ypač nuo XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio dekoratyvumo apraiškos buvo fragmentiškos, o, neretais atvejais, tik imitacinės. Dažniausiai statomos vilos, kurių kompozicija artima modernizmo estetikai, tuo tarpu, simboliškai puošti tik tam tikri jų akcentai. Šią tendenciją galima pastebėti, pavyzdžiui, medinėje viloje „Pelėda“, kurią 1939 metais pasistatė bankininkai Nilsonas ir Tanchumas Burnšteinai (**Pav. 62**). Pastate buvo įrengta dešimt kambarių. Vilos kompozicija asimetriška. Išraiškingiausias pastato akcentas – atvira terasa ir virš jos įrengtas erdvus balkonas. Viloje naudojami modernizmui būdingi konstrukciniai elementai (juostiniai langai, plokščias stogas), kuriems pritaikyta ir ornamentinė puošyba: drožinėta balkono tvorelė, profiliuotos jį prilaikančios kolonėlės, tulpių žiedais raižyti ir dažyti vazonai gėlėms. Minimų koncepcijų junginys byloja apie tarpukariu ryškėjančią nuoseklesnę Palangos vilų stiliaus architektūros tendenciją. Siekis pastatus

⁴⁷³ *Palangos kurortas šiais metais* // Lietuvos aidas, 1933, gegužės 20 d., p. 8.

⁴⁷⁴ *Lietuvos Karininkų Ramovės seniūnų tarybos ir valdybos posėdžių protokolai. Lietuvos karininkų ramovė, 1934-1936 m.* LCVA, f. 6, ap. 1, b. 11.

komponuoti naudojant švaresnes formas ir linijas buvo lydimas dekoratyvumo, kaip neatsiejamo kurorto architektūrinės aplinkos įvaizdžio elemento.

Neretai dekoratyvumas turėjo ir kitą išraiškos būdą. Pastarąjį gerai atspindi kitas Burnšteinių vilos pavyzdys. Tuo pačiu metu (kaip ir vilą „Pelėda“) bankininkai iš grafo Tiškevičiaus įsigijo šalia vilos „Mahorta“ esantį trisdešimties arų sklypą, kuriame pasistatė dar vieną medinę vilą. Šis atvejis yra svarbus tuo, jog pastato eksterjeras nėra dekoruojamas, tačiau jo tektonika – istoristinė. Pažymėtina, kad savo prigimtimi istorizmas siejasi su dekoratyvumu, todėl vilos architektūrinė raiška artima XIX ir XX amžių sandūroje susiklosčiusiam kurortinės aplinkos charakteriui. Pastate susijungę pamario kurortams ir moderno stiliui būdingi elementai. Dviaukštės „L“ formos plano vilos su mansarda architektūrinė kompozicija išsiskyrė to meto Palangos pastatų kontekste neįprastais įgilintais (išsklembtais) kampais, plačiomis pastogėmis. Stambokas vilos tūris (kaip ir kuklesnė puošyba) vėlyvajame tarpukario laikotarpyje jau nebuvo retas reiškinys (**Pav. 63**).

Taigi, nors po Pirmojo pasaulinio karo Palangoje pradėti statyti kur kas kuklesni pastatai, tačiau išlikusi autentiška architektūros stilių ir epochų įvairovė iki pat 1940-ųjų formavo išskirtinį kurorto vaizdą ir traukė ne tik Lietuvos, bet ir užsienio poilsiautojus. Perstatytos ir rezidencijoms pritaikytos Tiškevičių vilos tarpukariu tapo intriguojančios kurortinės aplinkos flagmanu. Jų ekstravagantiškos formos aukštuomenėje kurortavimą kaip reiškinį pavertė prabangos preke, kurią įsigyti norėjo daugelis. Todėl istorinių vilų dekoratyvi aristokratiška estetika bei istoristinė maniera panaudota bei reinterpretuota projektuojant ir kitus kurorto pastatus: „neatrasė naujoje statyboje dviejų vienodų pastatų; netik formose, bet ir spalvose. Šiandien visur klesti „savos“ spalvos. Balkšvos, rausvos, gelsvos, žalsvos. Dažniausiai ir moteriškais vardais užregistruotos, kaip senosios, taip ir naujosios kartos vasarinės.“⁴⁷⁵ Ši citata taip pat dar kartą įrodo, jog tarpukariu daugelyje Lietuvos kurortų poilsiavimą buvo siekiama padaryti prieinamu bei patraukliu ir žemesnės socialinės klasės vasarotojams. Tuo tarpu Birštono vilų architektūroje kurortinės praeities naratyvas reiškesi labai fragmentiškai, aktualesni buvo „tautinio stiliaus“ ir supaprastintos, modernistinės raiškos ir funkcionalumo klausimai. Įdomu, jog net ir viešajame diskurse dažniausiai aprašomi Birštono vilų patogumai (įrengimai, vidaus erdvių šviesumas, lokacija ir nuomos kaina), nei akcentuojamas estetinio pobūdžio vertinimas, kaip Palangoje⁴⁷⁶.

⁴⁷⁵ *Palangos vaizdai* // Lietuvos aidas, 1938 m. liepos 1 d., p. 8.

⁴⁷⁶ *Birštonas – neva kurortas* // Lietuva, 1923 m. liepos 21 d., p. 5; *Birštonas nori praplėsti kurorto ribas* // Lietuvos aidas, 1936 m. balandžio 29 d., p. 6; *Birštone jau statomos modernios vasarinės* // Lietuvos aidas, 1937 m. gruodžio 13 d., p. 7.

2.2.2. Stilistinių elementų įvairovė mažesniųjų kurortų vilų architektūroje

Tarpukariu keletą kitų mažesniųjų pajūrio miestelių kurortinėje aplinkoje taip pat buvo svarbus dar iki Pirmojo pasaulinio karo suformuotas dekoratyvios architektūrinės raiškos sluoksniu. Jame dominavo vokiškojo – jungendo (vok. *Jugendstil*⁴⁷⁷) ir šveicariškojo vilų stiliaus ženklai. Šiame kontekste derėtų paminėti Juodkrantę ir Smiltynę, kur rekreacinė aplinka intensyviausiai buvo vystoma iki XX amžiaus pradžios.

Pirmosios privačios poilsinės vilos Juodkrantėje išliko XIX amžiaus antroje pusėje: Vila „Logirhaus Stellmacher“, rekonstruota iš pašto sandėlio su dviem dviaukštėmis verandomis rytų pusėje, išpūdinga triaukštė M. Beckerio „Villa Flora“, „Villa Monbijau“, „Villa Loebell“, maudyklių komisaro R. Wernerio „Villa Linanna“, „Villa Silvana“, „Villa Elisabeth“, dvi Rosenthalio pensionato vilos. Taip iki XX amžiaus pradžios kurorte susiformavo visas vilų kvartalas, išsiskyręs iš kitų pastatų (ypač žvejų namų) ne tik savo dekoratyvumu, bet ir dydžiu: „Juodkrantėje esama tikrai puikių grandiozinių vilų. Jos visos kas vasarą puikiai atremontuotos ir turi visus patogumus.“⁴⁷⁸ Ypač lankomi tarpukariu buvo „vilų stiliaus“ Juodkrantės viešbučiai („Kurischer Hof“, „Hotel Sturmhöfel“, „Zur Eiche“) su balkonais, erdviais valgomaisiais: „gana dideliuose Juodkrantės viešbučiuose vasaraujantis jaunimas kas vakarą puikiai ir linksmai leidžia laiką (...). Visai kaip tuolaikiniams krašto šeiminkams, kada Juodkrantė buvo tikra Kalifornija.“⁴⁷⁹ Be keletą kartų per savaitę viešbučiuose rengiamų šokių vakarų, vaikų švenčių ir kitų iškilnių, čia veikė šiltosios vonios, buvo įrengtos cukrainės, teniso aikštės⁴⁸⁰ (**Pav. 64, 65, 66**).

Keliais dešimtmečiais vėliau (1901–1906 metais), išpirkus valstybinę žemę, vilų kolonija įkurta ir Smiltynėje. Pirmieji vilas ten pasistatė Altenbergas, W. Anckeris, S. J. Ehmeris, Eisenstaedtas, Gassneris, dr. Pindikowskis, R. Schmidtas, Schneideris⁴⁸¹. Tačiau, tai nebuvo pirmieji šveicariško ir jungendo stiliaus pastatai. Pavyzdžiui, dar XIX amžiaus pabaigoje kurorto valdytojas E. Gassneris pastatė vieno aukšto vasaros kavinę, puošią medžio drožiniais, plačiais stiklintais arkiniais langais. Kavinės pagrindinio fasado stogo konstrukcija užbaigta elegantišku bokšteliu, o fasadas dekoruotas originaliais vikingų piešiniais. Egzotiški kurorto pastatai ir pramoginės funkcijos papildė vokiškoje dvasioje tarpukariu kurtą šurmulingą laisvalaikio

⁴⁷⁷ Tekste naudojamas vokiškasis modernio pavadinimas. Stilius, Europoje pradėjęs formuotis XIX amžiaus pabaigoje ir klestėjęs iki Pirmojo pasaulinio karo, skirtingose šalyse buvo žinomas kitais pavadinimais: Prancūzijoje, Belgijoje – *art nouveau*, Austrijoje, Vengrijoje, Lenkijoje – *secesija*. Lietuvoje taikomi *secesijos* ir *moderno*, o kartais ir *jugendo* pavadinimai.

⁴⁷⁸ *Juodkrantė – Neringos sodas* // Lietuvos aidas, 1936 m. rugpjūčio 17 d., p. 5.

⁴⁷⁹ *Klaipėdos rojus. Pavolinio išpūdžiai aplankius Klaipėdos kraštą* // Lietuvos aidas, 1934 m. rugpjūčio 11 d., p. 3.

⁴⁸⁰ *Juodkrantės Baltijos pajūrio maudyklės Kuršių Neringoje* // Lietuvos aidas, 1933 m. birželio 17 d., p. 9.

⁴⁸¹ *Kuršių nerijos tradicinės architektūra* / sud. Kęstutis Demereckas. Klaipėda: Libra Memelensis, 2011, p. 16-34.

atmosferą Smiltynėje, kurioje „patogumų negali atstoti net natūralinės gamtos grožybės.“⁴⁸²
(Pav. 67, 68).

Priešingai nei Palangoje, Juodkrantėje ir Smiltynėje tarpukariu nebuvo pastatyta tiek daug puošnių vilų, artimų XIX amžiaus pastatams, „savivaldybės nepasirūpinusios gražiųjų vasarviečių reikalais, nepadaryta nė mažiausių pastangų joms ir viešbučiams praplėsti.“⁴⁸³ Kurortinėms reikmėms eksploatuoti senieji pastatai, kuriuose daugiausiai apsistodavo vokiečiai ir žydai: „Vokietijos svečius į čia traukia tarp ko kito palyginamas pigumas ir papratimas vasaroti dar prieš karą. Iš Kauno ir kitų Lietuvos miestų šiemet [1929] kaip ir kitais metais užklysdavo tik atskiri, pirštais suskaitomi, žmonės.“⁴⁸⁴ Taigi, tarpukario laikotarpiu „prikelta“ autentiška istorinė Juodkrantės ir Smiltynės kurortinė aplinka nebuvo lietuviams kultūriškai sava, o nuo XX ketvirtojo dešimtmečio ir sunkiai finansiškai prieinama. Dėl šios priežasties disertacijoje plačiau nebus aptariama Kuršių nerijos kurortų vilų stiliaus architektūra tarpukariu.

Teoriškai kituose Lietuvos tarpukario rekreaciniuose miesteliuose istorinis dekoratyvumas negalėjo tapti esminiu to laikotarpio kurortų architektūros raišką nulėmusiu aspektu. Tiek vasarotojų asmeninės patirtys (apsilankymas svarbiausiuose Lietuvos kurortuose), tiek to meto spaudos atgarsiai, kuriuose keliautojai, publicistai ir rašytojai, skleidė modernias Lietuvos ir Vakarų Europos kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo idėjas⁴⁸⁵, ar dalininkų kūriniai, nutapyti kurortuose⁴⁸⁶, diktavo rekreacinės aplinkos patyrimų lūkesčius, susijusius ir su jos estetika. Sampratą apie tai, kokia turėtų būti vilų architektūra, visų pirma, formavo didžiųjų Lietuvos kurortų pavyzdžiai⁴⁸⁷, taip pat kitų šalių praktikos, kurių mokytis į užsienį vietiniai architektai buvo siunčiami net iš mažesnių kurortų. Pavyzdžiui, „specialiai susipažinti su užsienio kurortų tvarkymu, atskirais įvairiais jų įrengimais, kurorto direkcija neseniai užsienin buvo pasiuntusi Kauno aps. inžinierių architektą Helcermaną. Inž. Helcermanas iš Vokietijos jau sugrįžo ir jau dabar ruošia projektus, kurie dar šiais metais bus įvykdyti.“⁴⁸⁸

⁴⁸² *Klaipėdos kurortai* // Lietuvos aidas, 1932 m. liepos 20 d., p. 5.

⁴⁸³ *Neringos vasarvietėse stinga vietos* // Lietuvos aidas, 1937 m. gegužės 11 d., p. 2.

⁴⁸⁴ *Vasara kopose* // Lietuvos aidas, 1928 m. liepos 19 d., p. 8.

⁴⁸⁵ Pavyzdžiui, Fulgencijus Andrusevičius (Pulgis Andriušis) apie Lietuvos ir Europos (Danijos, Švedijos ir kitų šalių) kultūrinį (ir kurortinį) gyvenimą gyva ir spalvinga kalba rašė „Lietuvos keleivyje“, „Vakaruose“, „Lietuvos Aide“ ir kituose dienraščiuose.

⁴⁸⁶ Dekoracijų dailininko ir grafiko Gerardo Bagdonavičiaus meno kūrinuose atsispindi konkrečių kurortų aplinka (kaip pavyzdžiui, pajūrio restoranai Palangoje. Prieiga per internetą: http://old.ldm.lt/Ziniasklaidai/nuotraukos/GBagdonavicius_Palanga_Pajurio_restoranas_1937.jpg, [žr. 2016 m. vasario 20 d.] ir atskiri pastatų funkciniai tipai. Pavyzdžiui, eskize „Pasakų namelis vaikų žaidimų aikštei parke“ G. Bagdonavičius labai realistiškai piešia kioską, panašų į statytus tarpukario Lietuvos kurortuose. Prieiga per internetą: http://sam.limis.lt/detali-paieska/perziura/-/exhibit/preview/150000027389897?s_id=Cr7c32ChxhYJSBRd&s_ind=2872&valuable_type=EKSPONATAS, [žr. 2016 m. vasario 20 d.]. Palangos architektūrą fotografavo ir Vincas Uždavinys.

⁴⁸⁷ *Palangos vasara* // Lietuvos žinios, 1934 m. rugpjūčio 16 d., p. 6.

⁴⁸⁸ *Gražiai ir pavyzdingai tvarkomas Kulautuvos kurortas* // Lietuvos aidas, 1933 m. rugpjūčio 1 d., p. 5.

1933 metais sugrįžęs architektas Kulautuvoje (šiaurinėje Prezidento Smetonos alėjos dalyje) pradėjo projektuoti modernias vilas. Nors nėra žinoma, kokių Vokietijos kurortų patirtis studijavo B. Helcermanas, tačiau Jono Sasnausko vilos atveju matyti, jog jis mėgina interpretuoti asketišką bauhauzo modernizmą⁴⁸⁹ (**Pav. 69**). Kitaip tariant, pastate komponuojami geometriniai tūriai, estetika grindžiama aiškių formų proporcijomis, o ne dekoratyvumu. Pastato tektoniką būtų galima palyginti ir su Kauno miesto tarybos 1937 metais premijuotu geriausiu metų gyvenamojo namo pavyzdžiu – Č. Pacevičiaus mūrine vila Kaune (Vydūno al. 59) (**Pav. 70**). Architekto Vladimiro Kopylovo 1935 metais projektuota vila yra vienas įdomiausių ir moderniausių funkcinio tipo statinių tarpukario sostinėje. Pastate, kaip ir Kačerginės viloje, naudojamas šiam laikotarpiui būdingas plokščias stogas bei langų skaidymas, vilai suteikiantis vietinio savitumo, nes tradiciškai modernizmas siejamas su plačiais vitrininiais langais. Keliais metais anksčiau suprojektuota Jono Sasnausko vila liudija apie moderniosios estetikos paplitimą tarpukario Lietuvoje, neaplenkiant ir regioninio lygmens kurortų, kur modernistinės formos buvo pritaikytos mediniuose pastatuose.

Kituose pakaunės kurortuose būta ir kitokių užsienio architektūros praktikų atspindžių, artimesnių vokiškojo moderno dvasiai. Vienas iš unikalėsių pavyzdžių – medinis penkiolikos kambarių vasarnamis Kačerginėje (**Pav. 71**). Neaišku, ar Juozui Paulauskui priklausiusios vilos projekto autorius lankėsi Vokietijoje, tačiau čia komponuojami elementai labai netipiški nei šiam kraštui, nei kitiems tarpukario Lietuvos kurortams. Vilai būdinga asimetriška tūrinė kompozicija, įmantrūs skirtingų formų stogai, stačiakampiai ir pusapskričiai langai, geometrinė ornamentika, stilizuoti dekoratyvūs fachverko konstrukcijos motyvai. Pastato kompozicijoje galima rasti panašumų su vila „Elsa“ Groningeno apskrityje, Oude Pekela kaimelyje⁴⁹⁰, vilomis „Johanna“, „Rudolph“, „Juditha“, „Daheim“ ir „Otilie“ Vokietijos mieste Stadtroda⁴⁹¹ ir kitur.

Tokie pavyzdžiai, kaip vila Kačerginėje, tarpukario mažesnių kurortų fizinėje aplinkoje nėra dažni. Iš archyvinių brėžinių matyti (jų tarpe ir jau aptartos Jono Sasnausko vilos), jog anksčiau cituota architekto V. Trečioko pastaba apie pastatų dekoravimo „nykimą“ ne tik dėl ekonominių, bet ir dėl moralinių priežasčių, galėtų būti esminė kalbant ir apie mažesnių kurortų vilų architektūrą. Dekoratyvi raiška tiek regionų centrų, tiek aplinkinių rekreacinių miestelių pastatuose čia taikyta tik atsitiktiniais atvejais. Daugiausiai „tautinio stiliaus“ motyvais saikingai puošti tik tam tikri vilų, kurių tektoninė struktūra tarpukariu buvo modifikuota, elementai.

---

⁴⁸⁹ Farkas Molnár's "Life at the Bauhaus" (1925). Prieiga per internetą: <https://modernistarchitecture.wordpress.com/2010/10/23/farkas-molnar's-life-at-the-bauhaus-1925/>, [žr. 2016 m. kovo 8 d.].

⁴⁹⁰ Vila „Elsa“ 1906 m. Vokietija. Prieiga per internetą: http://www.oude-pekela.eu/oldies1-50_eng.html, [žr. 2015 m. lapkričio 8 d.].

⁴⁹¹ Stadtroda Villa Johanna, Villa Rudolph, Villa Juditha, Villa Daheim, Villa Otilie. Prieiga per internetą: http://images-02.delcampe-static.net/img_large/auction/000/331/198/129_001.jpg, [žr. 2015 m. lapkričio 2 d.].

Geografinė situacija lėmė, jog pakaunės kurortuose nacionaliniai simboliai vilų architektūroje naudoti plačiausiai. Pavyzdžiui, J. Ambrazevičiaus vasarnamio Lampėdžiuose⁴⁹² ar Viktoro Tamulevičiaus medinės vilos A. Panemunėje⁴⁹³ polangiai dekoruojami saulės motyvais, balkono tvorelė ir fasade įkomponuotos vėjalentės puošiamos ažūriniais pjaustiniais. Šis elementas kartojamas ir I. Slavino vilos Lampėdžiuose (**Pav. 72**), J. ir B. L. Kacų vasarnamio Kulautuvoje⁴⁹⁴ tarplanguose, kurio stogo siluetas būdingas tradiciniam namui, tačiau aiški simetrija ir kampuose išdėstyti erkeriai byloja apie neįprastą tektoniką. Panašiai tarplangis puošiamas (figūra artimesnė rombiui) ir originalios tektonikos A. Kadišo⁴⁹⁵, M. Bruveloitės⁴⁹⁶ ir kituose vasarnamiuose Kulautuvoje Neretai iš apkaltinių lentelių naudojamas ir „eglutės“ ornamentas, pavyzdžiui, kapitono V. Demidavičiaus vasarnamio Kačerginėje⁴⁹⁷ ar B. Fleišmano vasarnamio Lampėdžiuose⁴⁹⁸ frontone, Aloyzo Petriko vilos Lampėdžiuose duryse ir frontone bei kitur (**Pav. 73**). Pastarųjų tektonika taip pat transformuota. Pagrindiniai elementai, keičiantys tradicinę vizualinę raišką šiuose pastatuose – kampuose įkomponuotos įstiklintos ir atviros verandos, taip pat erdvūs balkonai, virš jų trigubi frontonai ir kiti simetriškai komponuojami akcentai, ar, pavyzdžiui, vilų architektūrai būdingos stogo detalės (smailės), tai pat, kaip matyti Liudo Šimonėlio A. Panemunėje viloje – gausiai pjaustiniais dekoruota terasa su lenkta atvira stogo konstrukcija (**Pav. 74**).

Bene gausiausiai sostinės aukštuomenė lankydavosi Palangoje, todėl tikėtina, jog kurorto Tiškevičių vilų dekoratyvi estetika inspiravo turtingesnius poilsiautojus statyti prabangesnius pastatus ir A. Panemunėje, Kulautuvoje, Kačerginėje ar Lampėdžiuose. Čia sutinkama istorinė tektonika būdinga pajūrio kurorto XIX–XX amžiaus „vilų stiliaus“ pastatams, o dekoro elementai artimesni šiam regionui. Daugiausiai tokio tipo vilų buvo pastatyta XX amžiaus trečiajame dešimtmetyje ir ketvirtojo dešimtmečio pradžioje didžiausiame Kauno miesto kurorte – A. Panemunėje. Pažymėtinos kelios įdomesnės „tautinio stiliaus“ interpretacijos istoriniame charakteryje – kapitono Jeronimo Matulionio⁴⁹⁹, pulkininko Povilo

---

⁴⁹² P. J. Ambrazevičiaus medinio vasarnamio pastatymui Lampėdžiuose projektas, 1933 m. (techn. Mykolas Želvys). KAA, f. 17, ap. 1, b. 80, l. 2.

⁴⁹³ Viktoro Tamulevičiaus medinės vilos A. Panemunėje projektas, 1925 m. (inž. A. Jokimas). KAA, f. 17, ap. 1, b. 26, l. 174.

⁴⁹⁴ Pil. J. ir B. L. Kacų medinio vasarnamio pastatymui Kulautuvoje projektas, 1936 m. (techn. Ignas Gastila). KAA, f. 17, ap. 1, b. 75, l. 69.

⁴⁹⁵ Pil. A. Kadišo medinio vasarnamio pastatymui Kulautuvoje braižinys, 1933 m. (inž. L. Soloveičikas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 333, l. 12.

⁴⁹⁶ Pil. M. Bruveloitės medinio vasarnamio pastatymui Kulautuvoje braižinys, 1934 m. (techn. Ignas Gastila). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 448, l. 12.

⁴⁹⁷ Kapitono V. Demidavičiaus medinės vasarinės statomos Kačerginėje projektas, 1939 m. (arch. Viktoras Malejinas). KAA, f. 17, ap. 1, b. 99, l. 8.

⁴⁹⁸ B. Fleišmano vasarnamio projektas Lampėdžių kurorte, 1932 m. (inž. S. Mako ir A. Netykso). KAA, f. 17, ap. 1, b. 80, l. 50.

⁴⁹⁹ Kap. Jeronimo Matulionio vilos projektas A. Panemunėje, XX a. 3 deš. (inž. Valiukėnas). KAA, f. 17, ap. 1., b. 25, l. 91.

Vaidylos⁵⁰⁰ ar J. Zalcburgo medinės vilos. Išskirtiniai pastatų akcentai – „eglutės“, „žirgelio“, „kryželio“ motyvai, kiaurapjūvio ornamentai. Vilų artimumą kurortinei architektūrai išduoda pagrindiniame fasade įkomponuoti bokšteliai (J. Zalcburgo vilos atveju – mezoninas), užbaigti smailėmis (**Pav. 75**). Šie elementai pastatams suteikia romantišią charakterį ir, atsižvelgiant į faktą, jog tiek dekoratyvumas, tiek įmantresnės formos buvo prabangos ženklas, tarpukariu vilas išskiria iš kitų A. Panemunės pastatų. Tiesa, būta ir kiek kuklesnių pavyzdžių, tačiau artimų aprašytoms viloms, kaip Barbaros ir Kazio Zubauskų pastatas. Anot vilos savininkų anūkės, namas buvo pastatytas 1930 metais ir nacionalizuotas po 1940-ųjų. Vilos kompozicija labai organiška. Vyraujanti pagrindinio fasado simetrija ir vitrininiai langai suteikia eksterjerui švaros ir lengvumo įspūdį. Bene išraiškingiausias pastato akcentas – iš A. Smetonos alėjos pusės mezonine įkomponuotas pusbėnulis (simboliškai galėtų reikšti ir saulės motyvą) raižinys. Tarpukariu ši figūra buvo užpildyta stiklo šuke, šviesos atspindys tapo išskirtiniu vilos akcentu (**Pav. 76**).

Panašiai kaip Birštone, pakaunės kurortuose bene daugiausiai statytos modernių formų vilos – gerokai plokštesniais stogais, kompaktiško tūrio, dažniausiai vieno ar dviejų aukštų, su plačiomis įstiklintomis bei atviromis (neretai pusapskritimio formos) verandomis ir balkonais, fasaduose imituojami juostiniai langai, kaip Kalinausko⁵⁰¹, K. Gumeniukienės ir N. Vegnerienės⁵⁰², V. Englerio ir panašūs vasarnamiai Kačerginėje (**Pav. 77**), N. Feinbergo⁵⁰³, Stasio Jankausko, D. Pukės, O. Strašiūnerienės ir L. Šusterienės⁵⁰⁴, Mikalinos Sutkienės⁵⁰⁵, Onos Klimanskienės⁵⁰⁶, A. Ševelovičiaus ir G. P. Sirotaitės⁵⁰⁷, Samuelio Alperavičiaus⁵⁰⁸ bei kiti vasarnamiai Kulautuvoje (**Pav. 78**), Lampėdžiuose – Jono Bagdonavičiaus⁵⁰⁹, Mykolo Romeikos⁵¹⁰, O. Dombrovskaitės-Šmitienės (**Pav. 79**), A. Panemunėje – Vladimiro K. ir Jurgio

⁵⁰⁰ Povilo Vaidylos medinio namo projektas A. Panemunėje, 1925 m. KAA, f. 17, ap. 1, b. 26, l. 212.

⁵⁰¹ P. Kalinausko Kačerginės kurorte vasarnamio projektas, 1934 m. (arch. Borisas Helcermanas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 446, l. 16.

⁵⁰² Pil. K. Gumeniukienės ir N. Vegnerienės dviem vienodo tipo vasarnamiams pastatyti Kačerginės kurorte projektas, 1940 m. (techn. A. Šusteris). KAA, f. 17, ap. 1, b. 99, l. 21.

⁵⁰³ Pono N. Feinbergo vasarnamio Kulautuvoje projektas, 1932 m. (inž. Leonas Ritas). KAA, f. 17, ap. 1, b. 74, l. 172.

⁵⁰⁴ Pil. D. Pukės, O. Strašiūnerienės ir L. Šusterienės dviem vienodo tipo vasarnamiams Kulautuvoje pastatyti projektas, 1937 m. (techn. A. Šusteris). KAA, f. 17, ap. 1, b. 76, l. 100.

⁵⁰⁵ Pil. Sutkienės Mikalinos med. vasarnamiui Kulautuvos kurorte pastatyti projektas, 1937 m. (techn. A. Šusteris). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710.

⁵⁰⁶ Pil. Klimanskienės Onos med. vasarnamiui Kulautuvos kurorte pastatyti projektas, 1937 m. (techn. A. Šusteris). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710.

⁵⁰⁷ Pil. Z. Ševelovičiaus ir G. P. Sirotaitės 2 tipiniams med. vasarnamiams Kulautuvos kurorte pastatyti projektas, 1937 m. (techn. A. Šusteris). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710, l. 167.

⁵⁰⁸ Samuelio Alperavičiaus vilos projektas Kulautuvoje, 1934 m. (arch. Borisas Helcermanas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 448, l. 63.

⁵⁰⁹ Pil. Bagdonavičiaus Jono med. vasarnamio Lampėdžiuose kurorte pastatyti projektas, 1935 m. (techn. A. Šusteris). KAA, f. 17, ap. 1, b. 80, l. 13.

⁵¹⁰ Pil. Romeikos Mykolo med. vasarnamio verandoms įstiklinti ir namui apkalti Lampėdžių kurorte projektas, 1936 m. (techn. A. Šusteris). KAA, f. 17, ap. 1, b. 80, l. 160.

K. ir R. Šidlausko⁵¹¹, Celestinos Mošinskienės ir panašios vilos (**Pav. 80**). Ši tendencija būdinga ir kitiems tarpukario Lietuvos rekreaciniams miesteliams, kuriuose vilos buvo gana kuklios vizualinės raiškos, be išskirtinių puošybos elementų (pavyzdžiui, Mokytojų Sąjungos vila Zarasuose, standartinio tipo⁵¹² ir Nosino Levinšteino⁵¹³ vasarnamiai Pivonijoje, Mendelio Leibavičiaus⁵¹⁴ ir Z. Šerkšnienės⁵¹⁵ vasarnamiai Bubiuose ir kt.) (**Pav. 81**).

Įdomu tai, jog XX amžiaus ketvirtame dešimtmetyje išskirtinai Kauno regiono kurortuose (A. Panemunėje, Kačerginėje, Kulautuvoje ir Lampėdžiuose) būta pavyzdžių, kada vilų statyboje taikytos nestandartinės formos, kuriose jungiami vietiniai modernizmo atspindžiai, o neretais atvejais ir istorinė tektonika. Galima manyti, jog tokių projektų poreikį diktavo ne tiek užsakovai, kiek visame pakaunės regione (ir Birštone) dirbę tie patys architektai, inžinieriai, statybos technikai – E. Frykas, V. Landsbergis, I. Gastila, A. Šusteris, J. Varneckis, K. Sienkevičius, R. Steikūnas, B. Helcermanas, J. Miknevičius ir daugelis kitų. Šiuo atveju, iškalbingi keli J. Miknevičiaus vilų projektai Lampėdžiuose, kuriuose jungiamos dekoratyviai estetikai ir moderniai minčiai artimos formos. Pirmasis iš jų – Juzefos Žebrauskienės vasarnamis. Viena vertus, tokie pastato elementai kaip per abu aukštus nusitęsę daugiakampio plano rizalitai atliepia romantinių vilų charakterį. Kita vertus, name komponuojami modernizmui būdingi horizontaliai fasadą skaidantys elementai, matomi laiptinės languose ir duryse, ištisine juosta akcentuojamas ir vilos cokolis (**Pav. 82**). Čia dar svarbu įterpti, jog brėžiniuose neretai net ir gyvenamieji namai vadinti „vilomis-gyvenamaisiais namais“. Taip nutiko dėl to, jog XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje kurortuose vis dažniau imta projektuoti „vilų stiliaus“ gyvenamuosius namus (pavyzdžiui, Prano Vaiciuškos namas) (**Pav. 83**). Neretai tik sezono metu atvykdavę vilų savininkai ilgainiui kėlėsi gyventi iš miesto į kurortus. Tikėtina, jog tokią turtingesnių miestiečių migraciją į Kauno užmiesčius paskatino didėjantis naujakurių skaičius sostinėje, triukšmas bei dulkės taip pat susisiekiimo su periferijomis infrastruktūros patobulinimas.

Priešingai, nei J. Žebrauskienės pastato atveju, visa Gvido Misecko vasarnamio Lampėdžiuose tektoninė struktūra būdinga modernizmui. Išraiškingiausias pietinės pusės vilos fasadas. Jame įrengta erdvi įstiklinta pirmojo aukšto veranda ir masyvus balkonas antrajame aukšte, kurių lenkta forma juosia pietrytinę namo pusę. Pietvakarinė vilos dalis kompoziciškai

⁵¹¹ *Vladimiro K. ir Jurgio K. vasarnamio projektas A. Panemunėje, 1933 m. (inž. K. Sienkevičius)*. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 335, l. 12.

⁵¹² *Ukmergės m. s-bės vasarnamio eskiz. projektas, 1935 m. (inž. A. Mošinskis)*. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 572, l. 3-5.

⁵¹³ *Nosino Levinšteino medinio vasarnamio Pivonijoje projektas, 1934 m. (techn. Pr. Žurauskas)*. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 367, l. 4.

⁵¹⁴ *Mendelio Leibavičiaus vasarnamiui statyti Bubių vasarvietėje projektas, XX a. 4 deš. (inž. I. Leibavičius)*. LCVA, 1622, ap. 3, b. 220.

⁵¹⁵ *Vasarnamio projektas Z. Šerkšnienei Bubių vasarvietėje, 1937 m. (arch. Vadimas Lvovas)*. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710, l. 200.

pajvairinta smulkiais abstrakčiais geometriniais elementais, artimais ne tik modernizmo, bet ir *art deco* stilistikai (**Pav. 84**). Šiek tiek pretenzingesnes vilų formas pakaunės kurortuose iliustruoja inžinieriaus Teodoro Reingardo projektuotos J. Motiejūno vilos⁵¹⁶ ir J. Jucaitienės (statybos technikas J. Varneckis)⁵¹⁷ vilos Kulautuvoje pavyzdžiai. Pastatai vieno–trijų aukštų, laiptuoto, sudėtinio tūrio, „laužyta“ stogo linija. Vilose dekoratyviai komponuojamas horizontalus ir vertikalus fasadų skaidymas, daugiausiai akcentuojamas languose. Visi šie pastato kompozicijos elementai kartojami ir pulkininko inžinieriaus S. Dirmanto mediniame vasarnamyje Lampėdžiuose. Laisvas planavimas čia turi tendenciją paklusti ekstravagantiškai tūrio formai. Atidžiau pažvelgus į vasarnamio planinę struktūrą galima pastebėti komplikuoatą, tačiau modernų, tradicinei vietos architektūrai nebūdingą vidaus erdvių suplanavimą (**Pav. 85**).

Apibendrinant pasakytina, kad *de facto* etapo pabaigoje labiausiai A. Panemunės kurorte ryškėjo Palangos XIX amžiaus pabaigos–XX amžiaus pradžios architektūrai būdingi istoristiniai „vilų stiliaus“ bruožai ir vietos dvasiai artima ornamentika. Šis junginys pastebimas ir tam tikrų Kauno rajonų pastatuose, pavyzdžiui, Žaliakalnyje⁵¹⁸. Toks dekoratyviosios estetikos paplitimas miesto aplinkoje tarpukariu yra vienas iš ženklų, jog poilsio reiškiny buvo svarbus ir platesniame socialiniame kontekste. Kaip aprašydama šveicariško stiliaus kurortinę architektūrą dar 1912 metais teigė Louis J. Stelman, tokios architektūros žavesys slypi ženkluose, kuriuos ji jungia, tai – atmintis ir naujos epochos simboliai. Pastatas turi būti tiek pat patogus gyventi, kiek ir patrauklus savo formomis ir detalėmis, kad „apsaugotų kūną ir pagydytų sielą.“⁵¹⁹

Po Kurortų įstatymo priėmimo, šios tendencijos neaplenkė ir kitų pakaunės rekreacinių arealų bei atskirais atvejais pritaikytos atsižvelgiant į vietos pobūdį. Vis dėlto didžiausią įtaką naujosios „vilų stiliaus“ architektūros susiformavimui turėjo iš sostinės sklidusios moderniosios ir tautinės idėjos. Jos pasiekė, visų pirma, Birštoną, o taip pat taikytos projektuojant vilas A. Panemunėje, Kulautuvoje, Kačerginėje bei Lampėdžiuose. Kituose Lietuvos kurortuose pastebimai reikėsi supaprastinta architektūros kalba, daugeliu atvejų išlaikyta tradicinio namo tūrio kompozicija, subtiliai naudota kiaurapjūvio ornamentika, dinamiškas langų išdėstymas ir jų dekoratyvus skaidymas (pavyzdžiui, Aleksandro Sasnausko⁵²⁰ ir Jono Filipovičiaus vilose

---

⁵¹⁶ J. Motiejūno statomos vilos Kulautuvoje projektas, 1936 m. (inž. Teodoras Reingardas). KAA, f. 17, ap. 1, b. 75, l. 199.

⁵¹⁷ Projektas pastatymui vasarnamio Kulautuvos kurorte p. Jadvygos Jucaitienės, 1934 m. (techn. J. Varneckis). KAA, f. 17, ap. 1, b. 75, l. 43.

⁵¹⁸ Vila P. Višinskio g. 9, buvusi tapytojo Jono Šileikos vila Žaliojoje g. 31, T. Brunderso vila Minties Rato g. 29, vilos Žemaičių g. 97, K. Petrausko g. 23 ir kitos.

⁵¹⁹ Stelman, J. Louis. *The Swiss Chalet Type. Architectural styles for country houses*. New York: Mcbridge, Nast & Company, 1912, p. 38.

⁵²⁰ Aleksandro Sakalausko medinės vasarinės projektas Berčiūnų vasarvietėje, 1939 m. LCVA, f. 1622, ap. 3., b. 221, l. 26.

Berčiūnuose, Zarasų kurorto vilose⁵²¹) (**Pav. 86**), istoristiniai vilų komponavimo elementai (kaip Stasio Ratkaus vasarnamyje Bubiuose⁵²²).

Taigi Lietuvos kurortinės aplinkos fenomenas tarpukariu formavosi intriguojančių architektūrinių formų ir daugialypių laisvalaikio veiklų fone. Didžiųjų Lietuvos kurortų rekreacinėje erdvėje susijungė dekoratyviosios estetikos naratyvas su modernaus miestovaizdžio ženklais. Tuo tarpu kituose kurortiniuose arealuose ornamentinė raiška įgijo tautinės modernybės bruožų. Augantį kurortų populiarumą XX amžiaus trečiojo dešimtmečio pabaigoje–ketvirtajame dešimtmetyje lėmė didėjanti funkcinių tipų įvairovė. Tokiu būdu rekreacinė aplinka tapo ne tik pramogavimo ir sveikatinimo poreikius tenkinančia vieta, bet ir psichologinius ryšius kuriančia „trečiąja erdve“, laisvalaikio kultūros židiniu. Socialiai įprasmintose kurortų erdvėse buvo formuojamas naujas istorinis vietos pasakojimas. Ypač didžiųjų šalies kurortų pavyzdžiai byloja, jog autentiška „vilų stiliaus“ aplinka šiam procesui turėjo didelės reikšmės. Natūrali savitos dekoratyviosios estetikos raida vilų architektūroje kėlė kurortuose dvasinės aplinkos kokybę ir fizinį komfortą. Šiai eigai nemažiau svarbūs ir kitų funkcijų tarpukario Lietuvos kurortų pastatai, kurių estetikoje ryškesni modernizmo bruožai. Jiems atpažinti bei išgryninti ir yra skirta trečioji disertacijos dalis.

---

⁵²¹ *Zarasų miesto kurorto vilos projektas, 1935 m. (inž. N. Mačiulskis)*. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 573.

⁵²² *Stasio Ratkaus medinio vasarnamio Bubių vasarvietėj projektas, 1939 m. (techn. R. Kugevičius)*. LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218, l. 21.

III. MODERNIZMAS KURORTUOSE KAIP SOCIALINIS PROJEKTAS: SANATORIJŲ IR GYDYKLŲ ARCHITEKTŪRA

Hilde Heynen teoriniame diskurse apibrėžia trijų kertinių sąvokų: *modernizacijos*, *modernumo* ir *modernizmo*, skirtumus, kurie yra svarbūs šios dalies įvade modernizmą trumpai pristatant ne tik kaip formų visumą, tačiau ir kaip socialinį projektą. Jei modernizacija reiškia socialinės aplinkos, technologijų, urbanizacijos ir kitų sričių vystymosi procesus, tai modernumas atspindi tipinius naujųjų laikų ženklus. Kitaip tariant, tai fenomenas, konstruojamas iš objektyvių (socioekonominių procesų) ir subjektyvių (siejamų su asmenine patirtimi ir teorine refleksija) aspektų. Iš to seka, jog modernumas provokuoja atsaką į susiklosčiusių kultūros tendencijų ir meninių judėjimų formas. Modernizmu vadinamos tos formos, kurios pasižymi progresyviomis projekcijomis į (neapibrėžtos) ateities pasaulį, suvokiamą kaip bendrą modernųjų principų kontroliuojamą struktūrą⁵²³ ir plinta subendrintu pavidalu⁵²⁴. Šis požiūris savaime sugestijuoja tradicijos konfliktiškumą, nes „modernizmas aiškiai nurodo į vertybes ir procesus, kurie yra nutraukę saitus su praeitimi ir orientuoti į tai, kas yra nauja ir šiuolaikiška“⁵²⁵. Nykstant vidujinės patirties ir išorės formų santykiui, modernaus architektūros stiliaus konstravimo klausimas tampa komplikuoatas.

Šią kontroversiją pastebi ir vienas ryškiausių modernizmo judėjimo atstovų Le Corbusier, kurio teorinės įžvalgos apie kertinius modernizmo architektūros standartus atsiduria XX amžiaus trečiojo dešimtmečio architekto ir suvokėjo įtampų lauke. Le Corbusier išskiria, visų pirma, stiliaus problematiškumą, teigdamas, jog stilius yra melas, tai yra tik „epochos veiklų principų visuma, kaip minties, turinčios tam tikrą charakterį, rezultatas“⁵²⁶. Kaip pažymi H. Heynen, bet koks mėginimas sukurti modernizmo stilių buvo lydimas nesąmoningų, neplaningų procesų, bet tuokart priduria, jog „bet kurios epochos stilius, kuris harmoningai santykiauja su to laiko vietos kultūra, iš tiesų egzistuoja.“⁵²⁷ Kitaip tariant, kalbant apie estetinį stiliaus vertinimą, svarbu nepamiršti, jog daugelis autorių modernizmo architektūrą apibrėžė kur kas plačiau, ją suvokė kaip kultūrinių ir socialinių procesų visumą, kurioje įprasminti bendrieji žmonijos gyvenimo formų pokyčiai.

⁵²³ Heynen, Hilde. *Architecture and Modernity. A Critique*. London: MIT Press, 1999, p. 9-10.

⁵²⁴ Overy, Paul. *Light, air & openness. Modern architecture between the wars*. London: University Press of New England, 2007, p. 149.

⁵²⁵ Drėmaitė, Marija. *Moderniosios architektūros paveldas Lietuvoje: teorinis aspektas* // *Journal of Architecture and Urbanism*, vol. 36 (3), 2012, p. 150.

⁵²⁶ Le Corbusier. *Towards a New Architecture*. NY: Dover Publications, INC, 1986 (orig. John Rodker, London, 1923), p. 3.

⁵²⁷ Heynen, H., op. cit., p. 78.

Modernizmas kaip socialinis reiškinys ypač glaudžiai susijęs su gydymo įstaigų progresu. Šie objektai, papildydami miestų bei išskirtinai praturtindami kurortinių vietovių architektūrinės kalbos elementus, suteikia Lietuvos modernizmui dar vieną svarbią dimensiją. Dar 1924 metais K. Teige postuluoja, jog „naujoji architektūra privalo būti higieniška. Medicinos pažanga turi sąlygoti pastatų projektavimo schemą, konstrukcinius metodus ir miestų planavimo principus“⁵²⁸. Todėl tarpukariu plintančios tuberkuliozės problema (sanatorijų bumai / *the sanatorium movement*)⁵²⁹ paskatino pirmiausiai tam skirtos funkcijos pastatuose pagerinti ventiliacijos sistemas, paviršius dažyti šviesiai (dažniausiai baltai), atverti erdves šviesai, mažinti fizinę ir emocinę atskirtį su gamta, stiklas tampa vienu iš svarbiausių pastatų komponavimo elementų⁵³⁰, suteikusių jiems trapumo ir lengvumo pojūtį. Šie aspektai atsispindi ir tarpukario architektūros tyrėjo Paul Overy modernios tarpukario architektūros apibrėžime, kuriame išskiriamas *švaros, sveikatos, higienos, saulės šviesos, tyro oro ir atvirų erdvių poreikis* turėjo lemiamą įtaką planuojant modernaus pastato vidų ir išorę: konstruojami vitrininiai langai, atviros terasos, balkonai (orientuoti į pietus, rytus ir vakarus), mobilios pertvaros, suteikiančios galimybę lanksčiai reguliuoti patalpų erdviškumą, laisvalaikio aikštelės ir sodai ant plokščio stogo, vandens įrenginiai (baseinai, fontanai), smulkioji (mažoji architektūra) (suoleliai)⁵³¹ ir kt.

Šioje dalyje Lietuvos tarpukario kurortai pristatomi kaip tam tikros bendruosius modernizacijos procesus ir to meto šalyje vyravusias ideologines kryptis atspindinčios „salelės“. Sklaidos priemonių (periodinėje spaudoje, atskiruose leidiniuose), propagavusių vakarietiškas modernizmo tendencijas Lietuvoje, dėka į kurortų architektūrinę aplinką įvesti naujosios architektūros kalbos, artimos europietiškam charakteriui, elementai. Nors jų apraiškos pasklido po visą kurortų statybinę aplinką, daugiausiai, vis dėlto pastebimos sanatorijose ir kituose šiam funkciniam tipui priskirtinuose pastatuose. Turint omenyje, jog pati modernizacija, visų pirma, turėtų būti suvokiama kaip socialinis projektas, „praktiniai higienos ir funkcinio tikslingumo klausimai tarpukariu yra tiesiogiai susiję su socialine dimensija“⁵³². Kaip rašė „keliaujantis atostogautojas“, „socialinė sveikatos globa yra didelis dalykas. Kai pamatai sveiką kaip ridiką paprasto darbininko gausią vaikų šeimą, tada tikrai pajunti, kokios didelės reikšmės yra

---

⁵²⁸ Teige, Karel. *The Minimum Dwelling*. London: MIT Press, 2002 (orig. Vaclav Petr. Nejmenši byt. Prague, 1932), p. 129.

⁵²⁹ Overy, Paul. *Light, air & openness. Modern architecture between the wars*. London: University Press of New England, 2007, p. 21-29.

⁵³⁰ Šlapeta, Vladimir, Macsai, John, Bonta, Janos, Czerner, Olgierd. *East European Modernism. 1919-1939* / ed. Lesnikowski, Wojciech. NY: Rizzoli, 1996, p. 15.

⁵³¹ Overy, P., op. cit., p. 130-149.

⁵³² *Lietuvos tarpukario architektūrinis palikimas: materialumo ir nematerialumo dermė* / sud. Vaidas Petrulis. Kaunas: leidykla Technologija, 2015, p. 97.

socialinės higienos veikla.⁵³³ Europos architektūros bruožai, kaip ir visa modernioji kultūra, Lietuvos tarpukario kurortuose asocijavosi su pažanga⁵³⁴, daugiausia – medicinos srityje.

Itin reikšmingą vaidmenį šioje sferoje suvaidino oficialiosios institucijos, prisidėjęsios prie sveikatinimo kaip reiškinių plėtros ir sklaidos, tokios kaip Raudonojo Kryžiaus organizacija, Valstybinės ligonių kasos, Lietuvos Karo Invalidų sąjunga ir kitos (privačios) iniciatyvos. Lietuvos kurortuose šios įstaigos inicijavo sanatorijų, gydyklų, vasaros kolonijų ir panašių projektų statybas. Jose gausiai besilankantiems ligoniams buvo suteikiama ne tik būtina medicininė pagalba, bet ir vedami reabilitacijos kursai, poilsio terapija, o laisvalaikiu (ypač *de jure* etapu) organizuojami įvairūs pramoginiai užsiėmimai, todėl, visi, atvykdami į sanatoriją, privalėjo atsivežti ne tik vilnonį chalata, bet ir „bent 3 eiles visų asmens baltinių, išveiginius rūbus, kaliošus.“⁵³⁵

Svarbią kurortų populiarinimo misiją tarpukariu taip pat atliko spaudos šaltiniai (nuo oficiozų⁵³⁶ iki specializuotų leidinių⁵³⁷). Juose buvo intensyviai platinamas modernus požiūris į nuolatinę sveikatos prevenciją. Augantis kurortų lankymo poreikis tarpukariu byloja, kad Lietuvos visuomenėje jau buvo susiformavusi gana plati rekreacinių (laisvalaikio ir gydymo) paslaugų industrija. Moderni valstybės pozicija nulėmė kokybinį poilsinės kultūros šuolį. Pirmieji veiksmai atsispindi 1933 metų Kauno miesto ir apskrities viršininko paskelbtame įsakyme, „tai švarai palaikyti reikalavimai. Jais apskrities miestų ir valsčių gyventojams uždedama prievolė laikyti švaroje kūną ir rūbus, rūpintis savo globojamų paliegėlių švara, prižiūrėti baltinių, butų, indų švarą (...). Už įsakymo nevykdymą numatomos labai griežtos administracinės baudmės – ligi 1.000 lt. ar mėn. arešto. Galima kartu pageidauti, kad ir periferijos pasektų mūsų laikinosios sostinės vyresnybės pavyzdžiu.“⁵³⁸ 1938 metais tarpžinybinio susirinkimo metu buvo svarstytas Kauno apylinkėse esančių miškų rezervavimo miesto gyventojų poilsio reikalams (parkams), vasarvietėms steigti klausimas, nes „miestui nuolat plečiantis ir gyventojų nuolat augant, būtinai reikalinga poilsiui palikti tinkamas sveikas vietas, be to, nustatyta, kuriuose miškuose būtų galima steigti gydyklas ir ligonines, turinčias užkrečiamų ligų skyrius“⁵³⁹, o visoje šalyje suplanuota įkurti du šimtus septyniolika sveikatos punktų.⁵⁴⁰ Tai vienos iš reikšmingesnių nuorodų į kurortinę aplinką, kaip į įvairialypį to meto

⁵³³ *Provincijos vaizdai ir pastabos* // Lietuvos aidas, 1937 m. liepos 26 d., p. 7.

⁵³⁴ Šatavičiūtė, Lijana. *Modernaus būsto idėja tarpukario Lietuvoje: tarp funkcionalizmo ir tautinio romantizmo* // Menotyra, 2011, nr. 4, p. 288.

⁵³⁵ *Lietuvos Raudonojo Kryžiaus sanatorija A. Panemunėje* // Lietuvos aidas, 1932 m. birželio 13 d., p. 7.

⁵³⁶ *Žalingas kurortams reiškiny* // Lietuvos aidas, 1935 m. birželio 1 d., p. 3.

⁵³⁷ Čižas, J. *Lietuvos kurortai*. Kaunas: Minties Ratas, 1938.

⁵³⁸ *Švaros įgyvendinimas* // Lietuvos aidas, 1933 m. rugpjūčio 22 d., p. 4.

⁵³⁹ *Susirūpinta Kauno gyventojų sveiku poilsiu* // Lietuvos aidas, 1938 m. gegužės 6 d., p. 10.

⁵⁴⁰ *Sveikatos reikalai* // Darbas (vienkartinis leidinys), 1938, p. 47.

reiškinį, atsiskleidžiantį per tarpukariu besikeičiančias visuomenės gyvenimo galimybes, išryškinusias miesto ir kurorto aplinkos kontrastą.

Taigi šiuo laikotarpiu buvo plečiama kurortiškumo sąvoka. Visose gyvenimo srityse vykstant atsinaujinimo procesams, laisvalaikio reiškinys įgijo modernių bruožų. Tokie svarbiausi modernizmo ideologijos principai kaip *higiena, švara, natūralios saulės šviesos ir gryno oro gausa* bei *atviros erdvės*, kartu tapo esminiais moderniosios to meto kurortinės aplinkos bruožais. Pastarieji atsispindėjo naujos funkcinės tipologijos pastatų, susijusių su gydymu ir reabilitacija, planinėje struktūroje ir išorinėje vizualinėje raiškoje. Sanatorijos reprezentavo modernizmo vertybes – sveiką kūną, sportą ir kolektyvinį laisvalaikį⁵⁴¹, taip pat reiškę simbolinį *Zonnestraal* – tikėjimą saulės gydomąja galia⁵⁴². Šis terminas savo reikšme artimas mūsų krašto (regioninėms) tarpukario modernizmo išraiškoms, kurios priklausė ir nuo geografinio konteksto (pajūrio zonų ir miškingų arealų) bei klimato parametrų (saulėtų, šviesių ir šiltų dienų skaičiaus per metus). Įvairiose tarpukario Lietuvos kurortinėse vietovėse sanatorijų steigimu rūpinosi ne viena organizacija.

3.1. Raudonojo Kryžiaus draugijos sanatorija ir gydykla

Bene didžiausia ir svarbiausia organizacija, veikusi tarpukario Lietuvoje – Raudonojo Kryžiaus draugija – daug dėmesio skyrė gydomųjų įstaigų statyboms. Draugija įsteigta remiantis 1863 ir 1906 metų Ženevos Konvencijos rezoliucijų principais, kurie buvo taikomi vandens karui Hagoje 1907 metais. 1921 metais Lietuvos valdžia prisidėjo prie 1906 metų Ženevos Konvencijos. Joje dar 1864 metais buvo įteisintas Raudonojo Kryžiaus ženklas (raudonas kryžius ant balto fono). Ši organizacija buvo oficialiai pripažinta kaip vienintelė nacionalinė Raudonojo Kryžiaus draugija Lietuvoje, atsakinga už kariuomenės sveikatos apsaugą karo metu, tiesiogiai pavaldi Lietuvos valdžiai. Ji palaikė ryšius su kitomis nacionalinėmis draugijomis bei tarptautiniu Raudonojo Kryžiaus komitetu⁵⁴³.

⁵⁴¹ Drėmaitė, Marija. *Moderniosios architektūros paveldas Lietuvoje: teorinis aspektas* // Journal of Architecture and Urbanism, vol. 36 (3), 2012, p. 153.

⁵⁴² Oland. *Zonnestraal* – saulės spindulys. Taip pat, tai vienos žymiausių modernistinių sanatorijų, esančios Hilversum mieste, Olandijoje, pavadinimas (proj. aut. arch. Jan Duiker ir Bernard Bijvoet, 1925-1931 m.). *Zonnestraal* – XX amžiaus pradžioje paplitęs tikėjimo saulės gydomąja galia (tuberkuliozės ir kitų plaučių ligų) simbolis. Iš: Overy, Paul. *Light, air & openness. Modern architecture between the wars*. London: University Press of New England, 2007, p. 7-9.

⁵⁴³ Draugijos tikslas buvo pagelbėti tėvynės karo valdžiai rūpintis sužeistais ir sergančiais karininkais karo metu, teikti jiems medicininę pagalbą šelpti invalidus, padėti civiliams ir kitoms organizacijoms iš nario mokesčio, aukų, valdžios subsidijų, teatro, lenktynių, lošimų ir kitų pramogų lėšų. Šiam tikslui pasiekti, draugija turėjo steigti ligonines, prieglaudas, maitinimo punktus ir panašias įstaigas. Įdomu tai, jog draugija turėjo teisę teikti pagalbą ir priešų stovyklos kariams, o taip pat galėjo įsigyti ir parduoti turtą, vykdyti rinkliavas bažnyčiose. Ji išlaikė valdybos reikalų vedėją, jo pagalbininką, buhalterį, kontrolierių ir išdinininką. Iš: *Lietuvos Raudonojo Kryžiaus statutas, 1927 m. Birštono kurorto veiklos byla. V. R. M. Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432, l. 256-334.

Po Kurortų įstatymo priėmimo Birštono valdytoju tapęs Raudonasis Kryžius pirmiausiai iš visų rekreacinių miestelių gydyklas numatė statyti šiame kurorte, ilgainiui tapusias vienu iš svarbiausių vietos traukos taškų. Štai 1935 metais kurorte apsilankęs Vidaus reikalų ministras pulkininkas Rusteika teigė: „Birštono kurorto tobulinimas eina amerikonišku tempu. (...) Birštonas turi daug gėrybių, kurias laiduoja gydyklos (...)“⁵⁴⁴. Sumanymas steigti Raudonojo Kryžiaus gydyklas kurorte buvo planingas – šios gydymo įstaigos skyrių plėtra jau nuo 1919 metų vyko Kaune, Panevėžyje, Klaipėdoje ir Vilniuje. 1930 metais inžinieriaus Romano Steikūno parengtas „Svarbiųjų rūmų mineralinėms vonioms Birštone projektas“ (net ir ne iki galo realizuotas), lyginant su kitais kurorto pastatais – išskirtinės architektūrinės raiškos (**Pav. 87**).

Pastatas simetriško „U“ formos plano, mūrinis, vieno aukšto, patalpos išdėstytos koridarine sistema. Liko neįgyvendintas (projekte pažymėtas) antrasis aukštas ir vidiniame kieme numatytas fligelis, kurį su gydyklų vestibuliu turėjo jungti koridorius. Įspūdingiausias namo akcentas – centrinė gydyklų dalis su pagrindinio fasado pusėje įstiklintu paaukštintu įėjimu. Virš jo, pusapskričiame profiliuotame frontone, įkomponuotas draugijos ženklas – raudonas kryžius, apvytas lapuočio (galima spėti, ąžuolo) vainiku. Reprezentatyvų modernaus pastato charakterį sustiprina abipus durų esančios masyvios kolonos, puoštos reljefinėmis braukomis, vainiko ir raudono kaspino motyvais, o viršuje – mūrinėmis vazomis. Šioje gydyklų dalyje įrengtas erdvus holas, kuriame veikė keli kasos punktai ir laukimo salės. Jį dengė virš stogo iškeltas kupolėlis, kurio viename tarpsnyje esanti langų juosta skleidė į vidų dienos šviesą. Šis akcentas kaip ir bendra pastato architektūrinė raiška (monumentalumas, istorinių stilių atgarsiai) labai artima to meto sostinėje statytoms valstybinėms įstaigoms. Gydyklose atsispindi ir savitos „tautinio stiliaus“ paieškos neobarokinėje dvasioje. Tokia istorizmą ir dekoratyvias augalinių motyvų formas supinanti stilistika architektūrinėse formose įkūnijo tautinimo politikos principus, diegiamus tarpukario Lietuvoje, nors „pati architektūros politika nebuvo ryškiau plėtojamas fenomenas“⁵⁴⁵. Be naujų gydyklų, sklype taip pat pastatytas papildomas purvo vonių korpusas bei skalbyklos pastatas.

Ilsėtis ir naujomis purvo bei mineralinių šaltinių procedūromis pasimėgauti į Birštoną dažniausiai atklysdavo svečiai iš Kauno: „kauniečiams Birštonas – puikiausias *weekend'ų* priemiestis. (...) O Birštono gydyklos mineralinių angliarūkšties ir dumblo gydomųjų vonių nenustabdo joks lietus“⁵⁴⁶. To meto spaudoje ypač „teigiamai sveikatai“ vertinta ne tik kurorto aplinka, naujų procedūrų kokybė, bet ir sanatorijos darbuotojai: „gydyklų personalas išmokintas,

⁵⁴⁴ *Min. Rusteika apie Birštono kurortą* // Lietuvos aidas, 1935 m. liepos 9 d., p. 7.

⁵⁴⁵ Petrusis, Vaidas. *Architektūros politikos apraiškos Lietuvos tarpukario (1918–1940 m.) periodikoje: tarp reprezentacijos ir socialinio teisingumo* // Urbanistika ir architektūra, 2009, nr. 33(2), p. 130.

⁵⁴⁶ *Birštono kurortas kyla* // Lietuvos aidas, 1935 m. rugpjūčio 1 d., p. 8.

moka apsieiti su ligoniais; berods žino ir tat, kad nereikia dėti į širdį visų jų kalbų⁵⁴⁷. Žinoma, neišvengta ir pastabų, jog nepigiai kainavusios sanatorijos statybos lėmė „neįveikiamų kainų“ už gydymo paslaugas atsiradimą: „vienok yra dalykų, kurie keistini, ypač šiais krizės laikais – maudyklų ir vonių kainos valdininkams, ūkininkams perbrangios“⁵⁴⁸. Taigi, nors Raudonojo Kryžiaus veikla Lietuvoje ir buvo labiau orientuota į labdaringas veiklas, tačiau sveikatinimo paslaugos Birštono gydyklose teiktos atsižvelgiant į tarpukario laikotarpį (ypač *de jure* etape) įgytą solidų kurortinį statusą. Tikėtina, jog aukštesnes procedūrų kainas lėmė ir gydymui naudoti mineraliniai vandenys.

A. Panemunė šiuo atžvilgiu buvo žemesnės kategorijos kurortas, todėl čia į draugijos sanatoriją ligoniai vykdavo gydytis kur kas prieinamesnėmis sąlygomis. Kaip pastebi 1933 metais Aukštosios Panemunės vedėjas Čirčikas, „laikinoji sostinė, sulyginus su kitais vakarų Europos miestais, turi didelę pirmenybę poilsio reikalais. Čia pat prie miesto turi A. Panemunės miške puikią sveikyklą“⁵⁴⁹ su šimto trisdešimties hektarų plote išsidėsčiusiomis vilomis bei gydymo ir reabilitacijos sanatorijomis. Bene didžiausia iš jų – 1932 metais pietinėje Vičiūnų gyvenvietės dalyje, tarp Raudonojo Kryžiaus ir Kiškių gatvės, įsteigta mūrinė keturių aukštų tuberkuliozės sanatorija. Jai priskirtas beveik dviejų hektarų žemės sklypas. Priešingai, nei Birštono sanatorijos atveju, šis (abiejų projektų autoriaus) Romano Steikūno pastatas A. Panemunėje buvo realizuotas pagal pirminį sumanymą (**Pav. 88**).

Sanatorijos architektūrinei formai būdingas išskirtinis reprezentatyvumas. Modernizuoto istorizmo stilistika čia pinama su „tautinio stiliaus“ ženklais. Šioje vietoje įterptinas architektūros istorikės Annmarie Adams pastebėjimas, jog Amerikoje ir daugelyje Europos šalių nuo 1920 metų ligoninių statybose įsivyrąja tendencija, kada technologinį fetišizmą siekiama suderinti su socialiniu konservatizmu. Kitaip tariant, architektai, pasitelkę istoristinę architektūros raišką bei tradicines medžiagas tarsi „užkonservavo“ pastato fasadą, tuo tarpu, interjere ieškojo pažangių būdų inkorporuoti ir išeksponuoti medicinos ir technologijų įrangos išradimus (pavyzdžiui, Hospital Notre-Dame Monrealyje, architektas Edward F. Stevens). Anot A. Adams, toks (atpažįstamų formų) pastato fasadas psichologiškai ligoniams suteikė didesnę komfortą ir estetinį pasitenkinimą⁵⁵⁰. Nors A. Panemunės sanatorijos tektonika nėra grynai istoristinė, tačiau jos monumentalė ir išraiškinga architektūra (su puošniomis detalėmis, kaip pagrindinio įėjimo kolonų kapiteliai, imituojuojantys jonėninį orderį) vis dėlto buvo artima kurorto aplinkai, „Raud. Kryž. džiovininkų sanatorija A. Panemunės miške pavadinta visų sveikatos

⁵⁴⁷ *Birštonas* // Lietuvos aidas, 1935 m. gegužės 6 d., p. 2.

⁵⁴⁸ *Ibid*, p. 3.

⁵⁴⁹ *Aukštosios Panemunės kurortas* // Lietuvos aidas, 1933 m. rugpjūčio 22 d. p. 6.

⁵⁵⁰ Adams, Annmarie. *Medicine by Design. The Architect and the Modern Hospital, 1893-1943*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 2008, p. 109-110.

namais.⁵⁵¹ Pietinio ir vakarinio pastato fasadų frontonai dekoruoti Raudonojo Kryžiaus ženklais (įkomponuotais į vainikų pynes), o sezono metu – puošti lapuočių girliandomis (**Pav. 89**). Ne mažiau įspūdingas buvo ir sanatorijos medicininės įrangos arsenalas, kainavęs daugiau kaip milijoną litų. Vienu metu joje galėjo gydytis apie šimtą penkiasdešimt ligonių⁵⁵².

Netaisyklingo plano sanatorijos vidaus planas koridorinis. Kaip rašė Paul Overy, toks patalpų išdėstymas panašaus pobūdžio įstaigose (sanatorijose, ligoninėse) paplito XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje. Lovos ilguose koridoriuose būdavo atskiriamos užuolaidomis tarsi suformuojant privačią paciento erdvę – palatą. Tik ankstyvose XX amžiaus Didžiosios Britanijos sanatorijose tokio tipo kambarius pakeitė atskiri „paviljonai“, abiejose koridoriaus pusėse įrengiant palatas su erdviais balkonais, nusitęsiančiais per visą fasado perimetrą⁵⁵³.

Pažymėtina, jog tarpukariu ir kitose Europos šalyse (Olandijoje, Italijoje, Vokietijoje, Austrijoje ir kitur) tuberkuliozės susirgimai buvo viena iš opiausių problemų. Viena iš pagrindinių jas lėmusių priežasčių ne tik užsienyje, bet tarpukario Lietuvoje – pramonės sektorių (fabrikų) suklestėjimas⁵⁵⁴. Šiems specifiniams susirgimams gydyti skirtų sanatorių statybos ir planavimo ypatumai atspindėjo modernizmo principus. Sanatorijos buvo statomos kalnuotose vietovėse arba miškingose teritorijose, kaip ir A. Panemunės įstaiga, kad pacientai reabilitacinį laiką praleistų kuo sterilesnėje aplinkoje. Kaip ir kitų sanatorių (Rumunijoje Bugeci, Badene Nordrach on Dee ir Nordrach on Mendip, Davose karalienės Aleksandros ir kitų), Raudonojo Kryžiaus pastato A. Panemunėje pietiniame, rytiniame ir vakariniame fasaduose gausu balkonų (kitur – atvirų terasų), kuriuose pacientai gali mėgautis saule – efektyviausiu antiseptiku⁵⁵⁵. Toks atvirų erdvių, pro kurias į pastato vidų patenka šviesa ir grynas oras komponavimas reiškia, kad (jau antrajame skyriuje aptartos) „sveiko būsto projektavimo“ tendencijos tarpukariu išplito visoje šalyje.

3.2. Draugijos kovai su tuberkulioze sanatorija

Tuberkuliozės problemą A. Panemunėje tarpukariu sprendė ne tik Raudonojo Kryžiaus organizacija. Draugija kovai su tuberkulioze tais pačiais metais (1930) daktaro J. Basanavičiaus parko pakraštyje atidarė daktaro Kazio Griniaus sanatoriją (projekto autoriai architektai Vladimiras Dubeneckis ir Klaudijus Dušauskas) (**Pav. 90, 91**). Ji buvo specialiai skirta gydyti

⁵⁵¹ *Sveikatos namai* // Lietuvos žinios, 1932 m. birželio 13 d., p. 5.

⁵⁵² *Liet. Raud. Kryžiaus dr-jos įstaigos* // Lietuvos aidas, 1932 m. lapkričio 12 d., p. 9.

⁵⁵³ Overy, Paul. *Light, air & openness. Modern architecture between the wars*. London: University Press of New England, 2007, p. 26.

⁵⁵⁴ *Džiova ir butai* // Lietuvos žinios, 1931 m. spalio 15 d., p. 2.

⁵⁵⁵ Pirmasis tokių sanatorių galią plaučių tuberkuliozės gydymui ištyrė fizikas Hermanas Brehmeris, 1854 metais apsilankęs Silezijos kalnuose Gerbersdorfo kaimelyje (dab. Sokolowskas, Lenkija). Iš: Overy, Paul. *Light, air & openness. Modern architecture between the wars*. London: University Press of New England, 2007, p. 23.

šia liga sergančius vaikus. 1930-aisiais „pastatyta tikrai centralinė dalis, kuriai išleista 130.000 litų. 1 ha žemės sklypą su 12 arų sodyba bei mūriniu namu sanatorijai davė valdžia. Sanatorijai trūksta tik „sparnų“, kurių kiekvienas kainos apie 50.000 litų. Draugijos susirinkimas nutarė padaryti pastangų, kad šiemet būtų pastatytas vienas sparnas.“⁵⁵⁶ Pagal projektą buvo numatyti du koridorinio plano vienaaukščiai sanatorijos fligeliai su erdviais balkonais. Jų centrinė dalis – dviejų aukštų, puošta „tautinio stiliaus“ motyvais (tulpėmis). Pastato reprezentatyvią architektūrinę išraišką akcentuoja simetriška fasadų kompozicija.

1930 metais sanatorijoje gydėsi penkiasdešimt ligonių, o 1937-aisiais joje buvo jau aštuoniasdešimt lovų, „žmonės į sanatoriją važiuoja iš įvairių Lietuvos vietų, bet tik retam pasitaiko laimė patekti.“⁵⁵⁷ Vasaros sezono metu aptarnautas didesnis pacientų skaičius – ligoniai buvo gydomi keliuose sanatorijos teritorijoje naujai pastatytuose medinukuose. 1934 metais, pristačius ir kairįjį priestatą⁵⁵⁸, funkciškai atskirtos gydymo erdvės (**Pav. 92**). Centriniam korpuse ir dešiniajame sparne buvo gydomi suaugę ligoniai. Beveik visose palatose įrengtas atskiras išėjimas į bendrą atvirą, tik stogu dengtą verandą, vadintą *Liege-Kur*⁵⁵⁹. Viena bendra palata antrojo aukšto centriniam korpuse buvo skirta suaugusiems ligoniams, sergantiems kaulų tuberkulioze. Jie turėjo atskirą išėjimą ant verandos stogo, kur galėjo gydytis saulės šviesa. Dešiniajame sparne įrengtas operacijoms skirtas kambarys, o šiaurės pusėje pristatytas mūrinis priestatas, kuriame įrengtos vonios ir kitos patalpos. Kairiajame sanatorijos sparne buvo trys didelės palatos, skirtos vaikams, sergantiems kaulų, liaukų ir bronchų tuberkulioze. Visos palatos turėjo atskirą išėjimą į atvirą verandą ir verandą vadintą *soliariumu*⁵⁶⁰.

Sanatorijos įrengimai buvo modernūs, „ligoniai čia gydomi konservatiškai ir aktyviškai. Konservatiškas gydymas pravedamas pagal *Brehmer'io dettweiler'io* higienos-dietikos sistemą, suteikiant sergančiam organizmui ramumą, gerą, atitinkamą maistą, gryną orą, šviesą. Aktyviškas gydymas vartojamas ten, kur nepakanka konservatiško gydymo.“⁵⁶¹ Be gydymo ir reabilitacijos kabinetų čia veikė intelektualinio poilsio zona – knygynas.

Apibendrinant pasakytina, kad K. Griniaus sanatorija yra vienas iš pavyzdžių, bylojančių ne tik apie pažangios tuometinės medicinos sistemos plėtrą, tačiau ir atskleidžia ambicingus modernėjančios poilsiavietės užmojus medicininį aptarnavimą vystyti kaip dar vieną

⁵⁵⁶ *Atidaryta Kovai su tuberkuliozu draugijos sanatorija* // Lietuvos žinios, 1930 m. gegužės 12 d., p. 3.

⁵⁵⁷ *Tamstos plaučius palietė tuberkuliozė!* // Lietuvos aidas, 1938 m. balandžio 27 d., p. 6.

⁵⁵⁸ Nevardauskienė, Daiva. *Aukštosios Panemunės istorija. Istorinė apžvalga nuo seniausių laikų iki šių dienų*. Kaunas: Prix Fixe, 2010, p. 78.

⁵⁵⁹ Vok. *Liegekur* (angl. *Rest Cure*) – gydymas poilsiu. Šis „metodas“ Vakarų europoje paplito XIX amžiuje kaip būdas pagydyti nuo nervinio išsekimo ar depresijos. Iš: Stiles, Anne. *“The Rest Cure, 1873-1925”*. Prieiga per internetą: http://www.branchcollective.org/?ps_articles=anne-stiles-the-rest-cure-1873-1925, [žr. 2015 m. lapkričio 10 d.].

⁵⁶⁰ Kova su džiova [metraštis], 1934 m. rugpjūčio mėn., p. 16.

⁵⁶¹ *Ibid.*

(populiarią) kurortinę veiklą. Todėl, kaip ir Raudonojo Kryžiaus sanatorijoje Birštone, šioje įstaigoje gydymas nebuvo pigus, „už išlaikymą sanatorijoj bendrose palatose imama 8 lit. per dieną, o atskiroje palatoje (dviem lovom) – po 16 litų per dieną.“⁵⁶² Nevienoda gydymo įstaigų kainodaros politika liudija, jog tarpukario kurortuose teikiamos paslaugos buvo diferencijuojamos atsižvelgiant tiek į paslaugų kokybę, jų įvairovę, tiek ir į ligonių socialinį statusą. Akivaizdu, jog atsižvelgiant į šiuos faktorius vyko ir K. Griniaus sanatorijos gydymo profilio praplėtimas (nuo vaikų iki suaugusiųjų ir vaikų gydymo), todėl natūraliai kilo poreikis statyti dar vieną įstaigą, skirtą tik vaikų sveikatinimui: „šią vasarą [1932] į Alytų išvežti vasaroti Kauno miesto neturtingų tėvų vaikai naudojasi krašto apsaugos svetingumu. Vis dėlto jų išlaikymas ten kaštuoja miesto savivaldybei ne mažiau kaip 16.000 litų per mėnesį. Tad ir yra būtinas reikalas pastatyt savą sanatoriją.“⁵⁶³

3.3. Privačių iniciatyvų ir Kauno miesto ligonių kasų gydomosios funkcijos pastatai

Prie tuberkuliozės sanatorių statybų plėtros A. Panemunėje tarpukariu prisidėjo ir privačios iniciatyvos, didesnę dėmesį telkusios „mažiau pelningiems“ pacientams. Pavyzdžiui, Raudonojo Kryžiaus draugijos A. Panemunėje tuberkuliozės sanatorijoje iš pradžių nebuvo vaikų skyriaus, todėl Kauno miesto socialinės apsaugos padalinys įsteigė vasaros koloniją Lietuvos Raudonojo Kryžiaus ūkyje gydyti vaikus, sergančius džiova. Į tokias kolonijas būdavo siunčiami neturtingi, silpnos sveikatos ir džiovininkų tėvų vaikai. Vasarą jų atvykdavo apie du šimtus, tačiau kolonija buvo greitai uždaryta. Jos vietoje 1933 metais pradėjo veikti profesorės daktarės Vandos Tumėnienės (Mingailaitės) vaikų tuberkuliozės sanatorija (architektas G. Gumeniukas), „pastatyta ir įrengta privačiomis lėšomis.“⁵⁶⁴ **(Pav. 93)**. Svarbu paminėti, kad daktarės pastangomis dar 1924 metais Kaune (Maironio g. 11) buvo atidaryta pirmoji keturiasdešimties lovų vaikų ligoninė, kuri 1929 metais, taip pat jos pačios iniciatyva, perkelta į geresnes patalpas – ištaigingą architekto Vytauto Landsbergio Žemkalnio projektuotą popiežiaus nuncijaus vilą sostinėje (V. Putvinskio g. 34)⁵⁶⁵.

V. Tumėnienės vaikų sanatorijoje J. Basanavičiaus parke vienu metu galėjo gydytis daugiau kaip pusšimtis pacientų, penkios lovelės buvo skirtos kūdikiams. Sanatorijos pastatas gerokai kuklesnis nei draugijų – medinis, dviejų aukštų, utilitarios architektūrinės raiškos, su balkonais ir atvira veranda. 1937 metais gydykla praplėsta dar trisdešimčia lovų. Vasarą vaikai, sergantys kaulų tuberkulioze, buvo guldomi ir balkonuose, todėl šiltuoju sezono metu sanatorija

⁵⁶² Kova su džiova [metraštis], 1934 m. rugpjūčio mėn., p. 16.

⁵⁶³ *Net keli užsienio paskolos pasiūlymai Kaunui* // Lietuvos aidas, 1932 m. liepos 13 d., p. 6.

⁵⁶⁴ *Kaip apsaugoti vaikus nuo džiovos?* // Lietuvos žinios, 1940 m. vasario 23 d., p. 6.

⁵⁶⁵ Nevardauskienė, Daiva. *Aukštosios Panemunės istorija. Istorinė apžvalga nuo seniausiųjų laikų iki šių dienų*. Kaunas: Prix Fixe, 2012, p. 75.

galėjo priimti net šimtą vaikų. Tokio tipo (*Zonnsestraat*) tuberkuliozės susirgimų gydymas, kai ligoniai įkurdinami atvirose erdvėse: balkonuose, terasose, specialiai gydymui pritaikytuose mediniuose namukuose, kaip K. Griniaus sanatorijos atveju, buvo ypač populiarus užsienio šalyse (pavyzdžiui, Papworth gyvenvietėje Didžiojoje Britanijoje⁵⁶⁶). 1940 metais prie sanatorijos pastatytas mūrinis priestatas (inžinierius K. Sienkevičius)⁵⁶⁷. Pirmame jo aukšte įrengta virtuvė, garažas, skalbykla ir morgas, o antrame – du kambariai slaugytojai („gailestingajai seseriai“) ir virėjai su tarnaitėmis. Sanatorijoje veikė rentgeno kabinetas, nedidelė laboratorija. Tais pačiais metais konfiskuotoje daktaro Matulevičiaus viloje gretimame sklype buvo įkurdintas dar vienas vaikų tuberkuliozės sanatorijos skyrius su dvidešimčia lovų ir prijungtas prie V. Tumėnienės gydyklos komplekso.

Kurorte savo antrąsias mineralizuoto purvo gydyklas (pirmosios įsteigtos 1927 metais Kaune Laisvės al. 26, 26A) įkūrė ir viena ryškiausių tarpukario Lietuvos kurortologijos srityje veikusių asmenybių – daktaras J. Venckūnas (**Pav. 94**). 1930-aisiais jis gavo leidimą statyti vonių namą šalia čia veikusio kurhauzo⁵⁶⁸. Įdomu tai, jog tiek balneoterapijos įstaigos Kaune, tiek šių architekto Boriso Helcermano projektuotų gydyklų pastate ženklūs „tautinio stiliaus“ motyvai, kaip tai būdinga pakaunės kurortų architektūrai, siekiant prisitaikyti prie unikalaus vietos charakterio. Tačiau, priešingai, nei kitose A. Panemunės gydymo įstaigose, čia naudoti ne neobaroko (kaip pirmųjų gydyklų autoriaus architekto Vladimiro Dubneckio projekte), bet etnografiniai elementai. Vienaaukščio su mansarda pastato projekte išsiskiria XIX amžiaus antrosios pusės kurortų (vilų) architektūrai būdingas penkiasienis bokštelis, užbaigtas smaile. Taip pat išpūdingai akcentuotas pagrindinis įėjimas, dengtas aukštu dvišlaičiu stogeliu, kurio kraigas dekoruotas „žirgelio“ formos lėkiais. Kompaktiškas gydyklų tūris artimas sodybiniams namams. Etninis charakteris atkartojamas ir pastate įkomponuojant puošybinis rombo formos elementus – tambūro frontonėlyje ar duryse. Pastato vidus projektuotas mineralinių vonių patalpas dėstant koridorine sistema, panašiai kaip sanatorijose, tačiau atsisakyta balkonų ir terasų. Tokią pastato konstrukciją lėmė jo funkcinė paskirtis ir gan kompaktiška struktūra.

Taigi A. Panemunės kurorte tarpukariu telkėsi bene didžiausias tuberkuliozės sanatorijų kompleksas, o didžioji dalis jų pradėjo veikti XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pradžioje. Kaip rašoma 1933 metų spaudoje, „šiuo metu ypatingai rūpinamasi šios puikios vasarvietės ir sveikatyklos tvarkymu. Jau yra pradėta nemažai triūso, bet augantis laikinosios sostinės tempas

---

⁵⁶⁶ *Papworth Village Settlement - The Care of Tubercular Patients, 1945*. Prieiga per internetą: <http://timeimage.wikispaces.com/Papworth+Village+Settlement>, [žr. 2015 m. spalio 25].

⁵⁶⁷ *Prof. Vandos Tumėnienės mūr. priestato prie vaikų sanatorijos projektas, 1939 m. (inž. K. Sienkevičius)*. LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 219, l. 4.

⁵⁶⁸ *Padarys mineralinių vandenų sanatorijų // Lietuvos žinios, 1930 m. balandžio 9 d., p. 3.*

reikalauja vis tolimesnio sveikatyklos tobulinimo.⁵⁶⁹ Tiesa, dėl tokios didelės šių ligų gydymo įstaigų koncentracijos pakaunės kurorte buvo ne kartą rekomenduota perkelti sanatorijas ir ligonines „giliau į mišką, kad neapkrėstų vasarotojų džiova.“⁵⁷⁰ Todėl dėl gamtinių savybių (sausų pušynų), atokios lokacijos ir sveikatinimui galimos pritaikyti infrastruktūros tuberkuliozės sanatorijos tarpukariu buvo steigiamos ir kitame Lietuvos kurorte – Varėnoje.

Nuo 1927 metų čia veikė net dvi tuberkuliozės gydymo įstaigos, kurioms vadovavo daktaras A. Grigaitis. Pirmoji – valstybinė, buvusi rusų poligono vasarotojų karininkų ramovė (*Ordny*)⁵⁷¹, „užėmusi dviejų aukštų mūrinius namus, kur šiuo metu [1931] gydomi daugiau kaip 50 tuberkuliozininkų“⁵⁷² (**Pav. 95**). Antroji („stipriųjų džiovininkų“) – „Dainavos“ ambulatorinė sanatorija – įsteigta 1930 metais Kauno miesto Ligonų kasos iniciatyva, pritaikius šiam tikslui nenaudojamus XIX amžiaus Geležinkelių Valdybos namų artilerijos stoties pastatus: „jos steigimas jau yra pradėtas ir bus baigtas iki 1932 sausio 1 d. Iš pradžių įrengta 15 lovų, bet toliau manoma jų įrengti iki 50.“⁵⁷³ (**Pav. 96**). Sanatorių kompleksas išsidėstė dideliame miško plote tarp Varėnės upės (kairiajame jos krante XIX amžiaus pabaigoje buvo įkurta rusų kariuomenės vasaros stovykla) ir Gluko ežero. Buvusioje kariškių stovykloje stovėjo vienas mūrinis ir keturi mediniai namai⁵⁷⁴ (**Pav. 97**). Savo istoristine architektūra labiausiai išsiskyrė mūrinis vieno aukšto pastatas. Plečiant „Dainavos“ sanatoriją, prie pagrindinio fasado numatyta pristatyti medinę vitriniais langais stiklintą šildomą verandą, „kur galima būtų praveisti ligonių gulėjimo kuraciją“, net ir žiemos metu (vadinamąjį *Liegekur*), taip pat dar vienus „rūmus“⁵⁷⁵ ir du medinius barakus su papildomom palatom ir valgykla⁵⁷⁶. Nors nėra žinoma, ar verandos pastatymas buvo įgyvendintas, tačiau šis sumanymas iliustruoja, jog name keičiant funkcinę paskirtį, vis dėlto atsižvelgta ir į esmines su modernizmo idėjomis susijusias projektavimo tendencijas, artimas *Zonnestraal* sampratai.

Į abi Varėnos tuberkuliozės įstaigas buvo siunčiami ligoniai su diagnozuota pirma ir antra ligos stadija. „Dainavoje“, kaip ir valstybinėje sanatorijoje, gydėsi tik Kauno miesto ligonių kasos nariai, kartais sergantys ne tik plaučių ligomis. Atkreiptinas dėmesys, kad pacientus sanatorijose aptarnavo tik vienas gydytojas ir viena gailestingoji sesuo, o pagrindiniai medikamentai buvo grynas oras ir subalansuotas maistas, kuris, beje, nepasižymėjo gera kokybe,

⁵⁶⁹ Čirčikas. *Aukštosios Panemunės kurortas* // Lietuvos aidas, 1933 m. rugpjūčio 22 d., p. 6.

⁵⁷⁰ A. Panemunės kurortas // Lietuvos žinios, 1937 m. rugpjūčio 4 d., p. 5.

⁵⁷¹ Ties dviem tiltapūsėm // Lietuvos žinios, 1931 m. liepos 27 d., p. 4.

⁵⁷² „Dainavos“ sanatoriją aplankius // Lietuvos žinios, 1931 m. lapkričio 9 d., p. 4.

⁵⁷³ Varėnos Valstybinės tuberkuliozės sanatorijos vaiklos byla. V.R.M. Sveikatos departamentas, 1931 m. LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1185, l. 55, 72.

⁵⁷⁴ Varėnos rusų stovyklos trobesiai, XX a. 4 deš. pab. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 888, l. 27-36.

⁵⁷⁵ Varėnos Valstybinės tuberkuliozės sanatorijos vaiklos byla..., op. cit., l. 53-54.

⁵⁷⁶ Vals. Džiovininkų Sanatorijos Varėnoje trobesių statybos ir remonto byla, V.R.M. Sveikatos departamentas, 1937-1940 m. LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1730, l. 73.

tačiau buvo tiekiamas net penkis kartus per dieną⁵⁷⁷. 1937 metais valstybinės sanatorijos sklype pastatyta nauja „moderniška“ virtuvė su tame pačiame name įrengta skalbykla⁵⁷⁸. Tais metais sanatorijoje gydėsi daugiau kaip šimtas ligonių.

Ilgą terapijos laikotarpį sanatorijoje turėję praleisti pacientai ne tik mėgavosi pavyzdingai sutvarkyta aplinka, bet ir jiems organizuojamomis pramogomis: „šiai sanatorijos ligonių gyvenimas neliūdinas, nes dažnai rengia šokių vakaruškas, tik kažin ar panašūs „sportai“ tinka džiovininkams.“⁵⁷⁹ Ir tai buvo ne vienintelis kurortas, kuriame Kauno apygardos ligonių kasos steigė sanatorijas, nes „KMLK turi per 30.000 narių ir apie tiek pat jų šeimos narių. Susidaro gausi apie 60.000 žmonių šeima. Kasos reikalai didėja, medicinos pagalbos aprūpinimas tobulėja, taigi reikia gerų sanatorių, kad aprūpinti kiekvieno apdraustojo sveikatos reikalus.“⁵⁸⁰ Todėl jų statyboms ir išlaikymui ši įstaiga kasmet skirdavo vis didesnę savo metinių lėšų dalį, pavyzdžiui, 1935 metais apie pusę milijono litų⁵⁸¹, o 1937-aisiais tiek pat investavo tik į medicininį išlaikymą⁵⁸², nes pagrindinės sanatorijos jau buvo pastatytos ar parengti daugelio iš jų statybų projektai⁵⁸³. Pažymėtina, jog sunkiesiems susirgimams gydyti Kauno miesto ligonių kasos, kaip ir Raudonojo Kryžiaus draugija, sanatorijas statė tik nuošalesniuose miškinguose Lietuvos kurortiniuose arealuose (Varėnos miške, A. Panemunės Basanavičiaus šile). Tuo tarpu, Birštone ar Kačerginėje steigė neužkrečiamų ligų rehabilitacijos ir gydymo kolonijas.

Kaip jau minėta ankstesniuose skyriuose, palaipsnių sveikatos įstaigų modernėjimą tiek Birštone, tiek kituose tarpukario Lietuvos kurortuose visų pirma lėmė poilsinės kultūros populiarėjimas bei augantys rehabilitacijos poreikiai, besiplečiantis informacijos apie medicinos pasiekimus srautas⁵⁸⁴. Žinoma, kiekviename kurorte šios paslaugos, kaip ir joms pritaikyta rekreacinė architektūra, buvo neatsiejamos nuo gamtinių resursų. Kol tarpukariu purvo voniomis sveikatinimosi tikslais tuo metu okupuotuose Druskininkuose mėgavosi Lenkijos gyventojai, balneologinėmis procedūromis lietuviai buvo aprūpinami Birštone: „kurorto ateities perspektyvos yra geros, nes provizorišku apskaičiavimu tik reumatikų Lietuvoje esą apie 100.000. Atrodo, kad netrukus Birštonas sutrauks per metus apie 6.000 žmonių gydymą mineraliniais vandenimis.“⁵⁸⁵

⁵⁷⁷ *Dainavos sanatorija* // Lietuvos žinios, 1937 m. kovo 30 d., p. 7.

⁵⁷⁸ *Valstybinės Džiovininkų sanatorijos Varėnoje virtuvės ir skalbyklos namas, 1937 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1582.

⁵⁷⁹ *Ligonio įspūdžiai Varėnos valstybinėje džiovininkų sanatorijoje* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 27 d., p. 7.

⁵⁸⁰ *KMLK Dainavos sanatorija Varėnoje* // Lietuvos aidas, 1940 m. birželio 10 d., p. 3.

⁵⁸¹ *S. M. Ligonų kasos. Kauno miesto ligonių kasos sąmata.* Kaunas: V. Atkočiūno sp., 1935, p. 3.

⁵⁸² *S. M. Ligonų kasos. Medicinos personalo ir įstaigų sąrašas.* Kaunas: V. Atkočiūno sp., 1937, p. 25.

⁵⁸³ *Ibid.*, p. 9-25.

⁵⁸⁴ Pavyzdžiui, homeopatinis gydymas: „d-ras Mett apsigyveno Klaipėdoje 1928 metais ir dabartiniu laiku verčiasi čia praktika. (...) Klaipėdoje klientai kreipiasi gomeopatijos pagalbos 80 proc. daugiau, negu pas kitus gydytojus.“ Iš: *Mūsų pajūris* // Lietuvos aidas, 1935 m. liepos 14 d., p. 6.

⁵⁸⁵ *Kaip bus tvarkomas Birštono kurortas. Pasikalbėjimas su kurorto dir. dr. Matulioniu ir inž. arch. V. Landsbergiu* // XX amžius, 1937 m. birželio 5 d., p. 3.

Po šios 1937 metais spaudoje pasirodžiusios žinutės, iš tiesų, suskubta vykdyti naujų gydymo ir reabilitacijos objektų planavimą. Po metų Birštono pušyne įpusėti naujos medinės dviejų aukštų modernios sanatorijos, skirtos Kauno miesto ligonių kasų apdraustųjų poilsiui, statybų darbai: „jau išvestos sienos ir uždengtas stogas. Lieka atlikti vidaus įrengimo darbus ir pastatyti patalpas virtuvei ir valgyklai. Šie darbai vykdomi dabar [1938].“⁵⁸⁶ Kaip ir planuota, 1939 metais duris atvėrė pirmoji Ligonų kasos stacionaraus gydymo įstaiga su visais jai priklausančiais ūkiniais ir pagalbinais statiniais (inžinierius Aleksandras Gordevičius). Naujojo poilsio komplekso statyboms Kauno Miesto Ligonų Kasa, Draudimo nuo nelaimingų atsitikimų kasa, Šiaulių apygardos ligonių kasa skyrė daugiau kaip du šimtus tūkstančių litų, o visi sanatorijos statybos darbai kainavo apie tris šimtus septyniasdešimt tūkstančių litų (**Pav. 98**).

Kaip rašė to meto spaudoje, „naujoji sanatorija pastatyta pagal pačius naujausius ir moderniausius šių pastatų statybos reikalavimus: čia yra patogios erdvios salės poilsiui, dideli balkonai, jaukūs ir šviesūs kambariai, meniški baldai, dušai ir vonios, įvairūs gydymo kabinetai, erdvi valgykla, specialios lovos su prie jų pritaisytais patogiais staliukais ir kt. Kas ypač sanatorijoje lankytoją žavėte žavi – tai meniškas kambarių ir kitų patalpų išdažymas, teikiąs akiai malonumo ir savotiškai lengvos šventadienio nuotaikos. Tai yra pati didžiausia ir moderniausia sanatorija Birštone.“⁵⁸⁷ Dviejų aukštų pastate buvo galima apgyvendinti beveik devyniasdešimt svečių, iš kurių septyniasdešimt septyni galėjo ilsėtis centriniu šildymu apšildomose patalpose. Dvidešimt keturiuose kambariuose, esant poreikiui, buvo galima pastatyti ir papildomas lovas, todėl vienu metu čia svečiuotis galėjo apie šimtą penkiasdešimt žmonių – ligonių kasų narių. Naujoje sanatorijoje veikė ne tik gydymo kabinetai, kuriuose dirbo patyrę medikai ir gailestingosios seserys, bet ir skaitykla, mineralinės vonios, atskirame korpuse – pramoginiams renginiams ir užsiėmimams skirta salė.

Birštono ligonių kasos sanatorija pastatyta sekant grynąsias modernizmo formas. Ypač grakštus pagrindinis kolonų vertikalėmis skaidytas fasadas, iš kurio pro dvivėres vitrinines duris buvo patenkama tiesiai į erdvų apskrito plano pastato vestibulį. Patalpos sanatorijoje išdėstytos dviejuose sparnuose, kiekviename iš jų, kaip įprasta, vyrauja koridorinė sistema, „L“ formos suplanavimu jungianti visus gydyklos kambarius. Simetriškai abiejuose vestibulio pusėse esantys laiptai veda į antrąją sanatorijos aukštą, kurio patalpų planas analogiškas pirmajam aukštui. Pastato rūsyje buvo įrengtas poilsio kambarys, dušai ir vonios, seserų kambarys, elektroterapijos kabinetas, sandėliai bei katilinė; pirmajame ir antrajame aukštuose – poilsio, personalo ir gydymo kambariai (**Pav. 99**).

⁵⁸⁶ *Moderniška sanatorija darbininkams* // Darbas, 1938, nr. 17, p. 7.

⁵⁸⁷ *Birštone atidaryta didelė sanatorija darbininkams* // Lietuvos aidas. 1939 m. gegužės 21 d., p. 5.

Rodos, tokie progresyvūs Birštono kokybinės plėtros žingsniai tik dar labiau skatino kurorto valdžios atstovus ieškoti būdų, padėsiančių pritraukti kuo daugiau lankytojų. Beje, tai byloja ir toliau sekantys strateginiai miestelio žingsniai – po visus metus veikiančios ligonių kasos sanatorijos atidarymo paskelbtas Birštono vasarvietės plano konkursas⁵⁸⁸, o po metų, 1940-aisiais, įvyko pirmoji urbanistinė paroda, kurioje buvo pristatyta dešimt kurorto plano variantų⁵⁸⁹.

1938 metais, intensyviai tebevykstant Birštono ligonių kasos sanatorijos įrengimo darbams, vos per tris mėnesius (nuo statybų pradžios) duris atvėrė du pirmieji inžinieriaus Antano Novickio projektuoti šios įstaigos korpusai Kačerginėje (**Pav. 100**). Darbininkų ir mažiau uždirbančių valdininkų vaikų gydymui skirtas kompleksas įsikūrė gražiame pušyne, privačiame trijų su puse hektarų sklype, kuriame pastatai teritorijoje užstatyti „U“ formos planu. Vieną komplekso sparną sudarė dviaukštė medinė sanatorija. Jos projekte pažymėti pirmasis ir antrasis aukštai pateikiant viename brėžinyje, todėl galima daryti išvadą, jog sanatorijos (koridorinis) planas bei patalpos kiekviename iš jų įrengtos vienodai. Vienu metu mediniame korpuse esančiuose šešiuose erdviuose kambariuose apsistoti galėjo daugiau kaip šimtas vaikų. Kiek kompaktiškesnis apie penkiasdešimt vaikų talpinantis buvo antrasis komplekso sparnas – mūrinė, taip pat dviaukštė, koridorinio plano sanatorija. Joje, be šešių palatų, įrengti aptarnaujančiojo personalo bei pagalbinių funkcijų kambariai: du valgomieji, dienos patalpa ir laukiamasis, raštinė, svečių kambarys, ambulatorija, virėjos, slaugytojų, sesučių, tarnaičių, vedėjo, ūkio kambariai ir kitos patalpos.

Sanatoriją pagal projektą buvo numatyta praplėsti, kaip ir šalia medinio korpuso pastatyti dar vieną kartotinį pastatą. Tikriausiai, šiuos sumanymus lėmė sezoniškumas bei didelis svečių skaičius. 1938 metais vasaros kolonijoje ilsėjosi penki šimtai Kauno miesto vaikų, kurie buvo siunčiami kas mėnesį. Nors „kiekvienai pamainai nustatyta poilsio po 1 mėnesį, tačiau silpnesniems ir ilgesnio vasaros poilsio reikalingiems miesto vaikams, šis poilsio laikas galės būti ir prailgintas“⁵⁹⁰. Abu poilsio kompleksų sparnus jungė virtuvės-valgyklos korpusas, kuriame jaunieji svečiai buvo maitinami net penkis kartus per dieną, įdomiai leido laiką pagal iš anksto numatytą laisvalaikio programą. Likusi sklypo dalis buvo skirta erdviam žaidimų kiemui. Kiek atokiau nuo šių patalpų – pagalbiniai statiniai: malkinė, skalbykla, sargo namas, ledaunė ir kiti pastatai.

Čia vertėtų įterpti, jog kaip matyti iš archyvinės medžiagos, vaikų sveikatinimo klausimai nebuvo nei organizacijų, draugijų, nei valdžios dėmesio paraštėse. Pavyzdžiui, tuo metu, kada

⁵⁸⁸ *Birštono vasarvietės išplanavimo konkursas* // Lietuvos aidas, 1939 m. sausio 19, p. 6.

⁵⁸⁹ *Birštone atidaryta urbanistinė paroda* // XX amžius, 1940 m. vasario 13 d., p. 6.

⁵⁹⁰ *Iškilmingas vasaros vaikų kolonijos atidarymas Kačerginėj* // Darbas, 1938 m. birželio 12 d., p. 1.

A. Panemunėje kūrėsi pirmosios tuberkuliozės gydymo įstaigos, gretimame Kulautuvos kurorte Kauno miesto savivaldybė 1931 metais pradėjo svarstyti vaikų vasaros kolonijos steigimo galimybę⁵⁹¹, o 1932 metais jos statyboms skyrė šimtą dvidešimt tūkstančių litų⁵⁹². 1934 metais Draugijos kovai su tuberkulioze (Kėdainių skyriaus) iniciatyva Babėnų pušyne numatyta pastatyti keturiasdešimties vietų sanatoriją „neturtingų tėvų silpnaplaučiams vaikams (sveikatos namą).“⁵⁹³

Taigi, lyginant Kauno apskrities ligonių kasos 1934 metų suvažiavime sveikatos reikalų nutarimus ir realius statybų darbus, matyti, jog pastarieji tik iš dalies atitiko įstaigos planus. Iš pradžių buvo numatyta steigti sanatoriją Birštone kaip kurorte, kuriame geriausiai galima aprūpinti ligonių kasų draustuosius balneologiniu gydymu, o vėliau – Likėnuose, „kai tie kurortai bus tiek išsiplėtoję, kad galės patenkinti didesnę skaičių gydymo reikalingųjų.“⁵⁹⁴ 1933 m. Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto tarybos posėdyje pritarus Likėnų vasarvietės atstatymo rėmimui⁵⁹⁵, 1934 metais patvirtintas pirmosios gydymo įstaigos – dešimties vonių mineralinio vandens gydyklų projektas (inžinierius P. Viliūnas) (**Pav. 101**). Dėl lėšų trūkumo projektas užbaigtas tik apie 1938 metus⁵⁹⁶. Po keleto metų pradėta statyti papildomas patalpas dešimties kambarių dumblo vonioms ir kompresams, įrengti poilsio kambariai, ambulatorija: „Prie gydyklos įrengiama 12 kambarių, kur bus suguldomi sunkesni ligoniai. (...) Apie kurortą gyvenantieji ūkininkai įrengė kambarių, kur galės iš toliau atvykę lengvesni ligoniai apsigyventi.“⁵⁹⁷

Seniausios Likėnuose netaisyklingo stačiakampio plano gydyklos primena vieno aukšto mūrinį dvarelį su pastato centrą išryškinančiu mezoninu. Gydyklose įrengti aštuoni vonios kambariai, dvi poilsio ir dvi tarnams skirtos patalpos bei laukiamasis, „salkoje“ (palėpėje) integruoti dar du mineralinėms vonioms skirti kambariai. Patalpų planas pastate koridorinis, funkciškai grupuojant jas į gydymosios ir administracinės paskirties erdves.

Kaip ir pirmoji Likėnų gydykla, 1937 metais Pabiržės valsčiaus savivaldybės (bet ne Ligonių kasų) iniciatyva pagal to paties architekto P. Viliūno projektą pradėtos naujosios medinės sanatorijos statybos, kurias parėmė ir Šiaurės Lietuvai šelpti komitetas (**Pav. 102**). Dviejų aukštų pastatas su akcentuotu centriniu rizalitu įrengtas „moderniškai, įvestas vandentiekis ir centrinis šildymas. (...) Visa gydykla kainuos apie 120.000 litų. Gydykloje per

⁵⁹¹ *Statys naują sanatoriją ir vaikų koloniją* // Lietuvos žinios, 1931 m. rugpjūčio 21 d., p. 5.

⁵⁹² *Kauno vaikams sanatorija Kulautuvoj* // Lietuvos aidas, 1932, m. sausio 4 d., p. 6.

⁵⁹³ Laucytė, J. *Sveikatos namai neturtingiems vaikams* // Lietuvos aidas, 1934 m. kovo 4 d., p. 5.

⁵⁹⁴ Marcinkus, V. *Nuosavų gydymo įstaigų reikšmė* // Darbas ir sveikata, 1939 m. birželio mėn., p. 257.

⁵⁹⁵ *Sardonės – Likėnų kurorto gydymo reikšmė ir indikacijos* // Naujoji romuva, 1938, nr. 22-24, p. 539.

⁵⁹⁶ *Likėnų kurortas: kurorto matavimo brėžiniai, kampų matavimo žurnalai ir pločių skaičiavimai. V. R. M. Vyr. Sveikatos V-ba. Statybos skyrius, byla nr. 2, 1941 m. LCVA, f. 961, ap. 1, b. 14 (2), l. 15 (2).*

⁵⁹⁷ *Sardonės – Likėnų kurorto gydymo reikšmė ir indikacijos* // Naujoji romuva, 1938, nr. 22-24, p. 539.

dieną galės pasinaudoti įvairiomis voniomis apie 150 žmonių.⁵⁹⁸ Pirmajame sanatorijos aukšte numatyta įrengti keturis purvo ir aštuonis sieros vandens vonių kambarius bei du kambarius vonioms – kompresams, purvo šildymo ir parengimo skyrius⁵⁹⁹, taip pat masažo, administracijos patalpas, bufetą, restoraną, laukimo ir poilsio salę, viešbutį su devyniais vienviečiais ir aštuoniais dviviečiais kambariais, antrajame aukšte – dar devynis vienviečius, aštuonis dviviečius ir septynis triviečius kambarius, dienos kambarį ir biblioteką⁶⁰⁰.

3.4. Kitų sąjungų ir draugijų sanatorijos ir poilsio namai

XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio viduryje, kada visose šalies apskrityse jau buvo pastatytos ambulatorinio ir stacionaraus gydymo įstaigos, aprūpinusios tiek suaugusiųjų, tiek vaikų medicininius poreikius⁶⁰¹, sanatorijas visuose Lietuvos kurortuose savo narių sveikatinimui pradėjo statyti ir kitos (smulkesnės) šalies sąjungos ir draugijos. Daugelio iš jų veikla nebuvo tiesiogiai susijusi su sveikatos klausimais: Žurnalistų sąjunga, 1936 metais Giruliuose įkūrusi „savo higieniškas ir patogias patalpas“ poilsio namams,⁶⁰² ar draugija „Jerešun“, Kulautuvoje net devynių tūkstančių kvadratinių metrų sklypo teritorijoje pastačiusi poilsio namus neturtingiems mokiniams ir seminaristams, ir kitos. Nepaisant to, jog šie pastatai buvo skirti tik sezoninei reabilitacijai, o ne sunkesnių ligų gydymui, jų architektūra labai būdinga jau aptartų modernistinių sanatorijų ir gydyklų raiškiai. Pavyzdžiui, Kulautuvoje pagal inžinieriaus Boriso Helcermano projektą 1934 metais statytas pakopinis asimetriškas namo tūris, dengtas dvišlaičiu stogu. Vieno-dviejų aukštų su „salka“ (mansarda) monumentaliame pastate komponuojami juostiniai langai. Reprezentatyvų charakterį šešiasdešimt keturių vietų poilsio namuose sustiprina pagrindiniame fasade įrengtas rizalitas ir draugijos ženklas frontone. Vidaus erdvės name išdėstytos koridorine sistema, be miegamųjų patalpų čia buvo auklėtojos ir gydytojo kabinetas (**Pav. 103**).

Pažymėtina, jog ne visos mažesnės organizacijos savarankiškai pajėgė savo nariams statyti sanatorijas ar poilsio namus, todėl kai kurių sąjungų sveikatos apsauga rūpinosi ir valstybinės institucijos. 1939 metais daktaro Kazio Griniaus sanatorijoje atlikus visuotinį mokytojų sveikatos patikrinimą itin susirūpinta jų reabilitacijos sąlygomis, ypač tų, kuriems nustatyti pirmieji tuberkuliozės simptomai: „tuo reikalu taip pat yra susirūpinęs Sveikatos Departamentas, kurio direktorius Dr. Mickus žadėjo dėti pastangų, kad būtų statomos Varėnoje vasarinės sanatorijos, kuriose mokytojai galėtų pradėti gydytis nuo ankstaus pavasario iki vėlaus

⁵⁹⁸ *Likėnų vasarvietė šiemet pradės veikti* // Lietuvos aidas, 1938 m. kovo 25 d., p. 6.

⁵⁹⁹ *Pradedami Likėnų – Smardonės gydyklos statybos darbai* // Lietuvos aidas, 1937 m. liepos 13 d., p. 6.

⁶⁰⁰ *Smardonės vasarvietėje baigs statyti gydyklos namus* // Lietuvos aidas, 1937 m. balandžio 29 d., p. 4.

⁶⁰¹ *Per 20 m. sveikatos reikalai Lietuvoje daug pagerėjo* // Lietuvos aidas, 1938 m. vasario 15 d., p. 3.

⁶⁰² *Pavyzdinga poilsio vieta* // Lietuvos aidas, 1936 m. birželio 3 d., p. 3.

rudenio.⁶⁰³ Tais pačiais metais gegužės mėnesio 20 dienos „Lietuvos aide“ buvo paskelbtas Mokytojų sąjungos⁶⁰⁴ sanatorijos projekto konkursas. Įdomu, jog jam pasiūlymus rangovai pateikti turėjo vos per dešimt dienų. Galiausiai nuspręsta pastatyti tris vienodus barakus – sanatorijas mokytojams, „vieną Jurbarke prie plaučių ligų ligoninės ir du prie džiovininkų sanatorijos Varėnoje. Barakams pastatyti paskirta 60 000 litų.“⁶⁰⁵ Sanatorijos stačiakampio plano, utilitarios architektūrinės raiškos, vieno aukšto, medinės. Kiekvienoje iš jų vienu metu galėjo atstatyti jėgas vos dvidešimt aštuoni pacientai ir vos keli iš jų siauroje terasoje mėgautis „saulės voniomis“ (**Pav. 104**).

Tikėtina, kad Sveikatos departamentas Mokytojų sąjungai statė kur kas kuklesnę sanatoriją, nes ji Zarasuose jau turėjo poilsinę. Pastarosios projektą 1935 metais parengė inžinierius Feliksas Bielinckis, o po metų „netoli Margučių kaimo, pušynėly, pradėta statyti mokytojams poilsio vila.“⁶⁰⁶ Medinio, dviejų aukštų, netaisyklingo plano pastato architektūra būdinga tarpukario kurortiniams pastatams. Namas pasižymi saikinga modernizmo estetika, be išskirtinių dekoru elementų. Jame įrengta šešiolika poilsio kambarių, pirmajame aukšte erdvus valdomasis ir atvira terasa. Tikriausiai, dėl tam tikrų organizacijų reprezentacinių tikslų, daugelyje „valdiškų“ poilsinių didesnis dėmesys buvo skiriamas aplinkos sutvarkymui, parkų ir poilsio zonų įrengimui. F. Bielinckio projekte kruopščiai suplanuoti betoninėmis plytelėmis grįstų takų ir žolynų plotai, pusapvale kerpama gyvatvore apjuostas pastato fasadas (**Pav. 105**).

Taigi, Lietuvoje tuo metu veikusių įvairių organizacijų ir sąjungų poilsinių bei sanatorių statybos, kurių nariai turėjo išskirtines reabilitacijos sąlygas, tarpukario kurortuose buvo įprastas reiškinys. Daugelis pastatų, net ir kuklesnės architektūros (Mokytojų sąjungos projektai), pasižymi ypač imponantiškai tvarkoma aplinka, bendroje kurorto terpėje tampančia išraiškingu urbanistiniu orientyru. Šiame kontekste vienas iš įdomesnių pavyzdžių – Lietuvos Karo invalidų sąjungos⁶⁰⁷ iniciatyva pastatyta sanatorija Palangoje.

---

⁶⁰³ *Statys mokytojams sanatoriją // Lietuvos aidas*, 1939 m. kovo 23 d., p. 3.

⁶⁰⁴ Nuo 1926 metų dešimt organizacijos skyrių vienijo daugiau kaip tūkstantį narių. Mokytojų sąjunga priklausė Lietuvos profesinių sąjungų Centro Biurui, kuris būrė net aštuoniolika šakinių organizacijų. Iš: *Profesinės sąjungos Lietuvoje ir pasaulyje. Istorija ir dabartis*. Prieiga per internetą: <http://www.anarchija.lt/teorija/831-profesines-sajungos-lietuvoje-ir-pasaulyje-istorija-ir-dabartis>, [žr. 2014 m. gruodžio 29 d.].

⁶⁰⁵ *Vals. Džiovininkų Sanatorijos Varėnoje trobesių statybos ir remonto byla, V.R.M. Sveikatos departamentas, 1937-1940 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1730, l. 69, 70, 73.

⁶⁰⁶ *Zarasai // Lietuvos žinios*, 1936 m. balandžio 27 d., p. 6.

⁶⁰⁷ Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, visose jame dalyvavusiose šalyse, tame tarpe ir Lietuvoje, karo invalidai bei Nepriklausomybės kovų dalyviai būrėsi į organizacijas, kad būdami ir dirbdami drauge palengvintų savo gyvenimo sąlygas. Lietuvoje karo invalidai turėjo tris organizacijas: Karo invalidams šelpti komitetą ir dvi visuomenines: Lietuvos karo invalidų Vyčių broliją (vėliau Lietuvos laisvės kovų invalidų draugiją) ir Lietuvos karo invalidų sąjungą. Pastaroji, panašiai kaip ir Lietuvos Raudonojo kryžiaus draugija, tarpukariu rūpinosi ne tik materialinių ir moralinių Pirmojo pasaulinio karo aukų problemų sprendimais, tačiau ir jų reabilitacijos sąlygomis. Iš: Jurevičiūtė, Aušra. *Karo invalidų organizacijos Lietuvoje 1923-1940 m.* Kauno istorijos metraštis. T. 8, 2007, p. 7-8.

1935 metais organizacijos iniciatyva statybos technikas Edmundas Karanauskas parengė Karo invalidų sanatorijos Palangoje projektą. Po metų kurorto administracija pradėjo naujo poilsio komplekso statybas. Sanatorijos pastatymo ir įrengimo darbai sąjungai kainavo net du šimtus dvylika tūkstančių litų. Tiesa, joje ilsėjosi ne tik karo invalidai bei jų šeimos (kaip Mokytojų, Žurnalistų ar kitų sąjungų sanatorijose ir poilsinėse), bet ir pavieniai vasarotojai, nešę organizacijai pelną⁶⁰⁸. Architektūriniu požiūriu, pastatas tapo vienu įspūdingiausių tarpukario modernizmo stiliškos pavyzdžių kurorte: „gražiausieji Palangos pastatai yra Policijos Sporto Klubo ir Karo Invalidų Draugijos. Šiais metais didžiujasi mūsų gražioji Palanga, jie yra ir pačių moderniausių Palangoje įrengimų pradininkai. Draugijų pastatai toli prašoka ir biznierių statinius.“⁶⁰⁹ Sanatorija dviejų aukštų, mūrinė, neišbaigto „U“ formos plano. Antrojo aukšto namo galuose, kaip įprasta projektuojant modernistines sanatorijas – pietinėje pusėje, įrengti balkonai. Tiek centriniam (šiauriniam), tiek pietiniam sanatorijos fasadui būdingas išskirtinis reprezentatyvumas, kurį išryškina horizontalų pastato skaidymą pertraukianti mezonino su vitrininiais langais vertikale. Analogiška ir rytų fasado kompozicija. Atkreiptinas dėmesys, kad puošnioji pastato dalis neapsiriboja vienu pagrindiniu fasadu. Objektas net iš trijų pusių atsiveria panašaus kompozicinio intensyvumo plokštumomis.

Sanatorijoje koridorinio plano erdvėse įrengti dvidešimt penki poilsio kambariai, po tris kambarius ponioms ir vyrams, kelios virtuvės, sandėliai, sargo ir tarnaičių erdvės. Pirmajame aukšte veikė erdvi valgykla, žaidimų ir biliardo patalpos, kuriose buvo įrengtas židynys. Sanatorijos įspūdį sustiprino ir preciziškai suplanuota sklypo teritorija. Pro pietinėje pastato fasado pusėje įrengtą terasą buvo patenkama į erdvų prancūziško tipo parką su fontanu, o vakarinėje sklypo dalyje suprojektuoti teniso kortai ir dar vienas obeliską primenantis fontanas **(Pav. 106, 107)**.

Taigi, iš Karo invalidų sąjungos sanatorijos ir kitų aptartų pavyzdžių matyti, jog tarpukario Lietuvos organizacijos darė didelę įtaką formuojant modernaus kurorto, kaip *Zonnestraal* reikšmių lauką. Panašių projektų tendenciją, kurios pagrindiniais bruožais tapo tiek architektūros dydis, tiek vidaus erdvėse įrengtų funkcijų (skirtų sveikam laisvalaikiui) įvairovė, atskleidžia ir dar vienas labai panašus atvejis Palangoje – Policijos sporto klubo (kurio tikslai buvo susiję su sveikatinimo skatinimu⁶¹⁰) įkurta sanatorija.

---

⁶⁰⁸ Jurevičiūtė, Aušra. *Karo invalidų organizacijos Lietuvoje 1923-1940 m.* Kauno istorijos metraštis. T. 8, 2007, p. 46.

⁶⁰⁹ Palanga, 1937 m. rugpjūčio 7 d., p. 9.

⁶¹⁰ Šios organizacijos tikslas – „a) lavinti ir išvystyti policijos tarnautojų kūno jėgas: vikrumą, stiprumą, išsvermę ir sveikatą; b) auklėti sielos jėgas; c) mokyti apsieiti su visų rūšių ginklais, įrankiais ir priemonėmis; d) remti policijos bendro mokslo platinimą; e) suteikti laisvu nuo tarnybos laiku tinkamo poilsio.“ Iš: *Policija*, 1932 m. rugsėjo 1 d., p. 301.

Pirmieji svarstymai dėl Policijos sporto klubo sanatorijos steigimo kurorte įvyko dar 1921 metais vykusiame steigiamajame susirinkime, kuriame daktaras Nagevičius išreiškė susirūpinimą kariškių sanatorijos klausimu⁶¹¹. Realesni veiksmai šiuo klausimu nusitęsė šiek tiek ilgiau kaip dešimtmetį. To priežastimi tapo komplikuotas kurorto atstatymo procesas. 1932-aisiais policijos tarnautojams sporto klubas išnuomojo medinę vilą „Baltiką“ (spėjama, dab. Basanavičiaus g. 37), kurioje įrengė penkiolikos kambarių poilsio namus su dviem verandom ir balkonu antrame aukšte⁶¹².

Prieš pat 1933 metų kurorto sezoną klubo iniciatyva baigta statyti nauja, viena didžiausių bei moderniausių sanatorijų Palangoje (inž. Vadimas Lvovas) **(Pav. 108)**: „policijos sanatorija turės elektros šviesą, vandentiekį ir kanalizaciją. Pramogoms kieme tarp medžių ir gėlynų bus įrengta teniso aikštelė, krakietui aikštelė, *ping-pong'o* prietaisai ir šratėliais šaudyti tyras. Sanatorijoje bus skaitykla, dvi valgyklos, krautuvėlė, bilijardas. Pažymėtina, kad sanatorija turės svečių patogumui gydytoją, kurio patarimais sanatorijos gyventojai galės pasinaudoti veltui.“⁶¹³ Tų pačių metų birželio mėnesį pasirašytas sanatorijos atidarymo aktas⁶¹⁴. Modernių bruožų, netaisyklingo plano dviaukštė medinė sanatorija 1933 metais vienu metu galėjo aptarnauti daugiau kaip pusę šimto svečių. Joje įrengta keturiasdešimt kambarių. Policijos sporto klubo nariams buvo teikiamos ne tik į bendrą apsisistojimo kainą įtrauktos medicinos, poilsio ir pramogų, bet ir maitinimo paslaugos dviejose valgyklose: „šviesus, gražus kambarys, ilgi stalai, senoviško (bet dabar vėl *modern*) stiliaus tvirtos ažuolinės kėdės su plačiomis atramomis.“⁶¹⁵ Specialiai šiai sanatorijai buvo parengti baldų projektai, kuriuose atsispindi „tautinio stiliaus“ motyvai. Įdomu tai, jog šie elementai, kaip jau minėta, dažniausiai sutinkami pakaunės kurortinių pastatų puošyboje, todėl gan neįprasti pajūrio regione: „vila, tiek vidaus įrengimo, tiek išorės atžvilgiu, žinovų nuomone, esanti labai graži, gera ir moderniška. Visuose kambariuose bus lietuviškos gamybos ir moderniški baldai; kambarių sienas, lubas ir grindis, rodos, gražiai ir įvairiai dekoravome, kiekviename kambaryje vis kita dominuojanti spalva; visus indus parinkome patogius, vieno stiliaus ir su specialiais policijos sporto klubo inicialais ir policijos ženklų.“⁶¹⁶ **(Pav. 109, 110)**

Sanatorijoje ilsėjosi visų kategorijų pareigūnai su šeimomis, neretai ir svečiai iš užsienio šalių (Latvijos, Estijos, Švedijos ir kt.), todėl galimybės rezervuoti kambarius visiems norintiems tapo vis sudėtingesnės. Sanatorijos patalpos kasmet pridedant po penkiolika–

⁶¹¹ Krašto Apsaugos Ministerija. Karo Sanitarijos skyrius, byla nr. 20, 1922 m. LCVA, f. 4, ap. 1, b. 111, l. 1.

⁶¹² Lietuvos policijos sporto klubo vila // Policija, 1932 m. rugpjūčio 1 d., p. 260.

⁶¹³ Policijos sanatorija Palangoje // Dienos naujienos, 1933 m. gegužės mėn., p. 3.

⁶¹⁴ Policijos sporto klubo sanatorija „Palanga“. Albumas su fotonuotraukomis ir iškarpomis iš laikraščių, 1932-1940 m. LCVA, f. 1500, ap. 1, b. 6.

⁶¹⁵ Policijos sanatorija Palangoje // Palanga, 1936 m. gruodžio 15 d., p. 471.

⁶¹⁶ S-tis, A. Ilimės Palangoje, kaip namie // Palanga, 1933 m. birželio 1 d., p. 176.

dvidešimt poilsio vietų buvo šiek tiek plečiamos. 1938 metais „nustatyta statyti gyvenamą trobesį dešimties kambarių, kuriuose galės gyventi 20 vasarotojų. Baigus statybą, sanatorijoje vienu laiku galės lengvai vasaroti 130-140 asmenų.“⁶¹⁷ Tuo pačiu metu pradėtos statyti dar kelios patalpos – naujas garažas, talpinantis penkis autovežimus ir kelis motociklus bei dar keli sandėliai⁶¹⁸.

Apibendrinant pasakytina, kad Policijos sporto klubo sanatorijos pastatas tik dar vienas pavyzdys, kai panašaus pobūdžio organizacijų gydymo ir reabilitacijos reikmėms pritaikyta kurortinė architektūra tampa išpūdingu poilsio kultūrą kultivuojančiu organizmu. Čia svarbu pažymėti, jog vasarviečių urbanistinio audinio kontekste tokio tipo pastatai (tiek funkcijų, tiek formų prasme) miestų viduje formavo „mikrokurortą“, o juose vystomas veiklų profilis labai priklausė nuo bendros kurorto krypties. Palangoje XX amžiaus ketvirtame dešimtmetyje buvo plėtojama pramoginio laisvalaikio funkcija, todėl ir sanatorijose organizuoti įvairūs pasilinksminimai: „griežiant gusarų pulko orkestrantams, sanatorijos valgyklos salėn atvykę aukštieji svečiai drauge su visais sanatorijos vasarotojais dar keletą valandų pasilinksmino ir pašoko. Ši jauki ir maloni pramoga vasarotojams paliko gana gražų išpūdį.“⁶¹⁹

Išskirtinis daugelio tarpukario kurortų sanatorijų reprezentatyvumas byloja apie siekį architektūrinėmis formomis pabrėžti bendrąjį to meto šalyje vyravusį ideologinį požiūrį. Kitaip tariant, Raudonojo Kryžiaus, Karo invalidų ir kitų draugijų projektai reiškė tam tikrą tautinio pasididžiavimo projekciją, sveikos, laisvos ir modernios visuomenės naratyvą. Taigi, sanatorijų monumentalumas, dažniausiai, „U“ formos ar jai artimas planas, jų tūrių ir plokštumų žaismas, „tautinio stiliaus“ atributai, ryškūs fasadų akcentai, teritorijose suplanuoti ištaigingi sodai ir erdvūs parkai (su suoleliais ir fontanais), įrengimai aktyviam laisvalaikiui ir sportui tapo vieni svarbiausių komunikacijos įrankių, kuriuos pasitelkė tiek organizacijos, tiek privačios iniciatyvos, siekdamos atliepti tarpukario sociokultūrinį ir politinį kontekstą. Čia derėtų priminti, jog ne veltui taip dažnai viešajame diskurse buvo akcentuojami grandioziniai sanatorijų atidarymo renginiai ir didelės piniginės sumos, skirtos jų įrengimui bei išlaikymui.

Vertėtų pažymėti, jog tiek šių pastatų planavime, tiek eksterjere atsispindėjo ir universaliosios modernėjimo tendencijos, kaip deklaracija tapti Vakarų pasaulio dalimi. Tikėjimas saulės gydymo galia buvo „įtvirtintas“ pastatų konstrukciniame karkase, šviesa į vidaus erdves skverbėsi pro erdvius balkonus, plačias terasas, vitrininiais langais stiklintas verandas. Viena vertus, to meto kontekste modernių bruožų lydiniai gydomosios funkcijos architektūroje (vadinti „modern“ stiliumi), reiškė, visų pirma, technologijų pažangą, tiesa,

⁶¹⁷ *Plečiama Policijos sanatorija // Policija, 1938 m. gruodžio 24 d., p. 481.*

⁶¹⁸ *Policijos klubo sanatorijos garažo ir tarnautojų gyv. patalpų projektas Palangoje, 1938 m. (inž. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217.*

⁶¹⁹ *Nuoširdžiai bičiuliškas subuvimas Palangos sanatorijoje // Policija, 1938 m. liepos 15 d, p. 279.*

neretais atvejais susijusių tik su elementariais komunaliniais įrengimais ir komfortu, o funkcionalumas (arba patogumas) – su švara ir higiena. Kita vertus, šios funkcijos pastatuose atsiskleidęs projektuotojų, profesinį išsilavinimą įgijusių įvairių šalių (ir užsienio) mokyklose, individualumas praturtino kurortų fizinės aplinkos įvairovę unikaliomis vietinėmis modernių formų interpretacijomis. Geometrizuota sanatorijų kompozicija (juostiniai langai, traukos ir profiliai) ar atskiri aiškių formų elementai kartu atnešė ir naują estetinį suvokimą. Pastarasis neaplenkė ir privačios (nuolatinių kurortų gyventojų) aplinkos. Todėl ketvirtojoje disertacijos dalyje bus apibūdinami modernizmo bruožai, matomi Lietuvos tarpukario kurortų gyvenamųjų namų architektūroje.

IV. MODERNĖJANTI PRIVATAUS GYVENIMO ARCHITEKTŪRA KURORTUOSE

Daugelis kurortinę architektūrą platesniame socialiniame-kultūriniame kontekste tyrinėjančių užsienio autorių gamtinių regionų specifiškumą gretina su istoriniu kontekstu, kuris lemia pastatų vizualinės raiškos ypatybes ir jų funkcinių pobūdį. Šiuos metodinius principus akcentuodami Delavero universiteto (JAV) meno istorijos profesorius Bryant F. Tolles⁶²⁰, architektūrologai Fred Gray⁶²¹, Allan Brodie ir Gray Winter⁶²² ir kiti pažymi, jog tam tikrame geografiniame areale esančias kurortines vietas sieja kur kas daugiau faktorių, nei tik stilistiniai niuansai. Antai, kurortus tarpusavyje jungiantys fiziniai elementai keliai ar upės, palengvina laisvalaikio kultūros keliavimą (angl. *facilitating cultural transfer*). Sekant šia logika, Lietuvos kurortinių vietovių gyvenamųjų pastatų tyrimas remiasi urbanistinių centrų ir jų periferijose esančių objektų architektūrinės raiškos ir poilsio tradicijų vientisumo⁶²³ paieškomis.

Apibrėždamas architektūros stiliaus sąvoką plačiau prasme tyrėjas Louis J. Stellman pažymi, jog pastato suvokimas visuomenėje kyla iš tradicijos, nes „fizinę architektūros raišką sudaro atmintis ir simboliai“⁶²⁴. Šiuo atveju ypač aktuali psichologijos profesoriaus Michael Leyton studijomis paremta naujoji geometrijos suvokimo teorija (angl. *New foundations to geometry*), kuri pritaikoma analizuojant architektūros vizualinės raiškos, t.y. formų, kurios konstruoja konkrečius stilius, ir atminties (kaip tradicijos sąmoningumo pamato) sąsajas. Forma, anot autoriaus, yra rekonstruotos istorijos reikšmės arba talpyklos, kuriose jos yra saugomos, o kintamumas formos atžvilgiu sužadina atminties procesą⁶²⁵. Kitaip tariant, architektūroje kiekviena charakteringa linija, elementas ar jų visuma gali pasireikšti labai individualiai. Kiekviena formų kombinacija talpina įvairialypius reikšmių laukus (kaip procesus)⁶²⁶, kurie byloja apie tam tikrus laikotarpiui būdingus stilistinių bruožų kultūrinius kontekstus.

---

⁶²⁰ *New Hampshire Architecture: An Illustrated Guide* (1979); *The Grand Resort Hotels of the White Mountains: A Vanishing Architectural Legacy* (1998); *Summer Cottages in the White Mountains: The Architecture of Leisure and Recreation, 1870 to 1930* (2000); *Resort Hotels of the Adirondacks: The Architecture of a Summer Paradise, 1850-1950* (2003); *Summer by the Seaside: The Architecture Of New England Coastal Resort Hotels, 1820-1950* (2008).

⁶²¹ *Designing the Seaside: Architecture, Society and Nature* (2009).

⁶²² *England's Seaside Resorts* (2007).

⁶²³ Bryan F. Tolles, Jr. *Resort hotels of the Adirondacks. The Architecture of Summer Paradise, 1820-1950*. Hanover and London: University Press of New England, 2003, p. 25.

⁶²⁴ Stellman, Louis J. *Architectural styles for country houses. The characteristics and merits of various types of architecture as set forth by enthusiastic advocates*. NY: McBRIDGE, NAST & COMPANY, 1912, p. 37.

⁶²⁵ Leyton, Michael. *Shape as memory. A Geometric Theory of Architecture*. Basel, Boston, Berlin, Birkhäuser, 2006, p. 13-14.

⁶²⁶ Remiantis M. Leyton geometrijos naujo suvokimo teorija, svarbu pažymėti, jog formos kintamumas yra tiesiogiai susijęs su bendroju individo atminties veiklos mechanizmu, t. y. tam tikros nekintančios formos yra kur kas mažiau informaciją generuojančios, nei kintančios, todėl, jog gali būti asociatyviai siejamos su veiksmis, kurie lėmė tų formų kitimo procesus.

Taigi, pastato architektūra, nepaisant originalių stiliaus ištakų ir kilmės, kiekvienoje fizinėje aplinkoje turi tam tikrą regioninį atspindį, kuris yra suvokiamas kaip savitas konkretaus krašto tradicijai ir turintis būdingus reikšmių laukus. Todėl šioje dalyje, siekiant išskleisti Lietuvos tarpukario kurortų gyvenamosios architektūros vizualinės ir planinės raiškos pavidalus, tampa svarbus tradicijos santykis su besikeičiančios gyvensenos (įpročių) procesais, ypač nuo XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pradžios, kada vis ryškiau įsitvirtina naujosios pasaulėžiūros užuomazgos. Visuomenei pristatomos „kultūringos gyvenimo formos“, susijusios su *modernizacijos (ir standartizacijos) tendencijomis*, tam tikra prasme turėjo įtaką regioninių ypatybių niveliacijai. Jei pasitelksime Le Corbusier, Irving Gill ar Bruno Zevi teoriniuose veikaluose aptartus moderniosios architektūros kalbos elementus⁶²⁷, galima teigti, kad šie faktoriai atsispindi privataus gyvenimo architektūros *tūrinėje, planinėje* raiškoje ir *paviršiuje* bei jų sąveikoje su bendru kurorto fizinės aplinkos kontekstu.

Ketvirtojoje disertacijos dalyje taip pat išskiriama ir modernių idėjų sklaidos viešajame diskurse reikšmė. To meto spaudos retorika tapo svarbi būsto modernizavimo procesams ne tik didesniuose ar mažesniuose Lietuvos miestuose, bet ir palaipsniui vis daugiau miestietišku bruožų įgyjančiuose kurortuose. Spaudoje naudojami socialinio-higieninio pobūdžio raktažodžiai, tokie kaip „šviesa“, „kultūringumas“ modernėjančios šalies mentalitete glaudžiai susiję su raktažodžiu „ateitis“. Pavyzdžiui, kalbat apie Ukmergės miesto pažangą nurodoma, „kad Lietuvoje yra dvi Ukmergės – sena sukežusi ir archaiška, kuri jau visai nyksta, ir naujoji – šviesi, moderni ir kultūringa, kuri turi tikrai gražią ateitį“⁶²⁸. Tokie teiginiai, kurių apstu ketvirtojo dešimtmečio Lietuvos spaudoje, puikai nurodo architektūrinės aplinkos siekiamybes, siejamas su modernizmu ir miestietiško gyvenimo privalumais. Negana to, gyvenimo sąlygų pagerinimo charakteristikos buvo ypač artimos kurortinei aplinkai: „žmogaus gyvenimą reikia

---

⁶²⁷ Gryninant modernizmo architektūros kalbos elementus, ypač aktuali XX amžiaus trečiajame dešimtmetyje Le Corbusier parengta teorinė studija (*Towards a New Architecture*. NY, Dover Publications, INC, 1986 (orig. John Rodker, London, 1923)), kurioje autorius aiškiai dėsto esminius jų konstravimo principus: moderniosios architektūros tūrio kūrybos procese įdarbinamos pirminės formos (kubai, kūgiai, sferos, cilindrai, piramidės), šviesoje kuria aiškų matematinį suvokimą ir objektyvumą, todėl teikia pasitenkinimą. Pastatui individualumo suteikia skirtingomis linijų kompozicijomis konstruojamas tūrį gaubiantis paviršius, todėl vienintelė spręstina problema – geometrija, kitaip tariant, tūrių žaismas. Esminis, kulminacinis, sėkmę lemiantis etapas – plano konstravimas, priešingu atveju, kūrėjas susidurs su chaosu. Šiuos kertinius Le Corbusier išskirtus moderniosios architektūros komponentus papildo ir filosofinis (sofistifikuotas) architekto Irving Gill požiūris į jos gramatiką, suteikdamas išorei ženkliškumą, o vidui – simbolinį turinį ir prasmę. I. Gill teigimu, tiesi linija, „pasiskolinta“ iš horizonto, simbolizuoja genialumą, didingumą ir kilnumą, arkos fragmentas iš dangaus skliauto – triumfą, garbingumą ir veržlumą, apskritimas yra užbaigtumo, judėjimo ir progreso ženklas (matomas, kada akmuo įkrenta į vandenį), kvadratinė forma simbolizuoja galią, teisingumą, dorą ir stiprybę. Įdomu, jog net tokie autoriai, kaip Bruno Zevi taip pat nemažai dėmesio skyrė psichologinėms architektūros formų interpretacijoms (angl. *Physio-Psychological Interpretations*). Italų architektas ir kritikas aptarė linijų (horizontalios, vertikalios, tiesios ir banguotos, spiralės), kubo, apskritimo, sferos, elipsės ir kitų figūrų simboliką, jų santykį su architekto ego, suvokėjo sąmone, patyrimu ir supančia aplinka. Taigi, nepaisant to, kad modernizmas (nuo 1914 – 1920 metų, kada subrendo idėjiškai ir formos prasme, o apie 1930-uosius ėmė reikštis kaip stilius) yra siejamas su geometriniu asketiškumu, tačiau jo formose galima išžvelgti reikšmingą ženkliškumą, įkūnijantį to laikotarpio pasaulėžiūrą.

⁶²⁸ *Dvi Ukmergės // Lietuvos aidas, 1939 m. sausio 10 d., p. 6.*

aprūpinti ir kai kuriais teigiamais veiksniais, kurie pagal savo reikšmę yra taip klasifikuojami: grynas oras ir gera patalpų ventiliacija, saulės spinduliai, gimnastika, pasivaikščiojimai, kūno kultūra, sportas, poilsis, tyła, įvairūs darbeliai gryname ore (sode, darže), vaikų bei suaugusiųjų intelektualinė kultūra, sveikas, natūralinis maistas ir kiti.⁶²⁹ Toks modernybės diskurso aspektas tapo ypač aktualus ne tik XX amžiaus ketvirtąjį dešimtmečio pabaigoje, kada modernizmo idėjos sklido vis plačiau, bet buvo svarbus visą tarpukario laikotarpį.

4.1. Modernizmo idėjų sklaida teoriniame tarpukario architektūros diskurse

Pirmąjį tarpukario dešimtmetį Lietuvos buities modernizavimo populiarinimas nebuvo vykdomas nuosekliai. Kaip žinia, tuo metu reikėjo spręsti elementarias atstatymo ir provincialaus Kauno pavertimo valstybės sostine problemas⁶³⁰. Periferijose vyravo karo nuniokotas kraštovaizdis su besikeičiančia žemėtvarkos sistema ir galiojančiais cariniais miestų įstatymais⁶³¹. To meto leidiniuose idėjinė prasme galima rasti daugiau užuominų apie „tautiškojo elemento“ svarbą. Statybinis XIX amžiaus pabaigos–XX amžiaus pradžios kaimo architektūros palikimas tarpukariu siejosi su tautiniu pradū, orientuotu į pirmąpradį tipą, vietinės tradicijos atnaujinimą architektūroje. Būdingas pavyzdys – 1852 metais pastatyta klebonija Pasvalyje, kuri, anot Lietuvos atstatymo komisariato, „savo planu ir architektūra yra vienas gerųjų Lietuvos statybos pavyzdžių.“⁶³² Manyta, jog tautos specifiką, individualumą bei statybos pobūdį formuoja buitis, papročiai, kultūrinė aplinka, todėl regionų architektūra geriausiai atitinka patogumo, praktiškumo reikalavimus.

Kita vertus, aktualios buvo ne tik krašto tautinių architektūros savitumų paieškos, bet ir statybos būdai, pasižymėję ekonomiškumu ir pigumu⁶³³. Tą liudija ir itin ankstyvas 1917 metų P. Januševičiaus mokomojoje knygelėje dėstytas komentaras: „pastaruojų laikų mūsų krašte dėlei rusų ir lenkų įtekms pradėta statyti namai ir kitokios trobos ypač sulenkėjusiuose dvaruose lenkų stiliumi, vadinamajame zakopianskiu stiliumi. Minėtas stilius neturi jokio gražumo, nei praktiškumo (...) geistina, kad mūsų tėvynėje, Lietuvoje, pasistatytų geri, sveiki ir patogūs namai ne svetimtaučių, bet Lietuvos dvasioje, grynai lietuvišku stiliumi, kuris matyti

⁶²⁹ *Miestų gyventojų laisvalaikis ir sveikata* // Savivaldybė, 1939 m. liepos mėn., p. 193.

⁶³⁰ Šatavičiūtė, Lijana. *Modernaus būsto idėja tarpukario Lietuvoje: tarp funkcionalizmo ir tautinio romantizmo* // Menotyra, 2011, nr. 4, p. 277.

⁶³¹ 1918 metais patvirtintos Likinosios Konstitucijos 24 straipsnis reglamentavo, kad laikinai Respublikoje galiojo seni cariniai įstatymai (įstatymo rinkinio XII tomo 1 dalis), iki bus sukurti savo. Iš: Likas, G. *1918-1940 metų Lietuvos statybos įstatymai bei normos* // Urbanistika ir architektūra. 2001, nr. 1, p. 15.

⁶³² *Statybos menas ir technika*. Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1923 m. gegužės – gruodžio mėn., 2 (5) sąsiuvinys, p. 12.

⁶³³ *Lietuvos architektūros istorija*. T. IV / sud. Dalė Puodžiukienė. Vilnius: Savastis, 2014, p. 25.

juostose, įvairiuose audekluose, kryžiuose, namuose, trobose ir jujų stoguose.⁶³⁴ Panašiai „pavyzdingus ekonominės konstrukcijos ir estetikos žvilgsniu“⁶³⁵ medinius namus A. Panemunėje 1922 metais pasiūlė statyti ir Lietuvoje tarpukariu dirbęs Eduardas Pejeris. Sukurdamas „Panemunės būstinės projektą“ su tradicinių formų gyvenamųjų pastatų pavyzdžiais šveicarų kilmės architektas siekė išspręsti aktualią ir jau XX amžiaus trečiajame dešimtmetyje tapusia viena labiausiai diskutuojamų butų deficito problemų. Taigi, kaip matyti, tautiškumo idėjos XX amžiaus antrajame dešimtmetyje persipynė su modernių apgyvendinimo schemų principais.

Šias mintis 1923 metais tęsė ir vienas iš Lietuvos atstatymo komisariato atstovų architektas Adolfas Kelermileris, kuris „Lietuvoje“ išspausdino pastebėjimus dėl naujo statybos įstatymo. Šiame straipsnyje svarbus su būstų higiena susijęs jo komentaras, liudijantis vieną pirmųjų svarstymų apie sveikatos standartus (tinkamo gyvenimo sąlygas) atitinkančius tarpukario gyvenamuosius namus, kuriuose minimi modernistinei pažiūrai artimi raktažodžiai. A. Kelermilerio teigimu, higienos atžvilgiu pageidaujama, kad kiekvienas kambarys būtų apšviestas saulės, o rūšiai liktų negyvenami dėl drėgmės ir dulkių; prie namų, iš gatvės pusės, būtų įrengiami sodai, o likusi sklypo dalis neužstatoma menkaverčiais tamsiais pastatais; siūlomas daugiausiai dviejų aukštų „vienos šeimos“ namo tipas, „visai skyrium nuo bet kurios dirbtuvės turi būti „vilų kolonija“. Ši pastaroji turi didelės reikšmės higienos atžvilgiu. Iš jų gauna srovė sveiko, tyraus oro. Be to, jos gali tapti geriausiomis pasivaikščiojimo vietomis miestų gyventojams.“⁶³⁶ Pažymėtina, jog A. Kelermilerio pastabos buvo veikiau susijusios su bendra socialine to meto aplinka, nei su modernistinių idėjų propagavimu. Ne tik mažesniuose Lietuvos miesteliuose, bet ir sostinėje buvo daug sanitarinio pobūdžio problemų⁶³⁷.

Modernizmo ženklai teorinėje mintyje pradeda dominuoti XX amžiaus trečiojo dešimtmečio pabaigoje–ketvirtajame dešimtmetyje. Šiame diskurse ypatingai svarbūs ekonomiškumo (funkcionalumo) bei higienos aspektai, kurie siejasi su architektūrinės formos estetika: „modernizmas statyboj iškilo kaip protestas prieš senuosius stilius, reikalavusius simetrijos, dalių proporcijos ir visokeriopų brangių pagražinimų, dėl kurių statytojai dažnai būdavo verčiami aukoti namų paviršiui – fasadui – jojo patogumą, tikslingumą ir ekonomingumą. (...) Namai turi būti tikslingi, kaip mašina, patogūs, kaip bubikopfas, paprasti,

---

⁶³⁴ Jaunševičius, Povilas. *Namai. Jujų svarba, vieta, padėjimas, stilius, medega, statymas, papuošimas, išvaizdos ir planai*. Kaunas: Saliarono Banaičio spaustuvė, 1917, p. 3, 12.

⁶³⁵ Pejeris, Eduardas. *Panemunės būstinės projektas*. Statybos menas ir technika. Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1922 m. vasario – kovo mėn., 2 sąsiuvinys, p. 3.

⁶³⁶ Kelermileris, Adolfas. *Dėl miestų statybos* // Lietuva, 1923 m. kovo 22 d., p. 2-5.

⁶³⁷ *Miesto aikščių nešvarumas* // Lietuvos žinios, 1925 m. kovo 17 d., p. 3.

kaip fokstrotas ir jeigu jau ir gražūs, tai tik savo bendra forma, savo „masėmis“, taip kaip gražus paprastas trumpas sijonas prie gražių kojų ant grakščios figūros.“⁶³⁸

Statybų ekonomiškumas visą tarpukario laikotarpį išliko aktualus ne tik miestuose, bet ir kurortuose. Kaip 1929 metais „Naujame žodyje“ rašė Bauhauso (architektūros ir taikomosios dailės mokyklos) auklėtinis Vladas Švipas, „viena iš svarbiausių šių laikų butų statybos problemų – egzistencijos minimumui butas – pasidarė dabar labai aktuali Vakarų Europoj. Jų įrengimas atitinka visus patogumus ir higienos reikalavimus. Nors kambariai nedidelio ploto, bet plačiausiais langais, šviesūs ir saulėti“⁶³⁹ Panašiai šią sampratą išdėstė ir Stanislovas Miliauskas, anot kurio, miestų statyba ir jos metodai yra atsilikę nuo pasaulio konteksto, rusų mokyklos architektų pastatai brangūs ir monotoniški. Karo valdininkas knygelėje statybininkams (1928 m.) pagrindine tokių namų „negražumo“ priežastimi įvardijo jų simetriškumą, „gamta ir žemės paviršius, pasišiaušęs kalniukais, krūmais ir medžiais, pripildo mūsų sielą grožio pajautimu. O kai daiktas sukombinuotas įvairiai – jis yra gražus. Statytojui tatau pravartu drūčiai atsiminti, nes tai yra architektūros grožio pagrindas.“⁶⁴⁰ Čia vertėtų pridurti, jog nepaisant šių į architektūros estetinius vertinimus orientuotų pastabų, iš egzistencinio minimumo ateinanti būsto samprata tarpukario Lietuvoje veikiau siejama su buto dydžiu, komunaliniais patogumais (neretai ir su laisvalaikio infrastruktūra⁶⁴¹) ir prieinamomis nuomos sąlygomis sunkiau besiverčiantiems⁶⁴². Taigi modernistinių formų asketiškumas kurortų gyvenamųjų pastatų architektūroje, kaip tik kitose Lietuvos vietovėse, didesne dalimi sietinas su ekonominiais, nei su estetiniais siekiais.

Viena vertus, daugelis elementarių sprendimų kuriant patogesnes (pigesnes) gyvenimo sąlygas tuo metu buvo vykdomi labai sistemiškai, kaip tai atsispindi ir 1937 metais priimtame privalomame įsakyme „švarai miestuose, miesteliuose, bažnytkaimiuose ir kurortuose palaikyti“⁶⁴³, kuriame reglamentuotos elementarios gatvių valymo taisyklės. Kita vertus, jei XX amžiaus antrajame dešimtmetyje apie tai diskutavo tik P. Januševičius, A. Pejeris, trečiajame – V. Švipas, St. Miliauskas ir keletas kitų, tai jau ketvirtajame dešimtmetyje modernaus būsto idėja tampa plačiai aptariama viešajame diskurse. Svarbu, jog tokio pobūdžio kokybiniai aplinkos gerinimo žingsniai persikėlė iš teorinio lauko į praktinį ir tapo bendrosios, tame tarpe ir estinės, pasaulėžiūros dalimi, reiškė visuomenės brandą.

⁶³⁸ Plk. inž. Barzda. *Moderninė kareivinė* // Mūsų žinynas, 1933, nr. 100, p. 72-73.

⁶³⁹ Švipas, Vladas. *Butas egzistencijos minimumui* // Naujas žodis, 1929 m. lapkričio 15 d., p. 10-11.

⁶⁴⁰ Miliauskas, Stanislovas. *Gana lūšnose gyventi arba kaip išmokti gražius ir pigius namus statyti*. Kaunas: Šviesa, 1929, p. 53.

⁶⁴¹ Mačaitis, Pr. *Nepamirškim vaikų aikštelių prie projektuojamų pigių darbininkams namų* // Fiziškas auklėjimas, 1938, nr. 2, p. 20-23.

⁶⁴² *Mūsų lūšnos* // Naujoji gadynė, 1926, nr. 1, p. 17-18; *Statyba ir butai* // Lietuva, 1927 m. balandžio 25 d., p. 4; *Mums reikia savo namų* // Darbo Lietuva, 1935 m. spalio 8 d., p. 3; *Butai darbininkams* // Darbas, 1936 m. lapkričio 8 d., p. 15; *Naujas sumanymas darbininkų namams statyti* // Lietuvos aidas, 1939 m. kovo 4 d., p. 2 ir kiti.

⁶⁴³ *Svarbus Kauno apskrities viršininko privalomas įsakymas* // Lietuvos aidas, 1937 m. gegužės 16 d., p. 2.

XX amžiaus trečiojo dešimtmečio pabaigoje palaiptai vis aiškiau artikuliuojamas moderniausias nuostatas vaizdžiai iliustruoja Halinos Kairiūkštytės-Jacynienės „Namų ir butų įrengimo estetikos“ apybraiža, idėjinė prasme artima V. Švipo, S. Miliausko ir kitų to meto autorių publikacijoms⁶⁴⁴. Be ekonomiškumo kriterijų, menotyrininkė išsamiai analizuoja Vakarų Europos namų statyboje sektingus estetikos dėsnius ir grožio supratimo kaitą: „gražus daiktas nūdieniu supratimu turi atsižymėti tokiomis savybėmis: visų pirma – organišku visų dalių vieningumu ir jų gerai išlaikyta proporcija; formų ir linijų paprastumu ir grynumu, logišku ir racionalių tikslu, kuriam skirtas daiktas, išrišimu. Be to jis turi būti praktiškas, padirbintas su technišku tikslumu ir iš geros medžiagos. (...) Namų architektūra yra labai paprasta, pagrįsta ekonomijos, higienos ir būtinumo principais; mėgstamos yra elementariškos, tiesios ir didingos linijos ir formos, lygios, geroj proporcijoj sutvarkytos sienų plotmės, dideli ir tankūs teikią orą ir šviesą langai, plokšti stogai su įrengtais ten sodeliais ir jaukiomis poilsio vietomis. Šiuose namuose viskas turi savo tikslą, viskas yra paprasta, patogus, higieniškas, kartu ir gražus.“⁶⁴⁵ Pažymėtina, jog tokio pobūdžio modernizmo propaganda spaudoje atliko ne tik socialinį (auklėjamąjį) vaidmenį. Joje vyravo į kasdieninę praktinę buitį nukreipta logika – statyti ir įrengti savo būstą kuo pigiau, paprasčiau ir higieniščiau⁶⁴⁶.

Kaip žinia, Lietuvos tarpukario kurortų statybų procesus galima identifikuoti kaip reiškinių, balansuojančių tarp intensyvios ir ekstensyvios urbanizacijos. Todėl architektūros apraiškų tarp miesto ir kaimo palyginimas padės iliustratyviai atskleisti bendrąsias poilsio vietovių privačios gyvenamosios architektūros tūrinės ir erdvines planavimo ypatybes, XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pradžioje įgavusias ir solidesnę teorinę dimensiją. Visas „kurortiniame“ *de facto* etape formuluojamas gyvenamosios erdvės modernėjimo gaires galima apčiuopti svarbiausiam tarpukario V. Švipo teoriniame veikalė, išleistame 1933 metais. Jame autorius pristato miesto gyvenamųjų namų projektavimą, nes „dabar pradeda nusistoti pačios gyvenimo formos, o su jomis aiškėja ir moderniškų gyv. namų reikalavimai.“⁶⁴⁷

Tarpukario kurortų gyvenamųjų pastatų tyrimui taip pat svarbi ir kita architekto studija apie kaimo namų statybą, kurią jis išleido 1936 metais, siekdamas „padėti ūkininkams taip įsikurti ir susitvarkyti savo sodybas, kad jos visais atžvilgiais būtų geros: patogios ūkininkauti, jaukios gyventi ir gražios prižiūrėti.“⁶⁴⁸ Atkreiptinas dėmesys, kad „Kaimo statybos įstatymas“ buvo priimtas tik 1939 metais. Jis reglamentavo projektavimo ir statybos eigą, pateikti ir sklypo

⁶⁴⁴ Apie gyvenamojo buto higieną rašyta „Vaidilutėje“ 1930 m., nr. 12, p. 332-336, Le Corbusier principai architektūroje išspausdinti „Naujame žodyje“, 1932 m. gegužės 15 d., p. 157, apie modernų būstą rašyta tame pačiame leidinyje ir 1932 m. balandžio 30 d., p. 2, 1933 m. vasario 1 d., p. 34, „Amatininke“, 1937 m., nr. 1, p. 10, „Naujoje romuvoje“, 1937 m. sausio 27 d., p. 107-108, „Sveikata ir darbas“, 1938 m. gruodžio mėn., p. 577-578 ir kitur.

⁶⁴⁵ Jacynienė, Halina. *Namų ir butų įrengimo estetika* // Naujas žodis, 1928 m. gruodžio mėn., p. 7-8.

⁶⁴⁶ Petrulis, Vaidas. *Modernistinės estetikos apraiškos tarpukario architektūros estetinėje mintyje* // Urbanistika ir architektūra, 2010, 34 (5), p. 266.

⁶⁴⁷ Švipas, Vladas. *Miesto gyvenamieji namai. Jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas*. Kaunas: Varpas, 1933, p. 5.

⁶⁴⁸ Švipas, Vladas. *Kaimo statyba. Ūkininko knygyneilis*. Kaunas: Spindulys, 1936, p. 3.

tvarkymo, apželdinimo reikalavimai, nukreipti į praktinius, higienos ir estetinius dalykus, nurodyta, kaip plėtoti tvarkingas, sveikas ir patogias sodybas, išlaikant tautinę savastį ir regioninius skirtumus⁶⁴⁹. Taigi V. Švipo leidinys tapo svarbiu istoriniu šaltiniu, iliustruojančiu kaimo statybos tendencijas tarpukariu.

Tai, jog šios nuostatos buvo reikšmingos ir keičiančios nusistovėjusias kaimo statybų tendencijas, iliustruoja ir tais pačiais metais viešajame diskurse pasirodžiusios diskusijos: „mes norėtume, kad mūsų kaimo statyba būtų ne šabloniškai moderni, bet lietuviškai moderni. Medinė Lietuva lietuviško stiliaus požymių turėjo, ar jų turės mūrinė Lietuva? Mūsų kaimo statybos stiliaus susidarymas turi priklausyti ne nuo evoliucijos, bet nuo tos statybos vairininkų sąmoningų pastangų.“⁶⁵⁰ Siūlymas atkakliau puoselėti tautinės architektūros sampratą šiuo atveju byloja ir apie esamą polinkį suvienodinti regionų kultūrinius bruožus. Kitaip tariant, „miestietiškos“ profesionaliosios statybos paplitimas čia suvoktas kaip grėsmė kaimo pastatų stilistiniam suverenumui. Drožinėjimą kaip tinkamą priemonę lietuviškai architektūrai kurti kritikavo ir žymiausi to meto sostinės architektai, kaip Mstislavas Dobužinskis 1938 metais „Naujojoje Romuvoje“ rašė: „Mėgdžioti medžio ypatybes akmeny, tinke ir gipse yra architektūrinis nusižengimas, toji mizerija, kuri laikoma dabar neva lietuvišku stiliumi, įeis į mūsų istoriją net ne kaipo kurjozas, bet kaipo bjauri „*Kinderkrankheit*“ – „1920–40 metų stilius““⁶⁵¹.

Abiejuose leidiniuose svarbiausiu leitmotyvu išlieka švaros, saulės šviesos, higienos ir gryno oro faktoriai, į kuriuos autorius rekomenduoja atsižvelgti projektuojant gyvenamąjį būstą, kaip pavyzdžiui, orientuoti namą į pietų pusę. Nors miesto aplinka, priešingai, nei kaimo, anot V. Švipo yra turtingesnė socialiniais ryšiais ir kultūriniais įvykiais, privataus (vienos šeimos) namo privalumai yra bendri: „nuosavas namas vilioja kiekvieną žmogų. Čia yra higienos (šviesa, oras, saulė) ir moralės sumetimų. Čia kalbama apie mintis, kurias anglas trumpai išreiškia posakiu: „*my home is my castle*.““⁶⁵² Architektas pažymi, jog nepaisant to, kur yra statomas namas, labai svarbus yra žmogaus santykis su jį supančia natūralia aplinka – laisvai suplanuotomis gamtinėmis zonomis ir terasomis (sodu, daržu, medžiais, krūmais, gėlėmis), vandens telkiniais (tvenkiniais, baseiniais), nes tai užtikrina tiek žmogaus komfortą, tiek ir architektūros kokybę (**Pav. 111, 112**).

Žymesnius skirtumus tarp namų, projektuojamų mieste ir kaime, V. Švipas įvardino rašydamas konkrečiai apie jų sklypo ir vidaus planavimą. Architekto siūlymu, kaimo

⁶⁴⁹ Čepinskas, Stanislovas; Bertašiūtė, Rasa. *Kaimo sodybų tvarkymas ir reguliavimas tarpukario Lietuvoje // Liaudies kultūra*, 2011, nr., 6 (141), p. 45.

⁶⁵⁰ Alantas, Vyt. *Lietuvos gražinimas // Lietuvos aidas*, 1939 m. balandžio 23 d., p. 3.

⁶⁵¹ Dobužinskis, M. *Dėl lietuviško stiliaus // Naujoji romuva*, 1938, nr. 33–34, p. 641–643.

⁶⁵² Švipas, Vladas. *Miesto gyvenamieji namai. Jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas*. Kaunas: Varpas, 1933, p. 11.

gyvenamieji namai turėtų būti atskirti žalia zona nuo ūkio pastatų, į juos orientuoti galinį fasadą, o miesto name (užimančiame iki keturiasdešimt procentų bendro žemės ploto) – į didelį sodą (**Pav. 113, 114**). Pastato dydis, kaip ir patalpų skaičius, labai priklauso nuo šeimininko galimybių, todėl daugeliu atvejų gali ir nesiskirti, svarbiausios iš jų – virtuvė, darbo kambarys-svetainė, miegamasis (į rytų pusę) ir kitos (valgomasis, produktų sandėlis, sanitarinė zona). Vidaus erdvės kaimo namuose planuojamos iš priangio patenkant į prieškambarį, o iš jo į darbo kambarį (šalia miegamojo) ir virtuvę. Pažymėtina, jog greta atskirtos patalpos turėtų jungtis tokia seka, kad būtų artimos viena kitos paskirčiai – virtuvės su valgomuoju, poilsio, darbo ir svečių kambariai. Miesto pastatuose dominuoja laisvas planavimas. Gyvenamosios ir namų ūkio patalpos daugiausiai grupuojamos aplink holą – reprezentacinę namų erdvę, rečiau dėstomos koridorine sistema. Iš virtuvės turi atsiverti išėjimas į atvirą terasą su poilsio zona ir sodą, o antrajame aukšte iš miegamųjų kambarių – į balkoną. Kaimo namų rūsiuose architektas rekomenduoja laikyti maisto produktus, o miesto – įrengti skalbyklą, džiovyklą ir sandėlį, maisto atsargoms skirti atskirą patalpą šalia virtuvės (**Pav. 115, 116**).

Didžiausias miesto ir kaimo gyvenamųjų namų skirtumas – jų eksterjeras: „juo mažiau kaimas yra priklausomas nuo miesto kultūriškai ir ekonomiškai, juo ilgiau užsilaiko savotiškas jo gyvenimas ir juo pastovesnė esti kaimiečių gyvenamųjų namų statybos tradicija, (...) o mieste vartojamos techniškos architektūros formos, pamažu iškovojančios sau egzistencijos pateisinimą, pateisindamos ir estetiškus žmonių reikalavimus.“⁶⁵³ Kaimo gyvenamieji namai, anot architekto, yra daugiau stačiakampio plano, neretai su mansardomis, dengtomis dvišlaičiais ir sudurtiniais (keturšlaičiais) stogais. Puošniausia jų dalis – priangis ir „to gero papročio toliau nereikėtų užmiršti“⁶⁵⁴, taip pat kaminas, stogo danga. Tuo tarpu, miesto namų vizualinei raiškai kur kas labiau darė įtaką „naujo gyvenimo formos“, kuriose dominuoja paprastumas, logika, racionalumas, tektoniką akcentuoja tikslių linijų ir plokštumų ritmas, asimetrija. Visi šie elementai, išryškinantys horizontalų ir vertikalų fasadų skaidymą (plokšti stogai, balkonai, juostiniai langai ir kiti), vyrauja ir V. Švipo pateiktuose „pavyzdiniuose“ projektuose (**Pav. 117, 118**).

4.2. Kurortų gyvenamieji namai: tarp miesto ir kaimo

Ko gero geriausiai gyvenamosios architektūros tendencijas santykiyje su geografine padėtimi atspindi pakaunės kurortinio arealo pavyzdys. A. Panemunės, Kulautuvos, Kačerginės,

⁶⁵³ Švipas, Vladas. *Miesto gyvenamieji namai. Jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas*. Kaunas: Varpas, 1933, p. 89.

⁶⁵⁴ Švipas, Vladas. *Kaimo statyba. Ūkininko knygynėlis*. Kaunas: Spindulys, 1936, p. 124.

Lampėdžių kurortuose, taip pat kauniečių pamėgtame Birštone ženklus miestietiškos statybos tradicijos paplitimas. Pastebėtina, jog pastarajame kurorte modernios pastatų formos dažniau buvo pritaikomos rekreacinio tipo objektams, tuo tarpu, gyvenamųjų namų statyboje reikėsi rečiau⁶⁵⁵ (**Pav. 119**). Tikėtina, jog šią tendenciją lėmė Birštono gydomosios teritorijos restruktūrizavimo planai po 1932 metų: rekreacinėje zonoje planuota sutelkti tik kurortines funkcijas, o gyvenamuosius kvartalus su namais ir ūkio pastatais iškelti už jos ribų.

Kaip jau minėta ankstesniuose skyriuose, XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje labiau pasiturintys sostinės gyventojai palaipsniui vis dažniau į aplinkinius kurortus vykdavo ilsėtis ne tik sezono metu. Tokios migracijos intensyvumą lėmė didėjantis gyventojų skaičius mieste, taip pat geriau išvystytas susisiekimas su periferijomis. Vilų kvartalai buvo užstatomi gyvenamaisiais namais, kurių architektūrinė raiška tapo artimesne kitiems kurortų pastatams. Čia derėtų įterpti ir vieną ryškesnių šio regiono statybos ypatumų. Neretai viename sklype savininkas statydavo po kelis (dažnai kartotinius) gyvenamuosius pastatus arba atskirą vasarnamį, viename gyvendavo pats, o kitą nuomodavo, kaip byloja ir Jono Šustausko atvejis A. Panemunėje (Birutės gatvėje). Negavęs leidimo atskiro namo statyboms, gyventojas vasaros metu dėl finansinių sunkumų buvo „priverstas išnuomoti savo butą vasarotojams, o pats su visa šeima gyventi rūsį ir pastogėj.“⁶⁵⁶ Taigi, vienas iš pagrindinių uždarbio šaltinių nuolatiniams pakaunės kurortų ir Birštono gyventojams buvo pajamos iš poilsiautojų.

Gyvenamuosius namus A. Panemunėje, kaip didžiausiame Kauno kurortiniame rajone, daugiausiai projektavo sostinės architektai. Vienas iš įdomesnių, netipinių tarpukario pastatų šiame kurorte – inžinieriaus Felikso Dobkevičiaus mūrinis baltai tinkuotas gyvenamasis namas Vičiūnų gatvėje (**Pav. 120**). Nors projekto autorius pastato brėžinyje nenurodytas, tačiau galima daryti prielaidą, jog tai to paties inžinieriaus darbas. Įdomu tai, jog šio namo kompozicija labai artima ir kito garsaus tarpukario architekto Felikso Vizbaro kūrybai. Panašiai kaip ir jo projektuotoje Bronislavos ir Petro Klimų viloje „Eglutė“, F. Dobkevičiaus gyvenamajame name komponuojami asimetriški tūriai, pusapskričiai priestatai, siauri ištisiniai langai, trečiojo aukšto antstatas su vertikaliai skaidyta baliustrada. Pastatas išskirtinis ir dėl kitų (tik jam būdingų) fasado elementų, pavyzdžiui, arkinių langų. Ir tai nėra vienintelis atvejis, kuomet kurorte galima pastebėti žymiausių to meto Lietuvos modernios minties skleidėjų architektūrinėje formoje įtaką, atsispindinčią projektuojant gyvenamuosius namus.

---

⁶⁵⁵ Pavyzdžiui, *Braižinys pastatymui medinio gyv. namo Birštone Kazio Cegliausko, XX a. 4 deš.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 447, l. 29; *Vlado Meškelevičiaus Birštono miest. pastatymui med. gyv. namo braižinys, 1934 m. (techn. Juozas Pranckevičius)*. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 447, l. 10; *Miko Sinkevičiaus medinio gyv. namo Birštono kurorte projektas, XX a. 4 deš. (inž. Romanas Bulava)*. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710 ir kiti pastatai.

⁶⁵⁶ *Pil. Jono Šustausko prašymas Vidaus Reikalų ministeriui, 1938 m. Įvairių apskričių kurortų statybos planai. Statybos ir sauskelių inspekcija*. LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 58.

Tarpukariu nemažą skaičių modernių gyvenamųjų pastatų sostinėje suprojektavęs Bronius Elsbergas⁶⁵⁷ A. Panemunėje 1939 metais parengė pulkininkui Boleslovui Jakučiui vieną įspūdingesnių Vičiūnų gatvėje gyvenamojo namo projektą (**Pav. 121**). Erdvus dviejų aukštų mūrinis namas buvo skirtas tiek vasaros poilsiui, tiek nuolatiniam gyvenimui. Namas, priešingai nei daugelis kitų perimetru užstatytų pastatų, gerokai atitrauktas nuo gatvės, kurią juosia klevų alėja. Pagrindinio fasado pusėje įrengta žalia poilsio zona. Pastato architektūrinė raiška būdingesnė tarpukario miestų gyvenamųjų namų nei kurortų pastatams (viloms, vasarnamiams). Architektas kurdamas fasadų kompoziciją atpažįstamai varijuoja modernizmo estetikos elementais – vertikaliomis ir horizontaliomis juostomis, apskritimais duryse ir antrojo aukšto fasado polangyje. Pastato siluetas, stogo linijos, langų juostos ir langų skaidymas artimas kitiems jo projektams. Pietiniame (pagrindiniame) fasade įrengta atvira pusapskritė terasa, neretai sutinkama kurortų architektūroje. Nors mažai tikėtina, jog pulkininko namas buvo nuomojamas poilsiautojams, tačiau, sprendžiant iš patalpų išdėstymo, jame galėjo gyventi net trys šeimos. Pirmame aukšte (šeimininkų erdvė) įrengtas valgomasis, salonas, virtuvė, tarnaitės kambarys, darbo kabinetas, miegamasis, rūbinė ir vonios kambarys, antrame aukšte (svečių dalis) – dvi virtuvės, du vonios kambariai, du miegamieji, du valgomieji su salonais bei kambarys.

Išskirtinis atvejis pažymėtinas ir Birštone – labai panašų gyvenamąjį namą (tik metais anksčiau) architektas suprojektavo šiame kurorte P. J. Krasauskui (**Pav. 122**). Pušyne, šalia Kauno apygardos ligonių kasos sanatorijos, esančio namo planas artimas kvadratui, kiekviena aukšte įrengta po šešis kambarius, apjungtus „hale“ (vestibiuliu), tuo tarpu, svarbiausiems buities „mazgams“ – skalbyklai, virtuvei, voniai, malkų ir produktų sandėliams, skirtos rūšio patalpos. Šiaurės rytiniame ir pietvakariniame fasade prijungtos dvi pusapskritės terasos su įėjimais, vedančiais į priešingas namo patalpas. Pastato fasado horizontalų skaidymą akcentuoja juostiniai langai su ištęstomis (per visą baltų tinkuotų sienų perimetrą) rudomis porėmių juostomis. Pastato architektūrinė kompozicija (siluetas, stogo linijos, langų juostos ir langų skaidymas) artima kitam B. Elsbergo projektui – 1932 m. Kaune, Elenai Baronienei ir Petrui Vysockiui pastatytam gyvenamajam triaukščiui namui (Sporto g. 2) (**Pav. 123**).

Aptartieji pavyzdžiai yra vieni charakteringiausių „miestietiško tipo“ projektų kurortuose. Tačiau tokių atvejų esama gerokai daugiau⁶⁵⁸. Pažymėtini ir keli Kazio Dubausko projektuoti

---

⁶⁵⁷ Pavyzdžiui gyvenamasis namas darbininkams ir tarnautojams Griunvaldo g. 8, Kazimiero Skėmos daugiabutis V. Putvinskio g. 60, o taip pat šioje gatvėje gyvenamieji namai nr. 32 ir 72, Vaidilutės g. 3, kartu su A. Fryku bei A. Lukošaičiu architektas dalyvavo projektuojant Kauno miesto savivaldybės pastatą (Laisvės al. 96).

⁶⁵⁸ *Jono Naujoko medinio gyv. namo A. Panemunėje projektas, 1935 m. (techn. Juozas Sabalys)*. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 569; *Zigmo Šarkaus medinio gyvenamo namo A. Panemunėje projektas, 1937 m. (techn. Stasys Misiūnas)*. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710; *Majoro Leknickio A. Panemunėje mūro gyvenamojo namo projektas, 1939 m. (techn. Juozas Miknevičius)*. LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218; *Teofilės Pundzevičienės gyvenamo namo projektas Panemunėj*,

namai A. Panemunėje. 1934 metais pagal statybos techniko parengtą planą (A. Smetonos alėjos ir Vičiūnų gatvės sankirtoje) iškilęs Rožės Gertienės gyvenamasis pastatas tapo tikru sostinės miestiečio dvareliu. Pastatas yra vienas iš atvejų, kai pavieniai modernūs elementai įaudžiami į aplinką, išlaikant vietos charakterį. Namų interjeras taip pat turi modernizmo estetikai tipišku bruožų – pasižymi aiškiu funkciniu suskirstymu į gyvenamąją (šaltojo sezono) ir poilsio (šiltojo laiko) erdves. Pastato pirmajame aukšte įrengta svetainė ir valgomasis, antrajame – du miegamieji bei darbo kambarys, o trečiajame aukšte – trys vasaros kambariai. Neretai į antrojo aukšto ar pastogės vasaros kambarius buvo planuojamas atskiras įėjimas iš lauko (siauri metaliniai laiptai). R. Gertienės namo į mansardą patenkama pro antrąjį aukštą, todėl tikėtina, jog šeimininkė šių kambarių nenuomojo, o pastatas buvo skirtas gyventi ištisius metus (**Pav. 124**).

Tais pačiais metais A. Panemunėje K. Dubauskas suprojektavo dar vieną gyvenamąjį namą ir Lietuvos Nepriklausomybės kovų savanoriui, divizijos generolui Zenonui Gerulaičiui ir jo žmonai Elenai. Pastatas mūrinis, dviejų aukštų, su mansarda, giliai atitrauktas nuo gatvės erdviame stačiakampio formos sklype. Aukštame cokoliniame tarpsnyje įrengtas pagrindinis įėjimas. Laiptų sienelė raižyta ryškiomis braukomis. Panašūs elementai būdingi ir antrojo tarpsnio balkonui bei pastogei. Dekoratyviais rustais pabrėžta ir vertikali briauna, esanti prie pagrindinių durų bei pratęsta per antrąjį tarpsnį iki pastato stogo. Pagrindinio fasado kairėje – atsikišęs lenktos formos rizalitas. Vidaus erdvių suskirstymas taip pat artimas miesto namui. Pusrūsyje ir abiejuose aukštuose suplanuotos patalpos: cokoliniame aukšte – du kambariai, virtuvė, skalbykla, obuolių ir daržovių sandėliai, malkinė bei katilinė; pirmame aukšte, virš pusrūsio katilinės, įrengta virtuvė, virš kambarių – valgomasis ir svečių erdvė bei erdvus darbo kabinetas; antras aukštas skirtas poilsiui, čia įrengti du miegamieji, dukters, vaikų, tetos kambariai bei, kaip ir pirmame aukšte, vonios kambarys (**Pav. 125**).

Atkreiptinas dėmesys, jog nors A. Panemunėje tarpukariu ir statyti gyvenamieji pastatai, kurių architektūrinė raiška kiek artimesnė V. Švipo aprašytam kaimo namui, juose galima įžvelgti pavienių „sumodernintų“ elementų, kaip plokštesnių stogų, (pristatomų) stiklinių verandų ir atvirų terasų, erdvių balkonų, traukų, kuriančių aliuziją į juostinius langus ir kitų⁶⁵⁹.

1939 m. (inž. Antanas Mikalauskas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 220, l. 37; Juozo Kulikausko A. Panemunėje gyv. med. namo brėžinys, 1934 m. (techn. J. Varneckis). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450, l. 12; Petro Šlekio mūro gyvenamo namo pastatymui A. Panemunėj planas, 1934 m. (techn. Mykolas Želvys). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 45, l. 44 ir kiti.

⁶⁵⁹ Bronės Šalčiuvienės med. gyv. namo Birutės g. A. Panemunėje vidaus įrengimo ir verandų perstatymo brėžinys, 1937 m. (inž. Rostislovas Baublys). LCVA, f. 218, ap. 2, b. 554; Ninos Jonavičienės esamam med. gyv. namui med. verandos pristatyti projektas A. Panemunėj, 1932 m. LCVA, f. 218, ap. 2, b. 555; A. Panemunėje Pavilonienui Gertrūdei statyti vieno aukšto medinį gyv. namą projektas, 1933 m. (techn. Žitkus - Žitkovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218; Vaitkevičiaus Stanislovo mediniam priestatui prie gyvenamo namo pristatyti A. Panemunėj projektas, 1939 m. (arch. A. Netyksa). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 220; J. Maculevičiaus ir A. Maculevičienės medinio gyvenamo

Pavyzdžiui, 1934 metais inžinieriaus Juozo Tyško projektuotame vieno aukšto su erdvia pastoge gyvenamajame name Ekaterinai Bajovienei – dviejuose pusapskritimiuose namo kampuose suprojektuotuose pseudorizalituose ritmiškai įkomponuotos langų eilės atveria erdves šviesai (**Pav. 126**); Antano Gruodžio projektuotame pulkininko daktaro L. Janulionio name – fasade iš A. Smetonos alėjos įkomponuota pusapskritė terasa, virš jos – balkonas, taip pat apskritas langas frontone, pirmajame aukšte vertikaliais elementais skaidytos durys. Nors pastato tūris artimas sodybiniam namams, tačiau dėl žaismingai įkomponuotų langų ir erdvios terasos kuriamas lengvumo pojūtis ypač juntamas vidaus erdvėse, į kurias patenka daugiau šviesos. L. Janulionio name patalpos planuojamos laisvai. Erdvės suskirstytos funkcinėmis zonomis į poilsio, darbo, valgomojo ir pagalbines. Namo teritorijoje be pastato suprojektuotas sandėlis, o likusi sklypo dalis – sutvarkyta „kurortiškai“, paliekant erdvės sodui⁶⁶⁰ (**Pav. 127**).

Taigi, kaip matyti iš A. Panemunės gyvenamosios architektūros atvejų, kurortas tarpukariu ne tik administracine, tačiau ir idėjine prasme buvo sostinės urbanistinėje įtakos zonoje, todėl jame tirščiausiai reiškėsi miestietiškos gyvenamosios formos. Ir nors modernybei būdinga „miesto-satelito“ idėja tiesiogiai čia nebuvo išplėtotą, tačiau kurorte labai aiškiai galima įžvelgti šio principo bruožus. Apie tokio pobūdžio planavimo koncepcijos refleksijas to meto teoriniame diskurse byloja ir latvių kilmės Lietuvos tarpukario architekto Karolio Reisono komentaras, išspausdintas 1937-aisiais apie sostinės projektavimą ateityje: „Kauno atstatymo būdai skirtingi nuo kitų didmiesčių, nes jis išmėtytas. Todėl ateity teks atstatyti lizdiniu principu, koncentruojant namus tam tikrose vietose. Ištiesai sujungti Kauną į nedalomą miestą neįmanoma. Labai išmėtytas. Tuos sugrupuotų namų lizdus teks jungti su didesnėmis susisiekimo arterijomis, magistralėmis.“⁶⁶¹

Kiek labiau nuo sostinės epicentro nutolusiuose Kačerginės, Kulautuvos ir Lampėdžių kurortuose privačių namų tūrinėje raiškoje daugeliu atvejų miestietiškos architektūros formos išreikštos saikingiau. Nepaisant to, gyvenamųjų namų statyboje naudojami pavieniai modernūs elementai, orientuoti į „sveiko būsto“ planavimą, kaip atviros ir uždaros (pusapskritės ir kvadratinio plano) verandos ar terasos, erdvūs balkonai (pavyzdžiui, Masio Jankūno⁶⁶², Marijos Latvienės⁶⁶³, Elenos Paulauskienės gyvenamieji namai Kačerginėje, Abraomo Šero namas Kulautuvoje⁶⁶⁴) (**Pav. 128**) taip pat apskriti langai (Kazio Dobužinskio namas Lampėdžiuose

---

namo A. Panemunėje projektas, 1934 m. (inž. Jonas Maculevičius). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450, l. 36; Medinio gyvenamojo namo Adolfo Vileikos A. Panemunėje planas, 1935 m. (inž. Juozas Tyško). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 569.

⁶⁶⁰ *Naujosios Panemunės sutvarkymo reikalas // Lietuvos aidas, 1931 m. gegužės 18 d., p. 4.*

⁶⁶¹ Rimvydas. *Ateities Kaunas // XX amžius, 1937 m. kovo 24 d., p. 3*

⁶⁶² *Masio Jankūno verandos pristatymo projektas Kačerginėje, 1933 m. (inž. Borisas Helcermanas). KAA, f. 17, ap. 1, b. 99, l. 33,*

⁶⁶³ *Marijos Latvienės medinio namo projektas Kačerginėje, 1934 m. (inž. Aleksandras Gordevičius). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 446, l. 10.*

⁶⁶⁴ *Abraomo Šero medinio namo pastatymo projektas Kulautuvoje, XX a. 4 deš. KAA, f. 17, ap. 1, b. 77, l. 17.*

(Pav. 129), ištisiniai jų apvadai vizualiai imituoja modernizmui būdingus juostinius langus (Stasio Ūso gyvenamasis namas Kačerginėje⁶⁶⁵, Jono Sutkaus⁶⁶⁶, Eliašo Lipšico namai Kulautuvoje, Zofijos Bžozovskienės namas Lampėdžiuose⁶⁶⁷) (Pav. 130). Atkreiptinas dėmesys, jog sodybiniai namai projektuojami rečiau, o iš visų kaimo sklype statomų ūkio pastatų tokiais atvejais teritorijoje lieka tik tvarto namas (Pav. 131).

Miesto kultūros ir modernių statybos tradicijų skverbimąsi į atokesnes pakaunės kurortinės vietoves liudija ir 1939 metais rengiamame „Miestų statybos įstatyme“ numatytos teritorijų plėtros galimybės: „naujai steigti ar plėsti esamus miestus ir miestelius bus galima fabrikų rajonuose, gerų kurortinių sąlygų vietose, prie didelių susisiekimo stočių ir kitus, kur gyventi tinkamos vietos.“⁶⁶⁸ Panašiu metu, XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje, šiuose kurortuose atsiranda ir kur kas imponantiškesnių gyvenamųjų namų, kuriuose susijungia sostinės moderniosios minties įtaka su vietinės kurortinės architektūros raiška⁶⁶⁹. Vienas iš geriausiai minėtų formų junginių iliustruojančių pavyzdžių – A. Vaitkevičiaus gyvenamasis namas Kulautuvoje, pastatytas pagal 1935 metais parengtą inžinieriaus Aleksandro Gordevičius projektą. Čia išpūdingiausia namo planinė struktūra, reprezentatyvus kampo akcentavimas apskrito tūrio rizalitais artimas miestų visuomeniniams pastatams, kuriuose panašiomis formomis išryškinama viena statinio dalis. Pagrindinis medinio pastato tūris – vieno aukšto, simetriško „L“ formos plano, tačiau vidaus erdvės abiejuose flanguose projektuojamos netaisyklingai. Fasada be išskirtinių puošybos elementų, kaip būdinga to meto utilitariai estetikai, skaidomi horizontaliomis traukomis. Antrasis aukštas kiek atitrauktas, jame virš pagrindinio įėjimo įkomponuotas pusapskritis balkonas. Interjere įrengtas plano branduoliu tapęs erdvus holas, kurį dengia kupolas, taip pat pirmajame aukšte centrinį įėjimą juosiančios dvi ovalios atviros terasos. Iš pastato brėžinio matyti, jog sklypo viduryje stovėjęs A. Vaitkevičiaus namas turėjo būti apsuptas didelio parko, o teritorijos kampe pastatytas garažo namas (su sargo butu ir skalbykla) liudija, kad čia gyveno itin pasiturintis miestietis (Pav. 132).

Viena iš esminių modernybės apraiškų tarpukario kurortų gyvenamuosiuose namuose, kaip tai matyti ir iš pateiktų pavyzdžių, – taisyklingas schemas pakeitęs laisvas planavimas. XX amžiaus trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje Lietuvoje pradėta taikyti nuostata „forma seka funkciją“, kuria vadovaujantis bandyta pagerinti žmogaus gyvenimo sąlygas: suteikti jam

⁶⁶⁵ Stasio Ūso med. gyv. namui ir ūkio trobesiui pastatyti Kačerginės kurorte projektas, 1940 m. (techn. A. Šusteris). KAA, f. 17, ap. 1, b. 99, 135.

⁶⁶⁶ Projektas pastatymui gen. Jono Sutkaus med. namo Kulautuvos vasarvietėje, 1932 m. (techn. Edmontas Karanauskas). KAA, f. 17, ap. 1, b. 76, l. 266.

⁶⁶⁷ Zofijos Bžozovskienės gyvenamojo namo Lampėdžiuose projektas, 1939 m. (inž. Vytautas Soinskis). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218, l. 91.

⁶⁶⁸ Kaip numatoma tvarkyti miestų, miestelių ir kurortų statybą // Lietuvos aidas, 1939 m. gegužės 13 d., p. 2.

⁶⁶⁹ Julijos Vapševičaitės namo Kulautuvoj projektas, 1938 m. (arch. A. Netyksa). KAA, f. 17, ap. 1, b. 77, l. 69 ir kiti.

švarias, šviesias ir patogias erdves gyventi ir dirbti. Šie siekiai įgyvendinti ne tik architektūrinėje išraiškoje, bet ir planinėje struktūroje, per aiškias geometrines formas, baltai nutinkuotus tūrius ir didelius langus, o skirtingos funkcijos buvo išskaidytos į atskiras, geriausiai joms atlikti tinkamas erdves.

Vienas iš atvejų – gyvenamosios ir prekybinės paskirties jungimas, kuris Lietuvos kurortų pastatuose tampa akivaizdžiu provincijos modernėjimo požymiu. Ankstyvuosius miestelių ir bažnytkaimių urbanistinius bruožus nulemdavo gamtinės sąlygos, funkcijų įvairovė, gyventojų socialinė ir tautinė sudėtis. Šalies periferijų gyvenvietėse augant prekybai kūrėsi įvairių tautybių prekybininkai, kurie čia statėsi gyvenamuosius, prekybinius ir sakralinius pastatus. Taigi, miestelių planinė erdvinė sandara buvo pildoma naujais elementais, pavyzdžiui, aikštėmis, kuriose įsikurdavo krautuvėlės ir karčemos. XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje čia gyvenamuosiuose namuose veikė net po kelias smulkių prekių parduotuves. Jos telkėsi centrinėse miestelių dalyse, o nuo žemdirbių namų skyrėsi tik reklaminiiais užrašais, nes plano konfigūracijos, išorės formos, vidaus erdvių suskirstymas dažnai atitiko kaimo namų statybos tradicijas⁶⁷⁰. Pažymėtina, jog tokių atvejų pakaunės kurortuose tarpukariu buvo nedaug. To priežastimi vertėtų laikyti santykinai nedidelį atstumą nuo miesto, poilsiautojų srautą bei proporcingą juos aptarnaujančių maitinimo ir laisvalaikio įstaigų, taip pat ir laikinųjų statinių (kioskų), skaičių. Todėl gyvenamuose pastatuose, kaip pavyzdžiui, Jadvygos Motvilaitės ir Bolio Šmidto atveju Lampėdžiuose, parduotuvei skirtas vienas (šoninis, prie gatvės) kambarys su atskiru įėjimu, o fasadas šios paskirties išskirtinai nereprezentavo (**Pav. 133**).

Tikėtina, jog ne tik ekonomiško aspekto, bet didžiaja dalimi ir prekybinė paskirtis lėmė daugelio *de jure* etapu statytų gyvenamųjų namų vizualinės raiškos ypatumus pajūrio kurortiniame centre – Palangoje. Daugiausiai dviejų aukštų mediniai ir mūriniai pastatai su pirmajame aukšte įrengtomis krautuvėmis, dviračių taisyklomis ar stalių dirbtuvėmis, kitoje pirmojo aukšto dalyje ir antrajame aukšte – gyvenamosiomis patalpomis, buvo statomi perimetru šalia pagrindinių (aktyviausių) kurorto arterijų, pavyzdžiui, J. Basanavičiaus (Kazio Bagdono namas⁶⁷¹) ar Vytauto gatvių (Beno Gutmano, Prano ir Kostės Brazdeikių⁶⁷², Preido Friedmano⁶⁷³, Tauerio ir Šmiro, A. Tamašausko⁶⁷⁴ ir kiti namai) (**Pav. 134, 135**). Čia vertėtų įterpti, jog ankstesniu tarpukario dešimtmečiu statyti gyvenamieji namai su prekybine funkcija

⁶⁷⁰ Lietuvos architektūros istorija. T. IV / sud. Dalė Puodžiukienė. Vilnius: Savastis, 2014, p. 181-183.

⁶⁷¹ Kazio Bagdono mūrinio gyvenamojo namo projektas Palangoje, Basanavičiaus g-vėje, 1940 m. (inž. Vytautas Rimgaila). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 219.

⁶⁷² Gyv. namo projektas Pranui ir Kosteį Brazdeikiams Palangoje, Vytauto prosp., 1939 m. (inž. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.

⁶⁷³ Friedmano Preido gyv. namo projektas Palangoje, Vytauto prosp., 1939 m. (inž. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.

⁶⁷⁴ A. Tamašausko med. gyv. namo Palangos m. Vytauto g-vėj projektas, 1935 m. (inž. St. Fedoravičius). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 571.

pasižymėjo periferinių kurorto kvartalų pastatams būdingais bruožais. Kitaip tariant, architektūrinės raiškos ir plano sprendimais jie buvo panašūs į sodybinio tipo pastatus, kaip pavyzdžiui, stačiakampio plano medinis gyvenamasis namas su mezoninu, turintis asimetrišką fasado sprendimą J. Basanavičiaus gatvėje nr. 4. Trečiojo dešimtmečio pradžioje statytas namas dėl savo vietos buvo naudojamas ir pramogoms, savininkas tarpukariu čia buvo įkūręs aludę⁶⁷⁵.

XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pabaigos aprašomiems gyvenamiesiems (daugiafunkciams) pastatams būdinga kukli, funkcionalistinė architektūrinė estetika. Namai ištęsto stačiakampio plano, neretai su galiniame fasade įrengtais vieno aukšto priestatais (sandėliais ar dirbtuvėmis). Centrinė fasadų dalis simetriškos kompozicijos, horizontaliomis traukomis imituojami juostiniai, kartais ir kampiniai langai, dažniausiai pasitaikantys puošybos elementai – vertikalios detalės stiklinėse durų plokštumose, braukos fasadų kampuose. Prekybinę funkciją eksterjere žymi pirmame aukšte įrengti vitrininiai langai. Nors vidaus erdvės šiuose namuose dėstomos netaisyklingai, vis dėlto laisvas planavimas nėra aiškiai išreikštas. Kituose (panašios architektūrinės raiškos) šios kurorto dalies vienai ar kelioms šeimoms gyventi pritaikytuose pastatuose (daugiabučiuose) daug kur ir veidrodiniu principu taikoma koridorinė sistema, kaip Benedikto Natkevičiaus, Bronislavos Žilienės, Simono Klompuso ir Šlomo Maušo Leviašo⁶⁷⁶, Antano Vainoriaus⁶⁷⁷ ir kituose namuose (**Pav. 136, 137**). Taigi, nors tokio tipo pastatai ir neišsiskiria originaliu kompoziciniu karkasu, tačiau kelių funkcijų derinimas bei (daugeliu atvejų) monumentalus tūris, kuriame naudojami modernizmui būdingi elementai, leidžia daryti prielaidą apie miesto kultūros įtaką šio kurorto gyvenamai architektūrai.

Jei pakaunės kurortuose, o daugiausiai – A. Panemunėje, miestietiška statybų tradicija plito „miesto-satelito“ principu, tai Palangoje šį reiškinių galima būtų pavadinti „perkeltuoju modernizmu“. Šis terminas reiškia, kad sostinės inteligentai, atvykdavę ilsėtis į pajūrio kurortą ir čia įsigiję nekilnojamo turto (statę naujas ar perstatę istorines vilas, vasarnamius), bei visuomeninės organizacijos (steigusios reprezentatyvaus modernizmo sanatorijas) tam tikra prasme darė įtaką ir mentaliniam grynesnių modernių formų „perkėlimui“ ar tęstinumui. Taigi, su didžiausiais poilsiautojų srautais, atkeliavusiais į Palangą XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje, įvairiose kurorto dalyse pradėtas įgyvendinti ir vienas kitas modernesnės architektūrinės raiškos gyvenamojo namo projektas. Pažymėtina, jog daugelį šiuose pastatuose esančių tiek formos, tiek plano elementų savo knygelėje yra aprašęs ir brėžinius pateikęs

---

⁶⁷⁵ Ediklienė, E. *Palangos kraštotyrimai. Basanavičiaus gatvė*. Rankraštis. Palangos viešoji biblioteka, Kraštotyros skyrius, 8 deš., p. 10.

⁶⁷⁶ *Simono Klompuso ir Šlomo Maušo Leviašo gyvenamojo namo projektas Palangoje, Vytauto prospektas, 1939 m.* (inž. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.

⁶⁷⁷ *Dviejų gyvenamojo namų projektas Antanui Vainoriui Palangoje prie Pancerio gatvės, 1938 m.* (inž. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 220.

V. Švipas, kaip „dažniausiai pasitaikančių miesto gyvenamųjų namų rūšis“.⁶⁷⁸ Nors tokių pastatų buvo ne vienas (pavyzdžiui, Naglio gatvėje), tačiau bene geriausiai atspindintis miestietišką aplinką – Stefanijos Girčienės gyvenamasis namas Valančiaus gatvėje nr. 11.

Dviejų aukštų mūrinio pastato projektą 1935 metais parengė Belgijoje išsilavinimą įgijęs diplomuotas inžinierius St. Fedoravičius. Namas galiniu fasadu turėjo glaustis prie senojo S. Girčienės gyvenamojo pastato. Sklype taip pat stovėjo dar vienas gyvenamasis namas, todėl sodui skirtas plotas susiformavo gan nedidelis. Įdomu, jog Statybos ir sauskelių inspekcija projektą patvirtino tik po ilgesnių svarstymų, nes fasadas buvo per daug komplikotas. Inžinierius aiškinamajame rašte nurodė: „gal būti statybos komisija buvo suklaidinta nevisai aiškiu braižiniu, nes man atrodo, kad toks fasadas yra visai eilinis ir nieko ypatingo neturi. Aš jį šiek tiek pajvainau vien todėl, kad Palangoje Valančiaus g-vėje visi nameliai šabloniniai panašūs viens į kitą – o tas mano projektas, kadangi yra mūrinis galėtų būti ir šiek tiek kitoniškas. Tokių namų Kaune, Šiauliuose ar Klaipėdoje yra labai daug ir jo statyba nesudaro jokių sunkumų, o tik žemina ponios Girčienės akyse jo paties autoritetą.“⁶⁷⁹

Tiek pastarasis St. Fedoravičiaus komentaras, tiek ir pastato architektūrinė raiška byloja, jog projektas yra vienas iš nedaugelio Palangoje tarpukariu statytų modernaus miestietiško gyvenamojo namo pavyzdžių. Objektas išsiskiria savita, tarpukario modernizmui būdinga funkcijos ir estetikos derme, kuri pasireiškia tarpukario dvasią atspindinčiuose architektūriniuose elementuose (plokščias stogas, apskritas langas, kiemo fasadas, skaidytas vertikaliomis monumentaliomis betoninėmis juostomis, kurių tarpuose įkomponuoti siauri ilgi langai ir t.t.) bei laisvame planavime (**Pav. 138**).

XX amžiaus trečiojo dešimtmečio antrojoje pusėje vokiškos bauhauso mokyklos idėjos nevienodu intensyvumu plito ir visame pajūrio kurortiniame areale. Tačiau ženklesnių atvejų galima pastebėti tik Klaipėdoje. Ne kurortinėje Klaipėdos zonoje dirbo Drezdeno aukštosios technikos mokyklos auklėtinis inžinierius Herbertas Reismanas, taip pat A. Nixdorfas ir P. Giesingas. Epizodiškai šiame regione (daugiausiai visuomeninius ir pramoninius pastatus) projektavo ir Lietuvos architektai – V. Landsbergis-Žemkalis, J. Steikūnas, M. Songaila, K. Duž-Dušauskas, K. Reisonas ir kiti. Gyvenamuosiuose kvartaluose statyti dviejų–keturių aukštų gyvenamieji namai, išdėstyti prie gatvių raudonųjų linijų, erdvius kvartalų kiemus paliekant gyventojų poreikiams. Nuo sostinės modernizmo pastatų savo tektonikos ypatybėmis šie namai skyrėsi tik dažniau panaudojamomis klinkerinėmis plytomis, paryškinusiomis fasadų plokštumas ir kuriančiomis žaismingą faktūrą įvairovę. Naujas idėjas tradicinėje formoje

⁶⁷⁸ Švipas, Vladas. *Miesto gyvenamieji namai. Jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas*. Kaunas: Varpas, 1933, p. 120.

⁶⁷⁹ *Architekto St. Fedoravičiaus laiškas statybų inspektoriumi. Statybų ir sauskelių inspekcija, 1935 m.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 571, l. 65.

regiono architektai tik labai epizodiškai pritaikė mažesniuose pajūrio miesteliuose, pavyzdžiui, 1932 metais Tomo Mano namelyje Nidoje (inž. H. Reismanas)⁶⁸⁰ (**Pav. 139**). Pridurtina, jog didžiąją dalį Kuršių nerijoje gyvenamųjų pastatų sudarė sodybinio tipo žvejų namai (**Pav. 140**), o apskrities kurortuose (Giruliuose, Melnragėje ir kitur) dėmesys telktas į vilų ir vasarnamių statybas, todėl plačiau disertacijoje pajūrio regiono gyvenamieji namai nebus aptariami.

Kitų didesnių (Alytaus, Zarasų) ir mažesnių (pavyzdžiui, Anykščių⁶⁸¹, Bubių⁶⁸², Berčiūnų⁶⁸³ ir kitų) Lietuvos tarpukario kurortų gyvenamuosiuose pastatuose juntami pakaunės regionui (ir Palangai) artimų modernių formų bruožai. Jų pritaikymas projektuojant miestų gyvenamąją architektūrą byloja apie tarpukariu susiformavusias glaudžias kurortų tinklo sąveikas. Taigi visuomenės laisvalaikio įpročių (kaip socialinio ir kultūrinio proceso) judėjimas nuo XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pradžios apėmė platų geografinį diapazoną ir įsitvirtino ne tik visuomeninėje, bet ir privataus gyvenimo aplinkoje.

Kaip žinia, Zarasų ir Alytaus kurortinė zona su poilsio veiklomis ir joms skirta infrastruktūra (vilomis, kurhauzais, restoranais, pliažais, takais ir suoleliais) buvo vystoma gana uždaroje urbanistinėje teritorijoje (Alytaus – pietinėje miesto pusėje esančiame pušyne prie Nemuno⁶⁸⁴, Zarasų – Sėlių šilvelyje prie Baltos ežero ir pušyne tarp Zarasaičio ežero ir Avilės upės⁶⁸⁵). Teoriškai, šiuose miestuose, panašiai kaip ir Birštone, gyvenamuosiuose kvartaluose kurortiškumo veiklos buvo neryškios. Kitaip tariant, XX amžiaus trečiajame–ketvirtajame dešimtmetyje, vis intensyviau vykdant Lietuvos miestų bei miestelių atstatymo ir modernizavimo procesus (plečiant gatvių tinklus⁶⁸⁶, steigiant pramonės ir prekybos objektus⁶⁸⁷, griauinant menkaverčius pastatus ir statant naujus gyvenamuosius namus⁶⁸⁸), palaiapsniui įsitvirtino miesto kultūros ženklai, o kurortiškumas tapo tik viena iš jos dalių. Nors iš turimos

---

⁶⁸⁰ Demereckas, Kęstutis; Bachitovas, Jurijus. *Klaipėdos bauhausas. Modernizmo architektūra*. Klaipėda: Libra Memelnesis, 2011, p. 9-10, 62-81.

⁶⁸¹ *Kosto Klemčickio 2-jų aukštų gyv. namo projektas Anykščių kurorte, 1932 m. (techn. Juozas Miknevičius)*. LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.

⁶⁸² *Pil. M. Sakalausko Bubių vasarvietėj medinio gyv. namo braižinys, XX a. 4 deš.* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 220.

⁶⁸³ *Giedravičiaus Prano Berčiūnų kurorte med. namo projektas, 1940 m. (techn. Pranas Giedravičius)*. LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 219.

⁶⁸⁴ *Alytaus kurorto direkcijos leidinys*. Alytus: Spindulio giliaspudė, 1939, p. 7.

⁶⁸⁵ *Zarasų kraštas. Lietuvos turizmo sąjungos Zarasų skyriaus leidinys*. Zarasai: E. Rozeno spaustuvė, 1936, p. 105-106, 183.

⁶⁸⁶ „Trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje Alytus sparčiai keitėsi, augo. Apie 1924 metus jis pradėtas platinti geležinkelio kryptimi. Tada susiformavo naujamiestis: Birutės, Vytauto, Aušros, Margio, Šarūno ir Gardino gatvės. Metams bėgant miestas išsiplėtė ir už geležinkelio: čia nutiestos naujos Daugų, Liškiavos, Varėnos, Perlojos, Seinų, Lazdijų ir Alovės gatvės.” Iš: *Žvilgsnis į Alytaus praeitį* / sud. Giedrius Bernatavičius. Alytus: UAB Alytaus spaustuvė, 2003, p. 85-101.

⁶⁸⁷ 1935 metais Zarasuose miesto valdybos iniciatyva buvo pastatyta miesto halė, todėl turgaus aikštėje nutarta nugriauti visus laikinus pastatus, skirtus prekybai. Halėje įrengta aštuoniolika krautuvių, už vienos iš jų išlaikymą nuomininkai turėjo sumokėti nuo dvidešimt aštuonių iki penkiasdešimt litų per mėnesį. Iš: *Zarasų miesto halės ir krautuvių projektas, 1935 m.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 319, l. 12.

⁶⁸⁸ Andriušis, Pulgis. *Zarasai iškilmingai pradėjo vasarą. Kelionės po Lietuvą*. Vilnius: Bonus animus, 2013, p. 104-105.

archyvinės medžiagos sunku nustatyti, ar(kiek) šių miestų gyvenamieji namai buvo susiję su rekreacinėmis veiklomis, vis dėlto matyti, jog daugelio iš jų vizualinė raiška artimesnė miestų pastatams. Šią tendenciją būtų galima pailiustruoti Alytaus pavyzdžiu.

Kaip ir A. Panemunėje, Kulautuvoje, Kačerginėje ar Lampėdžiuose, Alytuje daugiausiai projektavo regiono architektai. Tai buvo viena iš priežasčių, kodėl šio miesto gyvenamojoje architektūroje galima rasti nemažai panašumų tiek vizualinėje, tiek ir planinėje (funkcijų) raiškoje su Birštono ar pakaunės kurortų pastatais. Miestietiško tipo gyvenamojo namo ypatybėmis pasižymi Vytauto Trečioko⁶⁸⁹, Stasio Taškūno ir kitų inžinierių projektai. Fasadais braižomi moderniai. Juose projektuojami kampiniai ir juostiniai langai, neretai akcentuojama ir centrinė gatvės fasado kompozicija. Ekonomiškumo aspektas lėmė, jog namai daugiausiai statyti iš medžio, nepretenzingų, neretai labai panašių formų (**Pav. 141, 142, 143, 144**).

Miesto kultūros plėtrą Alytuje atspindėjo ir hierarchizuota gyvenamosios architektūros statyba skirtingose jo dalyse (naujamiestyje daugiausia namus statėsi valdininkai, senamiestyje – prekybininkai, o priemiesčiuose – darbininkai⁶⁹⁰). Tinkamas pavyzdys – naujamiesčio centre pagal statybos techniko Jeronimo Juškėno projektą 1939 metais pastatytas gyvenamasis namas gydytojui Jonui Kiliui. Šarūno ir Birutės gatvių kampe suprojektuotas namas pasižymėjo sostinės administracinės paskirties pastatams (pavyzdžiui, Lietuvos banko rūmams) būdingu kampiniu fasado akcentavimu. Nors namo eksterjere nėra naudojami reprezentaciniai architektūros elementai (J. Juškėnas apsiribojo saikingu horizontalių polangių juostų komponavimu), stambus tūris ir netaisyklingos „L“ formos planinė struktūra pastatui suteikė urbanistinės reikšmės (**Pav. 145**).

Apibendrinant svarbu pažymėti, jog tokiuose kurortinių statusą turinčiuose miestuose kaip Alytus ar Zarasai, kurortiškumas tik retais atvejais peržengė „institucines“ organizacijų, užtikrinančių kurortines funkcijas, erdves. Privati gyvenamoji aplinka čia vystėsi panašia kryptimi, kaip ir kituose Lietuvos miestuose – laipsniškos modernizacijos keliu. Ši tendencija ypač akivaizdi mažesnių rekreacinių vietovių gyvenamojoje architektūroje, kurioje sunku atrasti matomesnių erdvių ženklų, bylojančių apie funkcinį ar estetinį prisitaikymą prie kurortinės aplinkos. XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje čia nebelieka ir specifinių, regionui būdingų architektūros bruožų. Idėjine prasme vis didesnę vaidmenį vaidino standartizacija, dominavo

⁶⁸⁹ A. Skrinskio, M. ir A. Matulevičių medinio namo Alytuje projektas, 1938 m. (inž. Vytautas Trečiokas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 61; E. Dervinskienės medinio namo Alytuje projektas, 1938 m. (inž. Vytautas Trečiokas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 14; Elenos Abramavičienės medinio namo Alytuje projektas, 1938 m. (inž. Vytautas Trečiokas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 50; I. Milinavičiaus medinio namo Alytuje projektas, 1938 m. (inž. Vytautas Trečiokas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 11; Jono Drumsto medinio namo Alytuje projektas, 1938 m. (inž. Vytautas Trečiokas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 19; S. Čepukaičio medinio namo Alytuje projektas, 1938 m. (inž. Vytautas Trečiokas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 52; V. Barzdžiaus priestatų prie medinio namo Alytuje projektas, 1938 m. (inž. Vytautas Trečiokas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 8; Zenono Malinausko medinio namo Alytuje projektas, 1938 m. (inž. Vytautas Trečiokas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.

⁶⁹⁰ Žvilgsnis į Alytaus praeitį / sud. Giedrius Bernatavičius. Alytus: UAB Alytaus spaustuvė, 2003, p. 92.

formų supaprastinimas bei kitos su modernizmu skleidžiamos naujovės. Nors pastarosios daugiausiai reiškėsi geografiškai (pakaunės regionas) bei „mentaliai“ (Palanga) arčiau pokyčių židinio – sostinės, esančiuose kurortuose, akivaizdu, kad šie procesai lėmė ir mažesniųjų miestelių vienodėjimo tendencijas.

Taigi gyvenamųjų būstų modernizacija tarpukario kurortuose visų pirma siejama su higienos ir ekonomiško aspektais, kurie įvairių funkcijų architektūroje įgavo ir naujų refleksijų estetikoje, tūrinėje bei planinėje raiškoje, o gyvenamuosiuose pastatuose – neretai įmantresnių, „atkartojančių“ sostinės reprezentatyvių objektų formas. Jei žvelgsime į kasdieninę erdvę kaip į vizualinės kultūros atspindį su joje susiformavusiomis stilistinėmis nuostatomis, kurortų gyvenamosios architektūros pavyzdžiai patvirtina, jog į praktinį diskursą orientuota teorinė V. Švipo studija buvo reikšmingas svarbiausius tarpukario būsto kokybės kriterijus iliustravęs šaltinis. Jame įkūnyta ir bendroji to meto buities modernizavimo retorika, teigianti, jog asmeninė iš nekvestionuotinai privačios erdvės, valdomos papročių ir nusistovėjusių tradicijų, tampa socialinio intereso sfera. Kurortų gyvenamuosiuose pastatuose pritaikytos išskaidytos erdvės planavimo tendencijos (atskiriant gyvenamąją ir prekybinę-nuomojamą) atspindi siekį suformuoti naują gyvensenos modelį – savarankišką individą, turintį asmeninę erdvę, kuri yra aiškiai atribota nuo šeimos gyvenimo zonos, taip pat (kas buvo ypač aktualu kurortams) skatinti papildomą pajamų šaltinį⁶⁹¹.

---

⁶⁹¹ Lakačauskaitė-Kaminskienė, Regina. *Buities modernizacija Lietuvoje XX a.: modernizacijos skatinimo kampanijos viešojoje erdvėje* // Menotyra, nr. 4, 2011, p. 293-294.

IŠVADOS

1. Atsižvelgiant į disertacijoje tyrinėtus Lietuvos kurortinių vietovių raidos procesus tarpukariu, galima teigti, kad kurortinė architektūra atspindėjo šiam laikotarpiui būdingus modernybės lūkesčius ir kaip fenomenas suklestėjo XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje. Su šiuo reiškiniu susijusių kultūringų laisvalaikio formų sanauja ir gebėjimas moderniosios architektūros kalbą pritaikyti prie specifinės kurortinės funkcijos koncentravosi Palangoje, Birštone ir aplink sostinę (pakaunės rekreaciniame areale). Tuo tarpu mažesniuose miesteliuose, įgijusiuose kurortinį statusą, modernaus laisvalaikio apraiškų galima išvystyti kur kas mažiau. Nors ir netolygiai pasklidęs, naujai atgimusios poilsio tradicijos, neatsiejamos nuo modernios gyvensenos, modelis praturtino to meto žmogaus suformuotą erdvinę aplinkos įvairovę, gerino bendrą kultūrinę atmosferą šalyje, kėlė visuomenės brandos ir savivokos lygį.
2. Archyvinė medžiaga ir publikuoti šaltiniai parodė, kad Lietuvos tarpukario kurortų architektūra, kaip funkciškai įprasminamas fenomenas, yra glaudžiai susijusi su XIX–XX amžių sandūroje užgimstančios modernėjančios visuomenės raidos procesais. Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, kurortinė aplinka taip pat buvo vystoma sprendžiant aktualiausias su socialine gerove susijusias problemas. Susirūpinama Pirmojo pasaulinio karo dalyvių gydymu bei reabilitacija, tuberkuliozės infekcijos pažabojimu ir bendrosios ligų prevencijos sistemos sukūrimu. Šie veiksniai darė įtaką ir teisinės bei administracinės kurortų sistemos *de facto* susiformavimui.
3. Remiantis istorinių šaltinių tyrimu paaiškėjo, jog pirmąjį tarpukario dešimtmetį nacionaliniu lygiu nutarta ligonių srautus nukreipti į mineralinius kurortus, kuriems vadovauti paskirti medicininį išsilavinimą turėję administratoriai. Svarbiausiais medicininiais kurortais tapo Birštonas ir Likėnai, kurie pasirinkti ne tik dėl to, jog buvo tinkamiausi gydyti minėtiems susirgimams, tačiau ir dėl juose iki 1918 metų išlikusios (nors ir stipriai apgriautos) prieškarinio infrastruktūros. Tuo tarpu pramoginė-poilsinė kurorto funkcija koncentruojasi Palangoje. Nors sveikatinimo klausimai pirmajame tarpukario etape, atkuriant kurortines šios miestelio funkcijas, nebuvo aplenkti, pramoginę veiklos kryptį čia nutarta vystyti kaip pagrindinę, atsižvelgiant į kurorto aristokratišką laisvalaikio tradiciją.
4. Išanalizavus XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje vykdytą kurortų teritorijų vystymo eigą, prieita prie išvados, kad šiam procesui reikšmingiausias buvo 1932 metais priimtas Lietuvos kurortų įstatymas, kuriuo išplėsta ir teisiškai įtvirtinta kurorto sąvoka. Taip pat

galima teigti, kad dokumentas žymi simbolinę intensyvios kurortų modernizacijos laikotarpio pradžią. Stiprėjantis valstybės dėmesys higienos klausimams (Švaros įstatymas, higienos idėjų sklaida spaudoje) lėmė, kad sveikatingumo ir poilsio įstaigos tapo neatsiejama kasdienės socialinės infrastruktūros dalimi. Birštone sveikatinimo veiklas papildė pramoginės, o Palanga tapo atviresnė sveikatos organizacijoms. Reiškinių institucionalizavimas ne tik pakoregavo didžiųjų šalies kurortų veiklos kryptis, bet ir paskatino mažesnius miestelius siekti šio statuso, todėl pradėjo formuotis „kurortų tinklas“. *De jure* įsteigti kurortai visuose šalies regionuose (Varėna, Alytus, Zarasai, Berčiūnai, Anykščiai, A. Panemunė, Kačerginė, Kulautuva, Lampėdžiai, Kuršių nerijos miesteliai ir kt.). Nors didesniems miestovaizdžio modernizavimo darbams (kaip Birštone ir Likėnuose – atskiriant gyvenamąją teritoriją nuo poilsinės-gydomosios, ar Palangoje – „tirščiau“ urbanizuojant istorinę kurorto dalį) mažesni kurortai neturėjo pakankamai resursų, tačiau įteisinta rinkliava suteikė galimybę aprūpinti būtiniausiomis poilsiui sąlygomis, o valstybiniu mastu pakoreguotos kelių trasos – padidinti poilsiautojų skaičių. Dėl šios priežasties kurortuose didėjo miestietiškumo ženklų.

5. Nuo XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio kurortinis gyvenimas formavosi moderniosios, miestietiškos gyvenamosios fone ir buvo siejamas su integraliomis poilsio ir pramogų kategorijomis. Kino teatrai, kioskai, paviljonai, restoranai, cukrainės, kėglinės, ateljė ir kiti panašūs pastatai įsiliejo į bendrą urbanistinę struktūrą, sujungė atskiras kurortų funkcines zonas. Nepaisant to, atlikto tyrimo dėka, galima išskirti atskiras teritorijas, kuriose ryškiausiai atsiskleidžia funkciniai ir estetiniai laisvalaikio kaip reiškinių bruožai – kurhauzai, plažų infrastruktūra ir vilos vasarotojų srautą telkė į bendrą poilsiaavimo ritualą. Nors Lietuvos architektūrinėje raiškoje palaipsniui įsitvirtino nuosaikesnė estetika, Palangoje šiuose pastatuose ir statiniuose dominavo praeities architektūrinės formos. Birštone, kaip ir pakaunės kurortų areale, buvo jaučiama sostinės modernios minties ir tautinių motyvų jungtis. Mažesniuose kurortuose ne tiek modernizmo idėjų sklaida, kiek ekonomiškumo aspektas lėmė kuklesnę laisvalaikio ir prekybinės funkcijos objektų raišką.
6. Atlikus sanatorijų ir gydyklų architektūros Lietuvos tarpukario kurortuose tyrimą, disertacijoje paaiškėjo, jog gydomosios-reabilitacinės paskirties pastatų statybomis rūpinusios organizacijos (Raudonasis Kryžius, Valstybinės ligonių kasos, Lietuvos Karo Invalidų sąjunga) ir privačios iniciatyvos siekė įtvirtinti savo poziciją šalyje vyravusiame ideologiniame diskurse – stiprinti tautinį pasididžiavimą, puoselėti sveikos, laisvos ir modernios visuomenės naratyvą. Tai pasireiškė ne tik masinėmis sveikatos stiprinimo reikmėms skirtų pastatų ir kompleksų statybomis, bet ir neretais atvejais atsispindėjo jų

reprezentatyviose geometrizuotose architektūrinėse formose. Tokiu būdu kurortuose įsivyravo naujas architektūrinis suvokimas, praturtinęs fizinės aplinkos įvairovę unikaliomis vietinėmis modernių formų interpretacijomis. Jų vizualinė raiška (konstrukciniame karkase šviesai atveriamos vidaus erdvės), planavimo ypatumai (centriniai holai, viešosios erdvės ir pan.), vidaus įrengimai atspindėjo universalias modernėjimo tendencijas, Europos moderniosios architektūros bruožus, pagrįstus tikėjimu saulės gydomąja galia.

7. Buities modernizavimas Lietuvos tarpukario kurortuose buvo vykdomas tuo pačiu metu kaip ir visoje šalyje. XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje, stiprėjant socialiniams ryšiams, gyventojų judumui (didėjant naujakurių skaičiui poilsio vietose), kurortuose apskričių projektuotojų naujai statomų gyvenamųjų namų architektūros planavimas ir funkcinis zonavimas mažai kuo skyrėsi nuo pastatų kituose miestuose. Idėjinė prasme vis didesnę vaidmenį vaidino standartizacija, todėl nebelieka ir specifinių, regionui būdingų architektūros bruožų. Iš tyrime aptartų pavyzdžių matyti, jog visuose Lietuvos kurortuose dominavo formų supaprastinimas bei kitos su modernizmu skleidžiamos naujovės. Galima daryti išvadą, jog architektūrinės aplinkos siekiamybės tarpukario kurortų gyvenamuosiuose pastatuose siejamos su modernizmu ir miestietiško gyvenimo privalumais, o inspiracijos kyla iš bendrosios miestietiško namo koncepcijos. Švaros, saulės šviesos, higienos ir gryno oro faktoriai tapo šio proceso (buities modernizavimo) leitmotyvu ir buvo taikomi atskirose namų dalyse: verandose, terasose, vitrinose, ir pan. Kurortiškumo fenomeną atliepė fragmentiškai naudoti dekoratyvūs elementai (su tautiniais, *art deco* motyvais), tik retais atvejais išlaikoma artima istoristiniam charakteriui pastatų tektonika.

BIBLIOGRAFIJOS SĄRAŠAS

ŠALTINIAI

Nepublikuoti šaltiniai:

1. „Pienocentro“ užkandinės Palangoje įrengti projektas, 1937 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710.
2. A. Panemunėje Pavilionienei Gertrūdei statyti vieno aukšto medinį gyv. namą projektas, 1933 m. (techn. Žitkus - Žitkovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.
3. A. Skrinskio, M. ir A. Matulevičių medinio namo Alytuje projektas, 1938 m. (inž. Vytautas Trečiokas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 61.
4. A. Tamašausko med. gyv. namo Palangos m. Vytauto g-vėj projektas, 1935 m. (inž. St. Fedoravičius). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 571.
5. Abraomo Šero medinio namo pastatymo projektas Kulautuvoj, XX a. 4 deš. KAA, f. 17, ap. 1, b. 77, l. 17.
6. Aleksandro Sakalausko medinės vasarinės projektas Berčiūnų vasarvietėje, 1939 m. LCVA, f. 1622, ap. 3., b. 221, l. 26.
7. Apie L. Neimarko laikiną betoninį kino teatrą A. Panemunėje, 1929 m. LCVA f. 1622, ap. 4, b. 12.
8. Architekto St. Fedoravičiaus laiškas statybų inspektoriui. Statybų ir sauskelių inspekcija, 1935 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 571, l. 65.
9. Architekto Vytauto Trečioko raštas Statybos ir Sauskelių Inspekcijai, 1937 m. Iš: Įvairių apskričių kurortų statybos projektai, susirašinėjimas statybos kl. Statybos ir sauskelių inspekcija, 1937–1940 m. LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218, l. 223.
10. B. Fleišmano vasarnamio projektas Lampėdžių kurorte, 1932 m. (inž. S. Mako ir A. Netykso). KAA, f. 17, ap. 1, b. 80, l. 50.
11. Birštono kurorto byla. Žemės ūkio ministerijos Žemės reformos departamentas, 1921 m. LCVA, f. 1248, ap. 12, b. 510.
12. Birštono kurorto maudyklės projektas, 1935 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 565, l. 10.
13. Birštono kurorto veiklos byla. VRM Sveikatos apsaugos departamentas, 1922-1929 m. LCVA, f. 380, ap. 1, b. 432.
14. Birštono veiklos ataskaita. Susirašinėjimas su kurorto administracija dėl pastatų remonto, mokesčio už gydymą išreikalavimo ir kt. ūkiniais klausimais. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija, 1934 m. LVCA, f. 1734, ap. 1, b. 254.

15. *Braižinys pastatymui medinio gyv. namo Birštone Kazio Cegliausko, XX a. 4 deš.*
LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 447, l. 29.
16. *Bronės Šalčiuvienės med. gyv. namo Birutės g. A. Panemunėje vidaus įrengimo ir verandų perstatymo braižinys, 1937 m. (inž. Rostislovas Baublys).* LCVA, f. 218, ap. 2, b. 554.
17. Bučas, Jurgis. *Tarpukario Druskininkų architektūros paveldas istorijos kontekste.* Pranešimas konferencijoje. *Druskininkai tarp Pasaulinių karų. Tarpukario Druskininkai liudininkų ir tyrinėtojų akimis.* Druskininkai, 2005 m. rugsėjo 30 d.
18. *Buvusio kinoteatro Kulautuvoje perstatymas autobusų stoties ir kurorto paviljono reikalams, 1934 m.* KAA, f. 17, ap. 1, b. 79.
19. *Byla apie kioskų ir verandų miesto gatvėse, aikštėse ir priemiesčiuose pastatymą. Kauno miesto savivaldybės Statybos skyrius, 1928 m.* KAA, f. 218, ap. 1, b. 389.
20. *Dailininko A. Žmuidzinavičiaus vasaros ateljė Palangoje, 1938 m.* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217.
21. *Dviejų gyv. med. namų projektas Antanui Vainoriui Palangoje prie Pancerio g-vės, 1938 m. (inž. Vadimas Lvovas).* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 220.
22. *E. Dervinskienės medinio namo Alytuje projektas, 1938 m. (inž. Vytautas Trečiokas).* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 14.
23. Ediklienė, E. *Palangos kraštotyrimai tyrimai. Rankraštis.* Palangos viešoji biblioteka, Kraštotyros skyrius, 8 deš.
24. *Elenos Abramavičienės medinio namo Alytuje projektas, 1938 m. (inž. Vytautas Trečiokas).* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 50.
25. *Friedmano Preido gyv. namo projektas Palangoje, Vytauto prosp., 1939 m. (inž. Vadimas Lvovas).* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.
26. *G. Barenblato kiosko projektas Kulautuvoje, 1933 m. (arch. A. Šusteris).* KAA, f. 17, ap. 1, b. 74.
27. *Gasiūnaičių vilos Palangoje projektas, 1938 m. (techn. Jurgis Urbaitis).* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 180.
28. *Gen. J. Kraucevičiaus kiosko Palangoje projektas, 1934 m.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 571.
29. *Giedravičiaus Prano Berčiūnų kurorte med. namo projektas, 1940 m. (techn. Pranas Giedravičius).* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 219.
30. *Gyv. namo projektas Pranui ir Kosteui Brazdeikiams Palangoje, Vytauto prosp., 1939 m. (inž. Vadimas Lvovas).* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.

31. *I. Milinavičiaus medinio namo Alytuje projektas, 1938 m. (inž. Vytautas Trečiokas).*
LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 11.
32. *Įvairių apskričių kurortų statybos projektai, susirašinėjimas statybos kl. Statybos ir sauskelių inspekcija, 1937-1940 m.* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.
33. *J. Maculevičiaus ir A. Maculevičienės medinio gyvenamo namo A. Panemunėje projektas, 1934 m. (inž. Jonas Maculevičius).* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450, l. 36.
34. *J. Motiejūno statomos vilos Kulautuvoje projektas, 1936 m. (inž. Teodoras Reingardas).*
KAA, f. 17, ap. 1, b. 75, l. 199.
35. *Jokūbo Jermalovskio kioskų projektai Kačerginėje, 1936 m.* KAA, f. 17, ap. 1, b. 75.
36. *Jono Drumsto medinio namo Alytuje projektas, 1938 m. (inž. Vytautas Trečiokas).*
LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 19.
37. *Jono Naujoko medinio gyv. namo A. Panemunėje projektas, 1935 m. (techn. Juozas Sabalys).* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 569.
38. *Jono Šimkaus vasarnamio projektas, 1934 m.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 447, l. 23.
39. *Julijos Vapševičiaitės namo Kulautuvoj projektas, 1938 m. (arch. A. Netyksa).* KAA, f. 17, ap. 1, b. 77, l. 69.
40. *Juozapavičius, Pranas. Lampėdžiai (rankraštis), 1973 m.*
41. *Juozo Kulikausko A. Panemunėje gyv. med. namo braižinys, 1934 m. (techn. J. Varneckis).* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450, l. 12.
42. *Kačerginės kurorto tvarkymo, statybos projektai. Kauno apskrities statybos komisija, 1934 m.* KAA, f. 17, ap. 1, b. 101.
43. *Kap. Jeronimo Matulionio vilos projektas A. Panemunėje, XX a. 3 deš. (inž. Valiukėnas).* KAA, f. 17, ap. 1., b. 25, l. 91.
44. *Kapitono V. Demidavičiaus medinės vasarinės statomos Kačerginėje projektas, 1939 m. (arch. Viktoras Malejinas).* KAA, f. 17, ap. 1, b. 99, l. 8.
45. *Karo Sanitarijos valdyba, byla nr. 18, 1924 m.* LCVA, f. 4, ap. 1, b. 151.
46. *Kazio Bagdono mūrinio gyvenamojo namo projektas Palangoje, Basanavičiaus g-vėje, 1940 m. (inž. Vytautas Rimgaila).* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 219.
47. *Kiosko projektas Kaune, 1928 m.* KAA, f. 218, ap. 1, b. 389.
48. *Kl. Tiško paviljonas A. Panemunės plažėje, 1934 m.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450, l. 29.
49. *Kosto Klemčickio 2-jų aukštų gyv. namo projektas Anykščių kurorte, 1932 m. (techn. Juozas Miknevičius).* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.
50. *Krašto Apsaugos Ministerija. Karo Sanitarijos skyrius, byla nr. 20, 1922 m.* LCVA, f. 4, ap. 1, b. 111.

51. *Kulautuvos vasarvieteji Pliažo Rūbinei – Bufetui projektas, 1933 m.* KAA, f. 17, ap. 1, b. 78, l. 3.
52. *Kurhauzas mažoje Pivonijos vasarvietėje, 1935 m.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 572.
53. *Lecture at Arlington Early wooden architecture in Scandinavia.* Texas, April 2, 2007.
54. *Lietuvos Karininkų Ramovės seniūnų tarybos ir valdybos posėdžių protokolai. Lietuvos karininkų ramovė, 1934-1936 m.* LCVA, f. 6, ap. 1, b. 11.
55. *Likėnų kurortas: kurorto matavimo brėžiniai, kampų matavimo žurnalai ir koordinaciū ir plocių skaičiavimai. VRM Vyr. Sveikatos V-ba. Statybos skyrius, byla nr. 2, 1941 m.* KAA f. R-961, ap. 1., b. 114.
56. *Likėnų kurorto veiklos byla. VRM Sveikatos apsaugos departamentas, 1925-1929 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 663.
57. *Majoro Leknickio A. Panemunėje mūro gyvenamojo namo projektas, 1939 m. (techn. Juozas Miknevičius).* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.
58. *Marijos Draugelienės vilos remonto ir valgyklos pristatymo projektas Palangoje, 1937 m.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710.
59. *Marijos Latvienės medinio namo projektas Kačerginėje, 1934 m. (inž. Aleksandras Gordevičius).* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 446, l. 10.
60. *Masio Jankūno verandos pristatymo projektas Kačerginėje, 1933 m. (inž. Borisas Helcermanas).* KAA, f. 17, ap. 1, b. 99, l. 33.
61. *Medinio gyvenamo namo Adolfo Vileikos A. Panemunėje planas, 1935 m. (inž. Juozas Tyško).* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 569.
62. *Mendelio Leibavičiaus vasarnamiui statyti Bubių vasarvietėje projektas, XX a. 4 deš. (inž. I. Leibavičius).* LCVA, 1622, ap. 3, b. 220.
63. *Miestų ir apskričių ligoninių statybos byla. Statybos ir sauskelių inspekcija, 1937 m.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 711.
64. *Miko Sinkevičiaus medinio gyv. namo Birštono kurorte projektas, XX a. 4 deš. (inž. Romanas Bulava).* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710.
65. *Ninos Jonavičienės esamam med. gyv. namui med. verandos pristatyti projektas A. Panemunėj, 1932 m.* LCVA, f. 218, ap. 2, b. 555.
66. *Nosino Levinšteino medinio vasarnamio Pivonijoje projektas, 1934 m. (techn. Pr. Žurauskas).* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 367, l. 4.
67. *Onos Česnavičienės prie Basanavičiaus šilo mediniam laikinam paviljonui pastatyti projektas, 1934 m.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450, l. 32.
68. *P. J. Ambrazevičiaus medinio vasarnamio pastatymui Lampėdžiuose projektas, 1933 m. (techn. Mykolas Želvys).* KAA, f. 17, ap. 1, b. 80, l. 2.

69. *P. Kalinausko Kačerginės kurorte vasarnamio projektas, 1934 m. (arch. Borisas Helcermanas)*. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 446, l. 16.
70. *Palangos kurorto veiklos byla. V.R.M. Sveikatos departamentas, 1931 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1187.
71. *Panemunės rajono bendrasis detalusis planas*. Vad. A. Tatariūnienė. Kauno planas, 1966.
72. Pasitarimo dėl buv. Silvanavičiaus vasarnamio (Birštonas B. Sruogos gt. nr. 15), 1991 01 02 LR Kultūros paveldo inspekcijos nutarimu nr. 08-12, įtraukto į laikinąją kultūros paminklų apskaitą, tolesnio panaudojimo ir remonto darbų protokolą.
73. *Petro Šlekio mūro gyvenamo namo pastatymui A. Panemunėj planas, 1934 m. (techn. Mykolas Želvys)*. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 45, l. 44.
74. *Pil. A. Kadišo medinio vasarnamio pastatymui Kulautuvoje braižinys, 1933 m. (inž. L. Soloveičikas)*. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 333, l. 12.
75. *Pil. Bagdonavičiaus Jono med. vasarnamio Lampėdžiuose kurorte pastatyti projektas, 1935 m. (techn. A. Šusteris)*. KAA, f. 17, ap. 1, b. 80, l. 13.
76. *Pil. D. Pukės, O. Strašiūnienės ir L. Šusterienės dviem vienodo tipo vasarnamiams Kulautuvoje pastatyti projektas, 1937 m. (techn. A. Šusteris)*. KAA, f. 17, ap. 1, b. 76, l. 100.
77. *Pil. J. ir B. L. Kacų medinio vasarnamio pastatymui Kulautuvoje projektas, 1936 m. (techn. Ignas Gastila)*. KAA, f. 17, ap. 1, b. 75, l. 69.
78. *Pil. Jono Šustausko prašymas Vidaus Reikalų ministeriui, 1938 m. Įvairių apskričių kurortų statybos planai. Statybos ir sauskelių inspekcija*. LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 58.
79. *Pil. K. Gumeniukienės ir N. Vegnerienės dviem vienodo tipo vasarnamiams pastatyti Kačerginės kurorte projektas, 1940 m. (techn. A. Šusteris)*. KAA, f. 17, ap. 1, b. 99, l. 21.
80. *Pil. Klimanskienės Onos med. vasarnamiui Kulautuvos kurorte pastatyti projektas, 1937 m. (techn. A. Šusteris)*. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710.
81. *Pil. M. Bruveloitės medinio vasarnamio pastatymui Kulautuvoje braižinys, 1934 m. (techn. Ignas Gastila)*. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 448, l. 12.
82. *Pil. M. Sakalausko Bubių vasarvietėj medinio gyv. namo braižinys, XX a. 4 deš.* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 220.
83. *Pil. Romeikos Mykolo med. vasarnamio verandoms įstiklinti ir namui apkalti Lampėdžių kurorte projektas, 1936 m. (techn. A. Šusteris)*. KAA, f. 17, ap. 1, b. 80, l. 160.

84. *Pil. Sutkienės Mikalinos med. vasarnamiui Kulautuvos kurorte pastatyti projektas, 1937 m. (techn. A. Šusteris). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710.*
85. *Pil. Z. Ševelovičiaus ir G. P. Sirotaitės 2 tipiniams med. vasarnamiams Kulautuvos kurorte pastatyti projektas, 1937 m. (techn. A. Šusteris). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710, l. 167.*
86. *Policijos klubo sanatorijos garažo ir tarnautojų gyv. patalpų projektas Palangoje, 1938 m. (inž. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217.*
87. *Policijos sporto klubo sanatorija „Palanga“. Albumas su fotonuotraukomis ir iškarpomis iš laikraščių, 1932–1940 m. LCVA, f. 1500, ap. 1, b. 6.*
88. *Pono N. Feinbergo vasarnamio Kulautuvoje projektas, 1932 m. (inž. Leonas Ritas). KAA, f. 17, ap. 1, b. 74, l. 172.*
89. *Povilo Vaidylos medinio namo projektas A. Panemunėje, 1925 m. KAA, f. 17, ap. 1, b. 26, l. 212.*
90. *Prof. Vandos Tumėnienės mūr. priestato prie vaikų sanatorijos projektas, 1939 m. (inž. K. Sienkevičius). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 219, l. 4.*
91. *Projektas pastatymui vasarnamio Kulautuvos kurorte p. Jadvygos Jucaitienės, 1934 m. (techn. J. Varneckis). KAA, f. 17, ap. 1, b. 75, l. 43.*
92. *Projektas pastatymui gen. Jono Sutkaus med. namo Kulautuvos vasarvietėje, 1932 m. (techn. Edmontas Karanauskas). KAA, f. 17, ap. 1, b. 76, l. 266.*
93. *Restoranto brėžinys Kačerginėje, 1934 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 446.*
94. *S. Čepukaičio medinio namo Alytuje projektas, 1938 m. (inž. Vytautas Trečiokas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 52.*
95. *S. Gecelterienės kiosko projektas Kačerginėje, 1933 m. KAA, f. 17, ap. 1, b. 74;*
96. *S. Varšauskienės vasarnamio Birštone projektas, 1934 m. (arch. Juozas Sagalauskas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 447, l. 38.*
97. *Samuelio Alperavičiaus vilos projektas Kulautuvoje, 1934 m. (arch. Borisas Helcermanas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 448, l. 63.*
98. *Simono Klompuso ir Šliomo Maušo Leviašo gyv. namo projektas Palangoje, Vytauto prosp., 1939 m. (inž. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.*
99. *St. Chlebinskio viešbučio ir valgyklos Bubių vasarvietėje projektas, 1939 m. LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.*
100. *Stasio Ratkaus medinio vasarnamio Bubių vasarvietėj projektas, 1939 m. (techn. R. Kugevičius). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218, l. 21.*
101. *Stasio Ūso med. gyv. namui ir ūkio trobesiui pastatyti Kačerginės kurorte projektas, 1940 m. (techn. A. Šusteris). KAA, f. 17, ap. 1, b. 99, 135.*

102. *Straipsnių iškarpos iš laikraščių apie LRK draugijos veiklą. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija, 1934-1938 m.* LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 251.
103. *Susirašinėjimas su Ministrų kabinetu blogos medicininės pagalvos padėties Lietuvoje kreditų kovai su epidemijomis ir užkrečiamomis ligomis. Birštono kurorto šaltinio „Viktorija“ eksploatacijos, algų pakėlimo laisvai samdomiems tarnautojams ir kt. klausimais. V.R.M. Sveikatos departamentas, 1924 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 547.
104. *Susirašinėjimas su Palangos kurortu. VRM Sveikatos departamento kanceliarijos byla nr. 12, 1932 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1279.
105. *Susirašinėjimas su Vidaus reikalų ministru ir piliečių apsaugos departamentu seimo atstovams tarnautojams Sveikatos departamento žinioje, atlyginimo išmokėjimo, kreditų panaudojimo, steigiant tuberkuliozės ligoninę Jurbarke ir sanatoriją Varėnoje, privilegijų suteikimo provizoriaus ir kt. klausimais. V.R.M. Sveikatos departamentas, 1925 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 616.
106. *Sveikatos departamento medicinos skyriaus viršininko raportas apie Birštono kurorto veiklą, jo eksploatavimą bei statybos ir remonto darbų atlikimą. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugija, 1933 m.* LCVA, f. 1734, ap. 1, b. 235.
107. *Teofilės Pundzevičienės gyvenamo namo projektas Panemunėj, 1939 m. (inž. Antanas Mikalauskas).* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 220, l. 37.
108. *Turistinių namų Klaipėdoje – Melnragėje projektas, 1938 m. (arch. Jonas Kovalskis).* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 735, l. 12-16.
109. *Ukmergės m. s-bės vasarnamio eskiz. projektas, 1935 m. (inž. A. Moškinskis).* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 572, l. 3-5.
110. *V. Barzdžiaus priestatų prie medinio namo Alytuje projektas, 1938 m. (inž. Vytautas Trečiokas).* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 8.
111. *V. R. M. raštas Statybos inspekcijai, 1937 m. Įvairių apskričių kurortų statybos projektai, susirašinėjimas statybos kl. Statybos ir sauskelių inspekcija, 1937-1940 m.* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218, l. 222.
112. *Vaitkevičiaus Stanislovo mediniam priestatui prie gyvenamo namo pristatyti A. Panemunėj projektas, 1939 m. (arch. A. Netyksa).* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 220.
113. *Vals. Džiovininkų Sanatorijos Varėnoje trobesių statybos ir remonto byla, V.R.M. Sveikatos departamentas, 1937-1940 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1730.
114. *Valstybinės Džiovininkų sanatorijos Varėnoje virtuvės ir skalbyklos namas, 1937 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1582.
115. *Varėnos rusų stovyklos trobesiai, XX a. 4 deš. pab.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 888, l. 27-36.

116. *Varėnos Valstybinės tuberkuliozės sanatorijos vaiklos byla. V.R.M. Sveikatos departamentas, 1931 m.* LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1185.
117. *Vasarnamio projektas Z. Šerkšnienei Bubių vasarvietėje, 1937 m. (arch. Vadimas Lvovas).* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710, l. 200.
118. *Viktoro Tamulevičiaus medinės vilos A. Panemunėje projektas, 1925 m. (inž. A. Jokimas).* KAA, f. 17, ap. 1, b. 26, l. 174.
119. *Vilniaus gubernijos braižykla (Виленская губернская чертёжная).* LVIA, f. 526, ap. 1, b. 1734.
120. *Vilniaus gubernijos braižykla (Виленская губернская чертёжная).* LVIA, f. 526, ap. 1, b. 1950.
121. *Vladimiro K. ir Jurgio K. vasarnamio projektas A. Panemunėje, 1933 m. (inž. K. Sienkevičius).* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 335, l. 12.
122. *Vlado Meškelevičiaus Birštono miest. pastatymui med. gyv. namo braižinys, 1934 m. (techn. Juozas Prancėvičius).* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 447, l. 10.
123. *Zarasų miesto halės ir krautuvijų projektas, 1935 m.* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 319, l. 12.
124. *Zarasų miesto kurorto vilos projektas, 1935 m. (inž. N. Mačiulskis).* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 573.
125. *Zenono Malinausko medinio namo Alytuje projektas, 1938 m. (inž. Vytautas Trečiokas).* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.
126. *Zigmo Šarkaus medinio gyvenamo namo A. Panemunėje projektas, 1937 m. (techn. Stasys Misiūnas).* LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710.
127. *Zofijos Bžozovskienės gyvenamojo namo Lampėdžiuose projektas, 1939 m. (inž. Vytautas Soinskis).* LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218, l. 91.

Publikuoti šaltiniai:

1. „Dainavos“ sanatoriją aplankius // Lietuvos žinios, 1931 m. lapkričio 9 d., p. 4.
2. „Pasakų namelis vaikų žaidimų aikštei parke“. Dailininkas Gerardas Bagdonavičius. Prieiga per internetą: http://sam.limis.lt/detali-paieska/perziura/-/exhibit/preview/150000027389897?s_id=Cr7c32ChxhYJSBRd&s_ind=2872&valuable_type=EKSPONATAS, [žr. 2016 m. vasario 20 d.].
3. 2.610 svetimšalių Klaipėdos krašte // Lietuvos aidas, 1938 m. balandžio 22 d., p. 2.
4. A. Panemunė // Lietuvos aidas, 1932 m. gegužės 4 d., p. 5.
5. A. Panemunė tvarkoma kurortiškai // Lietuvos aidas, 1933 m. birželio 27 d., p. 5.
6. A. Panemunėje bus plaukiojimo mokykla // Lietuvos aidas, 1934 m. balandžio 18 d., p. 5.

7. *A. Panemunės gyventojai rūpinasi savo reikalais* // Lietuvos aidas, 1932 m. gruodžio 29 d., p. 7.
8. *A. Panemunės jachtklubas* // Lietuvos žinios, 1935 m. balandžio 16 d., p. 7.
9. *A. Panemunės kurortas* // Lietuvos žinios, 1937 m. rugpjūčio 4 d., p. 5.
10. *A. Panemunės pušyne pradedama didelio kurhauzo statyba* // Lietuvos aidas, 1935 m. gegužės 23 d., p. 7.
11. *A. Panemunės susisiekimu reikalu* // Lietuvos aidas, 1939 m. birželio 27 d., p. 5.
12. Alantas, Vyt. *Kuriasi moderniausias Lietuvos miestelis* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 8 d., p. 4.
13. Alantas, Vyt. *Lietuvos gražinimas* // Lietuvos aidas, 1939 m. balandžio 23 d., p. 3.
14. Alantas, Vyt. *Palanga architektūros požiūriu* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 10 d., p. 4.
15. *Alytaus kurhauzas. Alytus* // Lietuvos žinios, 1936 m. vasario 24 d., p. 6.
16. *Alytaus kurortas* // Lietuvos aidas, 1931 m. birželio 8 d., p. 7.
17. *Alytaus kurorto direkcijos leidinys*. Alytus: Spindulio giliaspudė, 1939.
18. *Alytuje smagu* // Palanga, 1933 m. rugpjūčio 1 d., p. 2.
19. *Anykščiai – didelės ateities vasarvietė* // Lietuvos aidas, 1937 m. liepos 22 d., p. 6.
20. *Anykščių kurortas* // Lietuvos žinios, 1935 m. liepos 2 d., p. 5.
21. *Ar ne skriauda vasarotojams?* // Lietuvos aidas, 1935 m. liepos 29 d., p. 7.
22. *Artimiausi Kauno kurortai* // Lietuvos aidas, 1936 m. birželio 20 d., p. 3.
23. *Atidaryta Kovai su tuberkuliozu draugijos sanatorija* // Lietuvos žinios, 1930 m. gegužės 12 d., p. 3.
24. *Atidaryta Pasvalio gydykla* // Lietuvos aidas, 1939 m. birželio 2 d., p. 3.
25. *Atidarytas Kačerginės kurortas* // Lietuvos aidas, 1935 m. birželio 17 d., p. 3.
26. *Aukštosios Panemunės kurortas* // Lietuvos aidas. 1933 m. rugpjūčio 22 d. p. 6.
27. *Autobusų stočiai nupirko visą kvartalą* // Lietuvos aidas, 1937 m. spalio 11 d., p. 6.
28. Baidotas. *Mūsų kurortai ir vasarvietės. Vasaravimo prasmė* // Lietuvos Aidas, 1933 m. balandžio 29 d., p. 3.
29. *Basanavičiaus šilė žvėrynas būtinas* // Lietuvos aidas, 1934 m. balandžio 13 d., p. 3.
30. *Bathing Cabins*. Prieiga per internetą:
<http://letheatredemoncerveau.blogspot.lt/2013/03/bathing-cabins.html>, [žr. 2015 m. spalio 17 d.].
31. *Benjamin Beale's Invention for Bathing Machines*. Prieiga per internetą:
<https://janeastensworld.wordpress.com/tag/beales-bathing-machine/>, [žr. 2015 m. rugpjūčio 20 d.].

32. *Birštonas – neva kurortas* // Lietuva, 1923 m. liepos 21 d., p. 5.
33. *Birštonas* // Lietuvos aidas, 1935 m. gegužės 6 d., p. 2-3.
34. *Birštonas ir jo gydomieji dalykai*. Vilnius: Vilniaus spaustuvė, 1910.
35. *Birštonas nori praplėsti kurorto ribas* // Lietuvos aidas, 1936 m. balandžio 29 d., p. 6.
36. *Birštone atidaryta didelė sanatorija darbininkams* // Lietuvos aidas, 1939 m. gegužės 21 d., p. 5.
37. *Birštone atidaryta urbanistinė paroda* // XX amžius, 1940 m. vasario 13 d., p. 6.
38. *Birštone išnuomojami 25 sklypai vasarnamiams statyti* // Lietuvos aidas, 1934 m. kovo 10 d., p. 5.
39. *Birštone jau statomos modernios vasarinės* // Lietuvos aidas, 1937 m. gruodžio 13 d., p. 7.
40. *Birštone statys moderniškas maudykles* // Lietuvos aidas, 1935 m. vasario 25 d., p. 8.
41. *Birštono kurortą apžiūrėjus* // XX amžius, 1937 m. birželio 10 d., p. 8.
42. *Birštono kurortas* // Lietuva, 1922 m. rugpjūčio 5 d., p. 2.
43. *Birštono kurortas ir jo maudyklės* // Viltis, 1911 m. kovo 9 d., p. 3-4.
44. *Birštono kurortas kyla* // Lietuvos aidas, 1935 m. rugpjūčio 1 d., p. 8.
45. *Birštono kurorte tikras perversmas* // Lietuvos aidas, 1935 m. gegužės 25 d., p. 13.
46. *Birštono muziejuje veikia ekspozicija, skirta Nikodemui Silvanavičiui. N. Silvanavičiaus namas Birštone, 1905 m.* Prieiga per internetą:
http://www.birstonomuziejus.lt/sa_files/4_nuotrauka.jpg, [žr. 2016 m. kovo 12 d.].
47. *Birštono vasarvietė jau ruošiasi naujam sezonui* // Lietuvos aidas, 1939 m. kovo 10 d., p. 7.
48. *Birštono vasarvietės išplanavimo konkursas* // Lietuvos aidas, 1939 m. sausio 19, p. 6.
49. *Blušių arba Melnragės kaime* // Lietuvos žinios, 1937 m. liepos 17 d., p. 10.
50. *Brighton Swimming Club*. Prieiga per internetą: <http://photohistory-sussex.co.uk/TopMensBathingMachinesBtn1890.jpg>, [žr. 2015 m. rugpjūčio 20 d.].
51. *Butai darbininkams* // Darbas, 1936 m. lapkričio 8 d., p. 15.
52. Čirčikas. *Aukštosios Panemunės kurortas* // Lietuvos aidas, 1933 m. rugpjūčio 22 d., p. 6.
53. Čižas, J. *Lietuvos kurortai*. Kaunas: Minties Ratas, 1938.
54. D-ras Kairiūkštis, Povilas. *Mūsų kurortų klausimu. Palanga* // Lietuva, 1923 m. gegužės 24 d., p. 1.
55. D-ras Venckūnas, Jurgis. *Dėl Likėnų kurorto* // Lietuvos aidas, 1930 m. balandžio 6 d., p. 6.

56. D-ras Venckūnas, Jurgis. *Užmiesčių sutvarkymo reikšmė* // Lietuvos aidas, 1930 m. gegužės 26 d., p. 3.
57. *Dainavos sanatorija* // Lietuvos žinios, 1937 m. kovo 30 d., p. 7.
58. *Dar vienas kioskas* // Lietuvos žinios, 1932 m. vasario 5 d., p. 6.
59. *Darbymečio dienos Birštone*. Lietuvos aidas, 1939 m. balandžio 28 d., p. 5.
60. *Daugiau erdvės Birštono kurortui* // Lietuvos aidas, 1939 m. balandžio 28 d., p. 9.
61. *Dėl Likėnų kurorto* // Lietuvos aidas, 1930 m. balandžio mėn. 24 d., p. 6.
62. *Dėl Likėnų Smardonės kurorto* // Lietuvos aidas, 1930 m. vasario 4 d., p. 7.
63. Diena, 1933 m. gegužės 7 d., p. 1.
64. Do., A. *Biržai. Pradedami Likėnų-Smardonės gydyklos statybos darbai* // Lietuvos aidas, 1937 m. liepos 13 d., p. 6.
65. Dobužinskis, M. *Dėl lietuviško stiliaus* // Naujoji romuva, 1938, nr. 33–34, p. 641–643.
66. Dr. Epšteinai, L. *Blogų butų ypatybės* // Sveikata ir darbas, 1938 m. gruodžio mėn., p. 577-578.
67. *Dvi Ukmergės* // Lietuvos aidas, 1939 m. sausio 10 d., p. 6.
68. *Džiova ir butai* // Lietuvos žinios, 1931 m. spalio 15 d., p. 2.
69. *Dzūkijos vasarvietėje – gražiajame Alytuje* // Lietuvos aidas, 1937 m. rugpjūčio 2 d., p. 5.
70. *Dzūkų kurortas* // Lietuvos žinios, 1931 m. rugsėjo 22 d., p. 5.
71. *Dzūkų sostinė atgimsta* // Lietuvos aidas, 1930 m. gegužės 6 d., p. 4.
72. *Farkas Molnár's "Life at the Bauhaus" (1925)*. Prieiga per internetą: <https://modernistarchitecture.wordpress.com/2010/10/23/farkas-molnar's-life-at-the-bauhaus-1925/>, [žr. 2016 m. kovo 8 d.].
73. Gabrys, Juozas. *Trumpas Lietuvos aprašymas*. Vilnius: Vilniaus Žinių spaustuvė, 1905.
74. *Gražiai ir pavyzdinai tvarkomas Kulautuvos kurortas* // Lietuvos aidas, 1933 m. rugpjūčio 1 d., p. 5.
75. *Gražieji mūsų pajūrio kurortai* // Lietuvos aidas, 1936 m. liepos 1 d., p. 3-4.
76. *Gyvenamojo buto higiena* // Vaidilutė, 1930 m., nr. 12, p. 332-336.
77. *Indrioniškis – vasarvietė* // Lietuvos žinios, 1930 m. birželio 2 d., p. 5.
78. *Iš A. Panemunės šaulių būrio darbovietės* // Lietuvos aidas, 1932 m. kovo 29 d., p. 7.
79. *Iš Birštono* // Lietuvos aidas, 1936 m. rugpjūčio 29 d., p. 1.
80. *Iš kurortų papročių* // Lietuvos aidas, 1930 m. rugpjūčio 9 d., p. 4.
81. *Iš Palangos vasarvietės* // Lietuvos aidas, 1937 m. birželio 24 d., p. 6.
82. *Iškilmingas vasaros vaikų kolonijos atidarymas Kačerginėj* // Darbas, 1938 m. birželio 12 d., p. 1.

83. J. K. B. *Birželio mėn. bus atidaryta gydomoji Smardonės vasarvietė* // Lietuvos aidas, 1938 m. gegužės 7 d., p. 10.
84. Jacynienė, Halina. *Namų ir butų įrengimo estetika* // Naujas žodis, 1928 m. gruodžio mėn., p. 7-8.
85. *Jau laikas susirūpinti mūsų pajūčio vasarvietėmis* // Lietuvos aidas, 1938 m. kovo 15 d., p. 2.
86. *Jauniausiame Lietuvos kurorte – Likėnų Smardonėje* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 13 d., p. 7.
87. Jaunševičius, Povilas. *Namai. Jų svarba, vieta, padėjimas, stilius, medega, statymas, papuošimas, išvaizdos ir planai*. Kaunas: Saliarono Banaičio spaustuvė, 1917.
88. *Juodkrantė – Neringos sodas* // Lietuvos aidas, 1936 m. rugpjūčio 17 d., p. 5.
89. *Juodkrantės Baltijos pajūrio maudyklės Kuršių Nėringoje* // Lietuvos aidas, 1933 m. birželio 17 d., p. 9.
90. *Jurbarkas stato sanatorijai moderniškus rūmus* // Lietuvos žinios, 1931 m. lapkričio 11 d., p. 6.
91. *Kaip apsaugoti vaikus nuo džiovos?* // Lietuvos žinios, 1940 m. vasario 23 d., p. 6.
92. *Kaip bus tvarkomas Birštono kurortas. Pasikalbėjimas su kurorto dir. dr. Matulioniu ir inž. arch. V. Landsbergiu* // XX amžius, 1937 m. birželio 5 d., p. 3.
93. *Kaip dabar atrodo Birštonas ir ko jam stinga* // Lietuvos aidas, 1939 m. gegužės 15 d., p. 4.
94. *Kaip gražinamas Kauno miestas* // Lietuvos aidas, 1932 m. lapkričio 10 d., p. 7.
95. *Kaip kūrėsi ir tobulėjo mūsų geležinkeliai* // Lietuvos aidas, 1939 m. liepos 4 d., p. 3.
96. *Kaip numatoma tvarkyti miestų, miestelių ir kurortų statybą* // Lietuvos aidas, 1939 m. gegužės 13 d., p. 2.
97. *Kaip pajūris ir Šventoji pasitiko pavasarį* // Lietuvos aidas, 1940 m. gegužės 29 d., p. 7.
98. *Kaip turi būti tvarkoma amato dirbtuvė* // Amatininkas, 1937 m. sausio 15 d., p. 14.
99. *Kalnų ir pušynų oras mūsų butuose* // Naujas žodis, 1932 m. balandžio 30 d., p. 2.
100. *Kas naujo Kulautuvos kurorte* // Lietuvos aidas, 1934 m. balandžio 13 d., p. 5.
101. *Kauno kronika* // Lietuva, 1919 m. rugpjūčio 2 d., p. 3.
102. *Kauno kronika* // Lietuva, 1921 m. sausio 9 d., p. 2.
103. *Kauno kurortas* // Lietuvos aidas, 1930 m. gegužės 6 d., p. 8.
104. *Kauno Palanga* // Lietuvos aidas, 1933 m. balandžio 25 d., p. 6.
105. *Kauno pliažų statistika* // Lietuvos žinios, 1931 m. rugsėjo 4 d., p. 4.
106. *Kauno vaikams sanatorija Kulautuvoj* // Lietuvos aidas, 1932, m. sausio 4 d., p. 6.
107. *Kauno vasarvietėse* // XX amžius, 1939 m. birželio 22 d., p. 3.

108. *Kazlų Rūda – kurortas* // Lietuvos aidas, 1924 m. birželio mėn. 28 d., p. 5.
109. *Kazlų Rūda* // Lietuvos aidas, 1936 m. liepos 31 d., p. 6.
110. *Kazlų Rūda Pasiruošę sutikti vasarotojus* // Lietuvos aidas, 1940 m. birželio 5 d., p. 7.
111. *Kazlų-Rūdos kurortas* // Lietuvos aidas, 1928 m. birželio 15 d., p. 4.
112. Kelermileris, Adolfas // *Dėl miestų statybos*. Lietuva, 1923 m. kovo 22 d., p. 2-5.
113. *Keliaujantiems į Nidą įsidėmėti* // Lietuvos aidas, 1932 m. liepos 8 d., p. 7.
114. *Klaipėdos kurortai* // Lietuvos aidas, 1932 m. liepos 20 d., p. 5.
115. *Klaipėdos rojus. Pavolinio įspūdžiai aplankius Klaipėdos kraštą* // Lietuvos aidas, 1934 m. rugpjūčio 11 d., p. 3.
116. *KMLK Dainavos sanatorija Varėnoje* // Lietuvos aidas, 1940 m. birželio 10 d., p. 3.
117. *Kodėl keičiamas kurortų įstatymas. Kodėl nuosavybei įsigyti kurorte norima įvesti leidimų sistemą* // Lietuvos aidas, 1939 m. sausio 2 d., p. 6.
118. *Kokius viešuosius darbus Kauno apskrityje numatoma atlikti 1940 m.* // Lietuvos aidas, 1939 m. spalio 31 d., p. 6.
119. Kopininkas. *Vasara Kopose* // Lietuvos aidas, 1928 m. liepos 19 d., p. 3.
120. Kova su džiova [metraštis], 1934 m. rugpjūčio mėn., p. 16.
121. *Kultūros gyvenimas Palangos kurorte* // Lietuva, 1923 m. rugpjūčio 10 d., p. 3.
122. *Kultūros paveldo departamento vertybių registro byla*. Prieiga per internetą: <http://kvr.kpd.lt/heritage/Pages/KVRDetail.aspx?lang=lt&MC=22877>, [žr. 2014 m. rugpjūčio 28 d.].
123. *Kuo šiemet pasikeis Kačerginės kurorto vaizdas* // Lietuvos aidas, 1935 m. gegužės 4 d., p. 7.
124. *Kuo stebins mus miestai ateity* // Naujas žodis, 1932 m. gegužės 15 d., p. 157.
125. *Kur ir kaip gyvena žvejai* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 4 d., p. 6.
126. *Kurhauzo atidarymo iškilmės* // Lietuvos aidas, 1935 m. spalio 1 d., p. 7.
127. *Kuriuose rajonuose Kauno mieste nebus leidžiama statyti pramonės įmonių* // Lietuvos žinios, 1931 m. spalio 30 d., p. 4.
128. *Kurortai ir poilsis* // Lietuvos aidas, 1936 m. liepos 14 d., p. 4.
129. *Kurortams tvarkyti įstatymas* // Diena, 1932 m. sausio 10 d., p. 1.
130. *Kurortų įstatymas* // Vyriausybės žinios, 1932 m. gruodžio 22 d., p. 1.
131. *Kurortų įstatymui vykdyti taisyklės* // Lietuvos žinios, 1933 m. sausio 5 d., p. 6-7.
132. *Laiškas iš Zarasų krašto* // Lietuvos aidas, 1932 m. liepos 23 d., p. 7.

133. *Lampėdžių kurortas pradėjo sezoną* // Lietuvos aidas, 1935 m. gegužės 16 d., p. 10.
134. *Lampėdžiuose, Kulautvoje ir Kačerginėje bus sutvarkytos visos gatvės* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 4 d., p. 5.
135. *Lankykime savąjį Birštoną* // Lietuvos aidas, 1935 m. liepos 3 d., p. 9.
136. Laucytė, J. *Sveikatos namai neturtingiems vaikams* // Lietuvos aidas, 1934 m. kovo 4 d., p. 5.
137. *Liet. Raud. Kryžiaus dr-jos įstaigos* // Lietuvos aidas, 1932 m. lapkričio 12 d., p. 9.
138. *Lietuvos atstatymo reikalu* // Lietuva, 1919 m. birželio 29 d., p. 1.
139. *Lietuvos pajūrio išplanavimo reikalu* // Lietuvos aidas, 1939 m. gegužės 17 d., p. 4.
140. *Lietuvos pajūrys*. Lietuvos geležinkelių valdyba, Kaunas: Spindulio spaustuvė, 1931.
141. *Lietuvos policijos sporto klubo vila* // Policija, 1932 m. rugpjūčio 1 d., p. 260.
142. *Lietuvos precizinės niveliacijos schema*. Lietuvos precizinės niveliacijos altitudžių katalogas. Kaunas, 1939.
143. *Lietuvos Raudonojo Kryžiaus sanatorija A. Panemunėje* // Lietuvos aidas, 1932 m. birželio 13 d., p. 7.
144. *Lietuvos Sachara – Kuršių Užmaris* // Lietuvos žinios, 1924 m. birželio 3 d., p. 2.
145. *Ligonio išpūdziai Varėnos valstybinėje džiovininkų sanatorijoje* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 27 d., p. 7.
146. *Likėnų vasarvietė šiemet pradės veikti* // Lietuvos aidas, 1938 m. kovo 25 d., p. 6.
147. Mačaitis, Pr. *Nepamirškim vaikų aikštelių prie projektuojamų pigiųjų darbininkams namų* // Fiziškas auklėjimas, 1938, nr. 2, p. 20-23.
148. *Mailo les Bains. Sur la plage*. Prieiga per internetą: <http://postalpicture.blogspot.lt/2010/11/malo-les-bains-france.html>, [žr. 2015 m. spalio 2 d.].
149. Marcinkus, V. *Nuosavų gydymo įstaigų reikšmė* // Darbas ir sveikata, 1939 m. birželio mėn., p. 257.
150. *Maudyklės – restoranas* // Lietuvos aidas, 1932 m. balandžio 20 d., p. 4.
151. *Maž. Lietuvoj* // Lietuva, 1922 m. rugpjūčio 19 d., p. 4.
152. *Mažėja kino mėgėjai* // Lietuvos aidas, 1932 m. birželio 1 d., p. 7.
153. Medicina, 1933, nr. 8-7, p. 504.
154. *Miesto aikščių nešvarumas* // Lietuvos žinios, 1925 m. kovo 17 d., p. 3,

155. *Miestų gyventojų laisvalaikis ir sveikata* // Savivaldybė, 1939 m. liepos mėn., p. 193.
156. Migliusa, Simas. *Čia žmonės ateina sveikatos ieškoti. Įspūdžiai aplankius Likėnų – Smardonės kurortą* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 22 d., p. 4.
157. Miliauskas, Stanislovas. *Gana lūšnose gyventi arba kaip išmokti gražius ir pigius namus statyti*. Kaunas: Šviesa, 1929.
158. *Min. Rusteika apie Birštono kurortą* // Lietuvos aidas, 1935 m. liepos 9 d., p. 7.
159. *Moderniška sanatorija darbininkams* // Darbas, 1938, nr. 17, p. 7.
160. *Moderniškas butas* // Naujas žodis, 1933 m. vasario 1 d., p. 34.
161. *Moterų klinikos vasaros skyrius Birštone* // Lietuvos aidas, 1932 m. gegužės 25 d., p. 5.
162. *Mums reikia savo namų* // Darbo Lietuva, 1935 m. spalio 8 d., p. 3.
163. *Mūsų kurortų ateitis* // Viltis, 1914 m. rugsėjo 21 d., p. 1-2.
164. *Mūsų kurortus betvarkant (I dalis)* // Lietuvos žinios, 1930 m. kovo 14 d., p. 4.
165. *Mūsų lūšnos* // Naujoji gadynė, 1926, nr. 1, p. 17-18.
166. *Mūsų pajūrio kurortai* // Lietuvos aidas, 1928 m. birželio 4 d., p. 5.
167. *Mūsų pajūrio vasarvietes aplankė 20534 vasarotojai* // Lietuvos aidas, 1938 m. sausio 18 d., p. 2.
168. *Mūsų pajūris* // Lietuvos aidas, 1935 m. liepos 14 d., p. 6.
169. Narūnas, J. *Vasarotojam kampelis* // Lietuvos aidas, 1928 m. birželio 16 d., p. 4.
170. *Nauja pramoga Palangoje* // Lietuvos aidas, 1932 m. birželio 28 d., p. 6.
171. *Naujas sumanymas darbininkų namams statyti* // Lietuvos aidas, 1939 m. kovo 4 d., p. 2.
172. *Naujieji miesto gaspadoriai kioskais targavos?* // Lietuvos žinios, 1931 m. liepos 30 d., p. 6.
173. *Naujosios Panemunės sutvarkymo reikalas* // Lietuvos aidas, 1931 m. gegužės 18 d., p. 4.
174. *Neringos vasarvietėse stinga vietos* // Lietuvos aidas, 1937 m. gegužės 11 d., p. 2.
175. *Net keli užsienio paskolos pasiūlymai Kaunui* // Lietuvos aidas, 1932 m. liepos 13 d., p. 6.
176. *Nida ruošiasi šios vasaros sezonui* // Lietuvos aidas, 1938 m. kovo 14 d., p. 9.
177. *Nuoširdžiai bičiuliškas subuvimas Palangos sanatorijoje* // Policija, 1938 m. liepos 15 d, p. 279.
178. *Padarys mineralinių vandenų sanatoriją* // Lietuvos žinios, 1930 m. balandžio 9 d., p. 3.

179. *Pajūrio restoranas Palangoje. Dailininkas Gerardas Bagdonavičius*. Prieiga per internetą:
http://old.ldm.lt/Ziniasklaidai/nuotraukos/GBagdonavicius_Palanga_Pajurio_restoranas_1937.jpg, [žr. 2016 m. vasario 20 d.).
180. *Pajūry statomas didelis paviljonas, kur būsianti kavinė ir kabinos* // Naujas žodis, 1933 m. balandžio 30 d., p. 5.
181. *Palanga* // Lietuva, 1922 m. rugsėjo 8 d., p. 5.
182. *Palanga* // Lietuvos aidas, 1937 m. rugpjūčio 7 d., p. 9.
183. *Palanga architektūros požiūriu* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 10 d., p. 4.
184. *Palanga ir apylinkės* // Lietuvos aidas, 1933 m. rugpjūčio 8 d., p. 6.
185. *Palanga*, 1937 m. rugpjūčio 7 d., p. 9.
186. *Palanga: iš kurorto gyvenimo* // Lietuvos aidas, 1935 m. birželio 18 d., p. 8.
187. *Palangoje nėra patogumų. Nepatenkinti vasarotojai* // Lietuvos žinios, 1931 m. liepos 14 d., p. 6.
188. *Palangos gyvenimo margintojai* // Lietuvos aidas, 1937 m. liepos 15 d., p. 5.
189. *Palangos kurortas* // Lietuva, 1923, nr. 108, p. 1.
190. *Palangos kurortas šiais metais* // Lietuvos aidas, 1933 m. gegužės 20 d., p. 8.
191. *Palangos maudyklės seniau ir dabar* // Lietuvos aidas, 1933 m. rugpjūčio 18 d., p. 8.
192. *Palangos mirgančios smulkmenas* // Lietuvos aidas, 1934 m. liepos 28 d., p. 8.
193. *Palangos naujienos* // Lietuvos aidas, 1939 m. rugsėjo 17 d., p. 4.
194. *Palangos svetainė bus šiemet statoma* // Lietuvos aidas, 1939 m. kovo 3 d., p. 6.
195. *Palangos šypsenos... Vasarinės su balkonėliais* // Lietuvos aidas, 1938 m. liepos 9 d., p. 16.
196. *Palangos vaizdai* // Lietuvos aidas, 1938 m. liepos 1 d., p. 8.
197. *Palangos vasara* // Lietuvos žinios, 1934 m. rugpjūčio 16 d., p. 6.
198. *Panemunės miške projektuoja Kurhauzą statyti* // Lietuvos žinios, 1935 m. balandžio 12 d., p. 7.
199. *Panemunės rojus ir Šančių pragaras* // Lietuva, 1923 m. birželio 27 d., p. 4.
200. *Papworth Village Settlement - The Care of Tubercular Patients, 1945*. Prieiga per internetą: <http://timeimage.wikispaces.com/Papworth+Village+Settlement>, [žr. 2015 m. spalio 25].
201. *Patvirtinta visa eilė planų miestų statybai reguliuoti* // Lietuvos žinios, 1935 m. sausio 5 d., p. 7.
202. *Pavyzdinga poilsio vieta* // Lietuvos aidas, 1936 m. birželio 3 d., p. 3.

203. *Pavyzdingas kioskas* // Lietuvos žinios, 1931 m. gegužės 31 d., p. 5.
204. *Per 20 m. sveikatos reikalai Lietuvoje daug pagerėjo* // Lietuvos aidas, 1938 m. vasario 15 d., p. 3.
205. Peyeris, Eduradas. *Panemunės būstinės projektas. Statybos menas ir technika*. Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1922 m. vasario – kovo mėn., 2 sąsiuvinys.
206. *Plečiama Policijos sanatorija* // Policija, 1938 m. gruodžio 24 d., p. 481.
207. *Plečiasi Girulių kurortas* // Lietuvos aidas, 1935 m. gegužės 17 d., p. 6.
208. Plk. inž. Barzda. *Moderninė kareivinė* // Mūsų žinynas, 1933, nr. 100, p. 72-73.
209. Policija, 1932 m. rugsėjo 1 d., p. 301.
210. *Policijos sanatorija Palangoje* // Dienos naujienos, 1933 m. gegužės mėn., p. 3.
211. *Policijos sanatorija Palangoje* // Palanga, 1936 m. gruodžio 15 d., p. 471.
212. *Pradedame orinį keleivių susisiekimą su pajūriu* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugsėjo 5 d., p. 3.
213. *Pradedami Likėnų – Smardonės gydyklos statybos darbai* // Lietuvos aidas, 1937 m. liepos 13 d., p. 6.
214. *Prasidėjo judėjimas kopų maudyklėse* // Lietuvos aidas, 1930 m. birželio 3 d., p. 4.
215. Preišegalavičienė, Lina. *Interjeras tarpukario Lietuvoje: veiksniai, formos, tendencijos: humanit. m. dr. disertacija*. VDU. Kaunas, 2014.
216. *Priešatostoginės nuotaikos* // Lietuvos aidas, 1933 m. birželio 10 d., p. 8.
217. Prof. D-ras Bagdonas. *Natūralūs gydomieji vandenys Lietuvoje* // Medicina, 1923, nr. 10, p. 1-2.
218. Prof. Kolupaila, S. *Lietuvos mineraliniai vandenys* // Naujoji romuva, 1931 m. gegužės 24 d., p. 498.
219. *Provincijos vaizdai ir pastabos* // Lietuvos aidas, 1937 m. liepos 26 d., p. 7.
220. *Puikios vasarotojų pilyys Nidos pajūryje* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 20 d., p. 2.
221. *Reakcija prieš miestus* // Savivaldybė, 1930, nr. 5, p. 5.
222. *Rengiamasi priimti vasarotojų* // Lietuvos aidas, 1930 m. balandžio mėn. 29 d. p. 4.
223. Rimvydas. *Ateities Kaunas* // XX amžius, 1937 m. kovo 24 d., p. 3.
224. Rupeika, M. *Palangos kurortas* // Lietuvos aidas, 1922 m. balandžio 4 d., p. 3.
225. S-tis., A. *Ilsimės Palangoje, kaip namie* // Palanga, 1933 m. birželio 1 d., p. 176.
226. *S. M. Ligonijų kasos. Kauno miesto ligonijų kasos sąmata*. Kaunas: V. Atkočiūno sp., 1935.

227. S. M. Ligonijų kasos. *Medicinos personalo ir įstaigų sąrašas*. Kaunas: V. Atkočiūno sp., 1937.
228. Šalčius, Matas. *Dešimt Metų Tautiniai Kultūrinio Darbo Lietuvoje. Tėvynės Mylėtojų Draugijos leidinys*. Čikaga: Lietuvos spaustuvė, 1917.
229. *Sanatorija džiovininkams* // Lietuvos aidas, 1930 m. balandžio 10 d., p. 6.
230. *Savu ornamentu savąjį butą dekoruokim* // Lietuvos aidas, 1933 m. kovo 15 d., p. 15.
231. *Šiomet Birštone vasarotojų daugiau nei pernai ir užpernai* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugpjūčio 2 d., p. 3.
232. *Šios vasaros Palanga* // Lietuvos aidas, 1935 m. birželio 28 d., p. 2.
233. *Šis tas apie Lietuvos vasarvietes* // XX amžius, 1938, nr. 112, p. 2.
234. *Škicai iš Palangos gyvenimo* // Lietuvos aidas, 1935 m. rugpjūčio 3 d., p. 2.
235. *Smardonės – Likėnų kurorto gydomoji reikšmė ir indikacijos* // Naujoji romuva, 1938, nr. 22-24, p. 539.
236. *Smardonės – Likėnų kurorto statyba* // Lietuvos aidas, 1937 m. lapkričio 5 d., p. 6.
237. *Smardonės vasarvietėje baigs statyti gydyklos namus* // Lietuvos aidas, 1937 m. balandžio 29 d., p. 4.
238. *Smėlėtosios dzūkijos sostinė – Alytus* // Lietuvos aidas, 1939 m. spalio 11 d., p. 4.
239. *Sostinės plėtimosi reikalu* // Lietuva, 1924 m. liepos 1 d., p. 3.
240. *Stadtroda Villa Johanna, Villa Rudolph, Villa Juditha, Villa Daheim, Villa Ottilie*. Prieiga per internetą: http://images-02.delcampe-static.net/img_large/auction/000/331/198/129_001.jpg, [žr. 2015 m. lapkričio 2 d.].
241. *Statyba ir butai* // Lietuva, 1927 m. balandžio 25 d., p. 4.
242. *Statybos menas ir technika*. Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1923 m. gegužės – gruodžio mėn., 2 (5) sąsiuvinys, p. 12.
243. *Statys karališką kioską* // Lietuvos žinios, 1932 m. vasario 17 d., p. 6.
244. *Statys mokytojams sanatoriją* // Lietuvos aidas, 1939 m. kovo 23 d., p. 3.
245. *Statys naują sanatoriją ir vaikų koloniją* // Lietuvos žinios, 1931 m. rugpjūčio 21 d., p. 5.
246. Stelman, J. Louis. *The Swiss Chalet Type. Architectural styles for country houses*. New York: Mcbride, Nast & Company, 1912.
247. Strazdas, J. *Darbymečio dienos Birštone* // Lietuvos aidas, 1939 m. kovo 26 d., p. 5.
248. *Sureguliuos kurortus* // Lietuvos žinios, 1931 m. sausio 13 d., p. 5.
249. *Susirūpinkime mūsų kurortais* // Lietuvos aidas, 1931 m. rugpjūčio 28 d., p. 5.

250. *Susirūpinta Kauno gyventojų sveiku poilsiu* // Lietuvos aidas, 1938 m. gegužės 6 d., p. 10.
251. *Svarbus Kauno apskrities viršininko privalomas įsakymas* // Lietuvos aidas, 1937 m. gegužės 16 d., p. 2.
252. *Švaros įgyvendinimas* // Lietuvos aidas, 1933 m. rugpjūčio 22 d., p. 4.
253. *Sveikatos namai* // Lietuvos žinios, 1932 m. birželio 13 d., p. 5.
254. *Sveikatos reikalai* // Darbas (vienkartinis leidinys), 1938, p. 47.
255. *Šventosios uoste ir vasarvietėje* // Lietuvos aidas, 1938 m. birželio 7 d., p. 7.
256. Švipas, Vladas. *Architektūra tautos kultūroje* // Naujoji romuva, 1937 m. sausio 27 d., p. 107-108.
257. Švipas, Vladas. *Butas egzistencijos minimumui* // Naujas žodis, 1929 m. lapkričio 15 d., p. 10-11.
258. Švipas, Vladas. *Kaimo statyba. Ūkininko knygynėlis*. Kaunas: Spindulys, 1936.
259. Švipas, Vladas. *Miesto gyvenamieji namai. Jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas*. Kaunas: Varpas, 1933.
260. *Tamstos plaučius palietė tuberkuliozė!* // Lietuvos aidas, 1938 m. balandžio 27 d., p. 6.
261. *Teatras* // Viltis, 1912 m. rugpjūčio 1 d., p. 4.
262. *Termometras ir Birštono vasarotojai* // Lietuvos aidas, 1938 m. liepos 8 d., p. 6.
263. *Ties dviem tiltapusėm* // Lietuvos žinios, 1931 m. liepos 27 d., p. 4.
264. *Trijose pakaunės vasarvietėse* // Lietuvos aidas, 1939 m. rugpjūčio 19 d., p. 4.
265. Trumpickas, L. *Laiškas iš Birštono* // Lietuvos aidas, 1932 m. liepos 20 d., p. 5.
266. *Turistai ir mūsų viešbučiai* // Lietuvos aidas, 1932 m. gegužės 30 d., p. 4.
267. *Turizmo sezonui besiantinant* // Lietuvos aidas, 1939 m. kovo 31 d., p. 4.
268. Tutlytė, Jūratė. *Rekreacinė architektūra Lietuvos kurortuose (1940-1990 m.): kompleksinis kokybės vertinimas: humanit. m. dr disertacija*. VDU. Kaunas, 2002.
269. *Tvarkomas gimnazijos sodas* // Lietuvos aidas, 1932 m. gegužės 18 d., p. 7.
270. *Tvarkys ir apsaugos kurortus* // Lietuvos aidas, 1930 m. gegužės 21 d., p. 4.
271. *Užsienyje į kurortus rimtai imama žiūrėti kaip į gydymosi įstaigą* // Lietuvos aidas, 1935 m. liepos 17 d., p. 3.
272. Vabalas, A. *Lietuvos vasarvietės* // Lietuvos aidas, 1938 m. vasario 19 d., p. 8.
273. Vaižgantas. *Nemunas. Biršonas* // Atspindžiai, 1923, nr. 2, p. 43.
274. *Vakarykščiame Kauno miesto tarybos posėdyje* // Lietuvos aidas, 1934 m. kovo 23 d., p. 8.
275. *Vasara kopose* // Lietuvos aidas, 1928 m. liepos 19 d., p. 8.

276. *Vasaros pajūris* // Lietuvos aidas, 1932 m. liepos 30 d., p. 7.
277. *Vasarotojų skaičius ir gusarai muzikantai* // Lietuvos aidas, 1933 m. rugpjūčio 14 d., p. 6.
278. *Vasarvietė, kurioje galima pigiai įsigyti vasarinėms sklypų* // Lietuvos aidas, 1939 m. rugpjūčio 4 d., p. 6.
279. *Vasarvietės jau ruošiasi vertai svečius sutikti* // Lietuvos aidas, 1935 m. balandžio 25 d., p. 6.
280. *Vila „Elsa“ 1906 m. Vokietija*. Prieiga per internetą: http://www.oude-pekela.eu/oldies1-50_eng.html, [žr. 2015 m. lapkričio 8 d.].
281. *Vila „Sjörtorp“ Vakaru Švedijoje (Lyckorna)*. Prieiga per internetą: <http://www.explorewestsweden.com/wp-content/uploads/2012/12/Vsforsta1.jpg>, [žr. 2014 m. rugpjūčio 6 d.].
282. *Žalingas kurortams reiškiny* // Lietuvos aidas, 1935 m. birželio 1 d., p. 3.
283. *Zarasai* // Lietuvos žinios, 1936 m. balandžio 27 d., p. 6.
284. *Zarasų kraštas. Lietuvos turizmo sąjungos Zarasų skyriaus leidinys*. Zarasai: E. Rozeno spaustuvė, 1936.
285. *Zarasų kurortas veiks ištisus metus* // Lietuvos aidas, 1938 m. rugsėjo 5 d., p. 6.
286. *Žinios iš Lietuvos. Birštonas* // Vienybė, 1911, nr. 12, p. 189.
287. *Žinutė apie kurortus* // Lietuvos aidas, 1929 m. rugpjūčio 24 d., p. 5.
288. *Zürich, Switzerland. Travel the world of the 1890-1910s*. Prieiga per internetą: http://gears goggles n steam.blogspot.lt/2012_12_01_archive.html, [žr. 2015 m. spalio 2 d.]
289. *Žydų vaikų kolonija. A. Panemunės miške* // Lietuvos žinios, 1930 m. rugsėjo 19 d., p. 3.
290. *Биританскыя Минеральныя Воды* // Ковенская губернскае ведомости. 5 Мая, 1873, с. 3.
291. К. Гукъ. *Поездка в Биританы* // Прибавление Ковна, Суббота, 11-го Июля 1892 г., с. 4-5.
292. *Мотивы русской архитектуры, 1874 г.* Prieiga per internetą: <http://andvet.narod.ru/arx/arx.html>, [žr. 2015 m. rugsėjo 5 d.].
293. *Сестрорецкий курорт*. Prieiga per internetą: <http://c8.alamy.com/comp/DRJG1T/people-on-the-beach-at-sestroretsk-russia-DRJG1T.jpg>, [žr. 2015 m. gegužės 15 d.].

LITERATŪRA

Knygos:

1. Adams, Annmarie. *Medicine by Design. The Architect and the Modern Hospital, 1893-1943*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 2008.
2. Addison, William. *English Spas*. London, 1951.
3. Aleksandravičius, Egidijus. *XIX amžiaus profiliai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993.
4. Andriušis, Pulgis. *Kelionės po Lietuvą*. Vilnius: Bonus animus, 2013.
5. Aron, Cindy S. *Working At Play: A History of Vacations in the United States*. Oxford University Press, 1999.
6. Blažytė-Baužienė, Danutė. *Savivalda Lietuvoje 1918-1926 m. Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918-1940 m.)* / red. Česlovas Laurinavičius. T.10 (I). Vilnius: Baltos lankos, 2013.
7. Borgé, Jacques; Viasnoff, Nicolas. *Archives De La Côte D'azur*. Éditions Michèle Trinckvel, 1994.
8. Borisevičiūtė, Morta; Gudas, Saulius. *Semantinis miesto vystymosi modelis*. Vilnius: Savastis, 1992.
9. Brodie, Allan; Winter, Gray. *England's Seaside Resorts*. London, 2007.
10. Buder, Stanley. *Visionaries & Planners. The Garden City Movement and the Modern Community*. New York: Oxford University Press, 1990.
11. Conzen, Michael P. *Thinking about urban form: papers on urban morphology, 1932–1998*. Bern: Peter Lang, 2004.
12. Cross, Garry S.; Walton, John. *The Playful Crowd Pleasure Places in the Twentieth Century*. Columbia University Press, 2005.
13. Curtis, R. J. William. *Modern architecture since 1900*. London: Phaidon Press Limited, 1996.
14. Demereckas, Kęstutis; Bachitovas, Jurijus. *Klaipėdos bauhausas. Modernizmo architektūra*. Klaipėda: Libra Memelnesis, 2011.
15. Genienė, Zita. *Palangos miesto ir kurorto raida XIX-XX amžiais. Palangos istorija* / sud. Vladas Žulkus. Klaipėda: Libra Memelensis, 1999.
16. *Givenimo džiaugsmas. Pagal serą Džoną Lebboką*. Tilžė: Otto v. Mauderodė, 1902.
17. Gray, Fred. *Designing the Seaside: Architecture, Society and Nature*. Edinburgh, 2009.
18. Griškaitė, Reda. *Mineralinis miestelis arba kurortinės kultūros pradžia Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.

19. Heynen, Hilde. *Architecture and Modernity. A Critique*. London: MIT Press, 1999.
20. Howard, Ebenezer. *Garden Cities of To-Morrow*. London, 1902. Reprinted, edited with a Preface by F. J. Osborn and an Introductory Essay by Lewis Mumford. London: Faber and Faber, 1946.
21. Jankevičiūtė, Giedrė. *Dailės gyvenimas Lietuvos respublikoje 1918-1940*. Kaunas: Spaudos praktika, 2003.
22. Kančienė, Jolita. *Moderniosios Kauno architektūros užuomazgos. Kauno tarpukario architektūra*, Kaunas: Kauno architektūros festivalis, 2013.
23. Koenker, Diane P. *Club Red: Vacation Travel and the Soviet Dream*. Cornell University Press, 2013.
24. *Kultūros paminklų enciklopedija*. T. 2 / T. 3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 1998.
25. *Kuršių nerijos tradicinės architektūra* / sud. Kęstutis Demereckas. Klaipėda: Libra Memelensis, 2011.
26. Le Corbusier. *Towards a New Architecture*. NY: Dover Publications, INC, 1986 (orig. John Rodker, London, 1923).
27. Leyton, Michael. *Shape as memory. A Geometric Theory of Architecture*. Basel, Boston, Berlin, Birkhäuser, 2006.
28. *Lietuvos architektūros istorija (nuo XIX a. II-ojo deš. iki 1918 m.)*. T. 3 / red. Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė. Vilnius: Savastis, 2000.
29. *Lietuvos architektūros istorija*. T. 4 / sud. Dalė Puodžiukienė. Vilnius: Savastis, 2014.
30. *Lietuvos tarpukario architektūrinis palikimas: materialumo ir nematerialumo dermė* / sud. Vaidas Petrulis. Kaunas: leidykla Technologija, 2015.
31. Löfgren, Orvar. *On Holiday a History of Vacationing*. London: University of California Press, 1999.
32. Lynch, Kevin. *The image of the city*. The MIT Press, 1960.
33. Miškinis, Algimantas. *Birštono miesto istorinis-urbanistinis vystymasis. Lietuvos TSR architektūros klausimai*. Vilnius, 1974.
34. Miškinis, Algimantas. *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. Užnemunės miestai ir miesteliai*. Vilnius: Petro ofsetas, 1999.
35. Miškinis, Algimantas. *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai*. Vilnius: Savastis, 2002, 2005
36. Miškinis, Algimantas. *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. Vakarų Lietuvos miestai ir miesteliai*. Vilnius: Savastis, 2004, 2007.

37. Miškinis, Algimantas. *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. Vidurio Lietuvos miestai ir miesteliai*. Vilnius: Savastis, 2009.
38. Moldoveanu, Mihail. *Ciudades termales en Europa*. España: Lunweg Editores, 1999.
39. Nevardauskienė, Daiva. *Aukštosios Panemunės istorija. Istorinė apžvalga nuo seniausių laikų iki šių dienų*. Kaunas: Prix Fixe, 2010.
40. Omilanowska, Malgorzata. *Pabaltijo Zakopanė. Palanga Tyszkiewiczzių laikais*. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2014.
41. Oppenheimer, Andrea. *Bruno Zevi on Modern Architecture*. NY: Rozzoli, 1983.
42. Overy, Paul. *Light, air & openness. Modern architecture between the wars*. London: University Press of New England, 2007.
43. Ragauskienė, Raimonda. *Karališkojo Birštono praeitis. Istorinė raida iki XIX a.* Vilnius: Petro ofsetas, 2004.
44. Ragauskienė, Raimonda. *Stakliškių istorinė raida iki XIX amžiaus. Lietuvos valsčiai. Jieznas. Stakliškės*. Vilnius: Versmė, 2010.
45. Rosner, Victoria. *Modernism and the Architecture of Private Life*. Gender and Culture Series. CUP, 2005.
46. Rossi, Antonio. *Modern Alpine Architecture in Piedmont and Valle d'Aosta*. Turin: Umberto Allemandi & C, 2006.
47. Russell, Richard. *A Dissertation on the use of seawater in the diseases of the glands*. Royal College of Physicians in London, M DCC LXIX. Prieiga per internetą: <https://books.google.lt/>, [žr. 2015 m. birželio 2 d.].
48. *Senoji Palanga. Henriko Grinevičiaus fotografijų ir atvirukų kolekcija* / sud. Margarita Matulytė, Saulius Striuogaitis. Vilnius: UAB Sapnų sala, 2009.
49. Šlapeta, Vladimir; Macsai, John; Bonta, Janos; Czerner, Olgierd. *East European Modernism. 1919-1939* / ed. Wojciech Lesnikowski. NY: Rizzoli, 1996.
50. Stewart, Janet. *Fashioning Vienna. Adolf Loos's Cultural Criticism*. NY: Taylor & Francis Group, 2000.
51. Teige, Karel. *The Minimum Dwelling*. London: MIT Press, 2002 (orig. Vaclav Petr. Nejmenši byt. Prague, 1932).
52. Tolles F., Bryan. *New Hampshire Architecture: An Illustrated Guide*. UPNE, 1979.
53. Tolles F., Bryan. *Resort Hotels of the Adirondacks: The Architecture of a Summer Paradise, 1850-1950*. UPNE, 2003.
54. Tolles F., Bryan. *Summer by the Seaside: The Architecture Of New England Coastal Resort Hotels, 1820-1950*, UPNE, 2008.

55. Tolles F., Bryan. *Summer Cottages in the White Mountains: The Architecture of Leisure and Recreation, 1870 to 1930*. UPNE, 2000.
56. Tolles F., Bryan. *The Grand Resort Hotels of the White Mountains: A Vanishing Architectural Legacy*. UPNE, 1998.
57. Vaižgantas. *Raštai. Birštono patogumai ir įdomumai. Publicistika, 1920-1924*. T. 11 / sud. Eglė Bielskytė, Eligijus Daugnora. Vilnius: LLTI Leidybos centras, 1999.
58. Vileniškė-Gražulevičiūtė, Indrė; Urbonas, Vilius. *Miestų centrų atgaivinimo ypatumai pereinamojo laikotarpio valstybėje: Lietuvos ir užsienio patirties palyginimas, 2010*. Prieiga per internetą: http://www.su.lt/bylos/mokslo_leidiniai/jmd/10_03_28/grazuleviciute_urbonas.pdf, [žr. 2015 m. gegužės 19 d.].
59. Zevi, Bruno. *Architecture as space. How to look at architecture*. NY: Horizon Press, 1957.
60. *Žvilgsnis į Alytaus praeitį* / sud. Giedrius Bernatavičius. Alytus: UAB Alytaus spaustuvė, 2003.
61. *Курорты. Энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 1983.

Straipsniai:

1. Andriotis, K. Coastal Resorts Morphology: The Cretan Experience // *Tourism Recreation Research*, 2003. No. 28(1), p. 67-76.
2. Andriušytė-Žukienė, Rasa. *Romantinė vaizduotės stichija M. K. Čiurlionio ir amžininkų kūryboje* // *Logos*, 2003, nr. 35, p. 159-167.
3. Baužienė, Morta. *Rekreacinio miesto savitumas (Birštono medinės architektūros pavyzdžiu)* // *Archiforma*, 2012, nr. 1-2 (50), p. 34-41.
4. Borsay, Peter. *A room with a view: Visualising the seaside, c. 1750-1914* // *Transactions of the Royal Historical Society*, 2013. No. 13, p. 175-201.
5. Brukas, Algirdas. *Kauno miškų istorija (II)* // *Gimtasai kraštas*, 2011, p. 106-111. Prieiga per internetą: <http://www.ziemgala.lt/saugykla/pdf/13-brukas.pdf>, [žr. 2016 m. sausio 15 d.].
6. Bučas, Jurgis; Čepaitienė, Rasa; Gražulevičiūtė-Vileniškė, Indrė; Mlinkauskienė, Aušra. *Paveldas Lietuvos statybų vizijos kontekste* // *Urbanistika ir architektūra*, 2007, nr. 4, p. 201-212.
7. Bučas, Jurgis. *Senoji Lietuvos kurortų architektūra* // *Urbanistika ir rajoninis planavimas*, 1990, nr. 16, p. 104-124.

8. Čepaitienė, Rasa. *Daugiakultūrinių miesto paveldas: interpretacijos problemos ir galimybės* // Lietuvos istorijos studijos, Vilnius: Vilnius University Publishing House, 2008 (21), p. 86-101.
9. Čepinskas Stanislovas, Bertašiūtė, Rasa. *Kaimo sodybų tvarkymas ir reguliavimas tarpukario Lietuvoje* // Liaudies kultūra, 2011, nr., 6 (141), p. 40-51.
10. Demereckas, Kęstutis. *Kuršių nerija tradicinės ir kurortinės architektūros sandūroje XIX a. pab. – XX a. pr.* // Archiforma, 2012, nr. 3-4 (51), p. 83-88.
11. Drėmaitė, Marija. *Moderniosios architektūros paveldas Lietuvoje: teorinis aspektas* // Journal of Architecture and Urbanism, 2012, vol. 36 (3), p. 149-160.
12. Gabrėnas, Arnoldas. *Atidžiau žvelgiant į Druskininkų medinę architektūrą* // Archiforma, 2012, nr. 1-2 (50), p. 92-99.
13. Grajauskienė, L. *Birutės alėjoje – romantiškosios „Romeo“ ir „Džiuljeta“, ir paslaptingosios „Anapilis“* // Palangos tiltas, 2013 m. rugpjūčio 1 d., p. 10.
14. Heynen, Hilde. *Questioning Authenticity* // National identities. Vol. 8, No. 3, September 2006, p. 287-300.
15. Johansen, Bjørn Vidar. *Country living in a suburb: The aspect of health in 19th century Norwegian villa architecture* // Michael, 2005. No. 2, p. 244-251.
16. Jurevičiūtė, Aušra. *Karo invalidų organizacijos Lietuvoje 1923-1940 m.* Kauno istorijos metraštis. T. 8, 2007, p. 7-54.
17. Kamičaitytė-Virbašienė, J. *Kauno centrinės dalies Nemuno slėnyje miestovaizdžio architektūrinis formavimas* // Urbanistika ir architektūra, 2003, nr. 1, Vilnius: Technika, p. 30-40.
18. Koenker, Diane. *Whose Right to Rest? Contesting the Family Vocation in the Postwar Soviet Union* // Comparative Studies in Society and History, 2005. No. 51 (2), p. 401-425.
19. Kuzmickas, Vytautas. *Birštono architektūrinio paveldo objektai. Birštono muziejaus pastatui – 81 metai.* Prieiga per internetą: <http://kvitrina.lt/birstono-architekturinio-paveldo-objektai-birstono-muziejaus-pastatui-81-metai/>, [žr. 2015 m. spalio 1 d.].
20. Kuzmickas, Vytautas. *Birštono krašto istorijos lobiai ir paslaptys (III). Ieškokime senųjų Federavičių namų pėdsakų...* Prieiga per internetą: <http://kvitrina.lt/birstono-krašto-istorijos-lobiai-ir-paslaptys-iii-ieskokime-senuju-federaviciu-namu-pedsaku/>, [žr. 2015 m. spalio 2 d.].
21. Lakačauskaitė-Kaminskienė, Regina. *Buities modernizacija Lietuvoje XX a.: modernizacijos skatinimo kampanijos viešojoje erdvėje* // Menotyra, 2011, nr. 4, p. 291-307.

22. Lenkimaitė, R. *Palangos uostas ir tiltas į jūrą* // *Žemaičių žemė*, 2012, nr. 1, p. 42-43.
23. Lewi, Hannah; Phillips, Christine. *Immersed at the water's edge: modern British and Australian seaside pools as sites of 'Good Living'* // *Architectural Research Quarterly*, 2003. No. 17 (3-4), p. 281-291.
24. Likas, G. *1918-1940 metų Lietuvos statybos įstatymai bei normos* // *Urbanistika ir architektūra*. 2001, nr. 1, p. 11-26.
25. Liu, Jia; Wall, Geoffrey. *Resort Morphology Research: History and Future Perspectives* // *Asia Pacific Journal of Tourism Research*. Vol. 14, No. 4. UK: Taylor & Francis, 2019, p. 339-341.
26. Mačiūtė, Genovaitė. *Birštono vila – 1926 metais Paryžiuje išleistoje Žano Moklero kelionių knygoje*. Prieiga per internetą: <http://www.gyvenimas.eu/2014/12/09/birstono-vila-1926-metais-paryziuje-isleistoje-zano-moklero-kelioniu-knygoje/>, [žr. 2015 m. spalio 13 d.].
27. Matulytė, Margarita. *Bažnyčios visuomeninis statusas pajūrio kurorte. Palanga. Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų bažnyčia* / sud. Danutė Mukienė. Vilnius: Petro ofsetas, 2007, p. 66-71.
28. Mulevičiūtė, Jolita. *Keliaujantis žmogus XIX a. II pusės Lietuvoje* // *Menotyra*, 2003, nr. 2 (31), p. 39-44.
29. Mykolaitytė, Aurelija. *Kartų konflikto analizė tarpukario spaudoje ir literatūroje* // *Gimtasai kraštas*, 2010 m. lapkričio 15 d., p. 25-29. Prieiga per internetą: http://www.ziemgala.lt/saugykla/pdf/3_mykolaityte_1.pdf, [žr. 2016 m. kovo 5 d.].
30. Oldenburg, Ray. *Our Vanishing "Third Places"* // *Planning commissioners journal*. No. 25, 1996-7, p. 6-10.
31. Omilanowska, Malgorzata. *Franzo Schwechteno, Edouardo Andre ir Stanislawo Witkiewicziaus projektai Palangoje* // *Lietuvos dailės istorijos muziejus. Metraštis*, 2005, 9 (I), p. 86-114.
32. Petrusis, Vaidas. *Architektūros politikos apraiškos Lietuvos tarpukario (1918–1940 m.) periodikoje: tarp reprezentacijos ir socialinio teisingumo* // *Urbanistika ir architektūra*, 2009, nr. 33(2), p. 126-134.
33. Polkaitė, Giedrė. *Reklama Vilniaus ir Kauno spaudoje tarpukariu: daugiau panašumų ar skirtumų? Sostinė kaip tapatumo simbolis. Vilnius ir Kaunas tarpukario kultūroje* / sud. Alma Lapinskienė, Viktorija Šeina. Vilnius: UAB Petro ofsetas, 2014, p. 125-149.
34. *Profesinės sąjungos Lietuvoje ir pasaulyje. Istorija ir dabartis*. Prieiga per internetą: <http://www.anarchija.lt/teorija/831-profesines-sajungos-lietuvoje-ir-pasaulyje-istorija-ir-dabartis>, [žr. 2014 m. gruodžio 29 d.].

35. Ptašek, Maja. *Liūdnas esė apie Palangą* // Archiforma, 2012, nr. 3-4 (51), p. 72-82.
36. Ptašek, Maja. *Medinė kurortų architektūra. Medinė architektūra Lietuvoje* / Sud. Alfredas Jomantas. Vilnius: Vaga, 2002, p. 111-122.
37. Račiūnaitė, Rasa. *Nacionalinių vertybių ir miestietiškos sąmonės plėtra: tarpukario Kaunas ir jo priemiesčiai* // Lietuvos etnologija, 2005, nr. 4 (13), p. 111-133.
38. Rydel, Maciej. *Dwory-polskie*. Gdańsk, 2007. Prieiga per internetą: <http://www.dwory-polskie.pl/x.php/1,14/English.html>, [žr. 2014-09-19].
39. Šatavičiūtė, Lijana. *Modernaus būsto idėja tarpukario Lietuvoje: tarp funkcionalizmo ir tautinio romantizmo* // Menotyra, 2011, nr. 4, p. 275-290.
40. *Sea-Side Etiquette: Bathing Machine*. Prieiga per internetą: <http://www.victoriana.com/Etiquette/bathingmachine.htm>, [žr. 2015 m. spalio 2 d.].
41. Stauskas, Vladas. *Kelias į Kuršių nerijos pasaulinį pripažinimą* // Urbanistika ir architektūra, 2001, nr. 1, p. 49-52.
42. Stiles, Anne. *The Rest Cure, 1873-1925*. Prieiga per internetą: http://www.branchcollective.org/?ps_articles=anne-stiles-the-rest-cure-1873-1925, [žr. 2015 m. lapkričio 10 d.].
43. Sul, Heasim. *The Tubs of Pleasure: Tudor and Stuart Spas* // The International Journal of the History of Sport. Vol. 16, No. 1. London: Frank Cass, 1999, p. 148-159.
44. Szczerki, Andrzej. *New Europe*, 2010, p. 16-19. Prieiga per internetą: http://autoportret.pl/wp-content/uploads/2010/12/03_Szczerki_EN.pdf, [žr. 2016 m. kovo 10 d.].
45. Tissot, Laurent. *Civil Engineering and the Development of Sport and Leisure in Swiss Cities (1900-1950)* // The International Journal of The History of Sport. Vol. 29, No. 14. London, 2012, p. 2096.
46. Trimakas, Ramūnas. *Lietuvių nacionalinis identitetas: etniškumo ir konfesiškumo santykio problema tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918-1940)* // Sociologija. Mintis ir veiksmai. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1999, nr. 3 (5), p. 67-80.
47. Ulozaitė, Nijolė. *Birštono gydomoji vieta: iš Vaižganto publikacijų apie Birštono kurortą* // Gyvenimas, 2005 m. lapkričio 5 d., p. 1.
48. *Unofficial Royalty*. Prieiga per internetą: <http://www.unofficialroyalty.com/the-royal-palace-oslo/>, [žr. 2015 m. spalio 10 d.].
49. Zaleckis, Kęstutis. *Kai kurie teoriniai šių dienų megapolio miestovazdžio formavimo aspektai* // Urbanistika ir architektūra, 2005, nr. 1, p. 19-29.
50. Zigmantaitė, Marta. *Palangos Kurhauzo atkūrimo romantika* // Archiforma, 2012, nr. 3-4 (51), p. 24-26.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1. Birštono teritorijos planas, 1869 m. LVIA, f. 526, ap. 3, b. 9736.
2. Birštono vasarvietės schema, Alksniakiemio valst. miške, inž. Taškūnas, 1932 m. KAA, f. 219, ap. 1, b. 850.
3. Birštono kurorto žemės braižinys, 1921 m. LCVA, f. 1248, ap. 2, b. 510.
4. Birštono kurorto parko žemės planas, inž. Mačiulskis, 1934 m. LCVA, f. 1567, ap. 3, b. 1242.
5. Likėnų kurorto užstatymo projektas, 1939 m. LCVA, f. 1622, ap. 7, b. 191, l. 2.
6. Likėnų kurorto piešinys, 1943 m. LCVA, f. 1622, ap. 7, b. 191, l. 1.
7. Palangos planas, 1914 m. Iš: Omilanowska, Malgorzata. Pabaltijo Zakopanė. Palanga Tyszkiewiczzių laikais. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2014, p. 88.
8. Palangos kurorto plano schema, 1934 m. LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1279, l. 5.
9. Palangos miesto gatvių sutvarkymo projektas, 1938 m. LCVA, f. 1622, ap. 7, b. 179.
10. Józefo Tyszkiewiczziaus Palangos valdų plano fragmentas, 1877 m. Iš: Omilanowska, Malgorzata. Pabaltijo Zakopanė. Palanga Tyszkiewiczzių laikais. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2014, p. 24.
11. Vaikų žaidimo aikštelė tarpukario Palangoje. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.
12. Keltas per Nemuną ties Aukštąja Panemune. Nuotr. Kazimiero Dudėno, XX a. ketvirtas dešimtmetis. Iš: Kauno miesto muziejaus archyvo.
13. Vaidilos gatvės, Unidnių, Gegučių ir Lakštingalų alėjos Aukštojoje Panemunėje. Nuotr. Kazimiero Dudėno, XX a. ketvirtas dešimtmetis. Iš: Kauno miesto muziejaus archyvo.
14. Lampėdžių kurorto faktinio valdymo planas, 1938 m. LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 592, l. 2.
15. Kačerginės vasarvietės bei apylinkės planas, 1933 m. KAA, f. 17, ap. 1, b. 101, l. 6.
16. Kulautuvos vasarvietės sklypų schema, 1932 m. KAA, f. 219, ap. 1, b. 850, l. 72.
17. Kauno miesto paplūdimių lokalizacijos XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje planas / sud. N. Ambraškienė, V. Girčytė. Iš: www.kvb.lt.
18. Šventosios miestelio faktinio valdymo apmatavimo planas, sudarytas 1939 m. LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 334, l. 4.
19. Restorano ir koncertų salės projektas Birštono kurorte, 1931 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 51, l. 6.

20. Birštono kuhauzas tarpukariu. Atvirukas iš Vytauto Sinkevičiaus asmeninio rinkinio.
21. Birštono kurhauzo interjeras tarpukariu. Atvirukas iš Vytauto Sinkevičiaus asmeninio rinkinio.
22. Palangos kurhauzas XX a. pr. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.
23. Palangos kurhauzo salė XX a. pr. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.
24. Kurhauzo Basanavičiaus šile projektas (arch. Stasys Kudokas), 1935 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 502, l. 6.
25. Kurhauzas Aukštojoje Panemunėje. Nuotr. Kazimiero Dudėno, XX a. ketvirtas dešimtmetis. Iš: Kauno miesto muziejaus archyvo.
26. Kavinės eskizas Lampėdžiuose, XX a., 4 deš. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 449.
27. Cukrainė Juraitė Palangoje, XX a. 4 deš. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.
28. Leibos Neimarko kino teatro A. Panemunėje projektas, 1925 m. KAA, f. 17, ap. 12, b. 5.
29. Birštono mineral. vandenims Palangoje parduoti kiosko projektas, 1937 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710.
30. Giršo Barenblato kiosko A. Panemunėje projektas, 1934 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450, l. 39.
31. Restoranas Smiltynėje, 1904 m. Atvirukas iš Antano Burkaus asmeninio rinkinio.
32. Paviljonas Juodkrantėje, 1927 m. Atvirukas iš Viltės Migonytės asmeninio rinkinio.
33. Lampėdžių kurorto autobusams paviliono-kiosko darbo brėžinys, 1934 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 449, l. 26.
34. Užkandinė I-ame Aukštosios Panemunės paplūdimyje. Nuotr. Kazimiero Dudėno, XX a. ketvirtas dešimtmetis. Iš: Kauno miesto muziejaus archyvo.
35. Reimso parke (Prancūzija) esantis paviljonas pavadintas kiosku, paviljonas Vichy ir Nicoje – kazino, XIX a. pab.–XX a. pr. Atvirukas iš Viltės Migonytės asmeninio rinkinio.
36. Birštono kurorto maudyklės projektas, 1934 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 565, l. 10.
37. Maudymosi būdelės Palangoje, XX a. pr. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.
38. Persirengimo būdelės Palangoje, XX a. pr. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.
39. Antaninos Tiškevičienės med. maudyklės Palangoje, 1933 m. LCVA, 1622, f. 4, b. 238.

40. Jūros paviljonas Latvijoje, 1910 m. Atvirukas iš Viltės Migonytės asmeninio rinkinio.
41. Jūros paviljonas Latvijoje, apie 1915 m. Atvirukas iš Viltės Migonytės asmeninio rinkinio.
42. A. Kabašinsko vila Birštone, XX a. 4 deš. Atvirukas iš Vytauto Sinkevičiaus asmeninio rinkinio.
43. Antano Katelės gyv. namas Birštone, 1932 m. LCVA, f. 1567, ap. 3, b. 352, l. 235.
44. Birštono kurorto valdybos namo projektas, 1930 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 51, l. 5.
45. Kaišiadorių vyskupijos kunigų sanatorijos „Tulpė“ Birštone projektas, 1938 m. (arch. Vytautas Landsbergis). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 712, l. 64.
46. Palangos gydyklų projektas, arch. Franz Heinrich Schwechten, 1900 m. Iš: Grafų Tiškevičių Palangos rūmai. Architekto Franzo Heinricho Schwechteno piešiniai ir brėžiniai / sud. R. Budrys. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2008, p. 79.
47. Vila „Baltoji“ Palangoje tarpukariu. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.
48. Vila „Baltoji“ ir vila „Anapolis“ Palangoje, XX a. pr. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.
49. „Augustenborg“ vilos fragmentas (Norvegija). Iš: www.dnms.no.
50. Vila „Hygea“ Lenkijoje (Zakopanėje). Iš: www.zakopane.fotopolska.eu.
51. Vila „Vaidilutė“ Palangoje. Nuotr. Viltės Migonytės, 2014 m.
52. Onos Luškienės vasarnamio projektas Palangoje, 1938 m. (arch. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217.
53. Vilos „Romeo“ ir „Džiuljeta“, XIX a. pab.–XX a. pr. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.
54. Vilų kompleksas „Olga“. LCVA fotodokumentų skyrius, nr. 4-07995.
55. Vilų kompleksas „Olga“. LCVA fotodokumentų skyrius, nr. 4-08027.
56. Lietuvos karininkų ramovės Palangoje vilos kapitalinio remonto projektas, 1934 m. LCVA, f. 6, ap. 1, b. 61, l. 5.
57. Vila „Radium“ Druskininkuose, XIX a. pab.–XX a. pr. Atvirukas iš Viltės Migonytės asmeninio rinkinio.
58. Vila „Maurė“ Druskininkuose, XIX a. pab.–XX a. pr. Atvirukas iš Vytauto Sinkevičiaus asmeninio rinkinio.
59. Markevičiaus vila Druskininkuose, XX a. 6 deš. Iš KTU Architektūros ir statybos instituto archyvo.

60. Vila Dineikos g. 9 Druskininkuose, XIX a. pab.–XX a. pr. Nuotr. Viltės Migonytės, 2010 m.
61. Viešbutis „Europa“ Druskininuose, XIX a. pab.–XX a. pr. Atvirukas iš Vytauto Sinkevičiaus asmeninio rinkinio.
62. Vila „Pelėda“ Palangoje. Nuotr. Viltės Migonytės, 2014 m.
63. Vila „Mahorta“ Palangoje. Nuotr. Viltės Migonytės, 2014 m.
64. Vila „Flora“ Juodkrantėje, XIX a. pab. – XX a. pr. Atvirukas iš www.delcampe.net.
65. Vila „Hubertus“ ir viešbutis „Kurischer Hof“ Juodkrantėje, XIX a. pab.–XX a. pr.. Atvirukas iš www.delcampe.net.
66. Vilų alėja Juodkrantėje, XIX a. pab.–XX a. pr. Atvirukas iš www.delcampe.net.
67. Vilų alėja Smiltynėje, XIX a. pab.–XX a. pr. Atvirukas iš www.delcampe.net.
68. Smiltynė, XIX a. pab.–XX a. pr. Atvirukas iš www.miestai.net.
69. Vasarnamio Jonui Sasnauskui projektas Kulautuvoje, 1934 m. (arch. Borisas Helcermanas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 448, l. 46.
70. Č. Pacevičiaus mūrine vila Kaune (Vydūno al. 59), arch. Vladimiras Kopylovas, 1935 m. Nuotr. S. Lukošiaus, 1956 m., KTU ASI archyvas.
71. 15-kos kambarių gyvenamasis namas Kačerginės kurorte, 1934 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 446, l. 28.
72. I. Slavino vasarnamio Lampėdžiuose projektas, 1937 m. (arch. Romanas Steikūnas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 719.
73. Dr. A. Petriko vasarnamio (Lampėdžių kurorte) projektas, 1935 m. (arch. Vytautas Landsbergis). KAA, f. 17, ap. 1, b. 80, l. 142.
74. Liudo Šimonėlio medinės vilos projektas A. Panemunėje, 1925 m. KAA, f. 17, ap. 1, b. 26, l. 122.
75. Pil. J. Zalbergo pastatymui medinės vilos A. Pamenunėj planas, 1930 m. (arch. S. Rezeris). KAA, f. 17, ap. 1, b. 26, l. 297.
76. Vila A. Panemunėje, Smetonos alėjoje nr. 81. Nuotr. Viltės Migonytės, 2015 m.
77. V. Englerio vasarnamio Kačerginėje projektas, 1940 m. (arch. Edmundas Frykas). KAA, f. 17, ap. 1, b. 99, l. 13.
78. Stasio Jankausko vasarnamio Kulautuvoje projektas, 1934 m. (techn. J. Varneckis). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 448, l. 3.
79. O. Dombrovskaitės-Šmitienės Lampėdžių kurorte vasarnamio projektas, 1934 m. (arch. Borisas Helcermanas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 449, l. 15.
80. Celestinos Mošinskienės statomos vilos projektas A. Panemunėje, 1935 m. (inž. A. Mošinskis). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 569.

81. Zarasų kurorte mokytojams vilos projektas, 1935 m. (inž. Feliksas Bielinškis). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 554, l. 2-6.
82. Juzefos Žebrauskienės vasarnamis – gyvenamas namas Lampėdžiuose, 1937 m. (techn. Juozas Miknevičius). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710.
83. D-ro Prano Vaiciuškos 2-jų aukštų medino namo projektas Kačerginėje, 1935 m. (techn. Pranas Valiukėnas). KAA, f. 17, ap. 1, b. 99, l. 139.
84. Pil. Gvido Misecko Lampėdžių kurorte mediniam vasarnamiui pastatyti projektas, 1935 m. (techn. Juozas Miknevičius). KAA, f. 17, ap. 1, b. 80, l. 120.
85. Pulk. Inž. S. Dirmanto medinio vasarnamio pastatymui Lampėdžių kurorte projektas, 1933 m. (techn. A. Šusteris). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 449, l. 35.
86. Jono Filipovičiaus vasarnamio projektas vasarvietėje Panevėžio apskrityje, 1934 m. (inž. Petras Kalita). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 371, l. 4.
87. Projektas svarbiųjų rūmų mineralinėms vonioms Birštone, 1930 m. (inž. Romanas Steikūnas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 44.
88. Raudonojo Kryžiaus sanatorijos braižinys Aukštojoje Panemunėje, 1928 m. (inž. Romanas Steikūnas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1297.
89. Raudonojo Kryžiaus sanatorija Aukštojoje Panemunėje, 1934 m. Atvirukas iš Antano Burkaus asmeninio rinkinio.
90. D-os kovai su tuberkuliozu vaikų sanatorijos projektas Aukštojoje Panemunėje, 1928 m. (arch. Vladimiras Dubeneckis ir Klaudijus Dušauskas). KAA, f. 17, ap. 1, b. 26.
91. Dr. Kazio Griniaus vardo sanatorija Aukštojoje Panemunėje. Nuotr. Kazimiero Dudėno, XX a. ketvirtas dešimtmetis. Iš: Kauno miesto muziejaus archyvo.
92. Draugijos kovai su tuberkuliozu gyd. namo prie priestato A. Panemunėj projektas, 1934 m. (inž. Viktoras Malejinas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 464, l. 6.
93. Prof. Vandos Tumėnienės med. 2-jų aukštų vaikų sanatorijos projektas Panemunyje, 1933 m. (arch. G. Gumeniukas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 219, l. 4.
94. D-ro J. Venckūno Panemunės kurorte mineralinių vonių projektas, 1930 m. (arch. Borisas Helcermanas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 64, l. 5.
95. Buvusieji Caro armijos (Ordny) stovyklos karininkų ramovės rūmai Varėnoje. Nuo 1927 m. - TBC sanatorija. Sugriauta 1944 m., atsitraukiant vokiečių kariuomenei. Atvirukas iš Antano Burkaus asmeninio rinkinio.
96. Valstybinė tuberkuliozės sanatorija „Dainava“ Varėnoje, apie 1930 m. Atvirukas iš Antano Burkaus asmeninio rinkinio.
97. Valstybinės džiovininių sanatorijos Varėnoje situacijos planas, 1935 m. LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1582.

98. Kauno apygardos ligonių kasos sanatorijos Birštone projektas, 1937 m (inž. Aleksandras Gordevičius). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710.
99. Kauno apygardos ligonių kasos sanatorija Birštone, XX a. 4 deš. Atvirukas iš Antano Burkaus asmeninio rinkinio.
100. K. M. L. Kasos vaikų sanatorijos Kačerginėje projektas, 1938 m. (inž. Antanas Novickis). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 736, l. 14.
101. Likėnų mineralinio vandens gydyklų projektas, 1934 m. (inž. P. Viliūnas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 364, l. 3.
102. Likėnų-Smardonės mineralinio vandens gydyklos projektas, 1937 m. (inž. P. Viliūnas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 711, l. 16.
103. Draugijos „Jerešun“ mokiniams ir seminaristams poilsio namai Kulautuvoje, 1934 m. (inž. Borisas Helcermanas). KAA, f. 17, ap. 1, b. 78, l. 13.
104. 28 lovų vasarinės mokytojų sanatorijos projektas, 1939 m. LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1730.
105. Mokytojų sąjungos poilsinės Zarasuose projektas, 1935 m. (inž. Feliksas Bielinskis). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 554, l. 2-6.
106. Projektas pastatymui Lietuvos Karo invalidų sanatorijos Palangoje, 1935 m. (tech. Edmundas Karanauskas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 571, l. 56.
107. Lietuvos Karo invalidų sanatorija Palangoje, XX a. 4 deš. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.
108. Policijos sporto klubo sanatorijos rūmų projektas Palangoje, 1933 m. (inž. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1500, ap. 1, b. 2.
109. Policijos sporto klubo sanatorijos kėdžių brėžiniai, 1933 m. LCVA, f. 1500, ap. 1, b. 1.
110. Policijos sporto klubo sanatorija Palangoje, XX a. 4 deš. Atvirukas iš Antano Burkaus asmeninio rinkinio.
111. Kaimo sodybos kiemo sodas. Iš: Švipas, Vladas. Kaimo statyba. Ūkininko knygynėlis. Kaunas: Spindulys, 1936, p. 247.
112. Miesto gyvenamojo namo terasa. Iš: Švipas, Vladas. Miesto gyvenamieji namai. Jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas. Kaunas: Varpas, 1933, p. 43.
113. Kaimo sodybos užstatymas (A – gyvenamasis namas, B – E ūkio trobesiai). Iš: Švipas, Vladas. Kaimo statyba. Ūkininko knygynėlis. Kaunas: Spindulys, 1936, p. 236.

114. Minimalaus vienos šeimos namo sklypo planas. Iš: Švipas, Vladas. Miesto gyvenamieji namai. Jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas. Kaunas: Varpas, 1933, p. 127.
115. Antrojo tipo gyvenamojo namo pirmo aukšto planas. Iš: Švipas, Vladas. Kaimo statyba. Ūkininko knygyinėlis. Kaunas: Spindulys, 1936, p. 113.
116. Gyvenamojo namo pirmo aukšto planas. Iš: Švipas, Vladas. Miesto gyvenamieji namai. Jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas. Kaunas: Varpas, 1933, p. 138.
117. Šeštojo tipo kaimo gyvenamasis namas. Iš: Švipas, Vladas. Kaimo statyba. Ūkininko knygyinėlis. Kaunas: Spindulys, 1936, p. 123.
118. Gyvenamojo namo projektas nr. 9. Iš: Švipas, Vladas. Miesto gyvenamieji namai. Jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas. Kaunas: Varpas, 1933, p. 143.
119. Žiūko Adomo med. gyvenamo namo projektas Birštone, 1934 m. (techn. Vytautas Trečiokas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 447, l. 81.
120. Felikso Dobkevičiaus gyvenamojo namo projektas A. Panemunėje, 1934 m. (inž. Feliksas Dobkevičius). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450.
121. Pulk. Jakučio Boleslovo mūrinio gyv. namo statomo A. Panemunėje projektas, 1939 m. (arch. Bronius Elsbergas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.
122. P. J. Krasausko Birštono miestelyje pastatyti dviejų aukštų medinį namą projektas, 1938 m. (projekto autorius arch. Bronius Elsbergas, braižė techn. Karolis Bertulis). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710, l. 277.
123. Rožės Gertienės mūrinio 2-jų aukštų mūrinio gyv. namo A. Panemunėje projektas, 1934 m. (techn. Kazys Dubauskas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450, l. 23.
124. Elenos Baronienės ir Petro Vysockio gyvenamasis namas Kaune, Sporto g. 2., 1932 m. (arch. Bronius Elsbergas). Nuotr. S. Lukošiaus, 1957 m., KTU ASI archyvas.
125. Zenono ir Elenos Gerulaičių gyvenamojo namo A. Panemunėje projektas, 1934 m. (arch. Kazys Dubauskas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450.
126. Ekaterinos Bajovienės gyv. namo A. Panemunėje planas, 1934 m. (inž. Juozas Tyško). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450, l. 3.
127. Pulk. D-ro L. Janulionio medinio gyvenamo namo Panemunėje projektas, 1937 m. (inž. Antanas Gruodys). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710.
128. Elenos Paulauskienės Kačerginės kurorte med. gyvenamo namo projektas, 1939 m. (techn. J. Varneckis). KAA, f. 17, ap. 1, b. 99, l. 102.

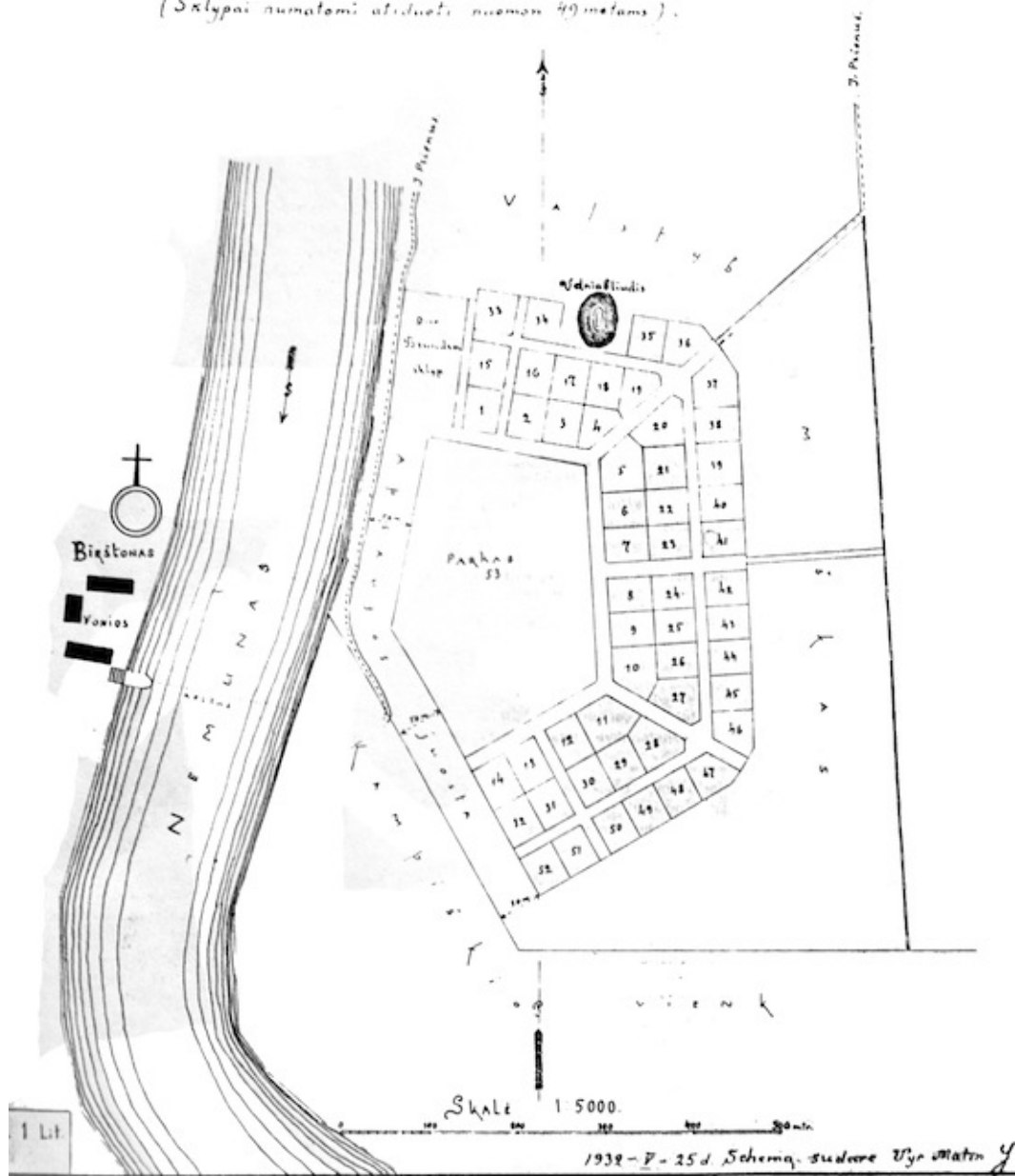
129. Kazimiero Dobužinskio Lampėdžių vasarvietėje medinio gyvenamojo namelio projektas, 1938 m. (techn. Juozas Miknevičius). LCVA, KAA, f. 17, ap. 1, b. 80, l. 44.
130. Eliašo Lipšico gyvenamo namo pristatymo projektas Kulautuvoje, 1933 m. (inž. Borisas Helcermanas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 333, l. 9.
131. Jakelaičio Tado statomo Kačerginėje gyv. namo ir tvarto projektas, 1934 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 446, l. 13.
132. A. Vaitkevičiaus medinių gyv. namo, sargui buto ir garažo trobesių Kulautuvoj projektas, 1935 m. (inž. Aleksandras Gordevičius). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 567, l. 44.
133. Jadvygos Montvilaitės ir Bolio Šmidto gyvenamojo medinio namo Lampėdžiuose projektas, 1934 m. (techn. Juozas Miknevičius). KAA, f. 17, ap. 1, b. 80, l. 194.
134. Gyv. namo projektas Benui Gutmanui Palangoje, Vytauto prosp., 1939 m. (inž. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.
135. Tauerio ir Šmiro gyv. namų projektas Palangoje, Vytauto prosp., 1939 m. (inž. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.
136. Dviejų gyv. namų projektas Benediktui Natkevičiui Palangoje prie Vytauto g-vės, 1939 m. (inž. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.
137. Žilienės Bronislavos gyv. namo projektas Palangoje, Vytauto prosp., 1939 m. (inž. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.
138. St. Girčienės mūrinio gyv. namo Palangoje projektas, 1935 m. (inž. St. Fedoravičius). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 571, l. 66.
139. Tomo Mano vasarnamis Nidoje tarpukariu. Atvirukas iš Vytauto Sinkevičiaus asmeninio rinkinio.
140. Nidos vaizdai tarpukariu. Atvirukas iš Vytauto Sinkevičiaus asmeninio rinkinio.
141. V. Klimavičiaus medinio gyv. namo Alytuje projektas, 1938 m. (inž. Vytautas Trečiokas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 216, l. 101.
142. Elenos Gubarienės medinio namo Alytuje projektas, 1934 m. (inž. Vytautas Trečiokas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 221.
143. Eugenijos Stepanovienės medinio namo Alytuje projektas, 1939 m. (inž. Vytautas Trečiokas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 221, l. 29.
144. Vastislovo Milerio mūro 2 aukštų gyven. namo projektas Alytuje, 1938 m. (inž. Stasys Taškūnas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 72.
145. Med. gyd. Jono Kilio mūrinio gyv. namo Alytuje projektas, 1939 m. (techn. Jeronimas Juškėnas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218, l. 8

ILIUSTRACIJOS

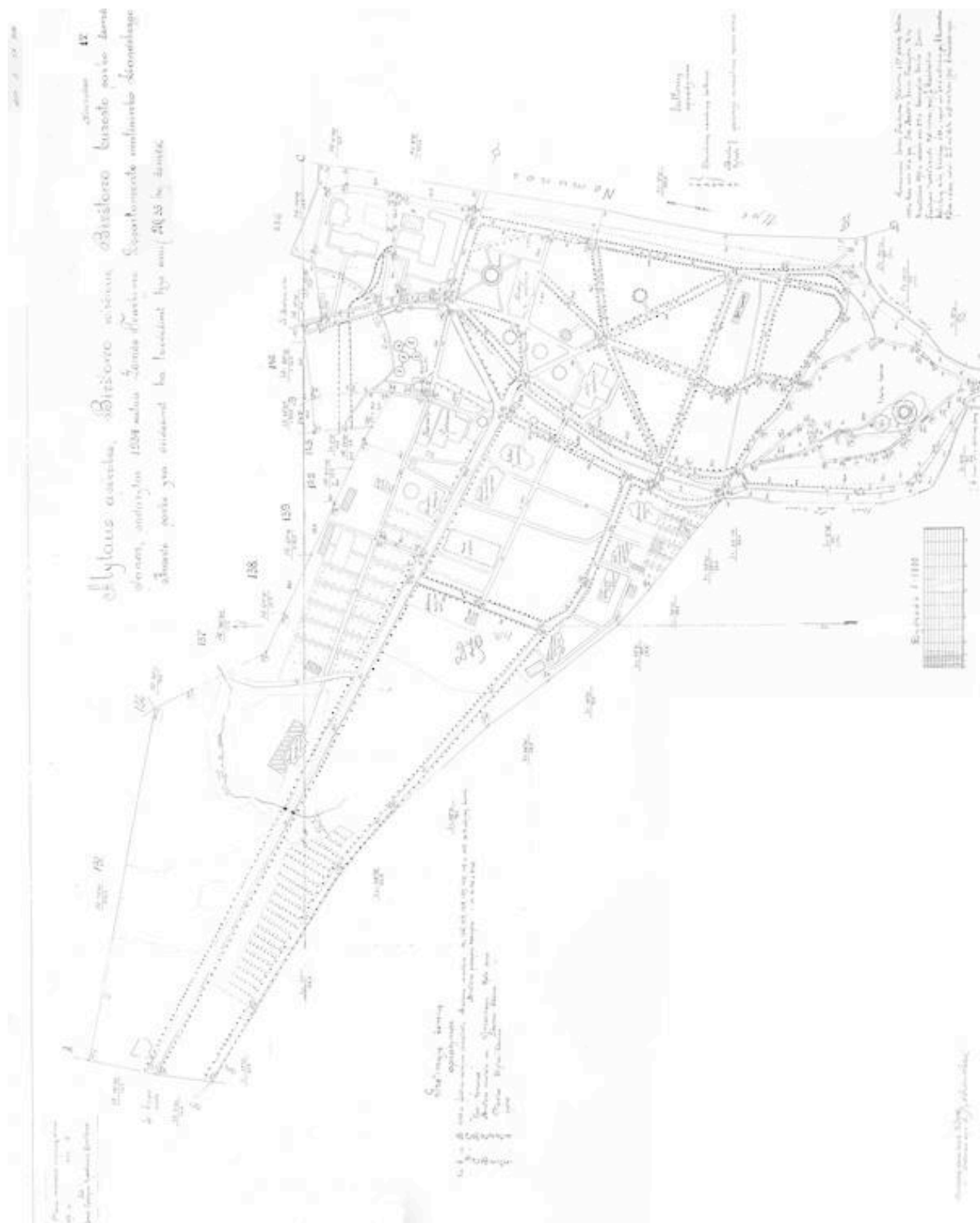
Пав. 1. Birštono teritorijos planas, 1869 m. LVIA, f. 526, ap. 3, b. 9736.

Birštono vasarvietės schema.
 Alksniakiemio valst. miške, Panemunės Urdijos
 Sudaryta 1932 m. Plotas 20,4821 ha.
 (Sklypai numatomi atiduoti nuomon 49 metams).

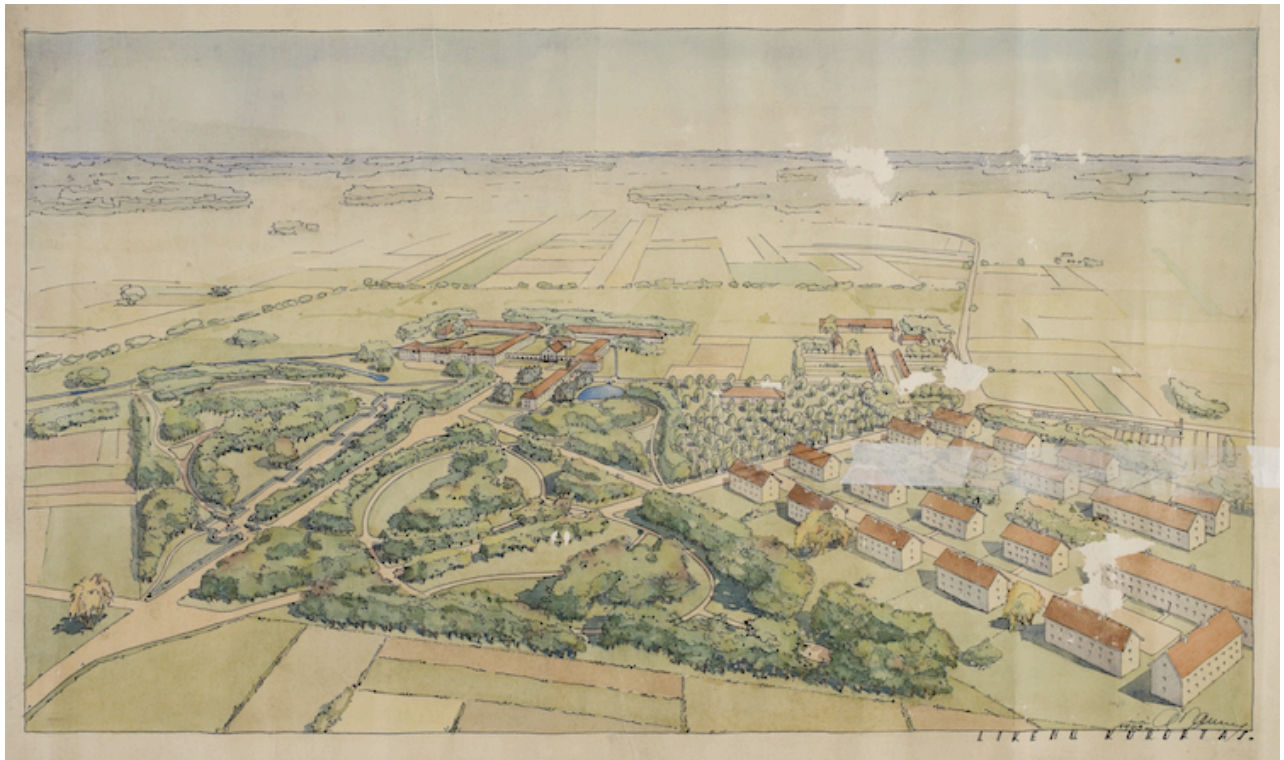
Pav. 2. Birštono vasarvietės schema, Alksniakiemio valst. miške, inž. Taškūnas, 1932 m. KAA, f. 219, ap. 1, b. 850.

Pav. 4. Birštono kurorto parko žemės planas, inž. Mačiulskis, 1934 m. LCVA, f. 1567, ap. 3, b. 1242.

Pav. 6. Likėnų kurorto piešinys, 1943 m. LCVA, f. 1622, ap. 7, b. 191, l. 1.

Pav. 7. Palangos planas, 1914 m. Iš: Omilanowska, Małgorzata. Pabaltijo Zakopanė. Palanga Tyszkiewiczų laikais. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2014, p. 88.

Pav. 8. Palangos kurorto plano schema, 1934 m. LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1279, l. 5.

Pav. 9. Palangos miesto gatvių sutvarkymo projektas, 1938 m. LCVA, f. 1622, ap. 7, b. 179.

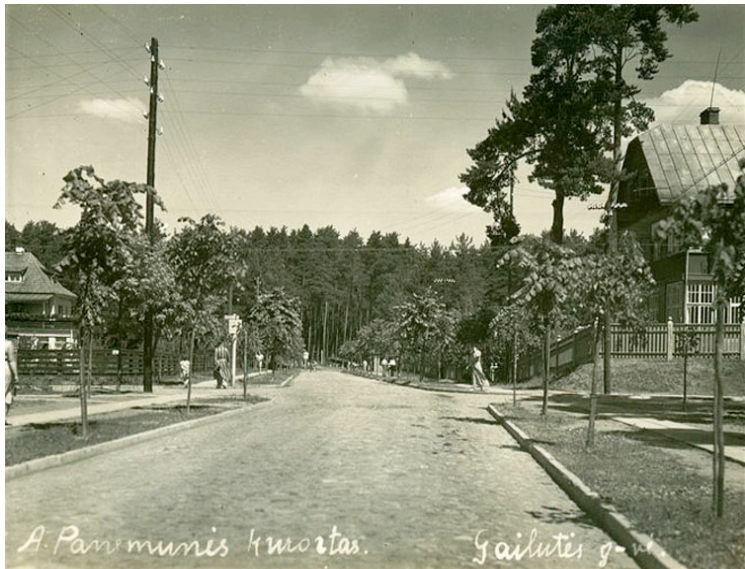
Pav. 10. Józefo Tyszkiewicziaus Palangos valdų plano fragmentas, 1877 m. Iš: Omilanowska, Malgorzata. Pabaltijo Zakopanė. Palanga Tyszkiewiczų laikais. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2014, p. 24.

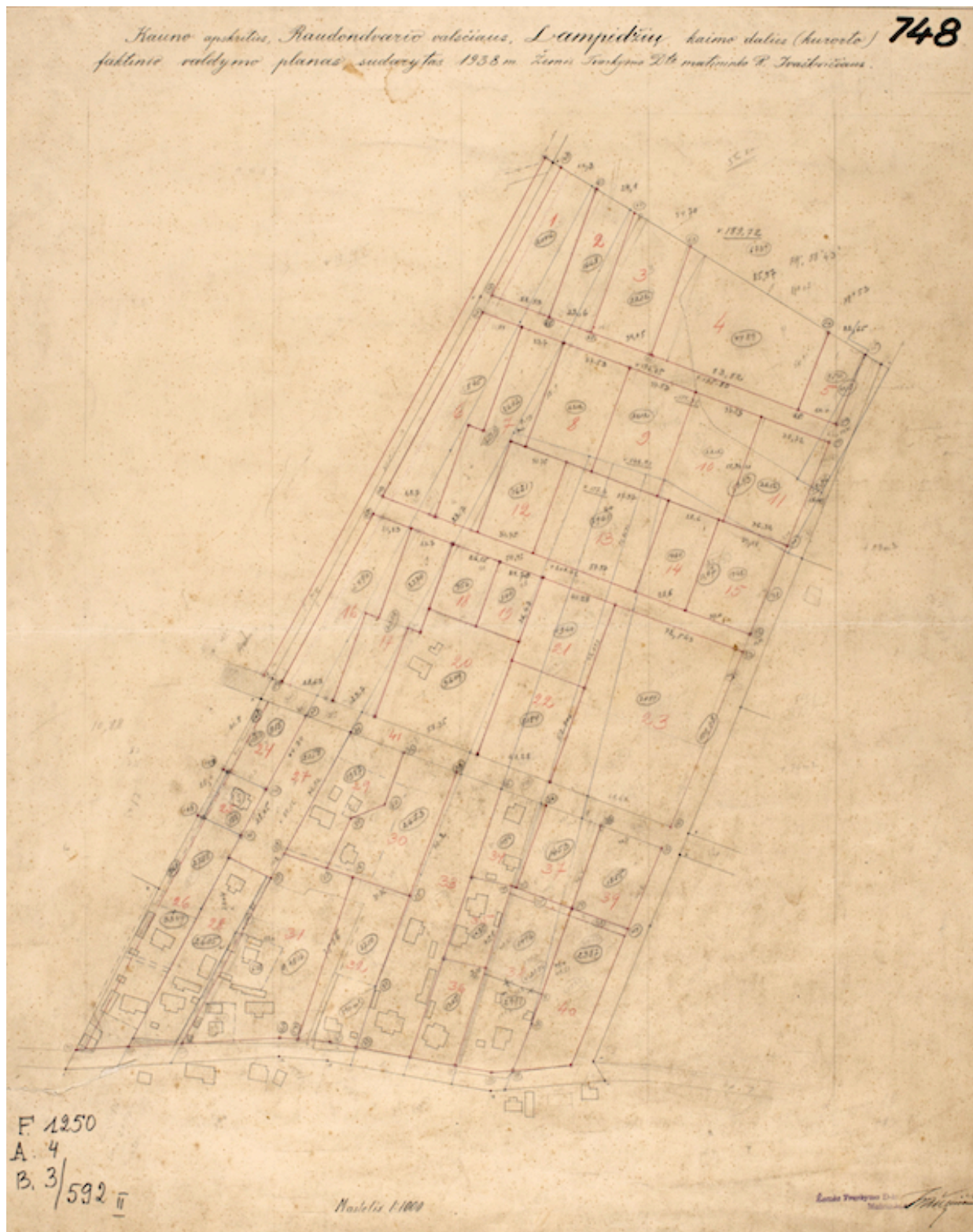
Pav. 11. Vaikų žaidimo aikštelė tarpukario Palangoje. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.

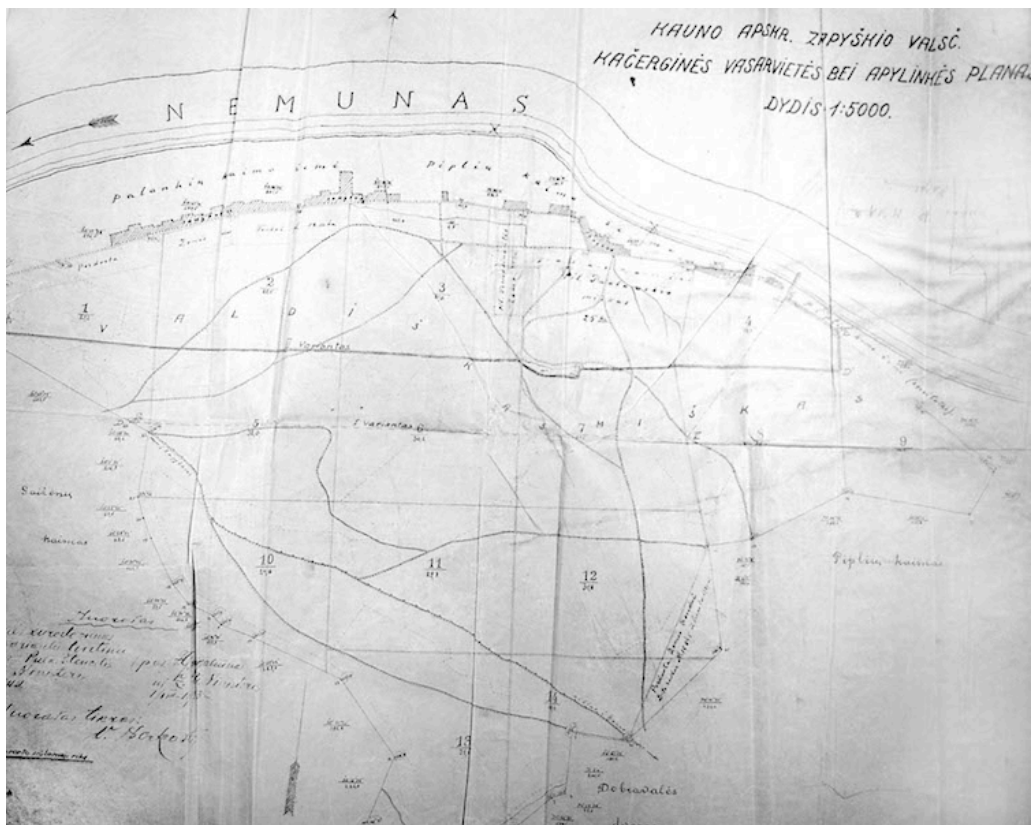
Pav. 12. Keltas per Nemuną ties Aukštąja Panemune. Nuotr. Kazimiero Dudėno, XX a. ketvirtas dešimtmetis. Iš: Kauno miesto muziejaus archyvo.

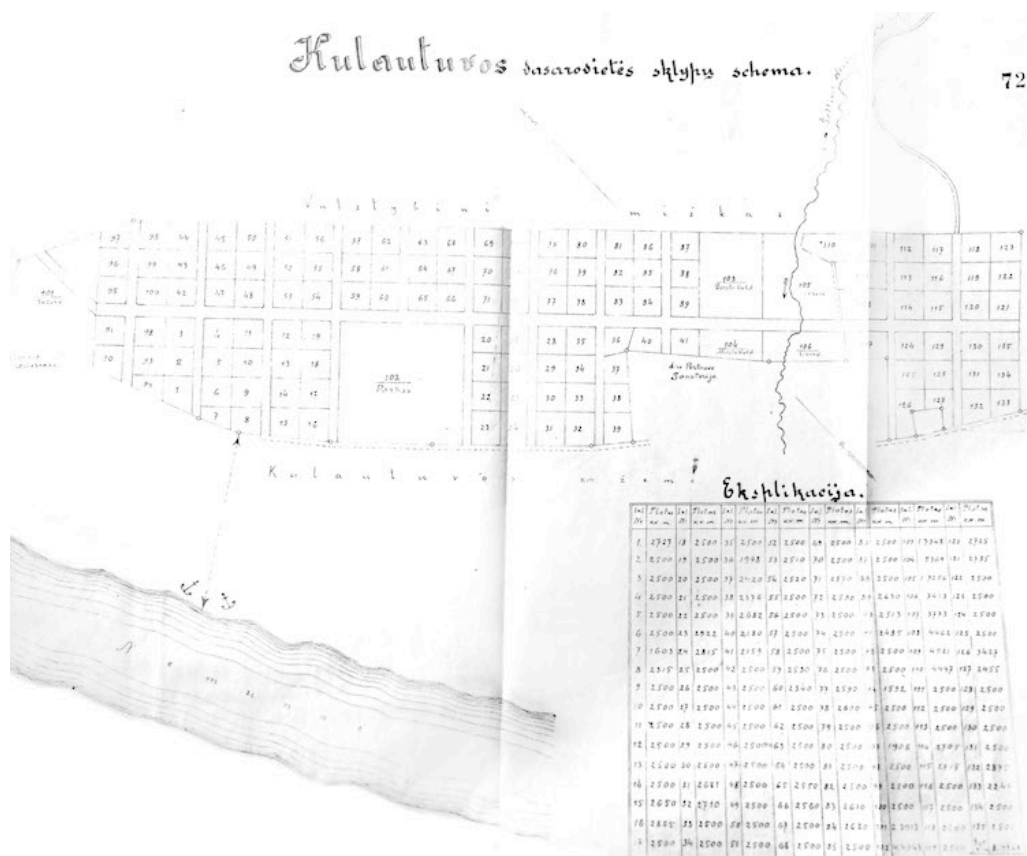
Pav. 13. Vaidilos gatvė, Unidnių, Gegučių ir Lakštingalų alėjos Aukštojoje Panemunėje. Nuotr. Kazimiero Dudėno, XX a. ketvirtas dešimtmetis. Iš: Kauno miesto muziejaus archyvo.

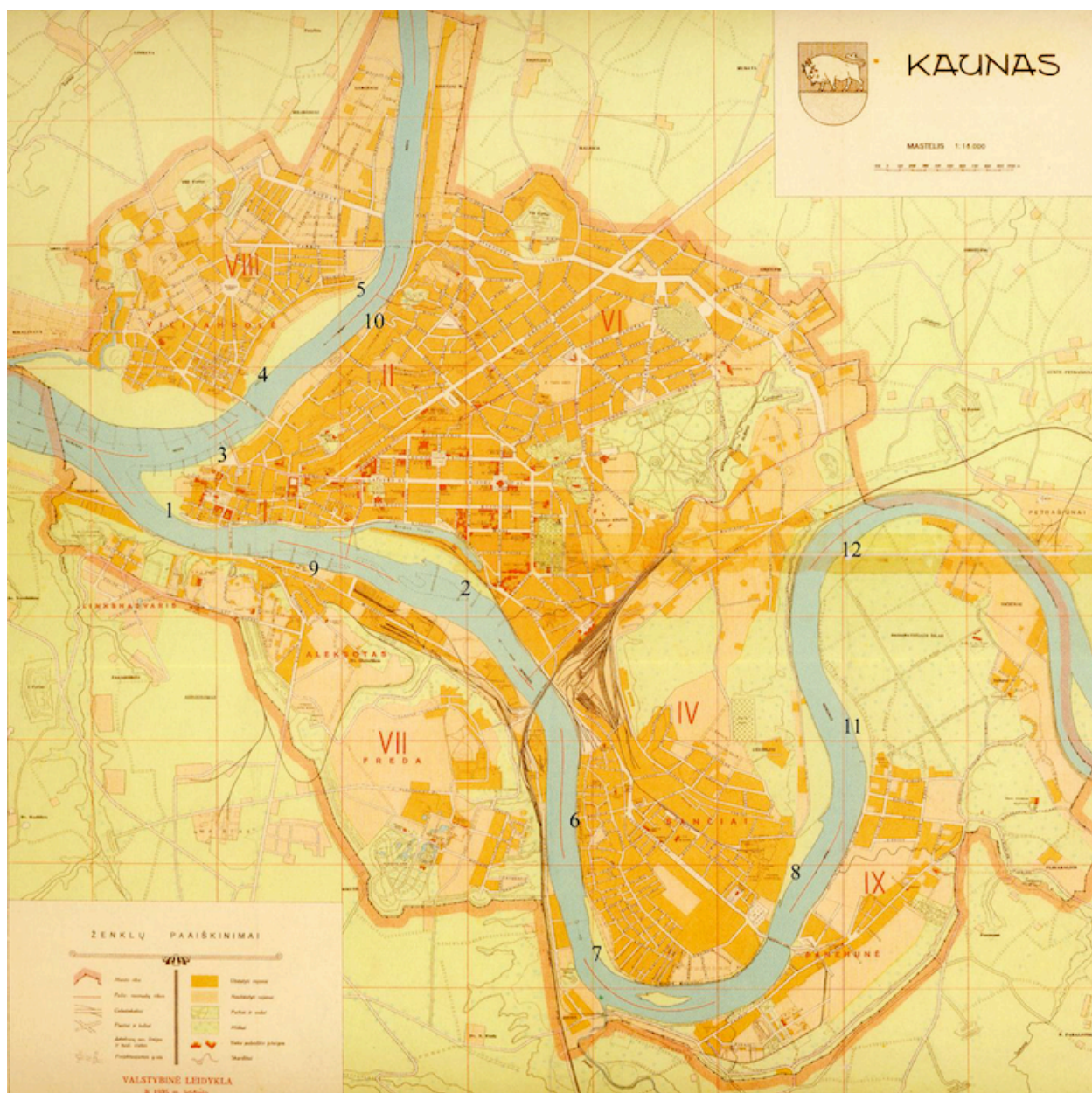
Pav. 14. Lampėdžių kurorto faktinio valdymo planas, 1938 m. LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 592, l. 2.

Pav. 15. Kačerginės vasarvietės bei apylinkės planas, 1933 m. KAA, f. 17, ap. 1, b. 101, l. 6.

Pav. 16. Kulautuvos vasarvietės sklypų schema, 1932 m. KAA, f. 219, ap. 1, b. 850, l. 72.

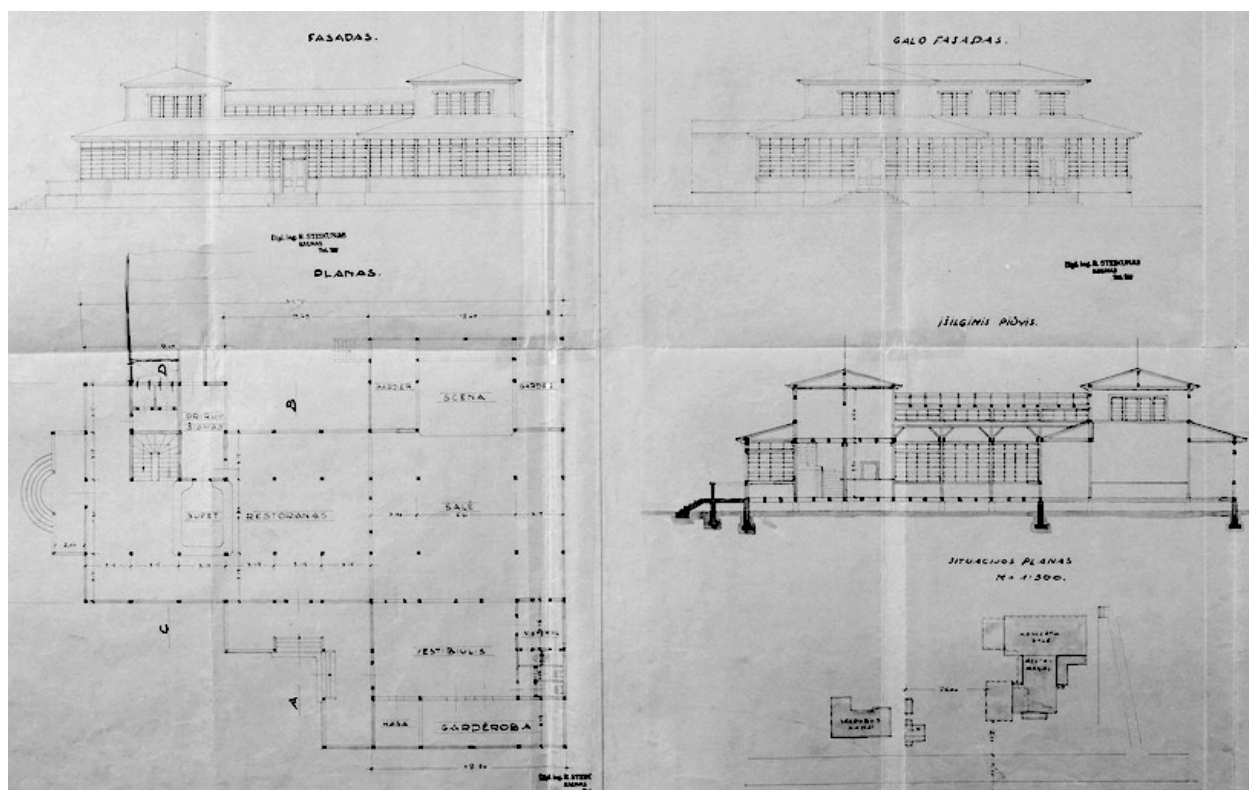

Pav. 17. Kauno miesto paplūdimių lokalizacijos XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje planas / sud. N. Ambraškienė, V. Girčytė. Iš: www.kvb.lt.

1. Santakos paplūdimys; 2. Karmelitų paplūdimys; 3. Senamiesčio paplūdimys Jonavos g.; 4. Vilijampolės paplūdimys ties Skerdyklos g. (dab. A. Kriščiukaičio g.); 5. Vilijampolės paplūdimys ties „Vaikelio Jėzaus“ prieglauda; 6. Žemųjų Šančių paplūdimys ties Mažeikių g.; 7. Žemųjų Šančių paplūdimys priešais Napoleono kalną; 8. Žemųjų Šančių paplūdimys ties „Drobės“ fabriku; 9. Aleksoto paplūdimys; 10. Žaliakalnio paplūdimys ties Kapsų g.; 11. Pirmasis Aukštosios Panemunės paplūdimys; 12. Antrasis Aukštosios Panemunės paplūdimys.

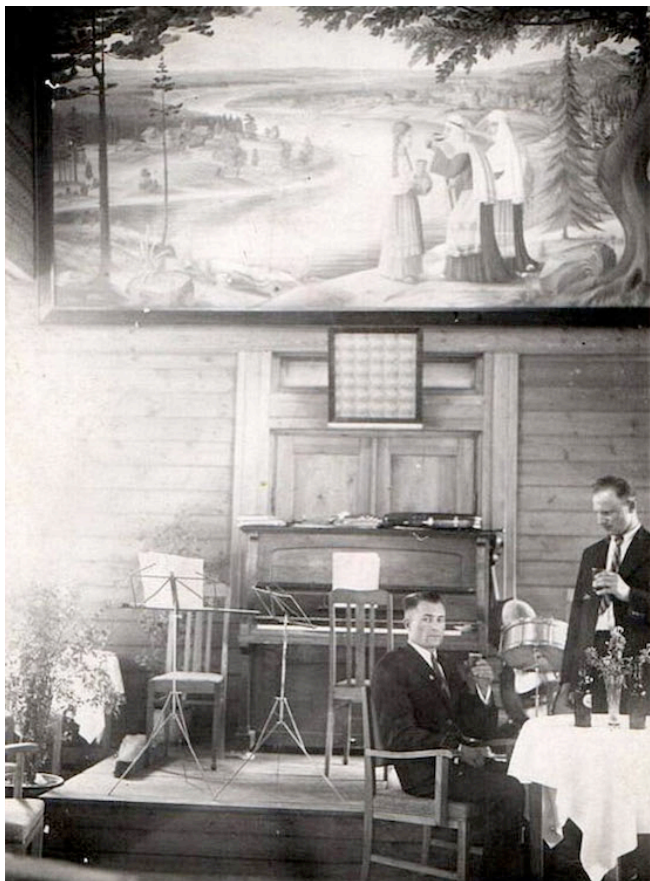
Pav. 18. Šventosios miestelio faktinio valdymo apmatavimo planas, sudarytas 1939 m. LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 334, l. 4.

Pav. 19. Restorano ir koncertų salės projektas Birštono kurorte, 1931 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 51, l. 6.

Pav. 20. Birštono kuhauzas tarpukariu. Atvirukas iš Vytauto Sinkevičiaus asmeninio rinkinio.

Pav. 21. Birštono kurhauzo interjeras tarpukariu. Atvirukas iš Vytauto Sinkevičiaus asmeninio rinkinio.

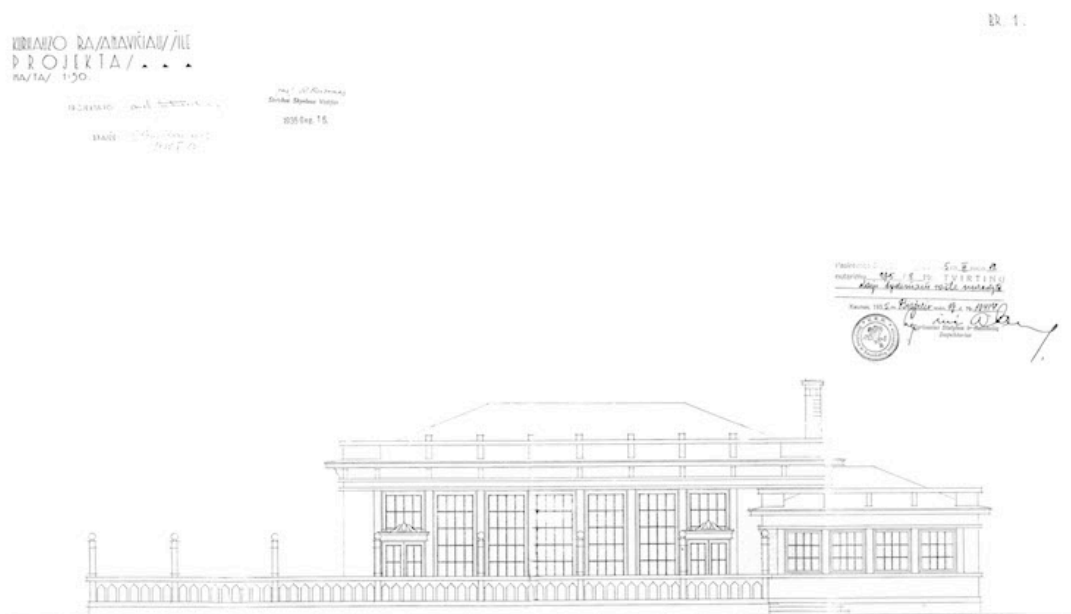

Pav. 22. Palangos kurhauzas XX a. pr. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.

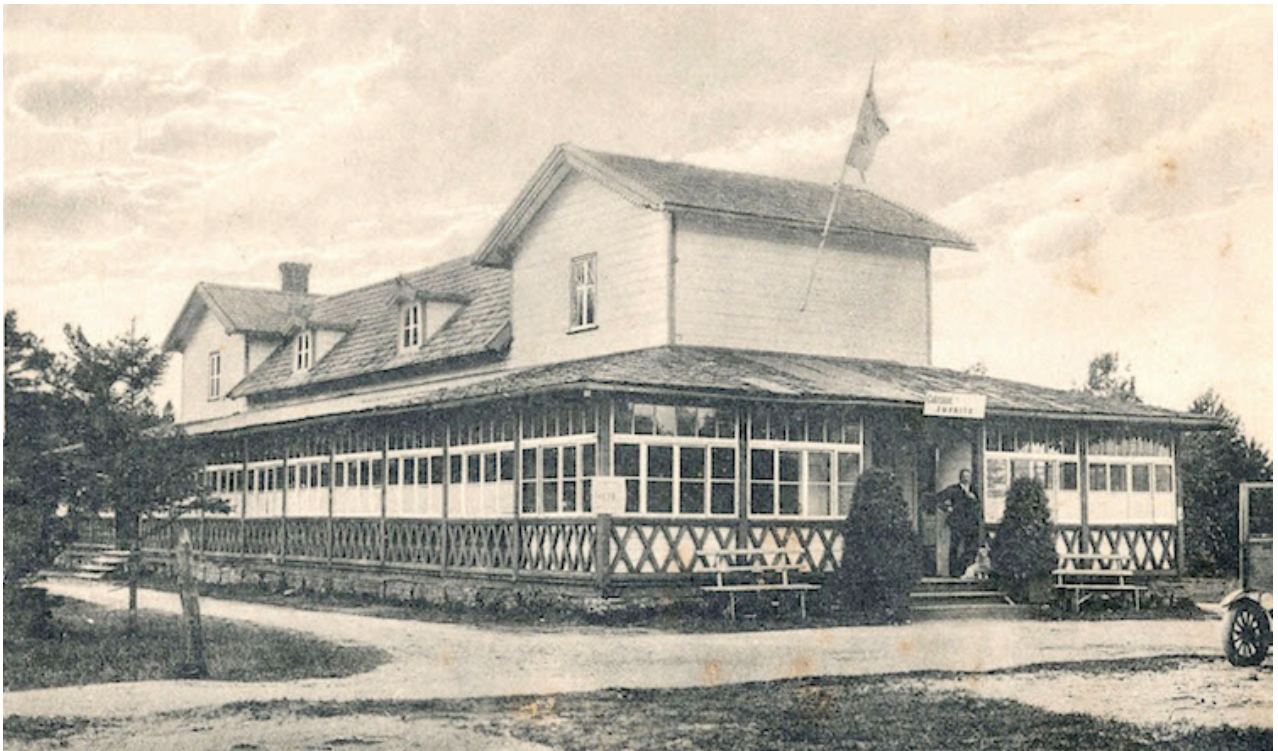
Palanga. Kurhauzo salė

Pav. 23. Palangos kurhauzo salė XX a. pr. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.

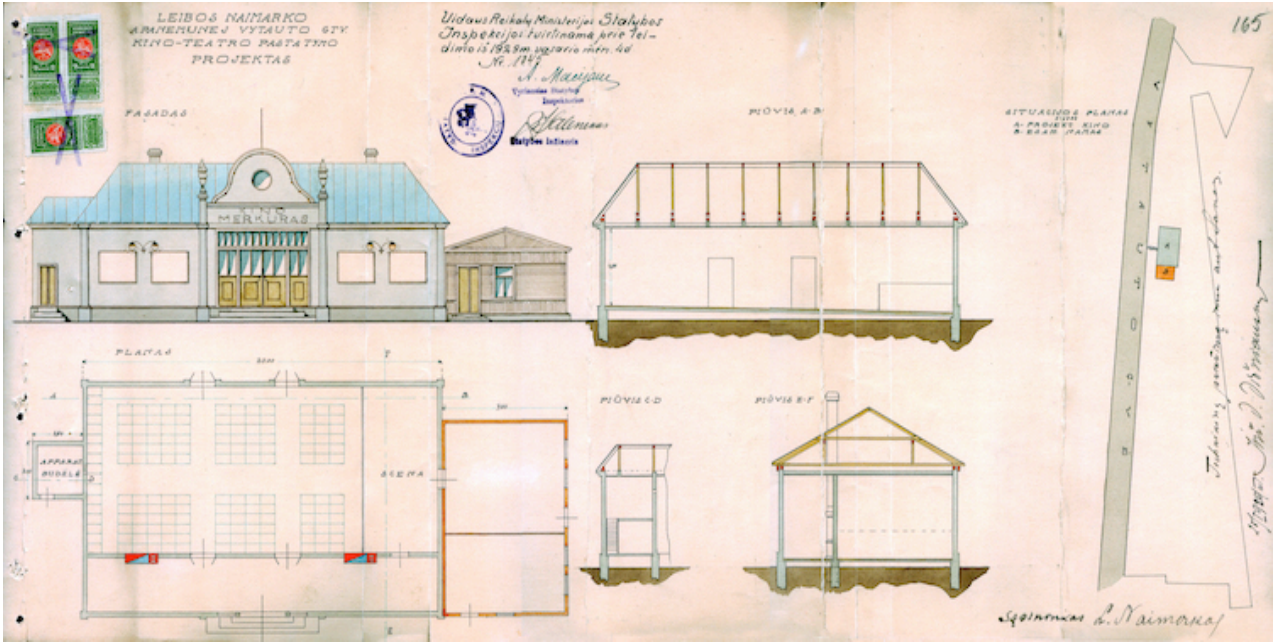

Pav. 24. Kurhauzo Basanavičiaus šilė projektas (arch. Stasys Kudokas), 1935 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 502, l. 6.

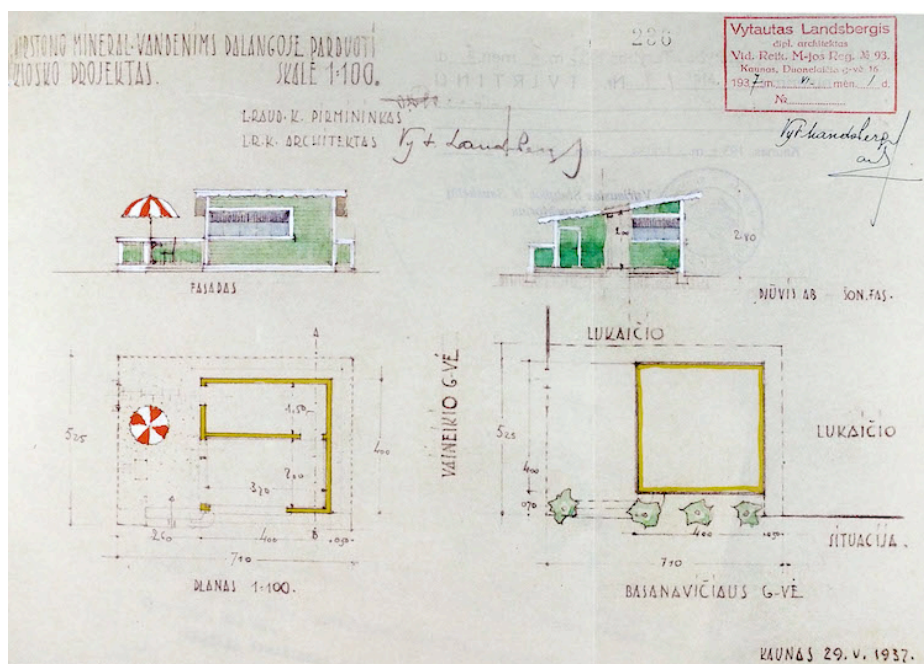

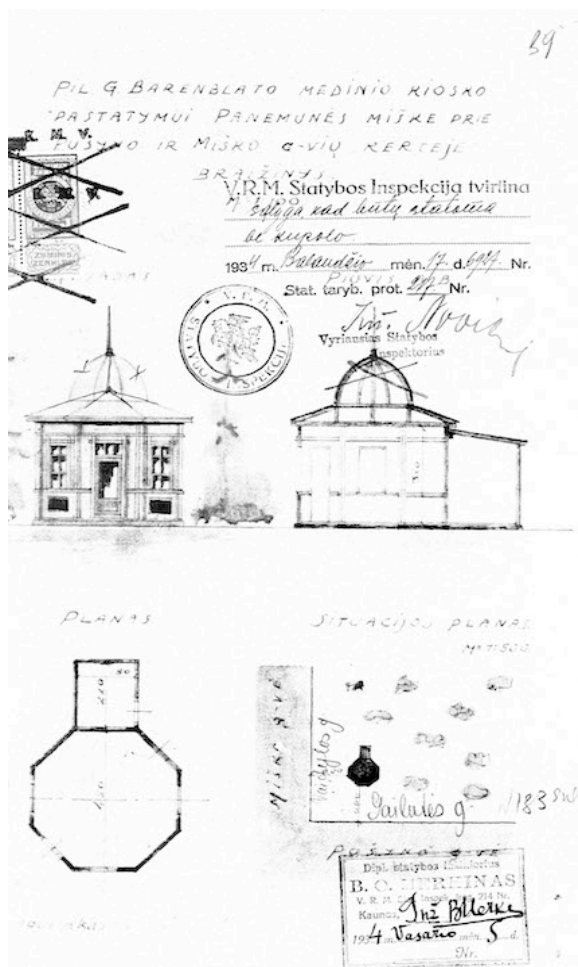
Pav. 27. Cukrainė Juraitė Palangoje, XX a. 4 deš. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.

Pav. 28. Leibos Neimarko kino teatro A. Panemunėje projektas, 1925 m. KAA, f. 17, ap. 12, b. 5.

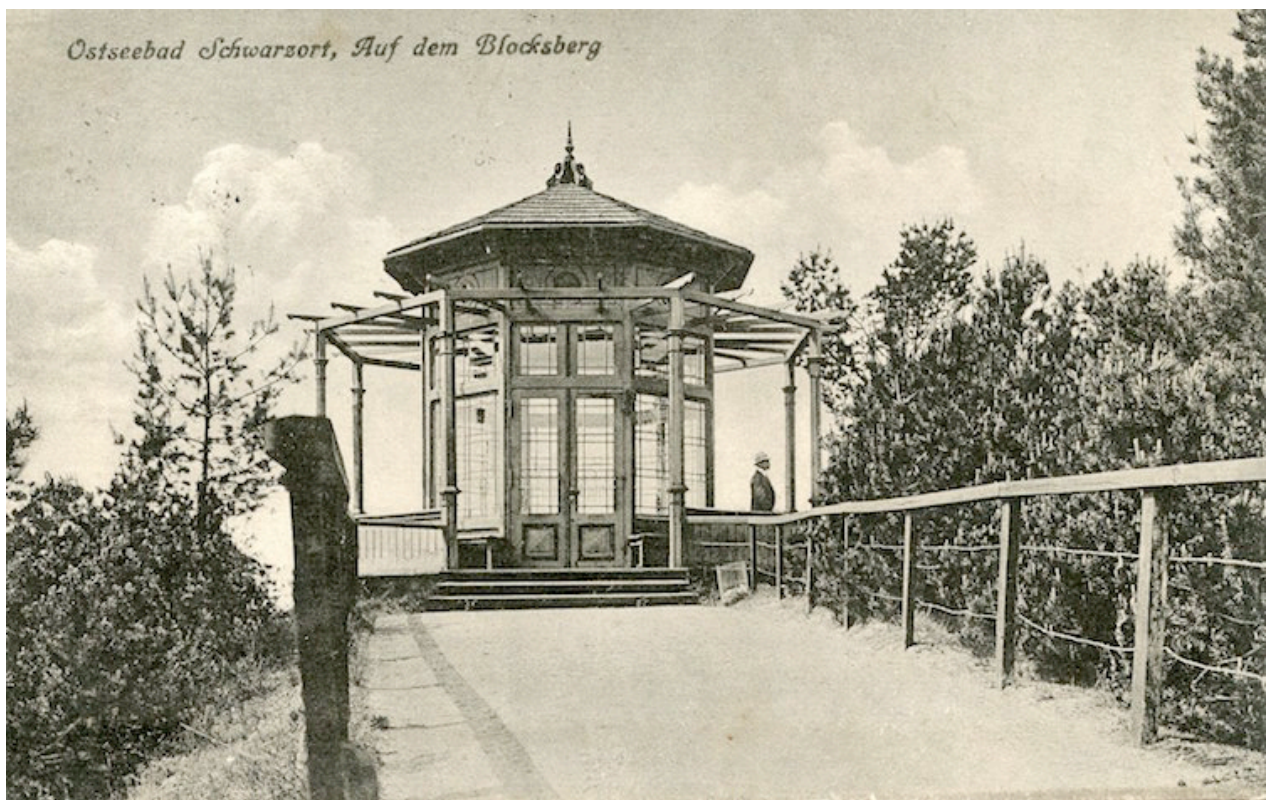
Pav. 29. Birštono mineral. vandenims Palangoje parduoti kiosko projektas, 1937 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710.

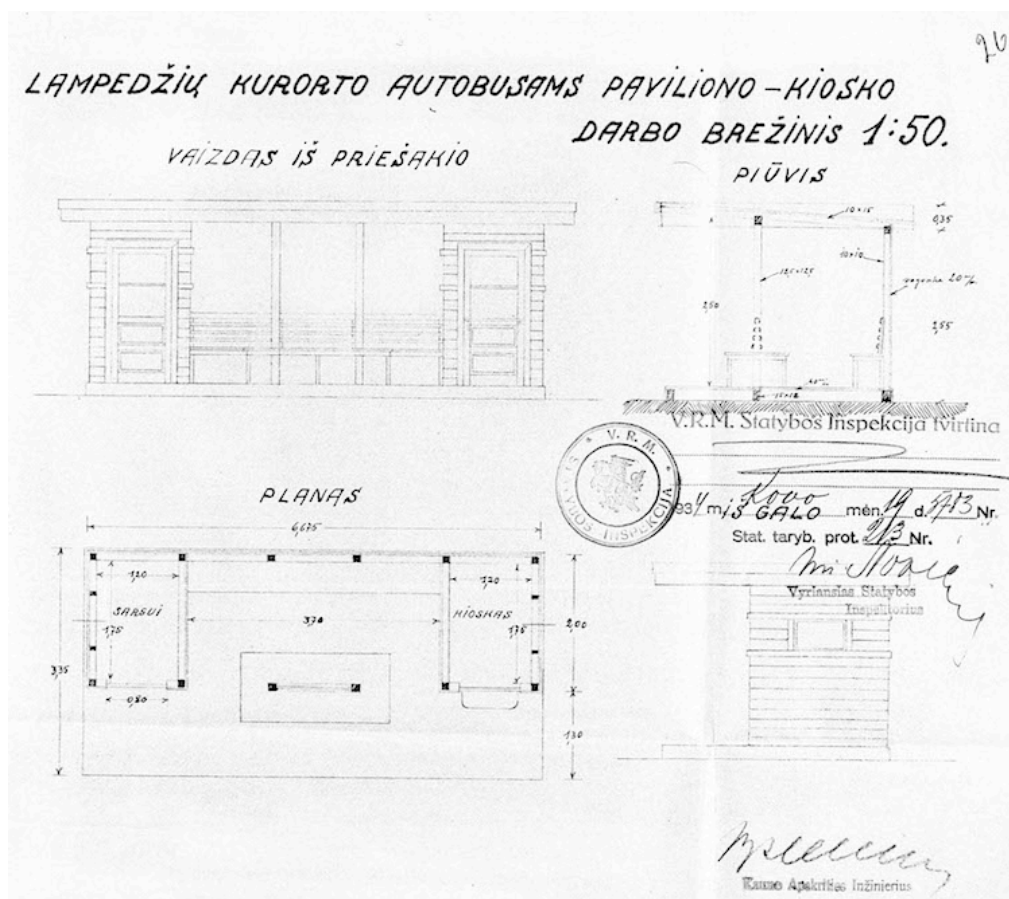
Pav. 30. Giršo Barenblato kiosko A. Panemunėje projektas, 1934 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450, l. 39.

Pav. 31. Restoranas Smiltynėje, 1904 m. Atvirukas iš Antano Burkaus asmeninio rinkinio.

Pav. 32. Paviljonas Juodkrantėje, 1927 m. Atvirukas iš Viltės Migonytės asmeninio rinkinio.

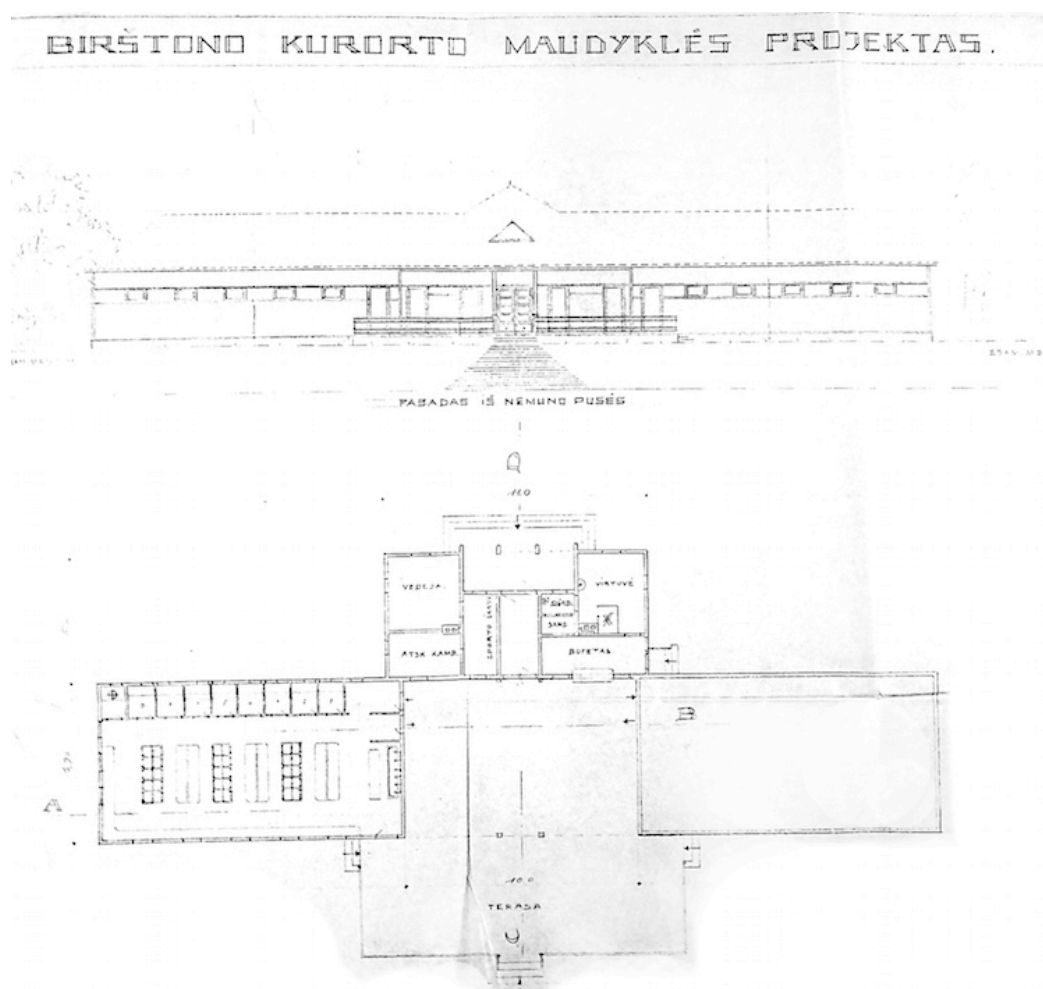
Pav. 33. Lampėdžių kurorto autobusams paviliono-kiosko darbo brėžinys, 1934 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 449, l. 26.

Pav. 34 Užkandinė I-ame Aukštosios Panemunės paplūdimyje. Nuotr. Kazimiero Dudėno, XX a. ketvirtas dešimtmetis. Iš: Kauno miesto muziejaus archyvo.

Pav. 35. Reimso parke (Prancūzija) esantis paviljonas pavadintas kiosku, paviljonas Vichy ir Nicoje – kazino, XIX a. pab.–XX a. pr. Atvirukas iš Viltės Migonytės asmeninio rinkinio.

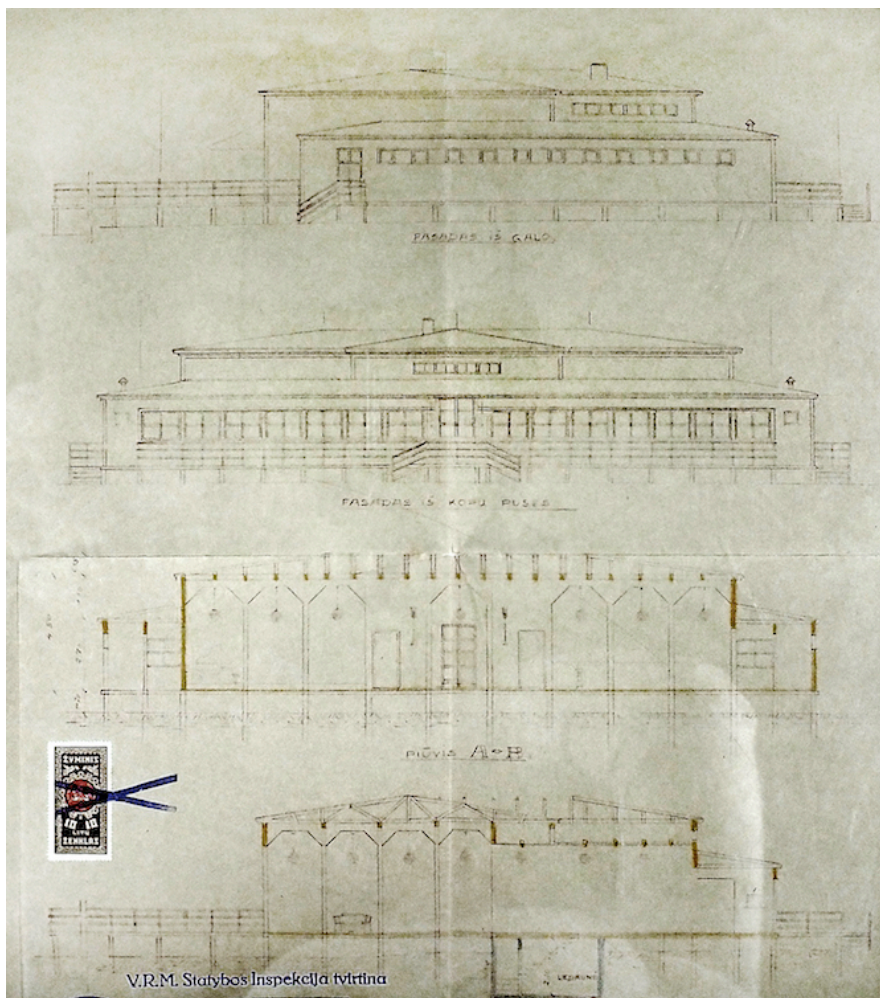
Pav. 36. Birštono kurorto maudyklės projektas, 1934 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 565, l. 10.

Pav. 37. Maudymosi būdelės Palangoje, XX a. pr. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.

Pav. 38. Persirengimo būdelės Palangoje, XX a. pr. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.

Pav. 39. Antaninos Tiškevičienės med. maudyklės Palangoje, 1933 m. LCVA, 1622, f. 4, b. 238.

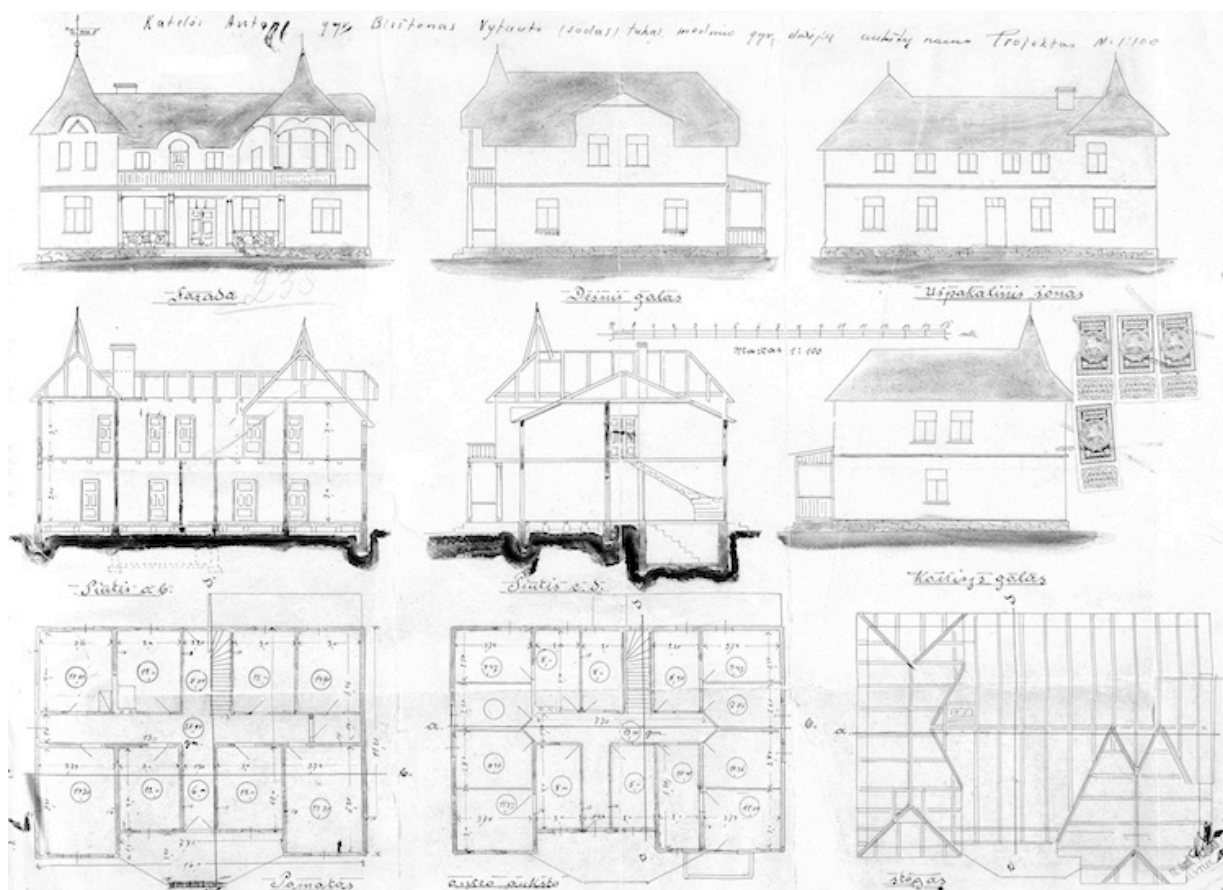
Pav. 40. Jūros paviljonas Latvijoje, 1910 m. Atvirukas iš Viltės Migonytės asmeninio rinkinio.

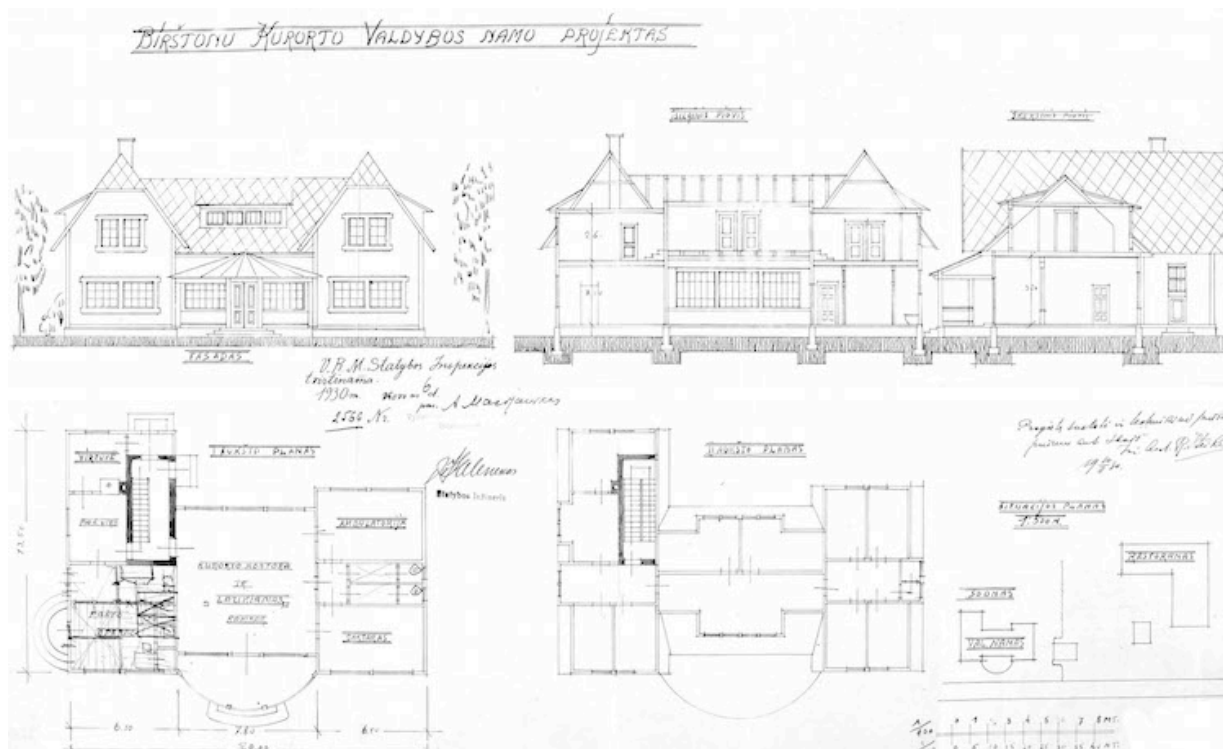
Pav. 41. Jūros paviljonas Latvijoje, apie 1915 m. Atvirukas iš Viltės Migonytės asmeninio rinkinio.

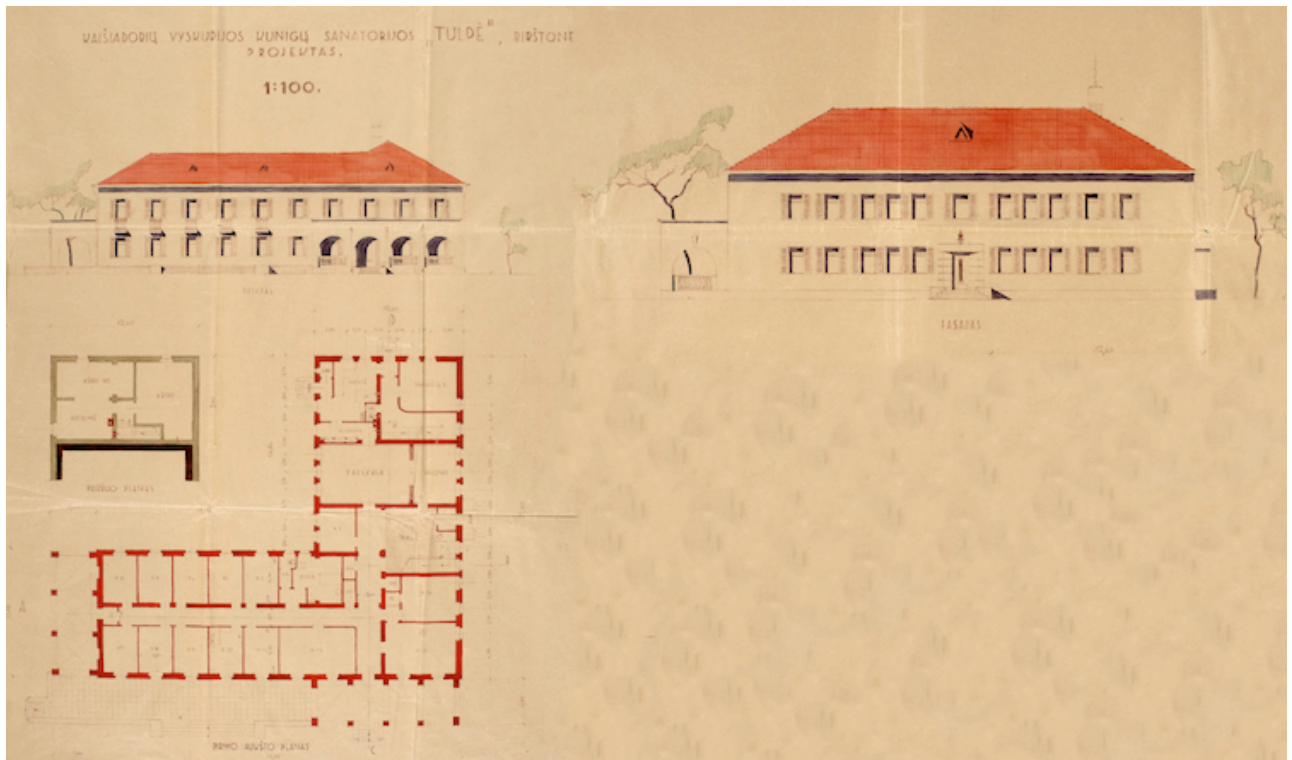
Pav. 42. A. Kabašinsko vila Birštone, XX a. 4 deš. Atvirukas iš Vytauto Sinkevičiaus asmeninio rinkinio.

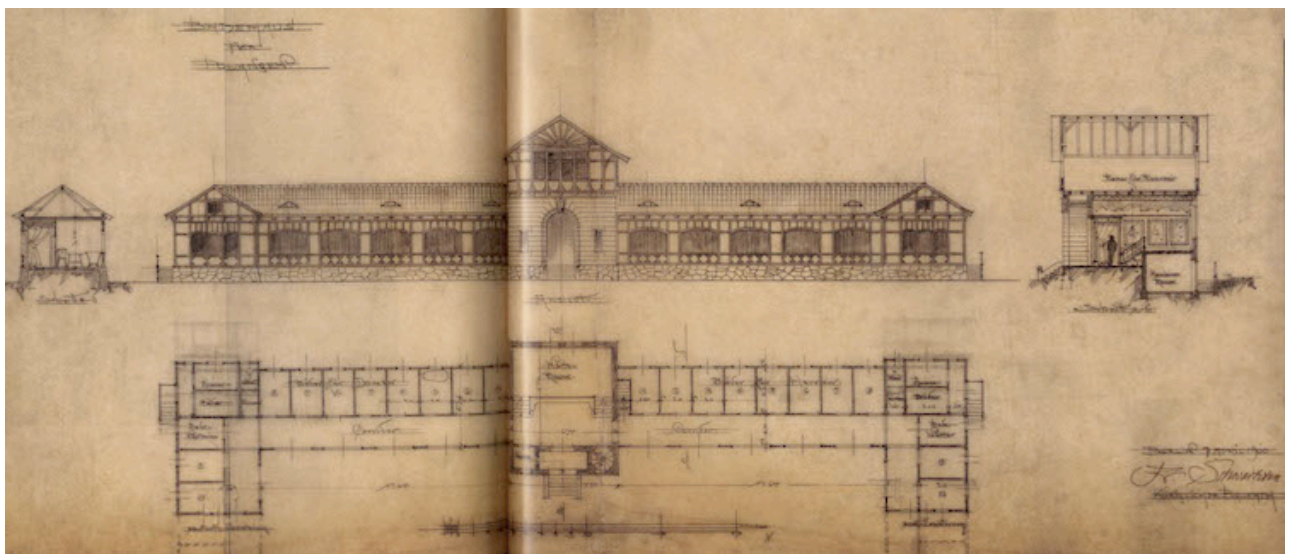
Pav. 43. Antano Katelės gyv. namas Birštone, 1932 m. LCVA, f. 1567, ap. 3, b. 352, l. 235.

Pav. 44. Birštono kurorto valdybos namo projektas, 1930 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 51, l. 5.

Pav. 45. Kaišiadorių vyskupijos kunigų sanatorijos „Tulpė“ Birštone projektas, 1938 m. (arch. Vytautas Landsbergis). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 712, l. 64.

Pav. 46. Palangos gydyklų projektas, arch. Franz Heinrich Schwechten, 1900 m. Iš: Grafų Tiškevičių Palangos rūmai. Architekto Franzo Heinricho Schwechteno piešiniai ir brėžiniai / sud. R. Budrys. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2008, p. 79.

Pav. 47. Vila „Baltoji“ Palangoje tarpukariu. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.

Pav. 48. Vila „Baltoji“ ir vila „Anapolis“ Palangoje, XX a. pr. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.

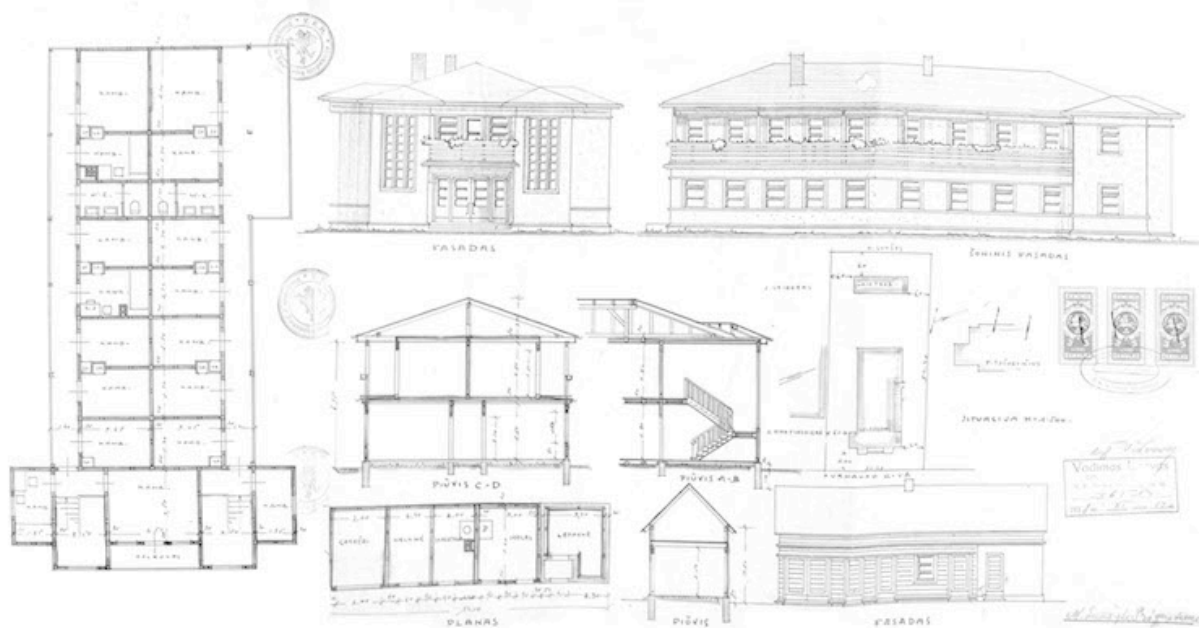
Pav. 49. „Augustenborg“ vilos fragmentas (Norvegija). Iš: www.dnms.no.

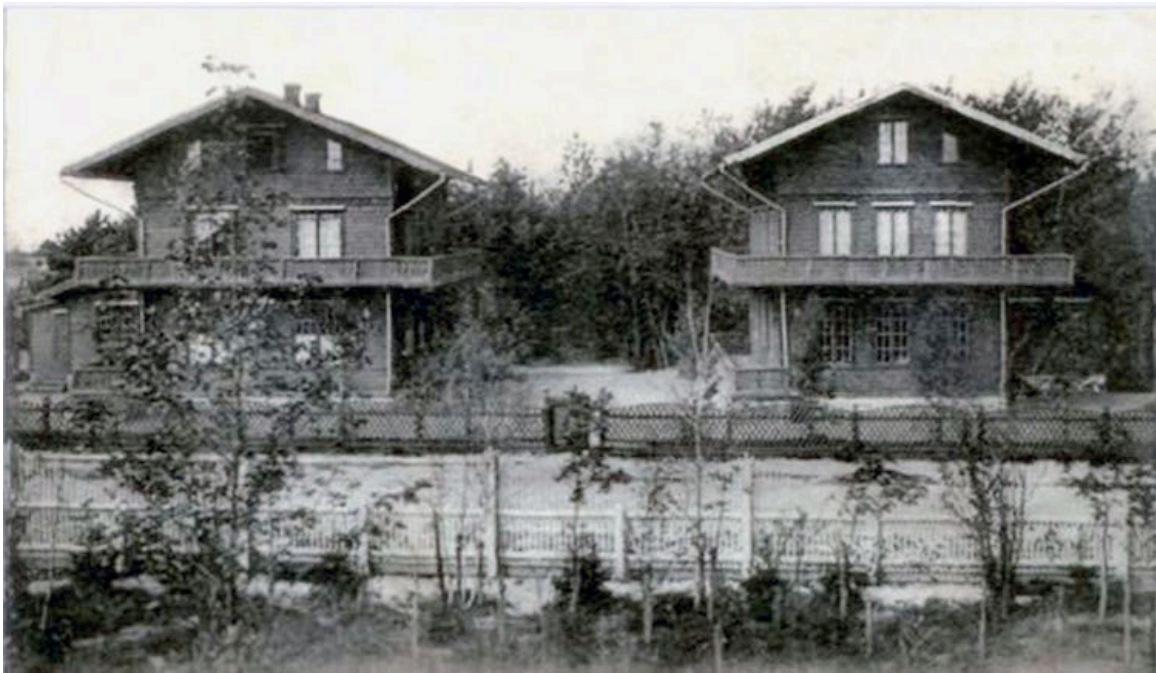
Pav. 50. Vila „Hygea“ Lenkijoje (Zakopanėje). Iš: www.zakopane.fotopolska.eu.

Pav. 51. Vila „Vaidilutė“ Palangoje. Nuotr. Viltės Migonytės, 2014 m.

Pav. 52. Onos Luškienės vasarnamio projektas Palangoje, 1938 m. (arch. Vadimas Lvovas).
LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217.

Pav. 53. Vilos „Romeo“ ir „Džiuljeta“, XIX a. pab.–XX a. pr. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.

Pav. 54. Vilų kompleksas „Olga“. LCVA fotodokumentų skyrius, nr. 4-07995.

Pav. 55. Vilų kompleksas „Olga“. LCVA fotodokumentų skyrius, nr. 4-08027.

Pav. 56. Lietuvos karininkų ramovės Palangoje vilos kapitalinio remonto projektas, 1934 m. LCVA, f. 6, ap. 1, b. 61, l. 5.

Pav. 57. Vila „Radium“ Druskininkuose, XIX a. pab.–XX a. pr. Atvirukas iš Viltės Migonytės asmeninio rinkinio.

Pav. 58. Vila „Mauré“ Druskininkuose, XIX a. pab.–XX a. pr. Atvirukas iš Vytauto Sinkevičiaus asmeninio rinkinio.

Pav. 59. Markevičiaus vila Druskininkuose, XX a. 6 deš. Iš KTU Architektūros ir statybos instituto archyvo.

Pav. 60. Vila Dineikos g. 9 Druskininkuose, XIX a. pab.–XX a. pr. Nuotr. Viltės Migonytės, 2010 m.

Pav. 61. Viešbutis „Europa“ Druskininuose, XIX a. pab.–XX a. pr. Atvirukas iš Vytauto Sinkevičiaus asmeninio rinkinio.

Pav. 62. Vila „Pelėda“ Palangoje. Nuotr. Viltės Migonytės, 2014 m.

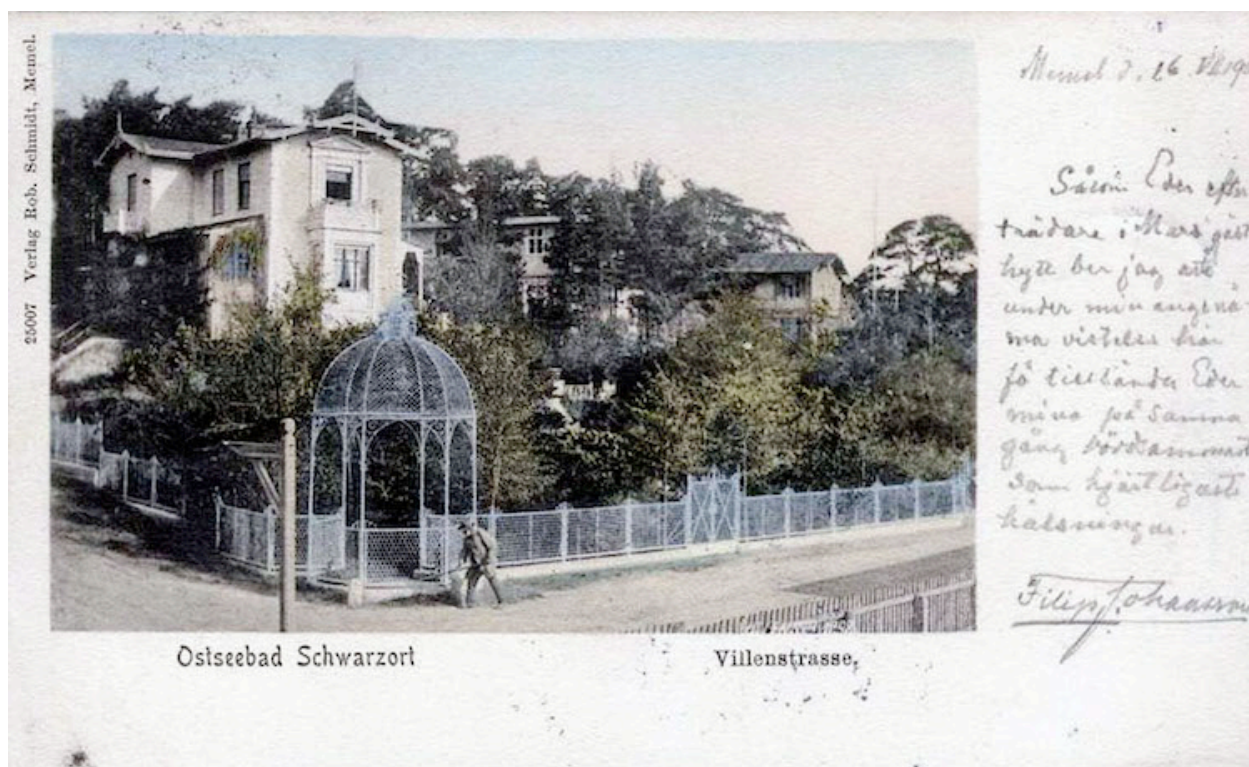
Pav. 63. Vila „Mahorta“ Palangoje. Nuotr. Viltės Migonytės, 2014 m.

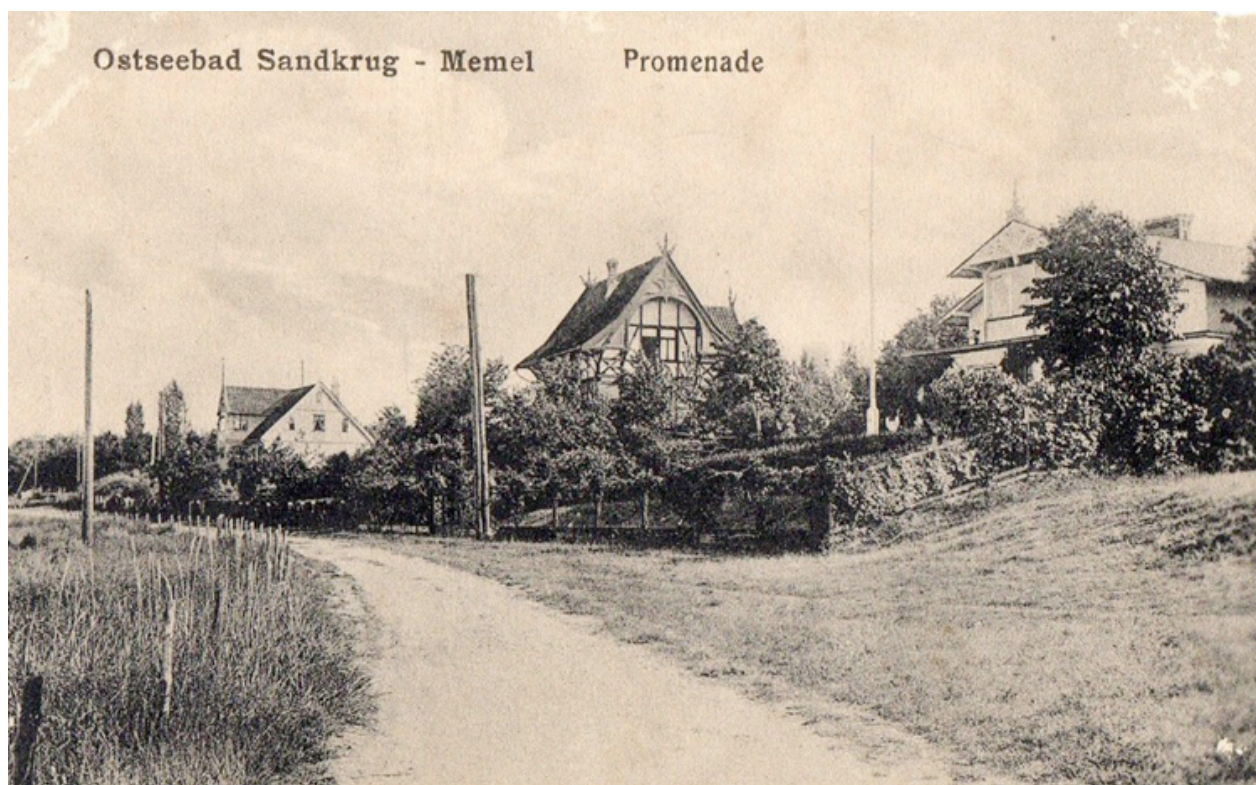
Pav. 64. Vila „Flora“ Juodkrantėje, XIX a. pab. – XX a. pr. Atvirukas iš www.delcampe.net.

Pav. 65. Vila „Hubertus“ ir viešbutis „Kurischer Hof“ Juodkrantėje, XIX a. pab.–XX a. pr..
Atvirukas iš www.delcampe.net.

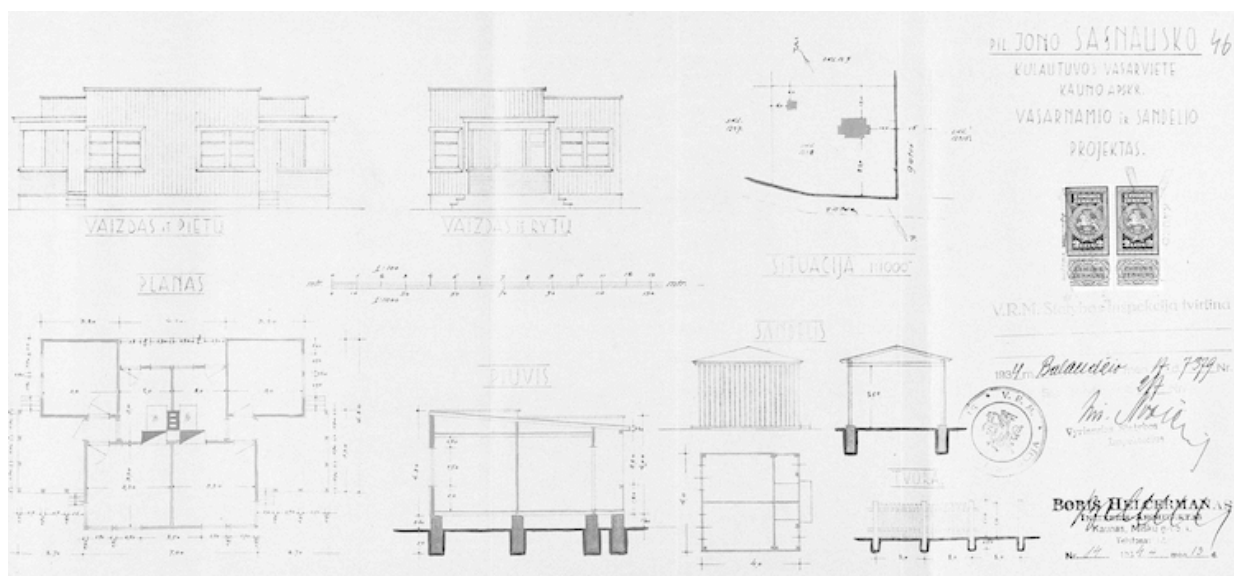
Pav. 66. Vilų alėja Juodkrantėje, XIX a. pab.–XX a. pr. Atvirukas iš www.delcampe.net.

Pav. 67. Vilų alėja Smiltynėje, XIX a. pab.–XX a. pr. Atvirukas iš www.delcampe.net.

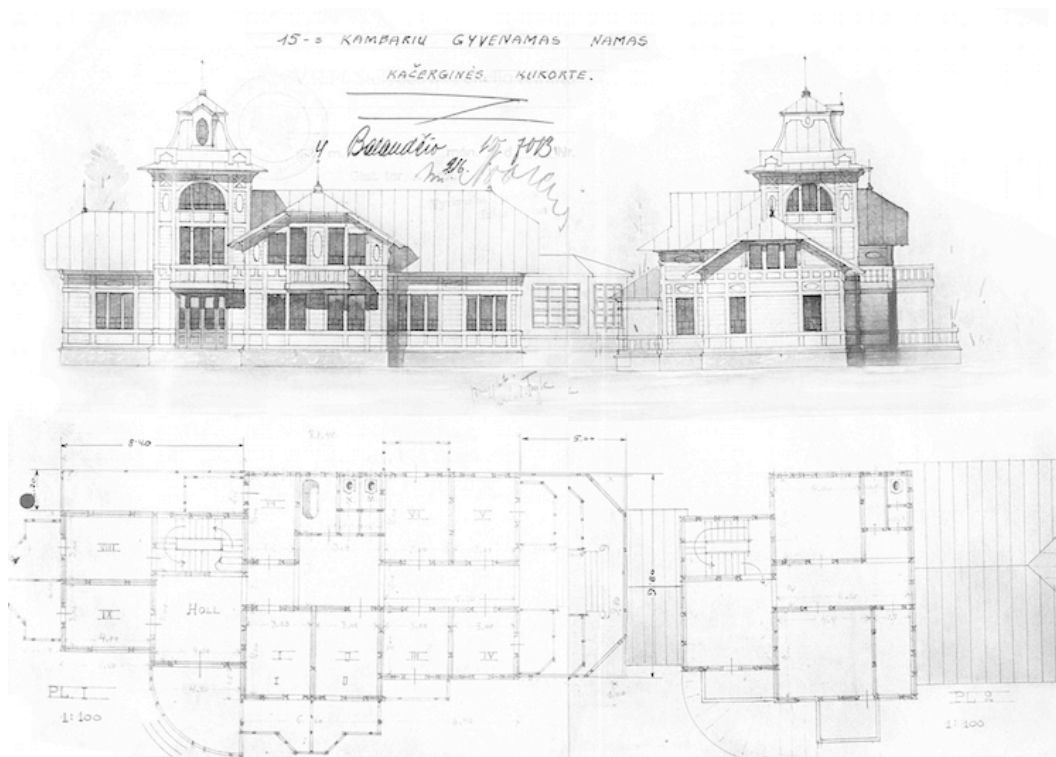
Pav. 68. Smiltynė, XIX a. pab.–XX a. pr. Atvirukas iš www.miestai.net.

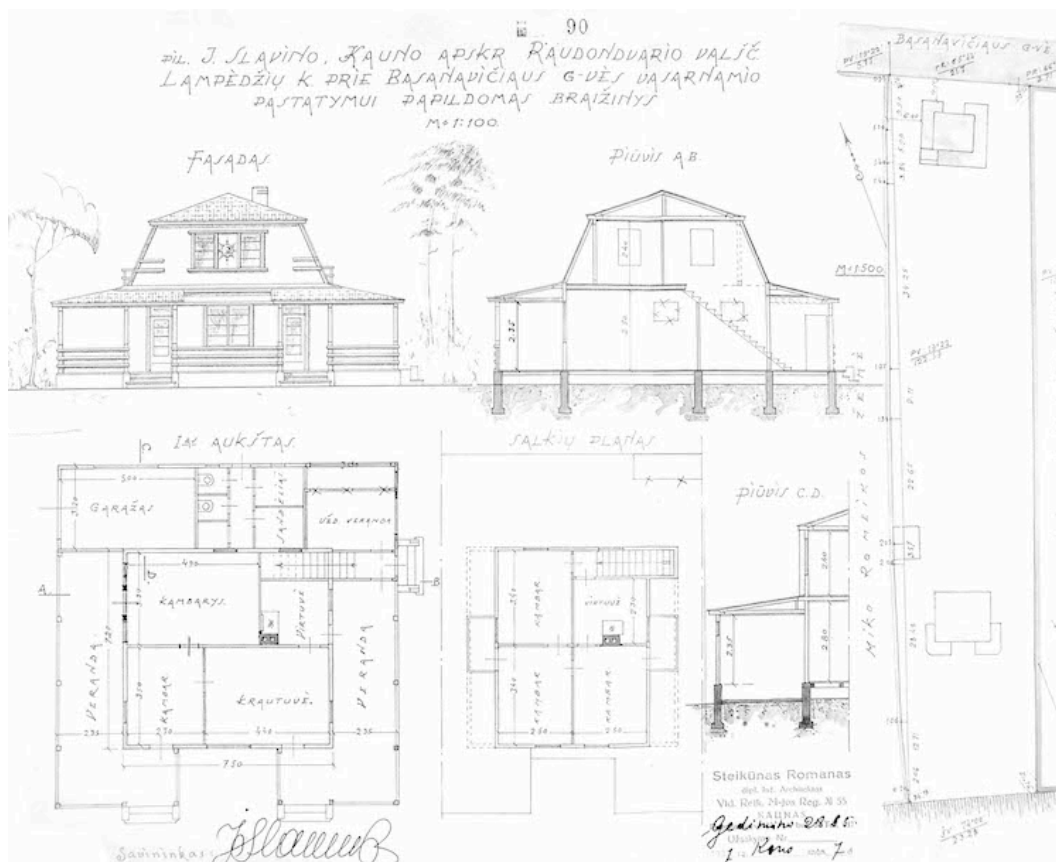
Pav. 69. Vasarnamio Jonui Sasnauskui projektas Kulautuvoje, 1934 m. (arch. Borisas Helcermanas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 448, l. 46.

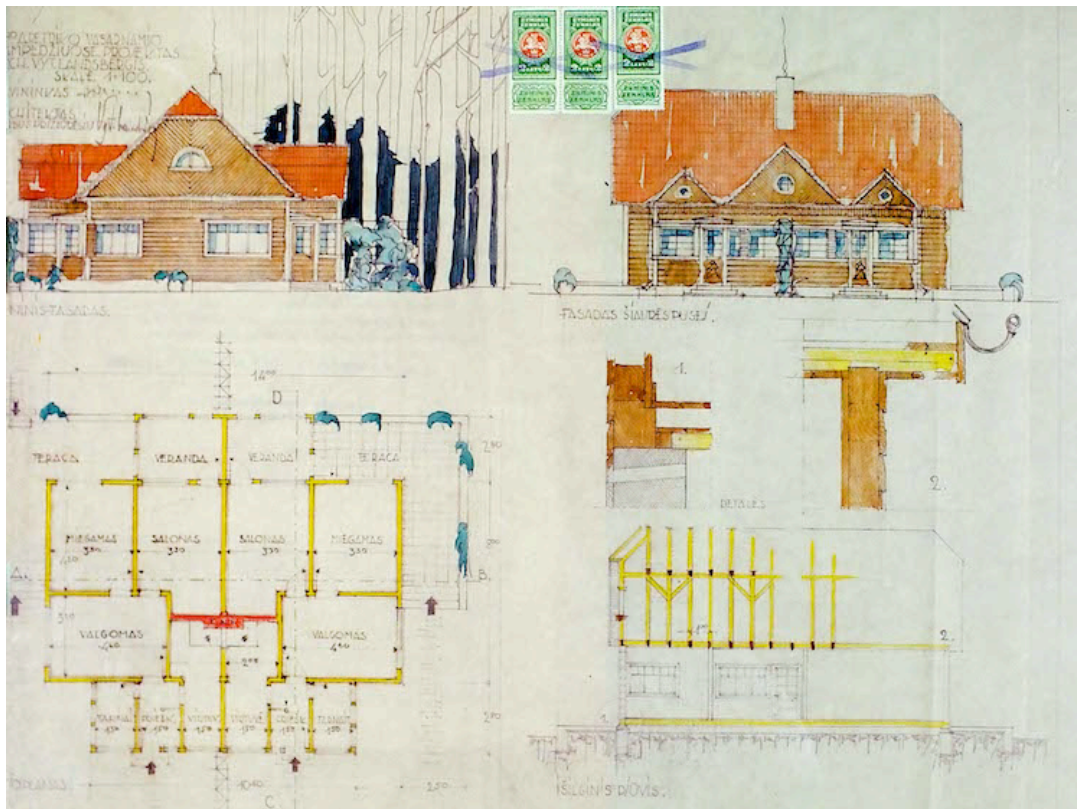
Pav. 70. Č. Pacevičiaus mūrine vila Kaune (Vydūno al. 59), arch. Vladimiras Kopylovas, 1935 m. Nuotr. S. Lukošiaus, 1956 m., KTU ASI archyvas.

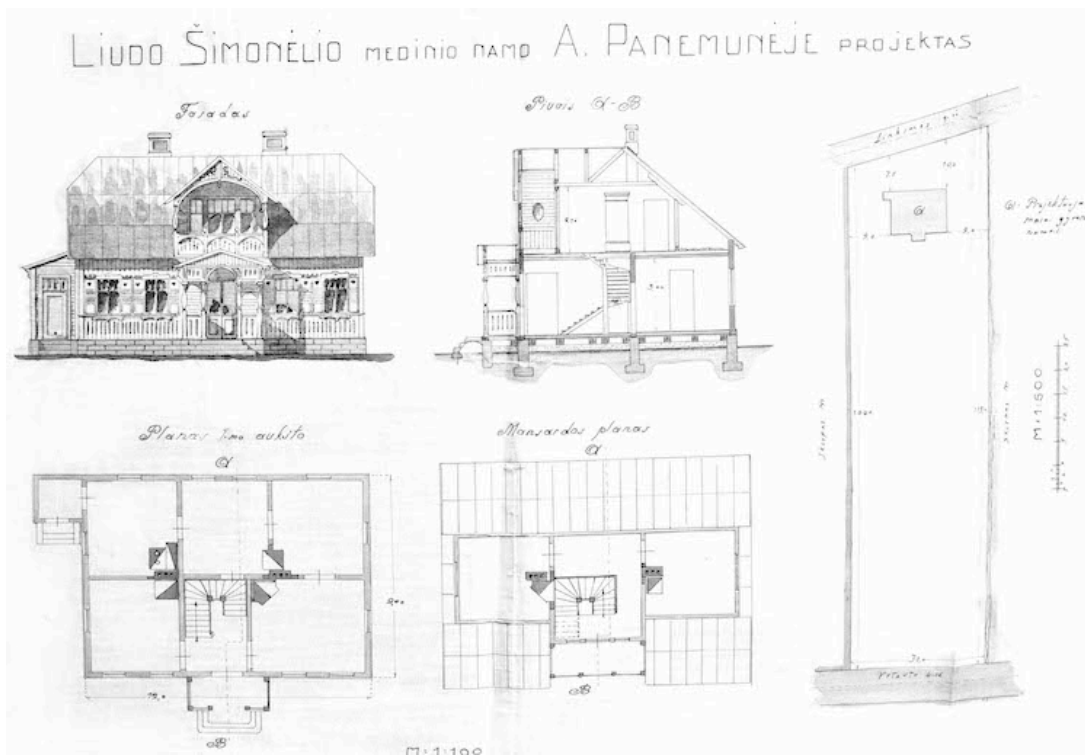
Pav. 71. 15-kos kambarių gyvenamasis namas Kačerginės kurorte, 1934 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 446, l. 28.

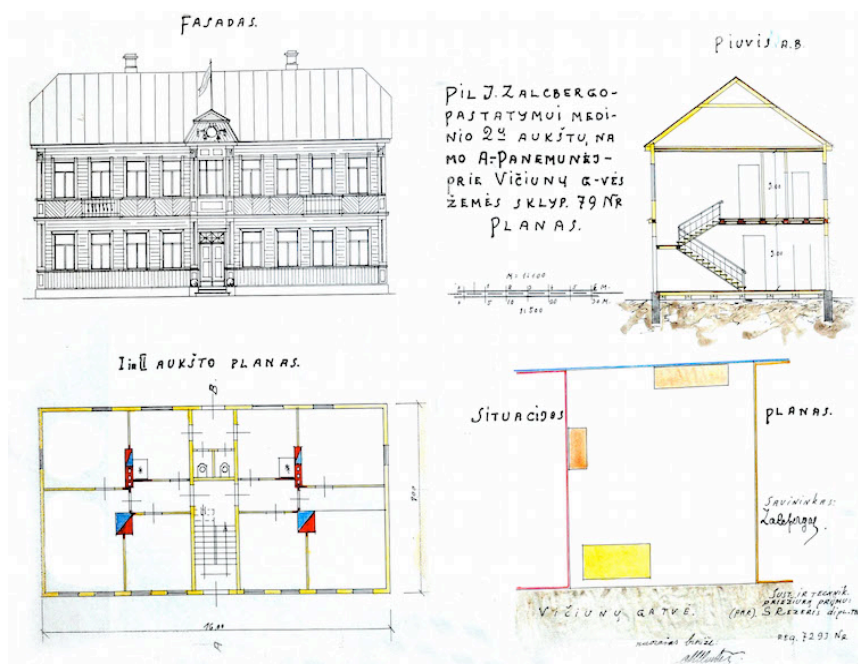
Pav. 72. I. Slavino vasarnamio Lampėdžiuose projektas, 1937 m. (arch. Romanas Steikūnas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 719.

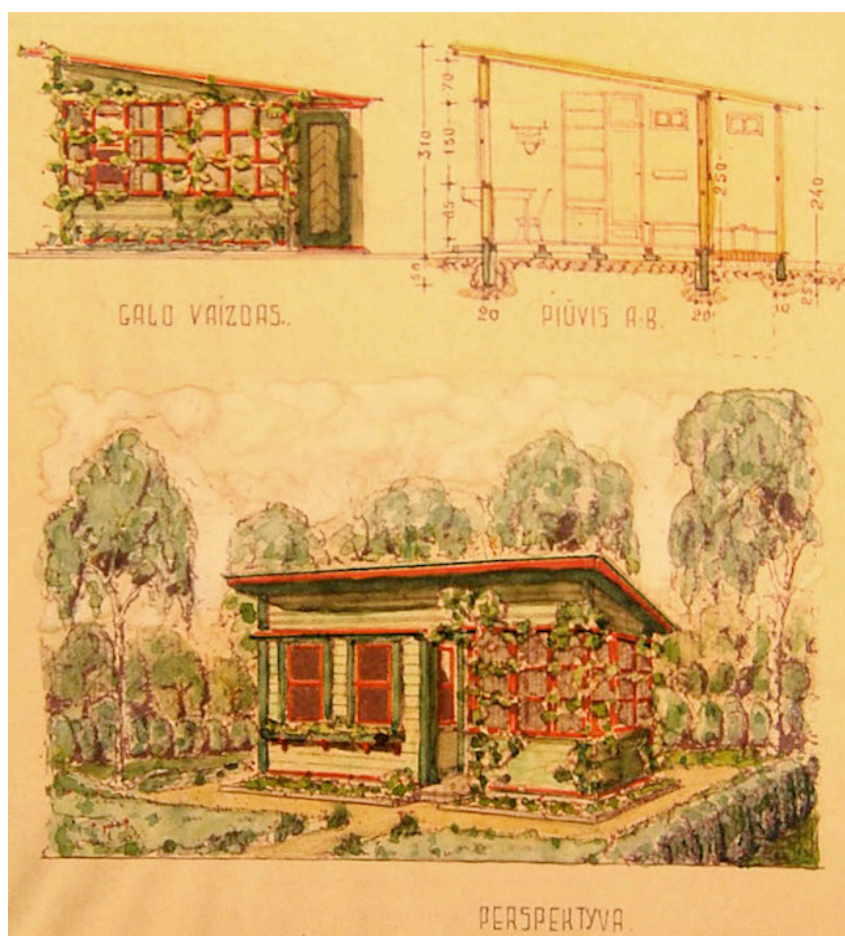
Pav. 73. Dr. A. Petriko vasarnamio (Lampėdžių kurorte) projektas, 1935 m. (arch. Vytautas Landsbergis). KAA, f. 17, ap. 1, b. 80, l. 142.

Pav. 74. Liudo Šimonėlio medinės vilos projektas A. Panemunėje, 1925 m. KAA, f. 17, ap. 1, b. 26, l. 122.

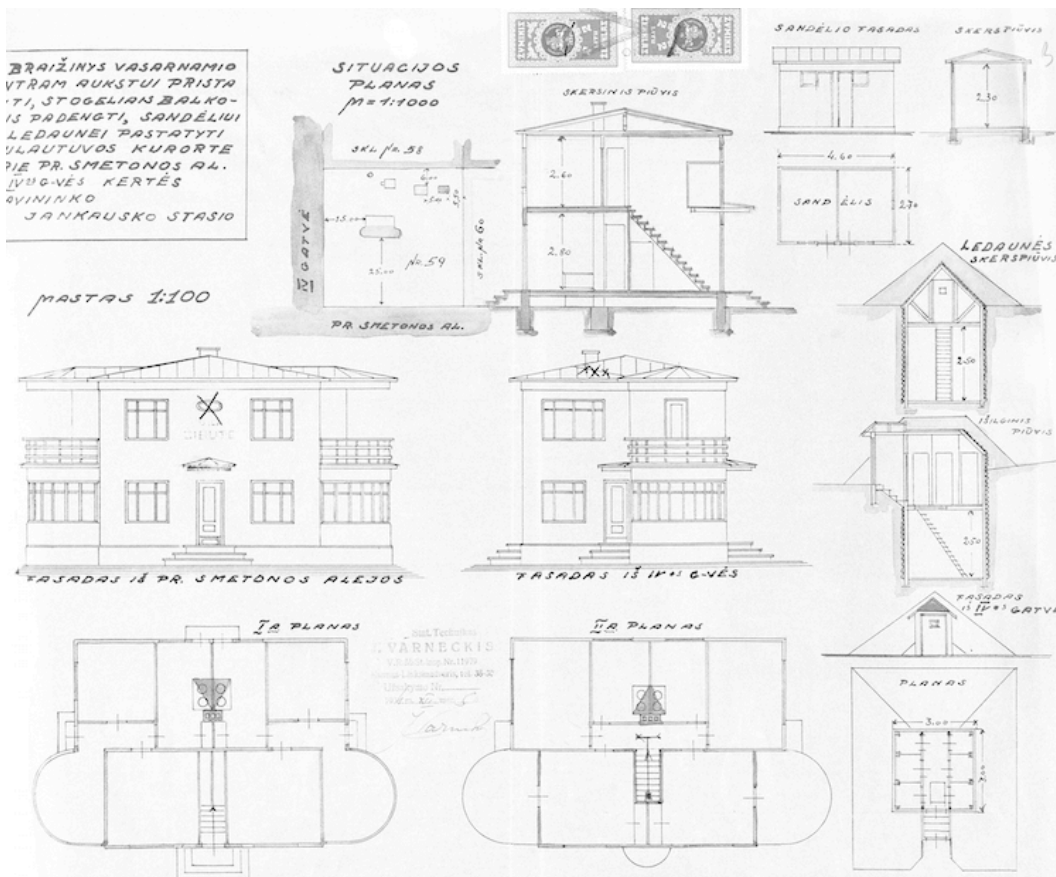
Pav. 75. Pil. J. Zalbergo pastatymui medinės vilos A. Pamėnunėj planas, 1930 m. (arch. S. Rezeris). KAA, f. 17, ap. 1, b. 26, l. 297.

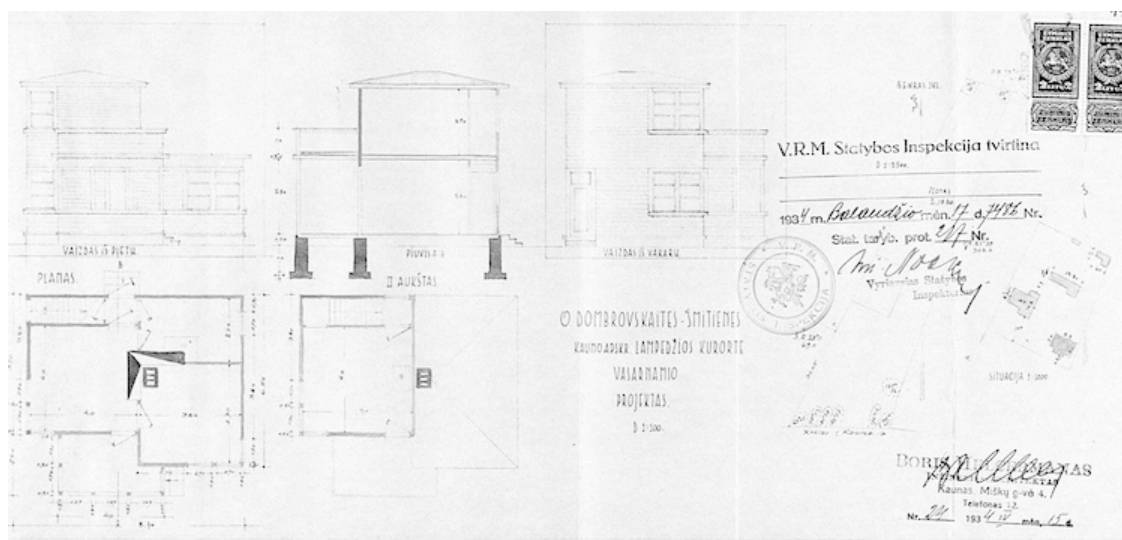
Pav. 76. Vila A. Panemėnėje, Smetonos alėjoje nr. 81. Nuotr. Viltė Migonytė, 2015 m.

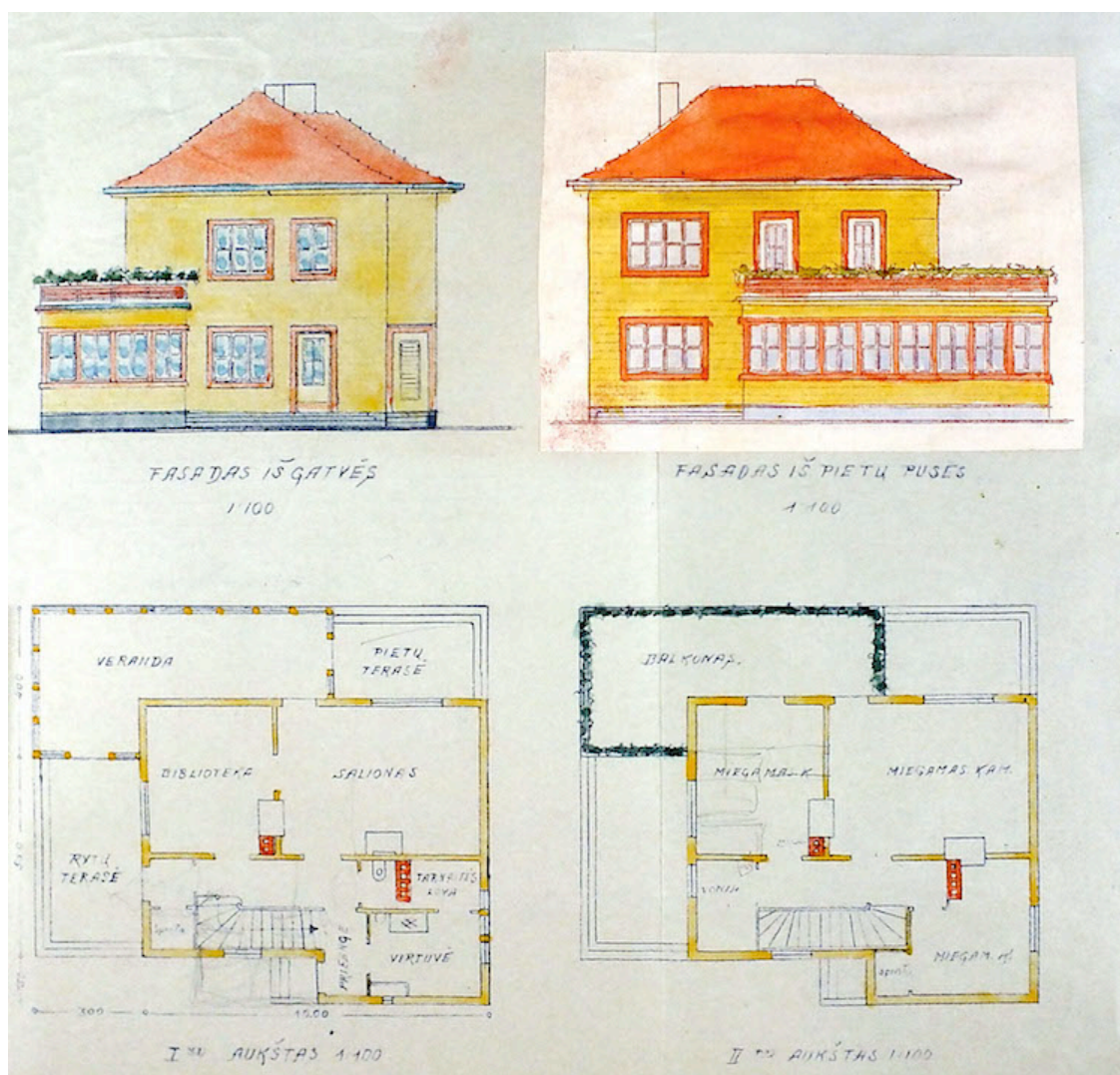
Pav. 77. V. Englerio vasarnamio Kačerginėje projektas, 1940 m. (arch. Edmundas Frykas).
 KAA, f. 17, ap. 1, b. 99, l. 13.

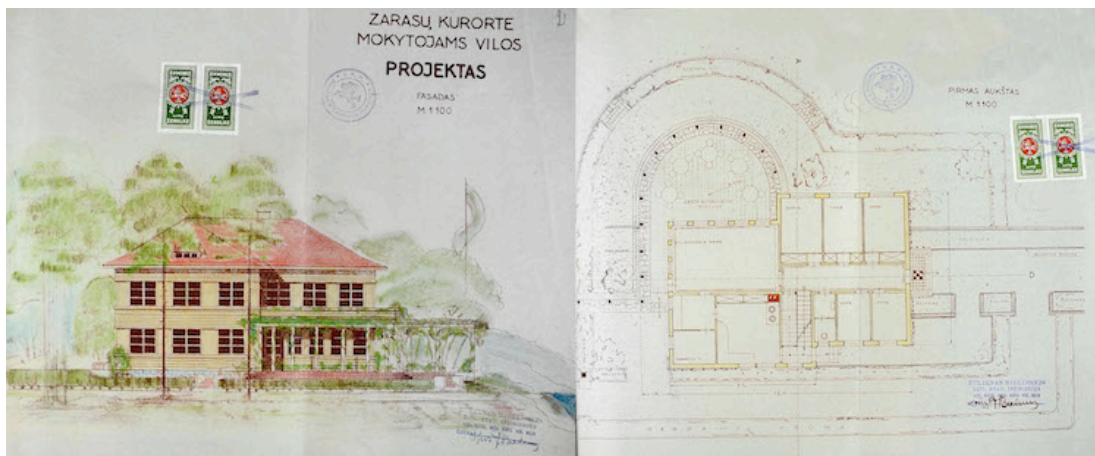
Pav. 78. Stasio Jankausko vasarnamio Kulautuvoje projektas, 1934 m. (techn. J. Varneckis).
 LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 448, l. 3.

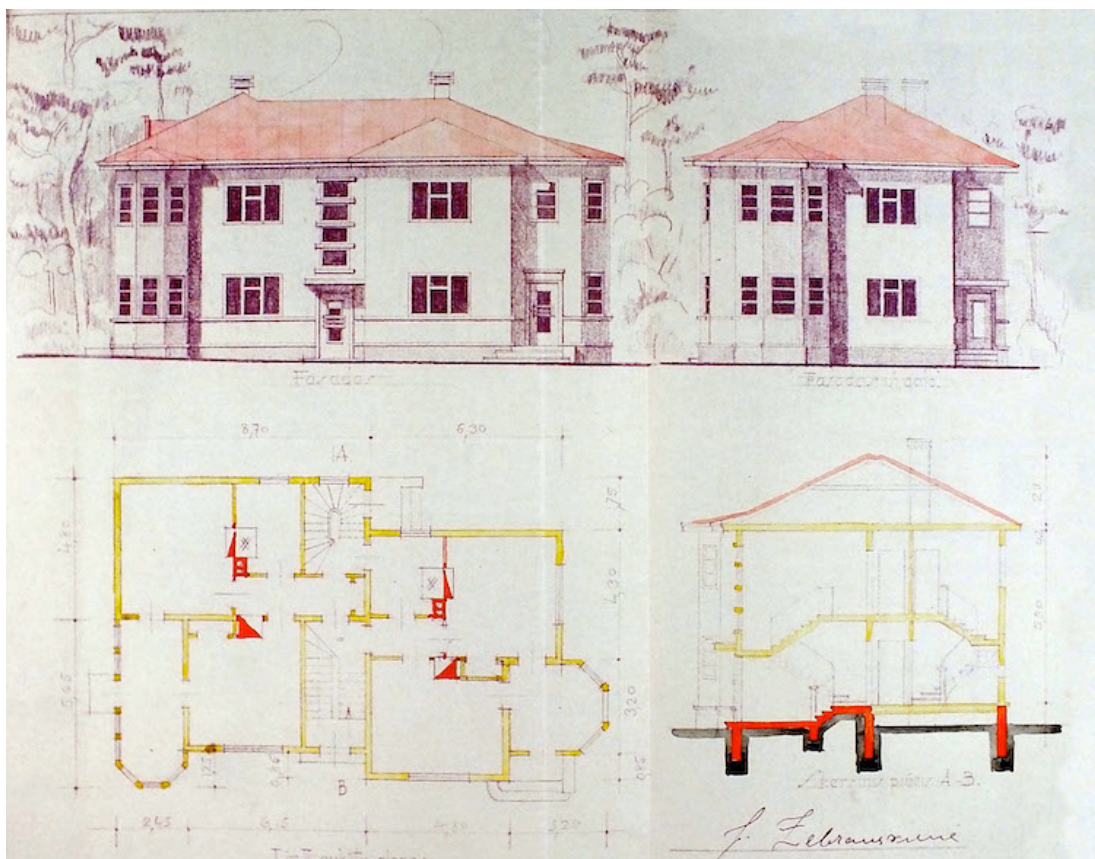
Pav. 79. O. Dombrovskaitės-Šmitienės Lampėdžių kurorte vasarnamio projektas, 1934 m. (arch. Borisas Helcermanas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 449, l. 15.

Pav. 80. Celestinos Mošinskienės statomos vilos projektas A. Panemunėje, 1935 m. (inž. A. Mošinskis). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 569.

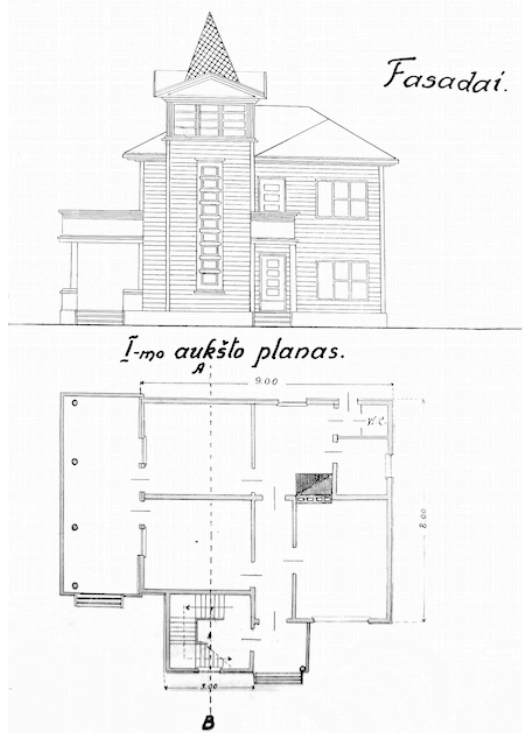

Pav. 81. Zarasų kurorte mokytojams vilos projektas, 1935 m. (inž. Feliksas Bielinskis). LCVA, f. 1622, ap. 4, b 554, l. 2-6.

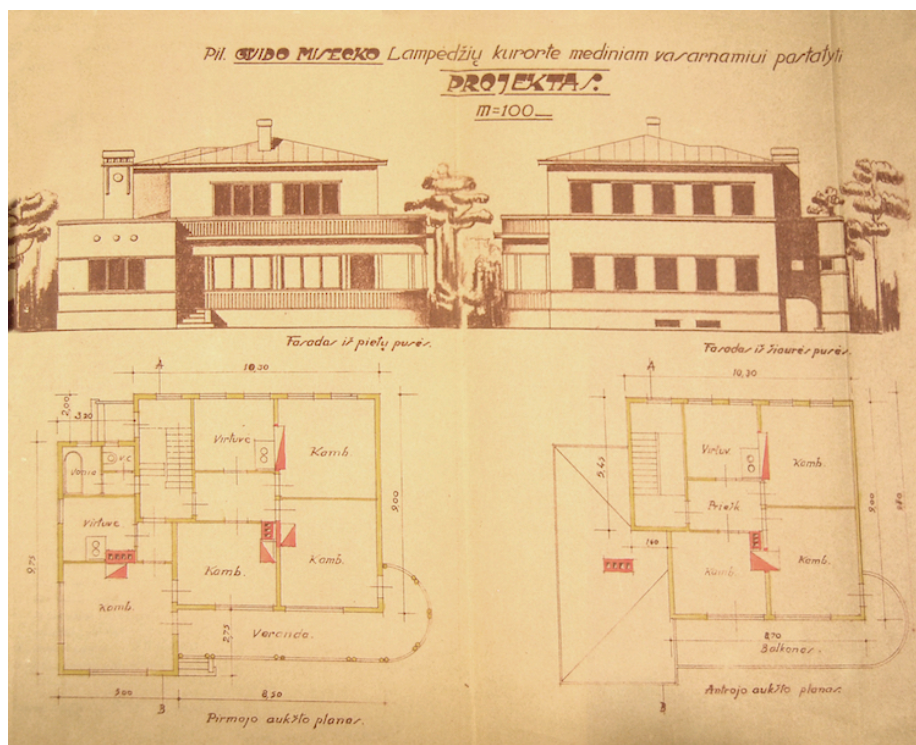

Pav. 82. Juzefos Žebrauskienės vasarnamis – gyvenamas namas Lampėdžiuose, 1937 m. (techn. Juozas Miknevičius). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710.

D-ro P. Vaičiūškos 2-jų aukštų medinio namo projektas Kačerginėje skl. Nr.13. Mastelis 1:100.

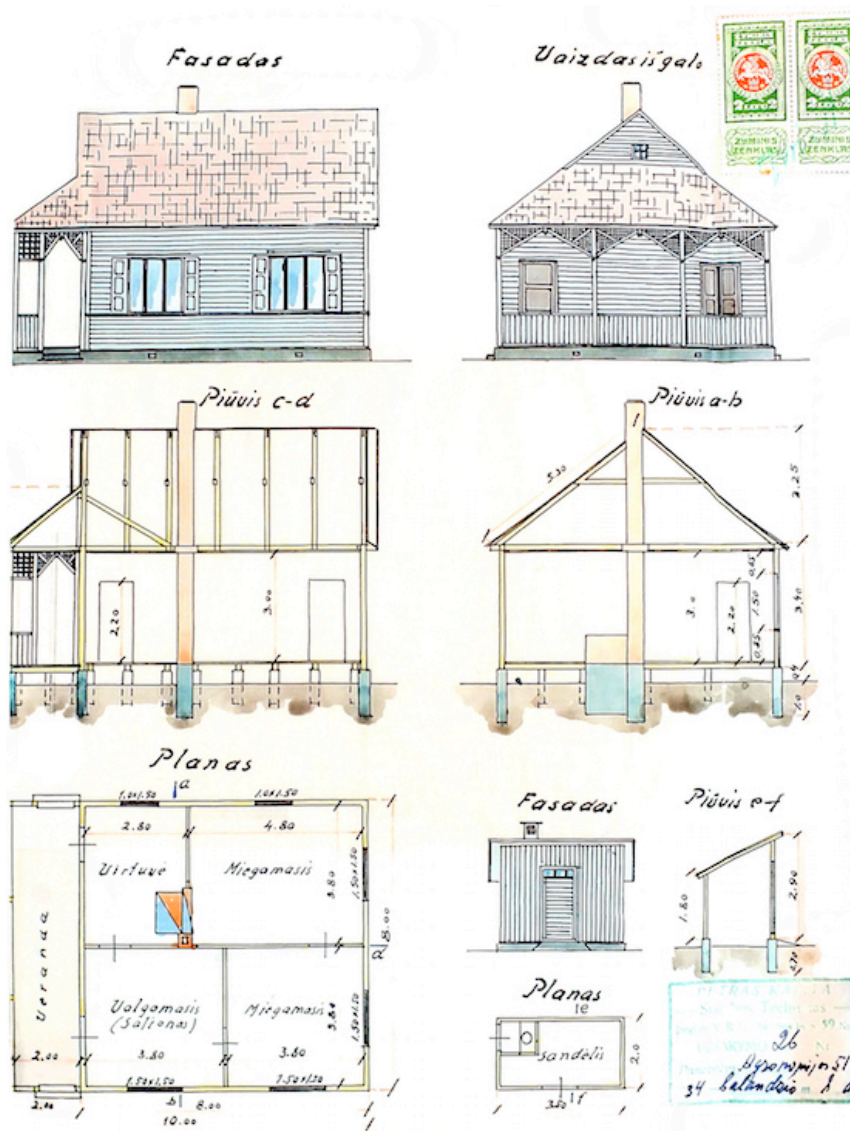
Pav. 83. D-ro Prano Vaičiūškos 2-jų aukštų medino namo projektas Kačerginėje, 1935 m. (techn. Pranas Valiukėnas). KAA, f. 17, ap. 1, b. 99, l. 139.

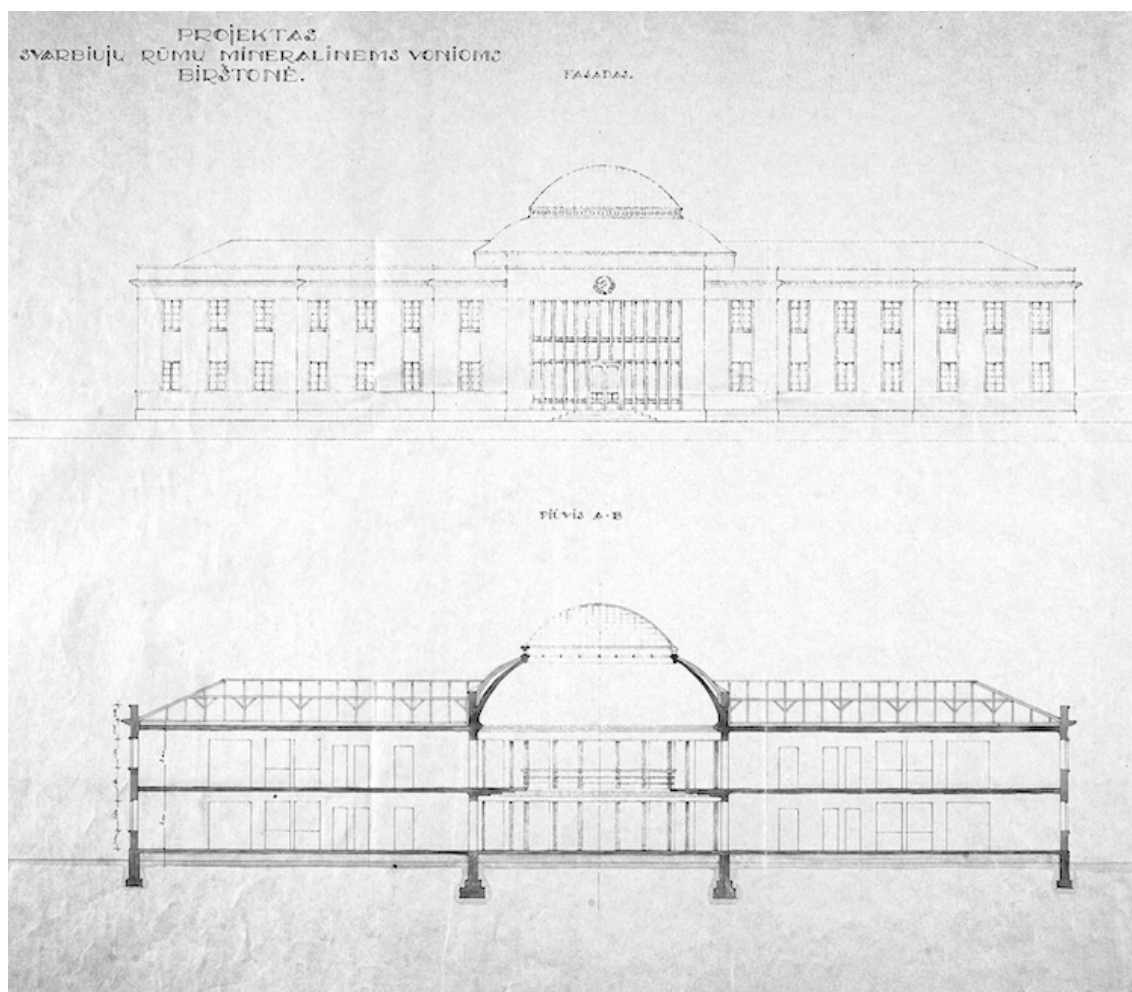
Pav. 84. Pil. Gvido Misecko Lampėdžių kurorte mediniam vasarnamiui pastatyti projektas, 1935 m. (techn. Juozas Miknevičius). KAA, f. 17, ap. 1, b. 80, l. 120.

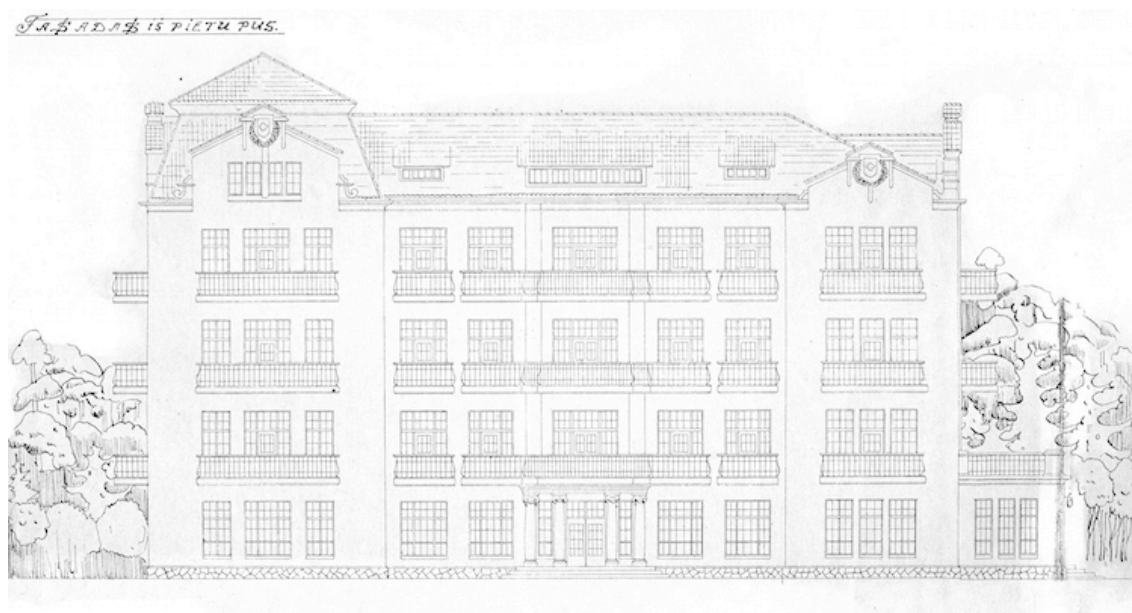
Pav. 85. Pulk. Inž. S. Dirmanto medinio vasarnamio pastatymui Lampėdžių kurorte projektas, 1933 m. (techn. A. Šusteris). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 449, l. 35.

Pav. 86. Jono Filipovičiaus vasarnamio projektas vasarvietėje Panevėžio apskrityje, 1934 m. (inž. Petras Kalita). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 371, l. 4.

Pav. 87. Projektas svarbiųjų rūmų mineralinėms vonioms Birštone, 1930 m. (inž. Romanas Steikūnas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 44.

Pav. 88. Raudonojo Kryžiaus sanatorijos braižinys Aukštojoje Panemunėje, 1928 m. (inž. Romanas Steikūnas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 1297.

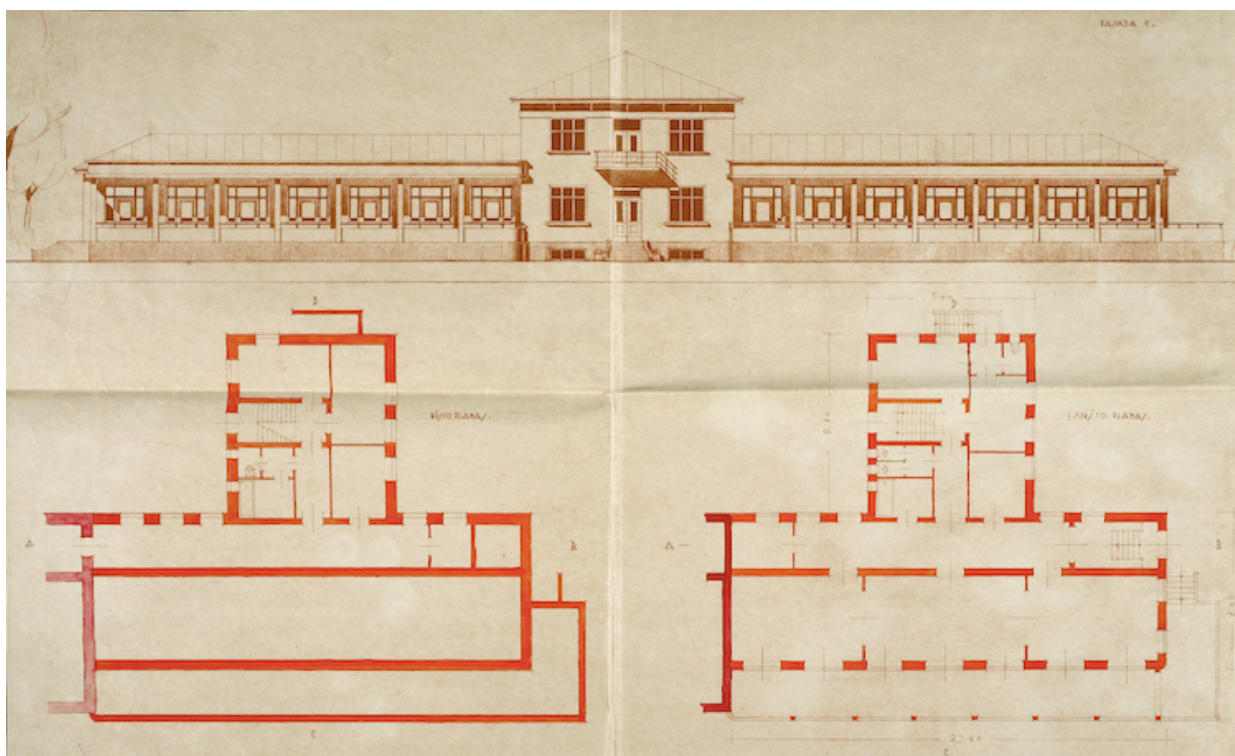
Pav. 89. Raudonojo Kryžiaus sanatorija Aukštojoje Panemunėje, 1934 m. Atvirukas iš Antano Burkaus asmeninio rinkinio.

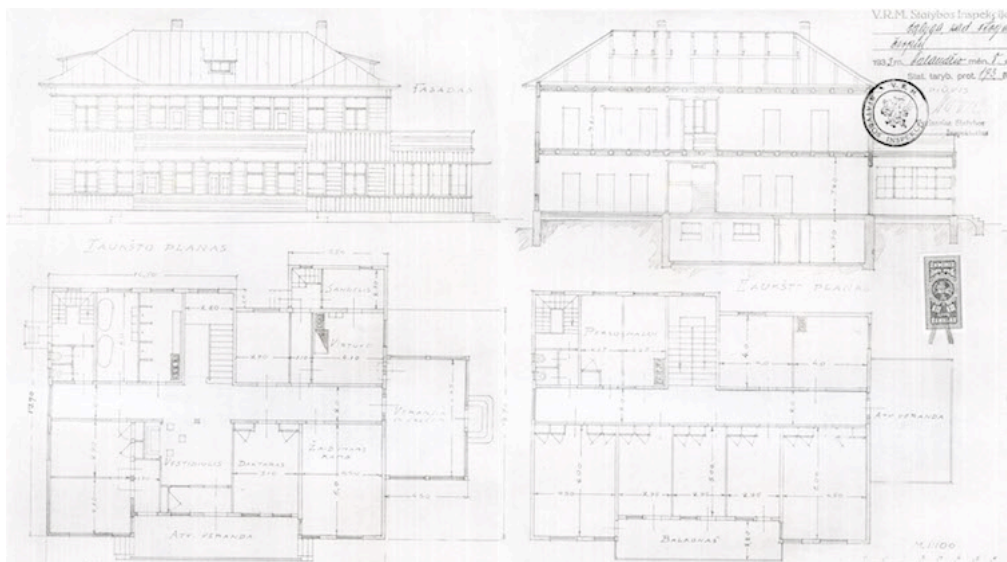
Pav. 90. D-os kovai su tuberkuliozu vaikų sanatorijos projektas Aukštojoje Panemunėje, 1928 m. (arch. Vladimiras Dubeneckis ir Klaudijus Dušauskas). KAA, f. 17, ap. 1, b. 26.

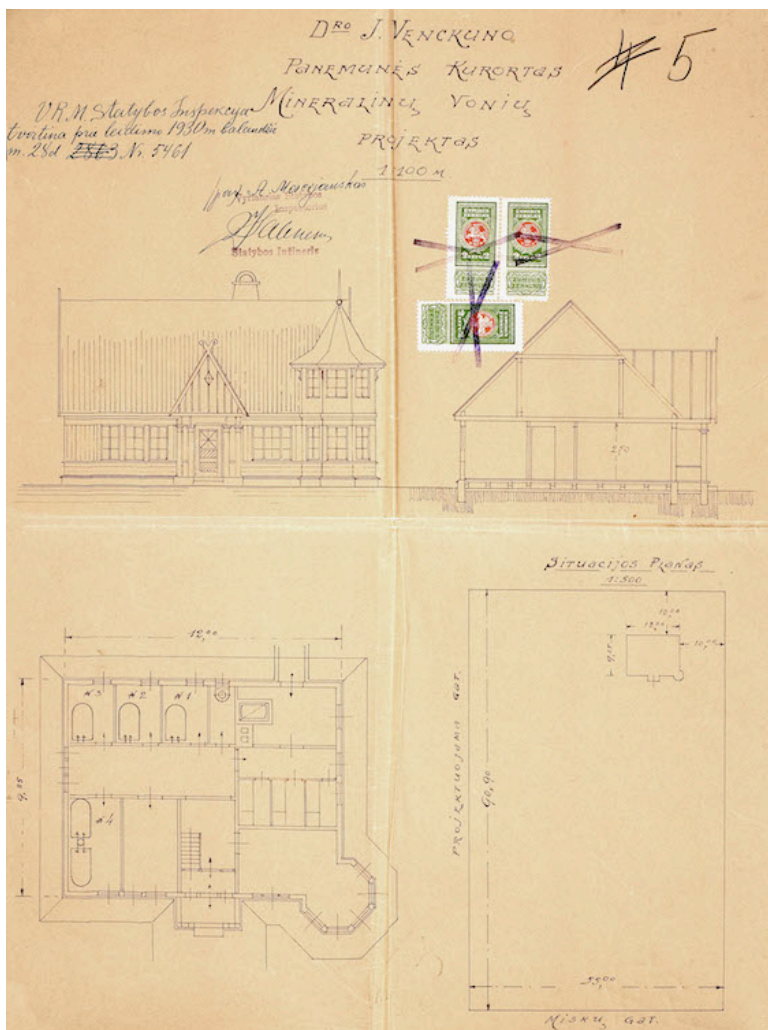
Pav. 91. Dr. Kazio Griniaus vardo sanatorija Aukštojoje Panemunėje. Nuotr. Kazimiero Dudėno, XX a. ketvirtas dešimtmetis. Iš: Kauno miesto muziejaus archyvo.

Pav. 92. Draugijos kovai su tuberkuliozu gyd. namo prie priestato A. Panemunėj projektas, 1934 m. (inž. Viktoras Malejinas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 464, l. 6.

Pav. 93. Prof. Vandos Tumėnienės med. 2-jų aukštų vaikų sanatorijos projektas Panemunyje, 1933 m. (arch. G. Gumeniukas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 219, l. 4.

Pav. 94. D-ro J. Venckūno Panemunės kurorte mineralinių vonių projektas, 1930 m. (arch. Borisas Helcermanas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 64, l. 5.

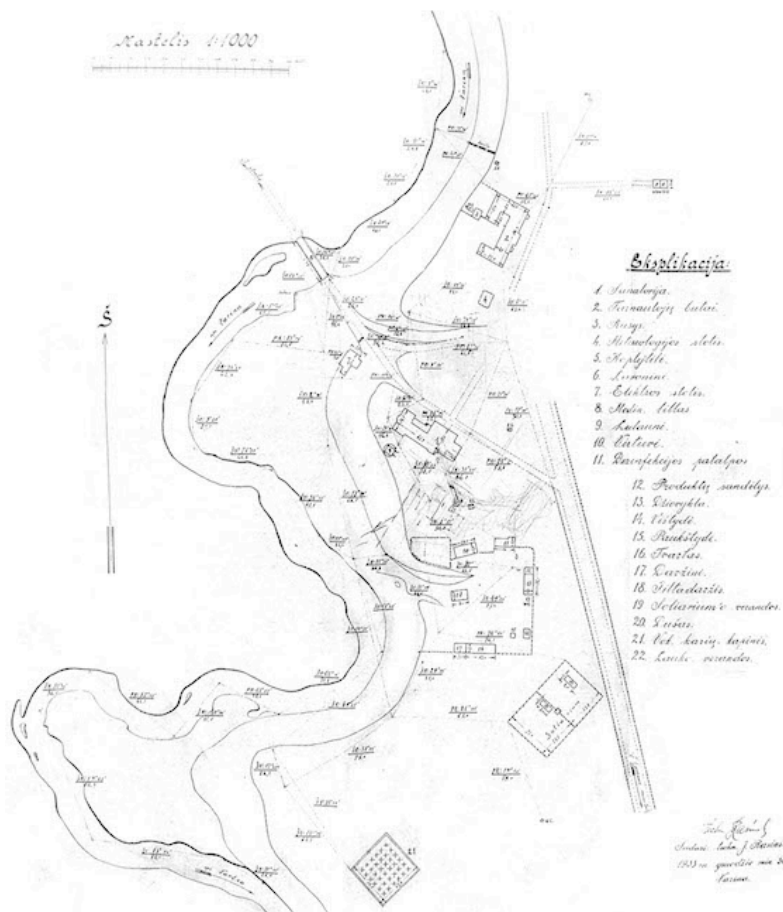

Pav. 95. Buvusieji Caro armijos (Ordny) stovyklos karininkų ramovės rūmai Varėnoje. Nuo 1927 m. - TBC sanatorija. Sugriauta 1944 m., atsitraukiant vokiečių kariuomenei. Atvirukas iš Antano Burkaus asmeninio rinkinio.

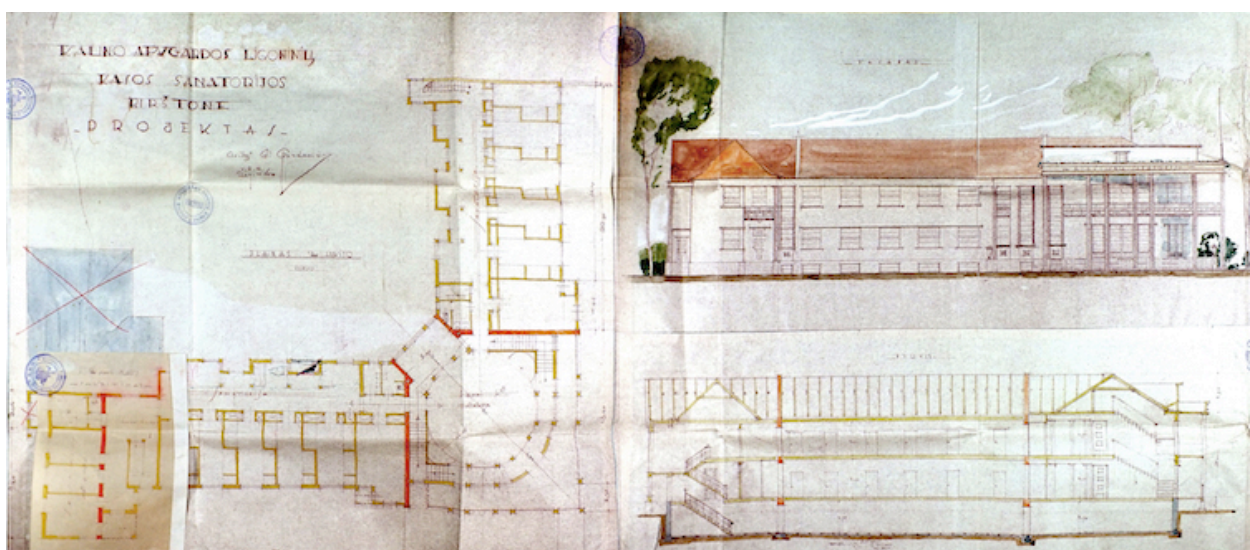

Pav. 96. Valstybinė tuberkuliozės sanatorija „Dainava“ Varėnoje, apie 1930 m. Atvirukas iš Antano Burkaus asmeninio rinkinio.

Varėnos U. Džiovininkų Sanatorijos
Situacijos planas.

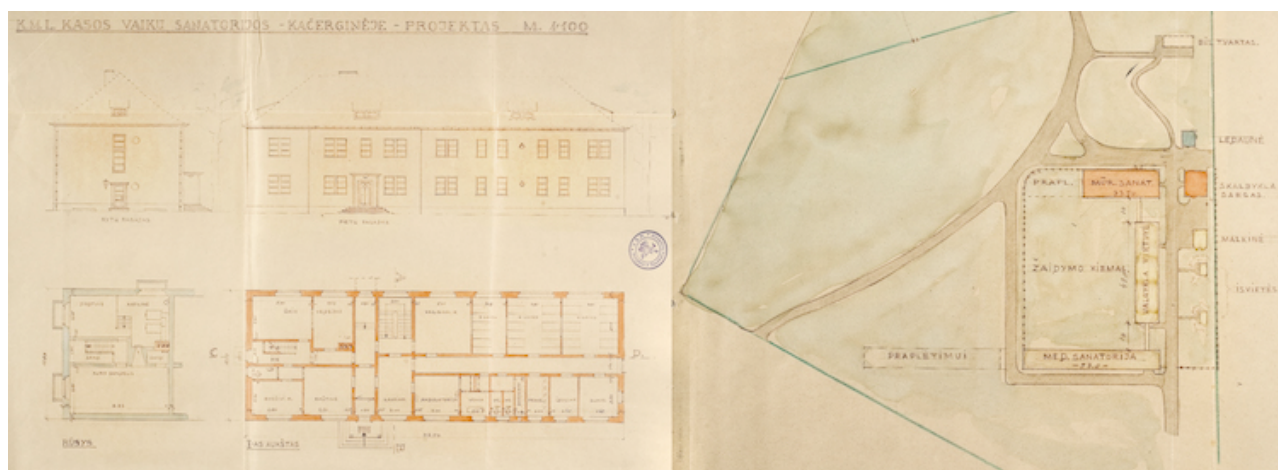
Pav. 97. Valstybinės džiovininkų sanatorijos Varėnoje situacijos planas, 1935 m. LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1582.

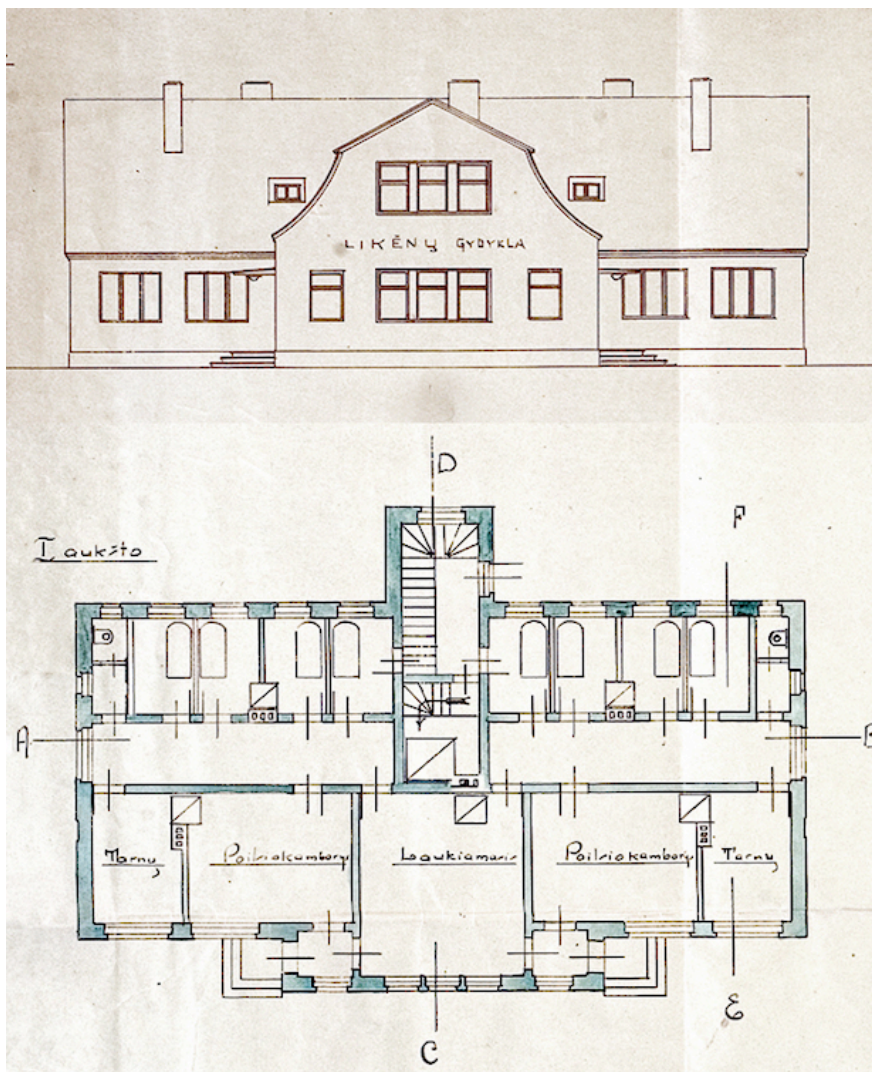
Pav. 98. Kauno apygardos ligonių kasos sanatorijos Birštone projektas, 1937 m (inž. Aleksandras Gordevičius). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710.

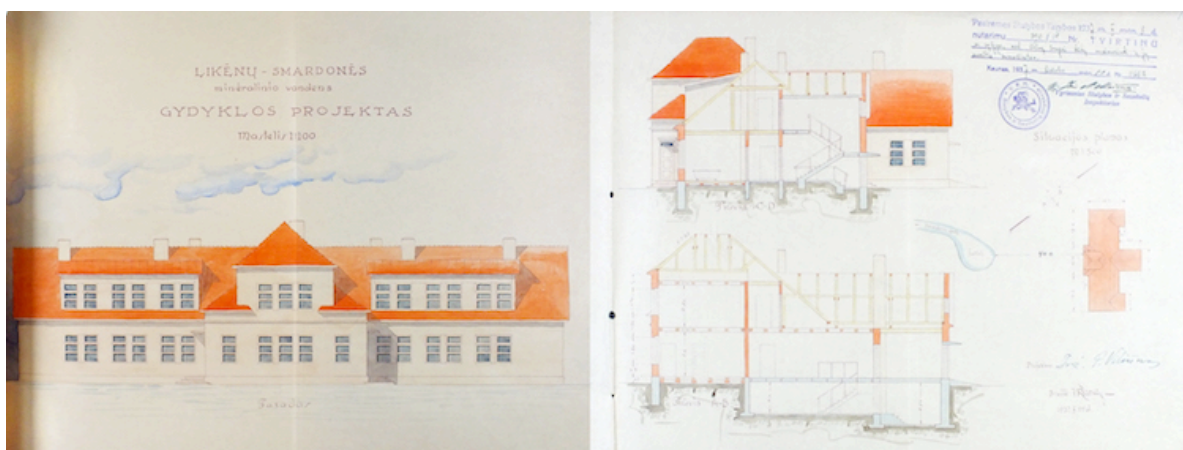
Pav. 99. Kauno apygardos ligonių kasos sanatorija Birštone, XX a. 4 deš. Atvirukas iš Antano Burkaus asmeninio rinkinio.

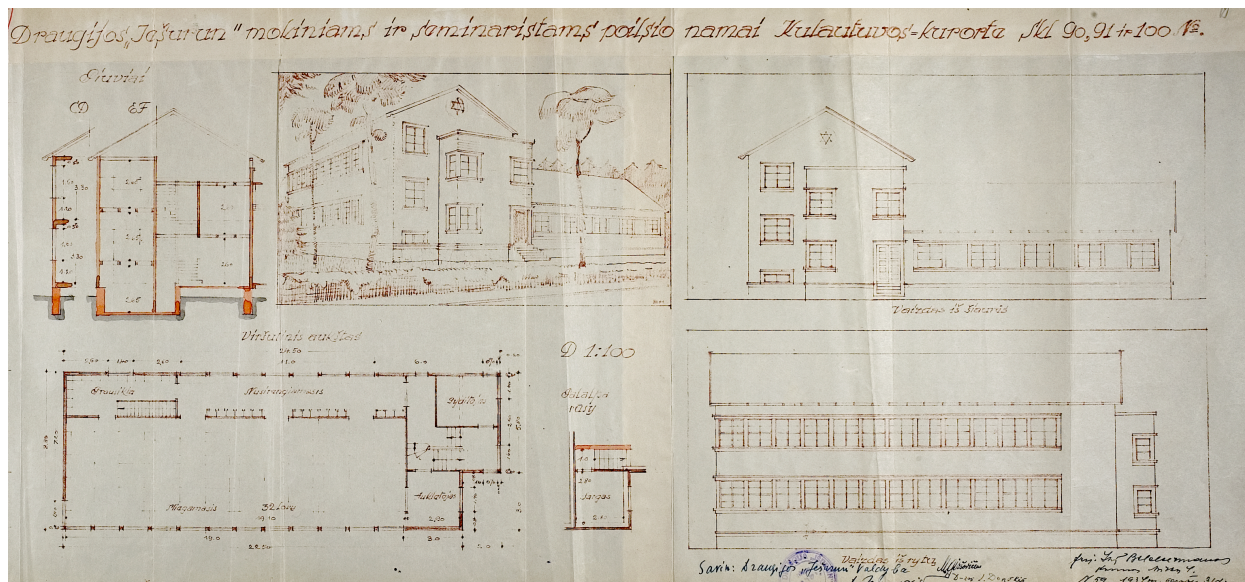
Pav. 100. K. M. L. Kasos vaikų sanatorijos Kačerginėje projektas, 1938 m. (inž. Antanas Novickis). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 736, l. 14.

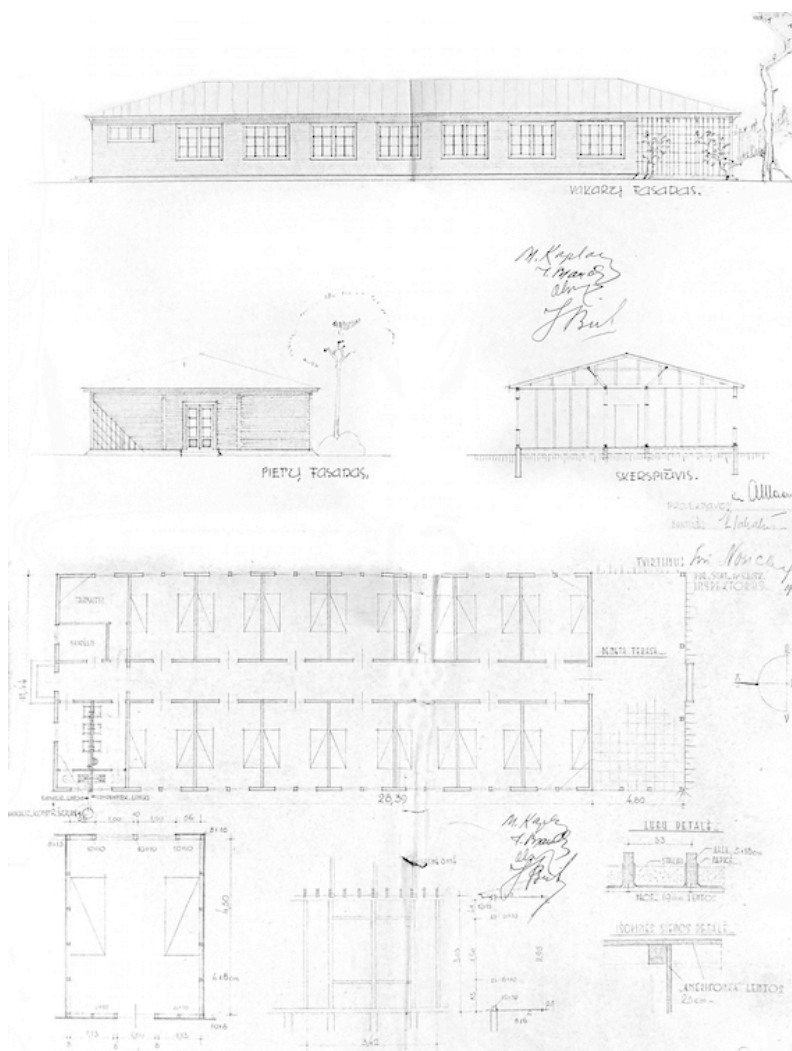
Pav. 101. Likėnų mineralinio vandens gydyklų projektas, 1934 m. (inž. P. Viliūnas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 364, l. 3.

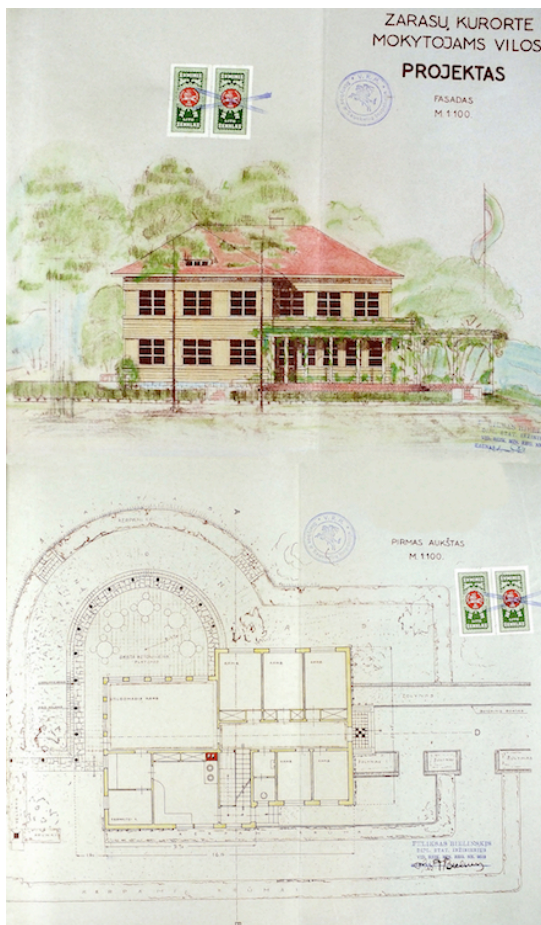
Pav. 102. Likėnų-Smardonės mineralinio vandens gydyklos projektas, 1937 m. (inž. P. Viliūnas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 711, l. 16.

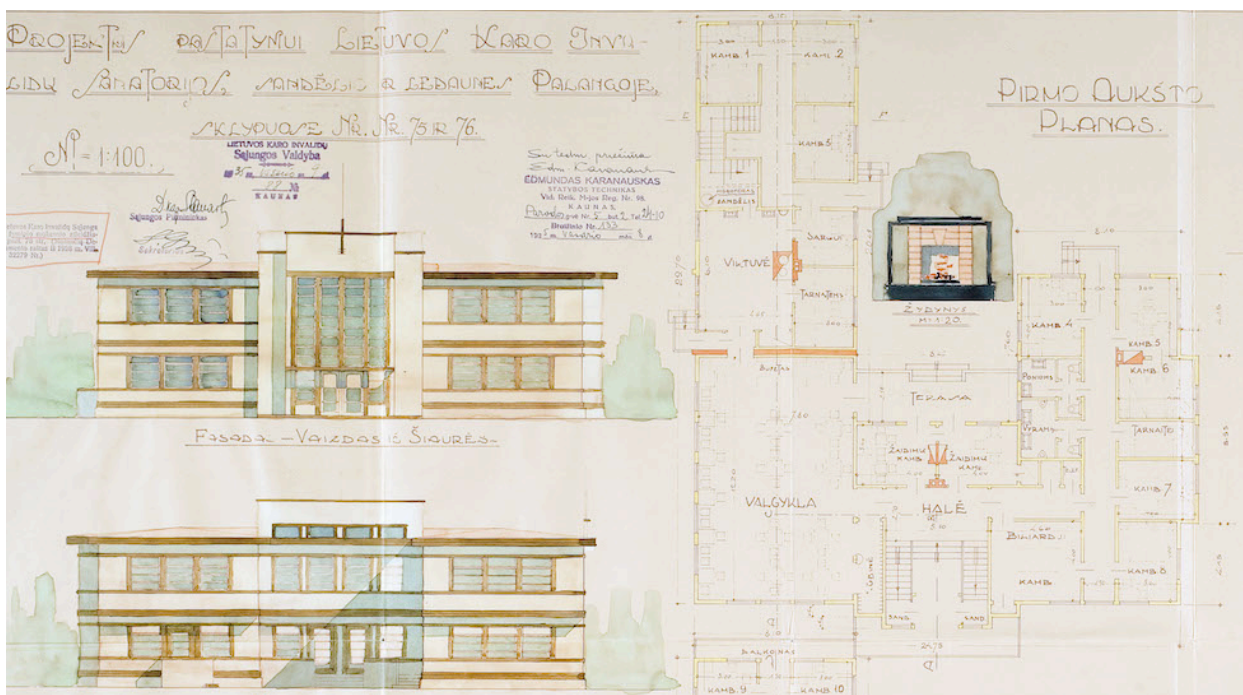
Pav. 103. Draugijos „Jerešun“ mokiniams ir seminaristams poilsio namai Kulautuvoje, 1934 m. (inž. Borisas Helcermanas). KAA, f. 17, ap. 1, b. 78, l. 13.

Pav. 104. 28 lovų vasarinės mokytojų sanatorijos projektas, 1939 m. LCVA, f. 380, ap. 1, b. 1730.

Pav. 105. Mokytojų sąjungos poilsinės Zarasuose projektas, 1935 m. (inž. Feliksas Bielinskis). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 554, l. 2-6.

Pav. 106. Projektas pastatymui Lietuvos Karo invalidų sanatorijos Palangoje, 1935 m. (tech. Edmundas Karanauskas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 571, l. 56.

Pav. 107. Lietuvos Karo invalidų sanatorija Palangoje, XX a. 4 deš. Atvirukas iš Petro Kaminsko asmeninio rinkinio.

Pav. 108. Policijos sporto klubo sanatorijos rūmų projektas Palangoje, 1933 m. (inž. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1500, ap. 1, b. 2.

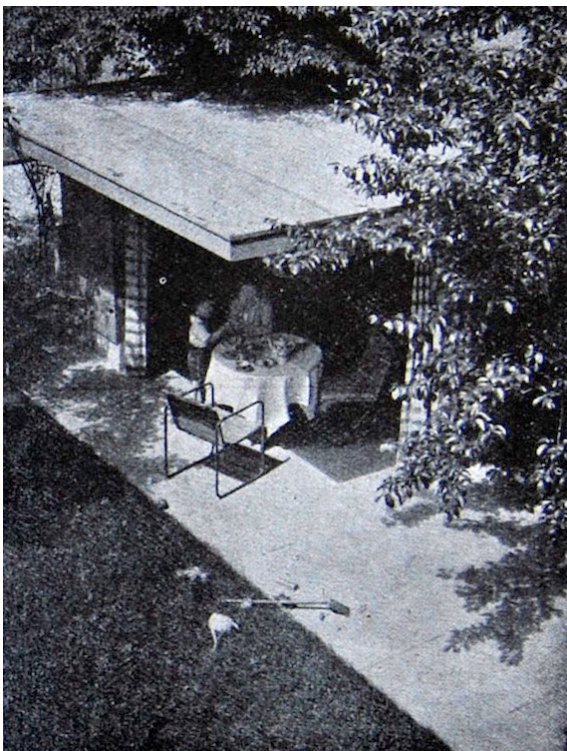
Pav. 109. Policijos sporto klubo sanatorijos kėdžių brėžiniai, 1933 m. LCVA, f. 1500, ap. 1, b. 1.

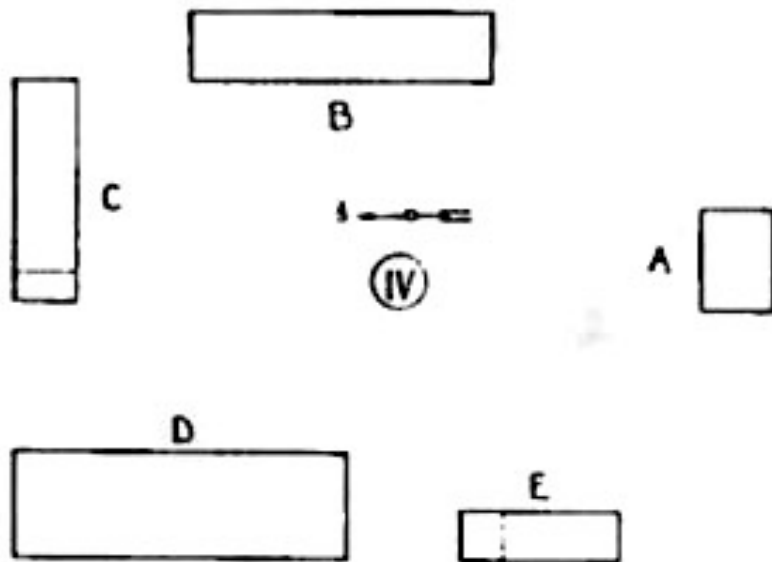
Pav. 110. Policijos sporto klubo sanatorija Palangoje, XX a. 4 deš. Atvirukas iš Antano Burkaus asmeninio rinkinio.

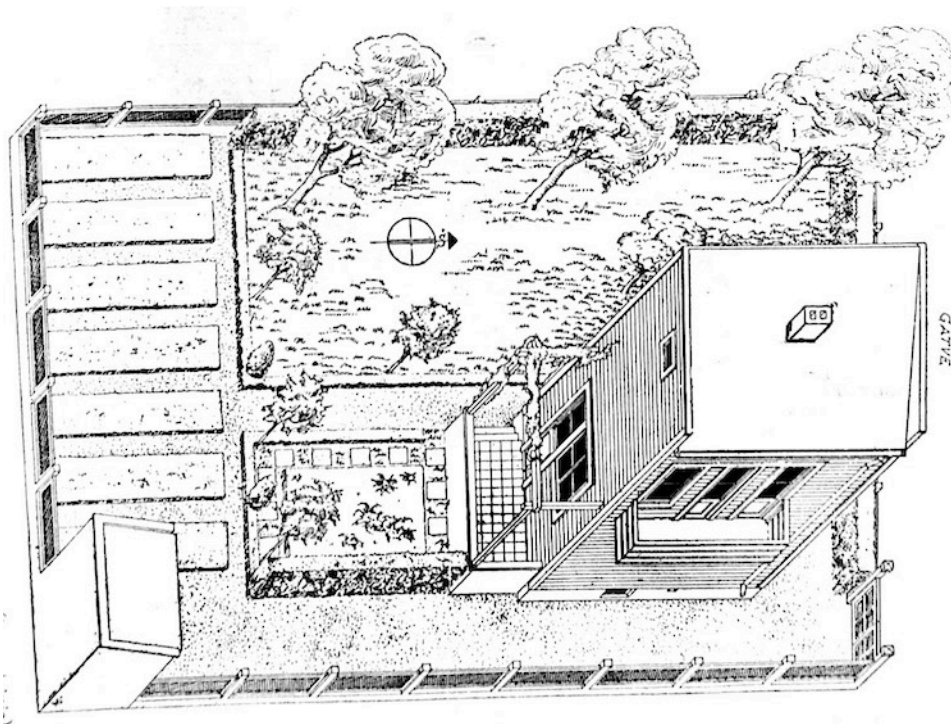
Pav. 111. Kaimo sodybos kiemo sodas. Iš: Švipas, Vladas. Kaimo statyba. Ūkininko knygnėlis. Kaunas: Spindulys, 1936, p. 247.

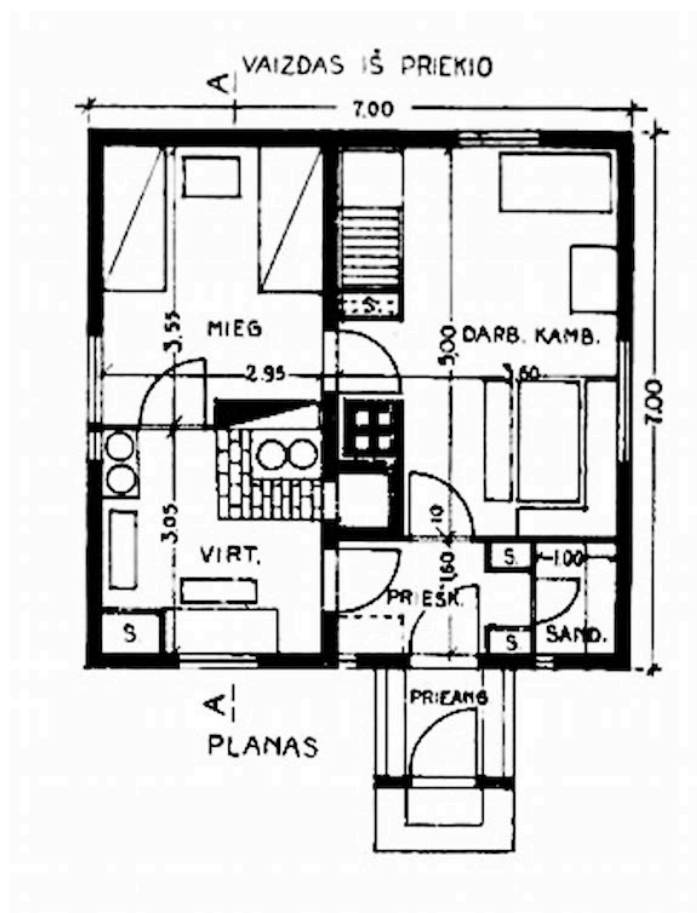
Pav. 112. Miesto gyvenamojo namo terasa. Iš: Švipas, Vladas. Miesto gyvenamieji namai. Jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas. Kaunas: Varpas, 1933, p. 43.

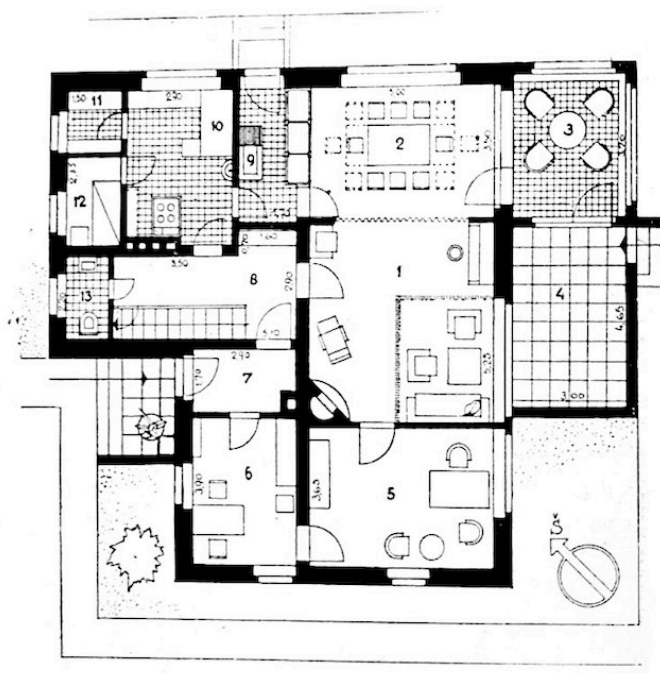
Pav. 113. Kaimo sodybos užstatymas (A – gyvenamasis namas, B – E ūkio trobesiai). Iš: Švipas, Vladas. Kaimo statyba. Ūkininko knygnėlis. Kaunas: Spindulys, 1936, p. 236.

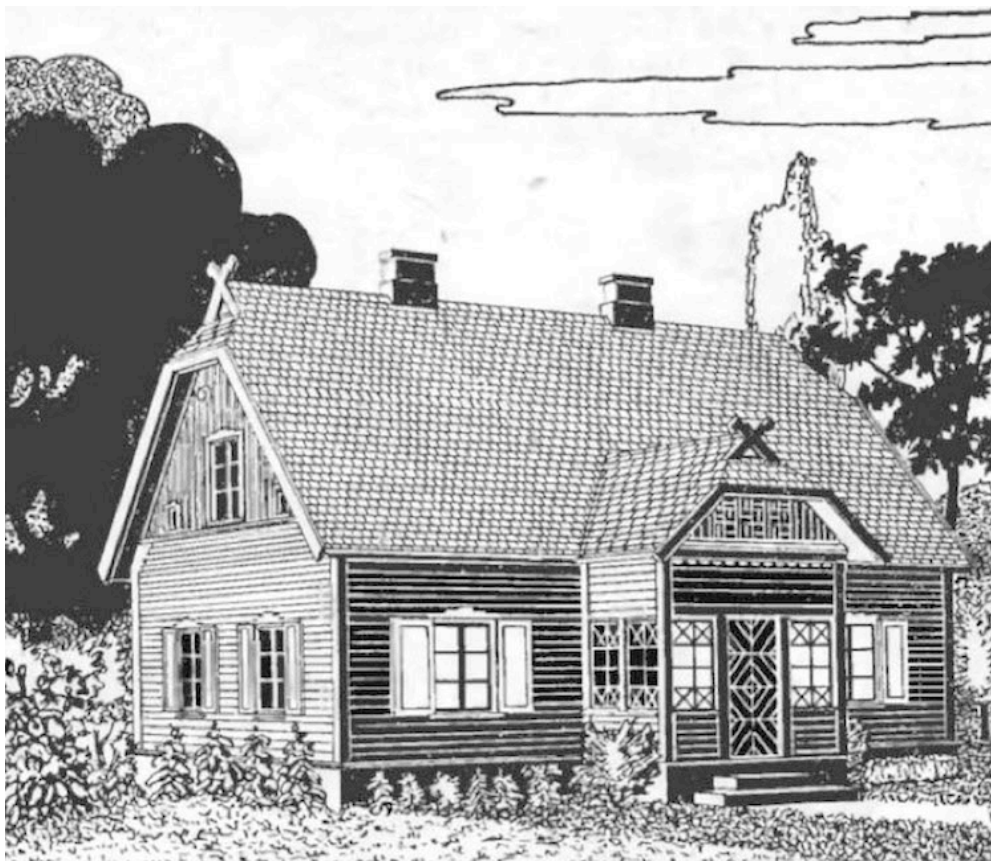
Pav. 114. Minimalaus vienos šeimos namo sklypo planas. Iš: Švipas, Vladas. Miesto gyvenamieji namai. Jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas. Kaunas: Varpas, 1933, p. 127.

Pav. 115. Antrojo tipo gyvenamojo namo pirmo aukšto planas. Iš: Švipas, Vladas. Kaimo statyba. Ūkininko knygynėlis. Kaunas: Spindulys, 1936, p. 113.

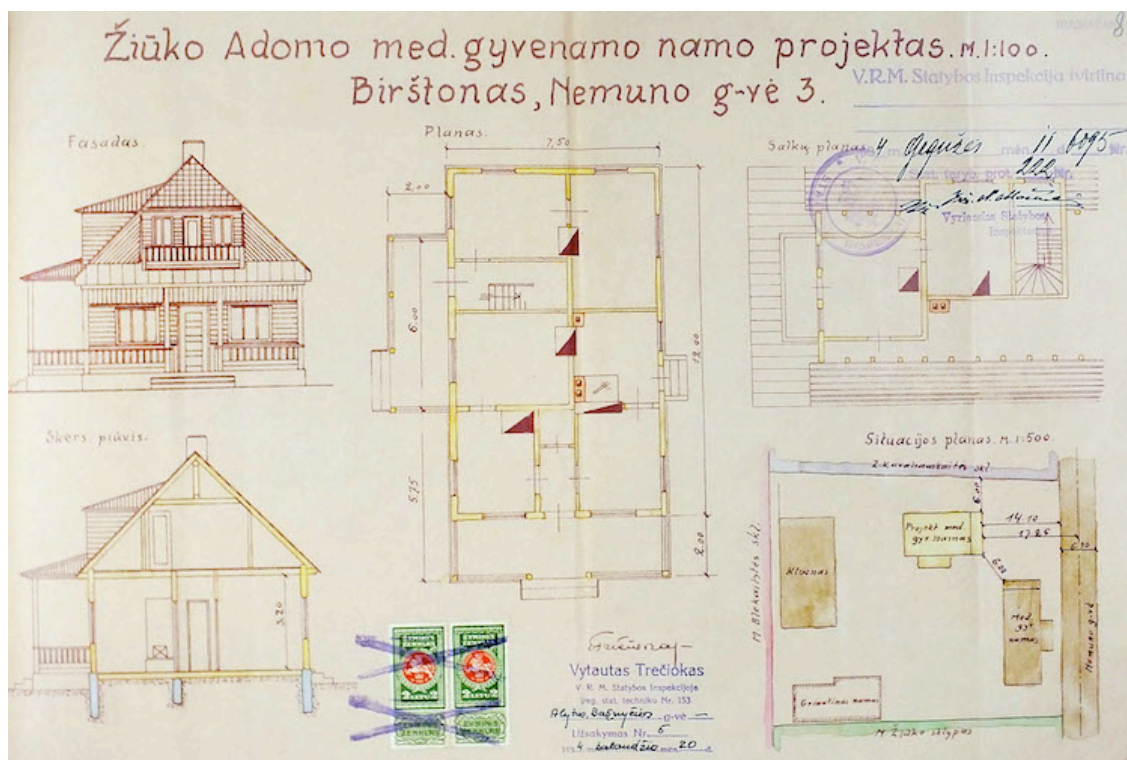
Pav. 116. Gyvenamojo namo pirmo aukšto planas. Iš: Švipas, Vladas. Miesto gyvenamieji namai. Jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas. Kaunas: Varpas, 1933, p. 138.

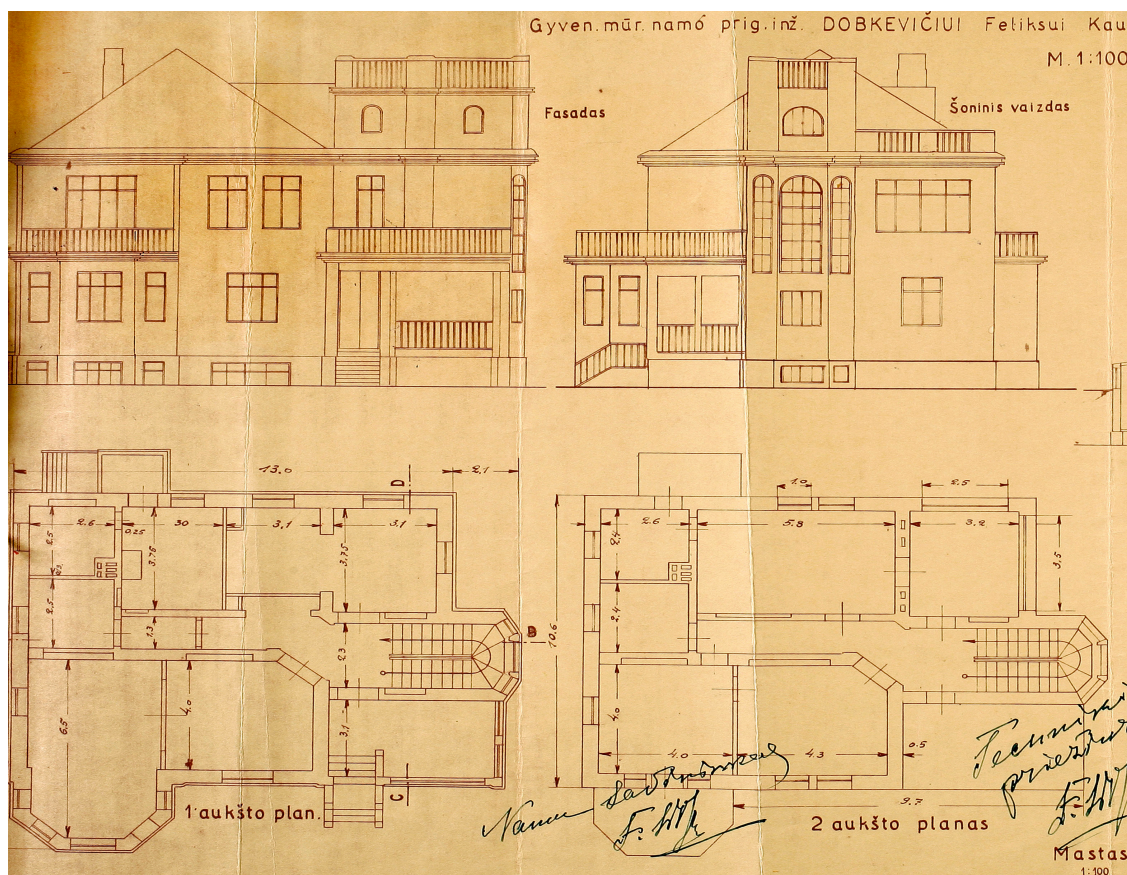
Pav. 117. Šeštojo tipo kaimo gyvenamasis namas. Iš: Švipas, Vladas. Kaimo statyba. Ūkininko knygnėlis. Kaunas: Spindulys, 1936, p. 123.

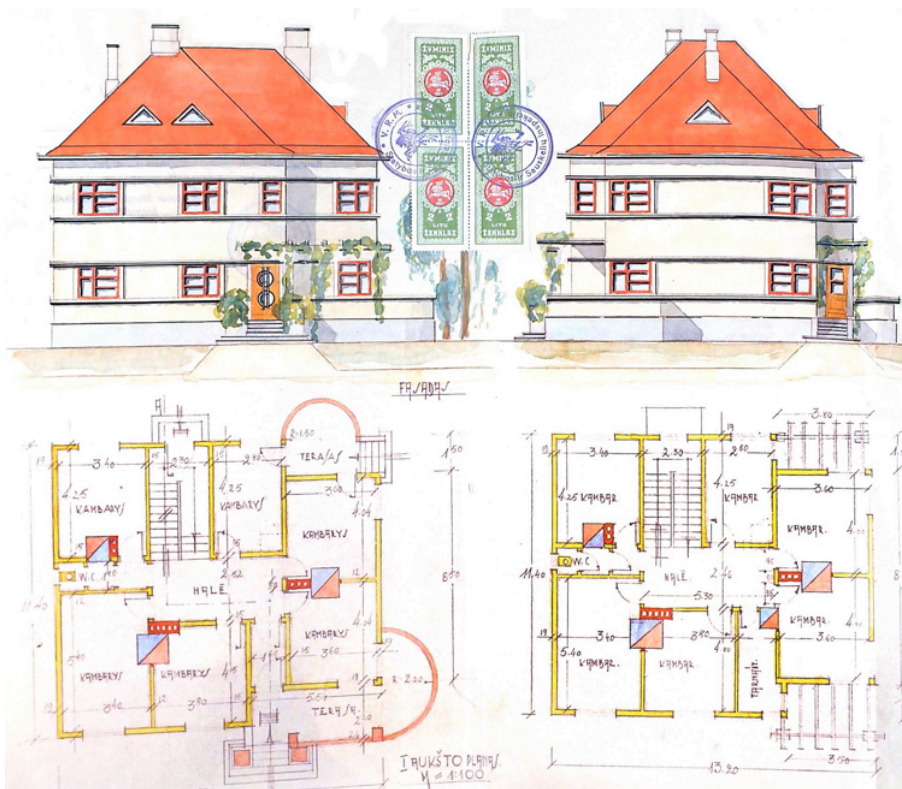
Pav. 118. Gyvenamojo namo projektas nr. 9. Iš: Švipas, Vladas. Miesto gyvenamieji namai. Jiems statomi reikalavimai ir jų projektavimas. Kaunas: Varpas, 1933, p. 143.

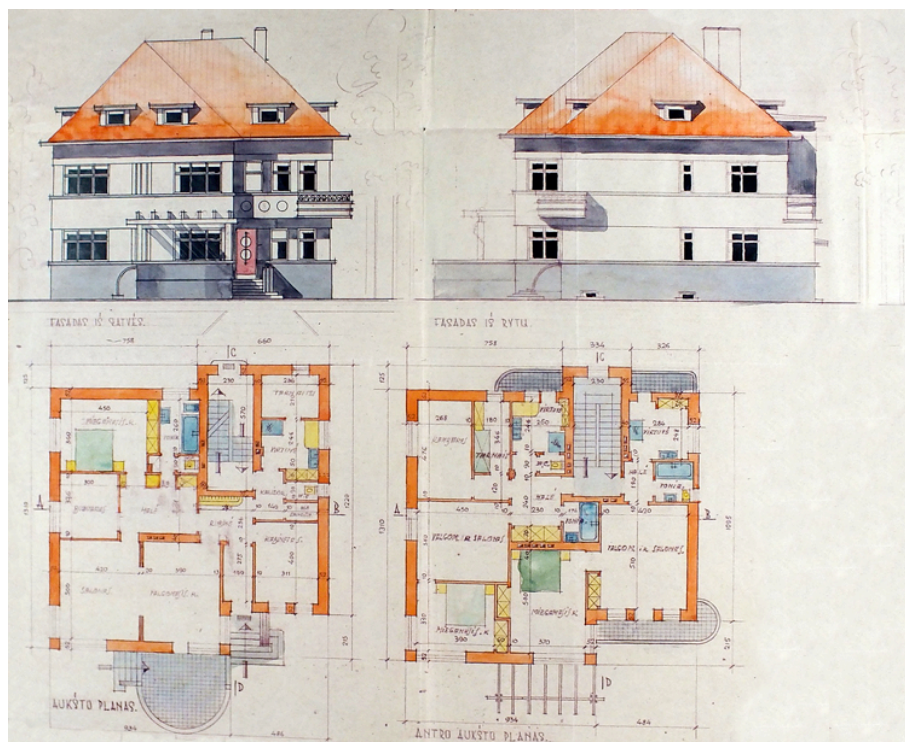
Pav. 119. Žiūko Adomo med. gyvenamo namo projektas Birštone, 1934 m. (techn. Vytautas Trečiokas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 447, l. 81.

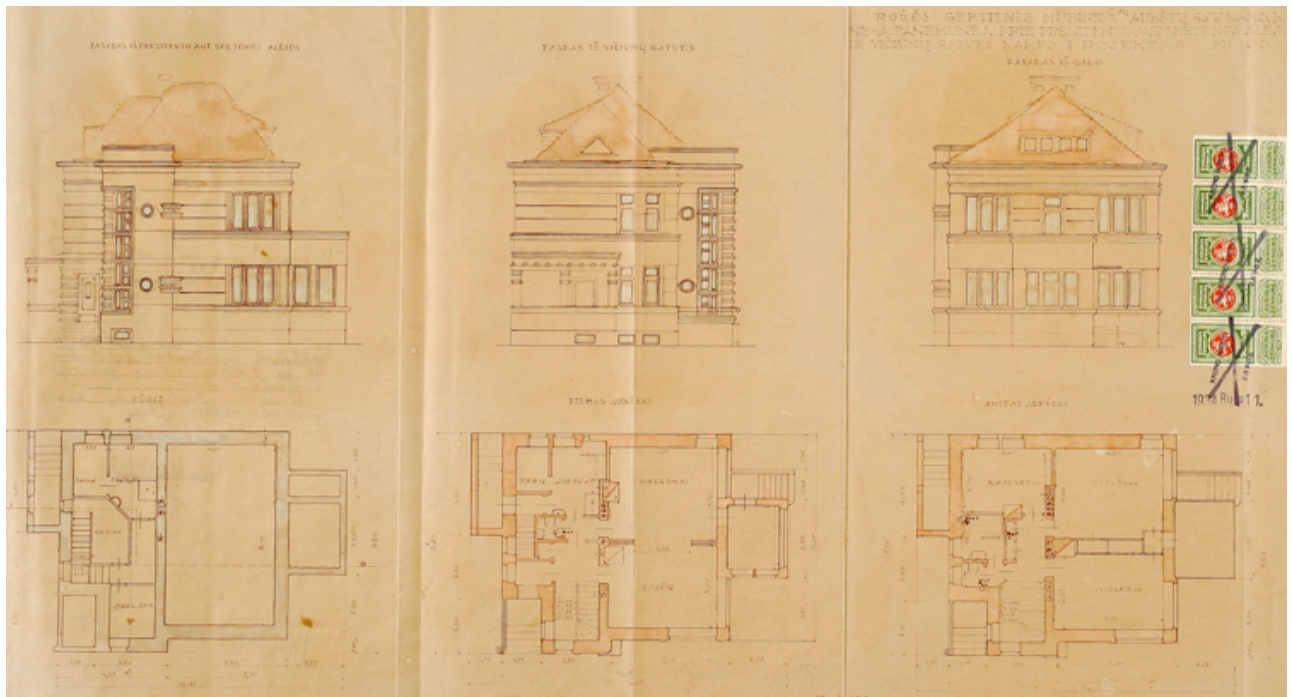
Pav. 120. Felikso Dobkevičiaus gyvenamojo namo projektas A. Panemunėje, 1934 m. (inž. Feliksas Dobkevičius). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450.

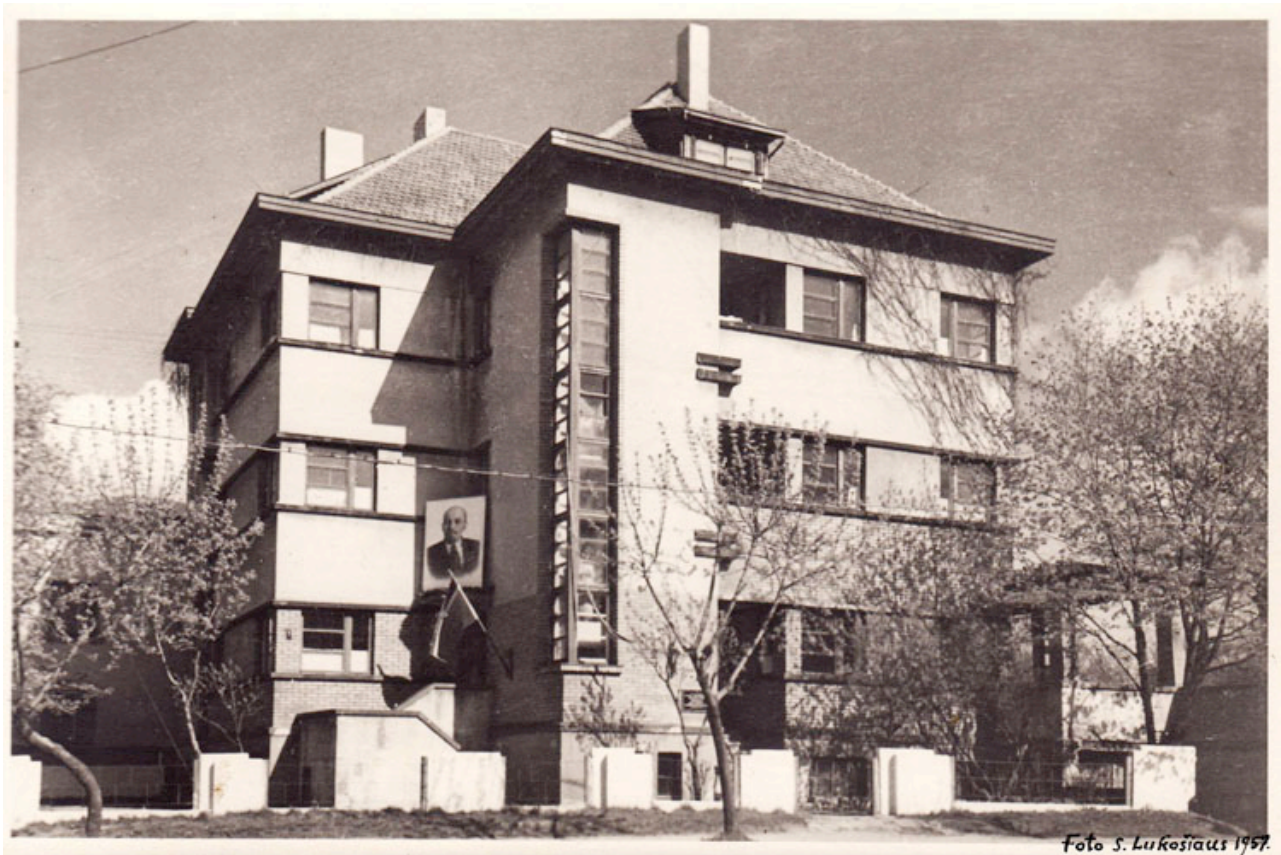
Pav. 121. Pulk. Jakučio Boleslovo mūrinio gyv. namo statomo A. Panemunėje projektas, 1939 m. (arch. Bronius Elsbergas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.

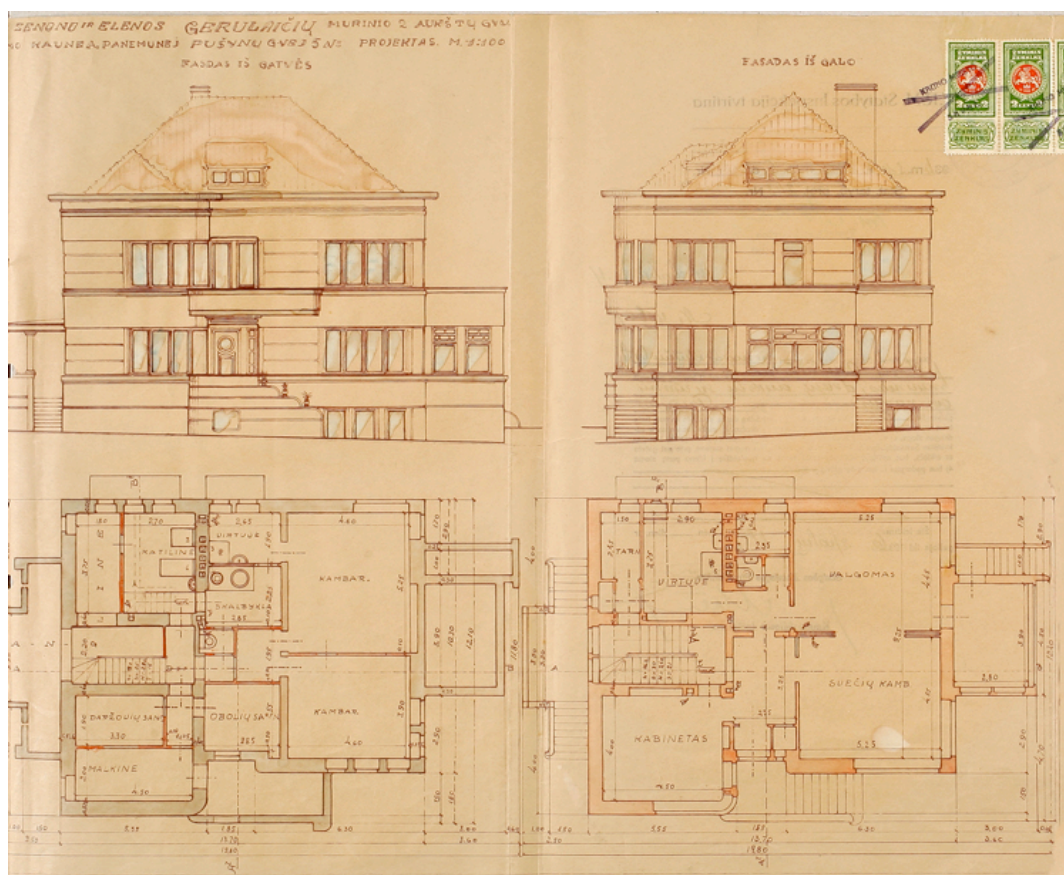
Pav. 122. P. J. Krasausko Birštono miestelyje pastatyti dviejų aukštų medinį namą projektas, 1938 m. (projekto autorius arch. Bronius Elsbergas, braižė techn. Karolis Bertulis). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710, l. 277.

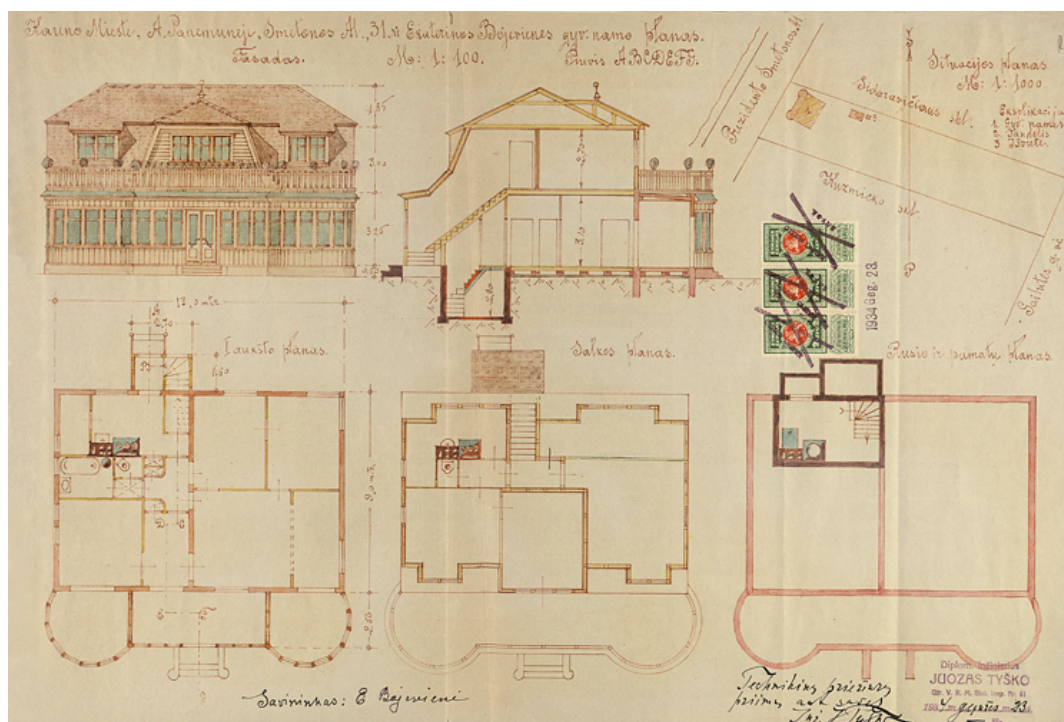
Pav. 123. Rožės Gertienės mūrinio 2-jų aukštų mūrinio gyv. namo A. Panemunėje projektas, 1934 m. (techn. Kazys Dubauskas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450, l. 23.

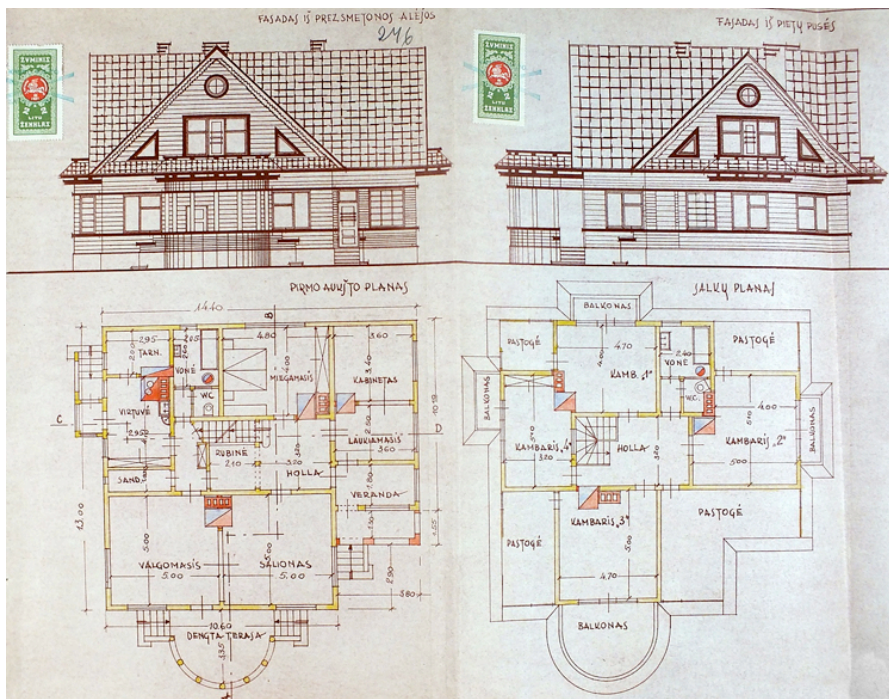
Pav. 124. Elenos Baronienės ir Petro Vysockio gyvenamasis namas Kaune, Sporto g. 2., 1932 m. (arch. Bronius Elsbergas). Nuotr. S. Lukošiaus, 1957 m., KTU ASI archyvas.

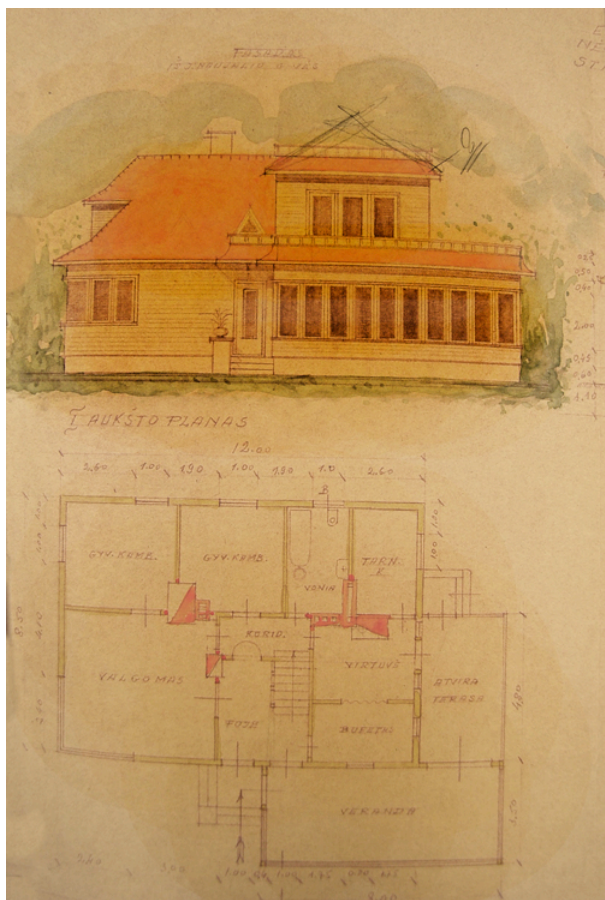
Pav. 125. Zenono ir Elenos Gerulaičių gyvenamojo namo A. Panemunėje projektas, 1934 m. (arch. Kazys Dubauskas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450.

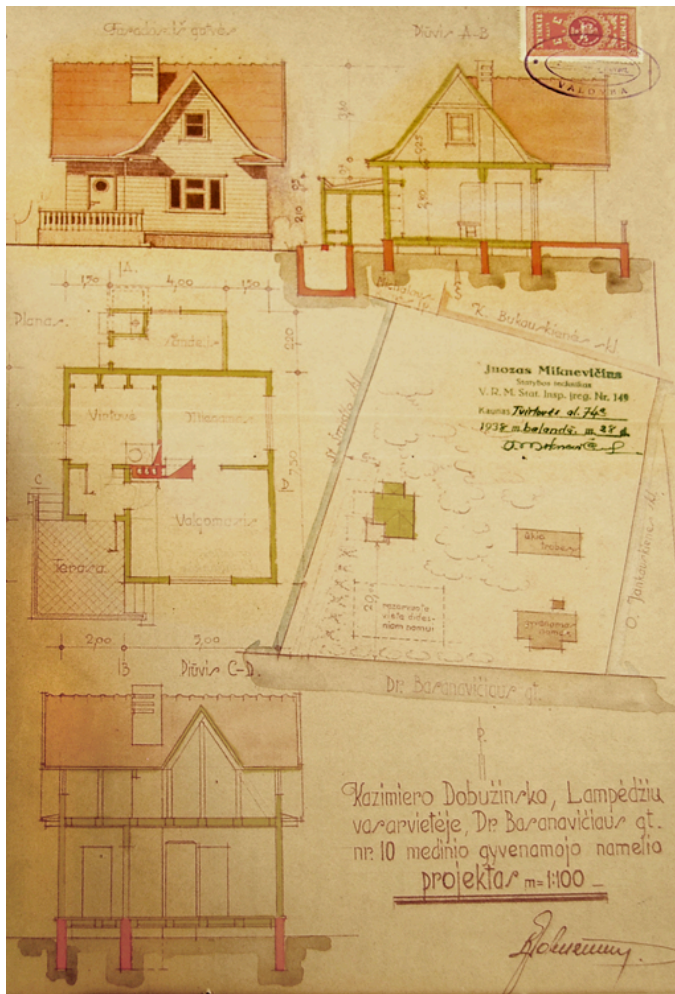
Pav. 126. Ekaterinos Bajovienės gyv. namo A. Planemunėje planas, 1934 m. (inž. Juozas Tyško). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 450, l. 3.

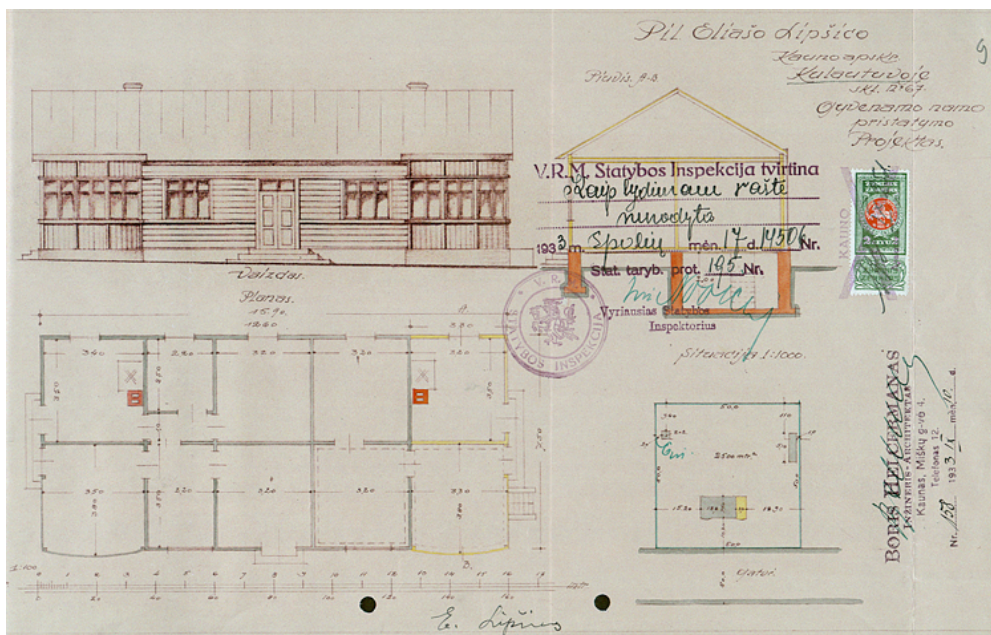
Pav. 127. Pulk. D-ro L. Janulionio medinio gyvenamo namo Panemunėje projektas, 1937 m. (inž. Antanas Gruodys). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 710.

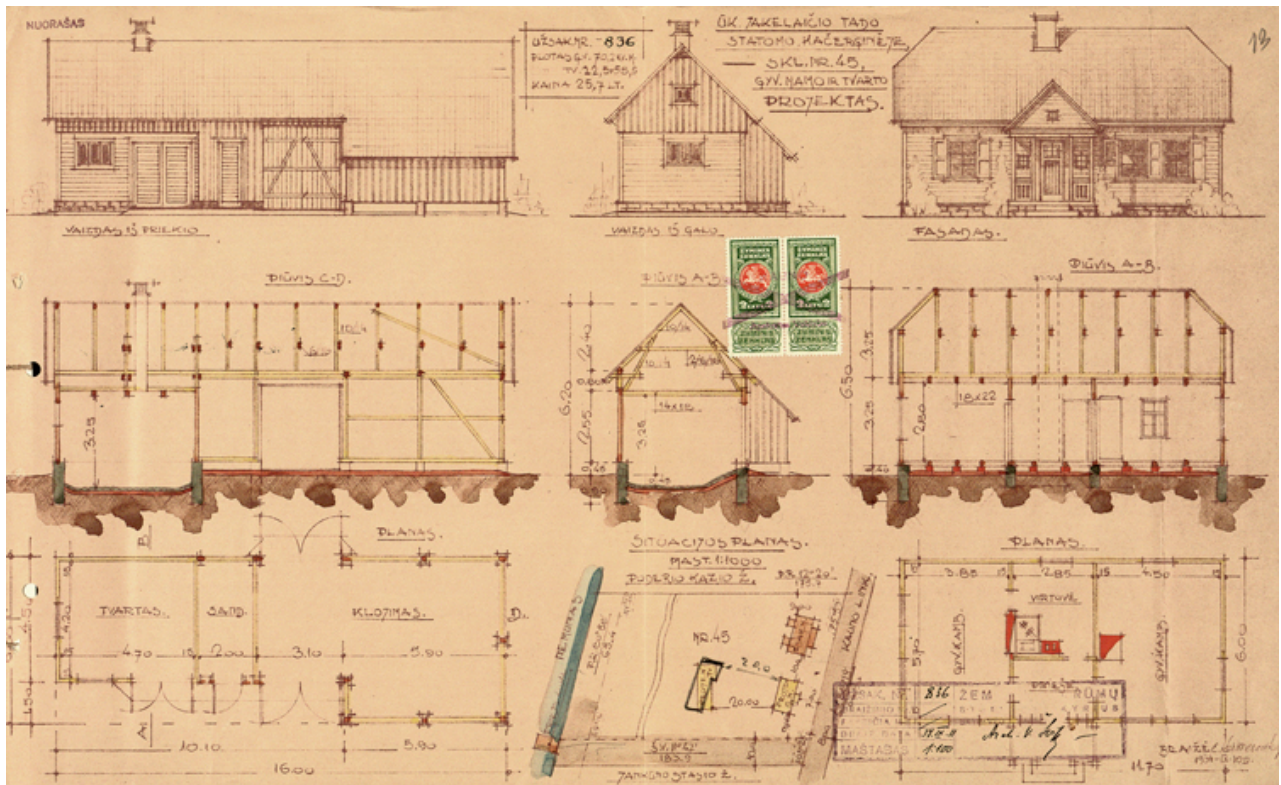
Pav. 128. Elenos Paulauskienės Kačerginės kurorte med. gyvenamo namo projektas, 1939 m. (techn. J. Varneckis). KAA, f. 17, ap. 1, b. 99, l. 102.

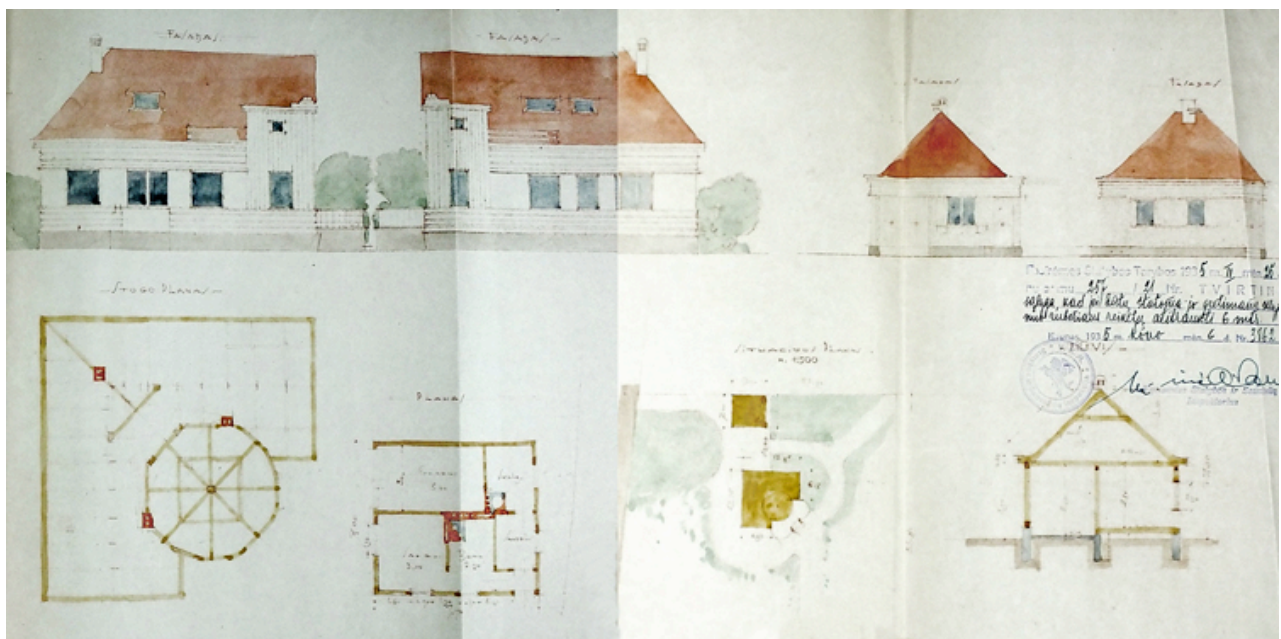
Pav. 129. Kazimiero Dobužinsko Lampėdžių vasarvietėje medinio gyvenamojo namelio projektas, 1938 m. (techn. Juozas Miknevičius). LCVA, KAA, f. 17, ap. 1, b. 80, l. 44.

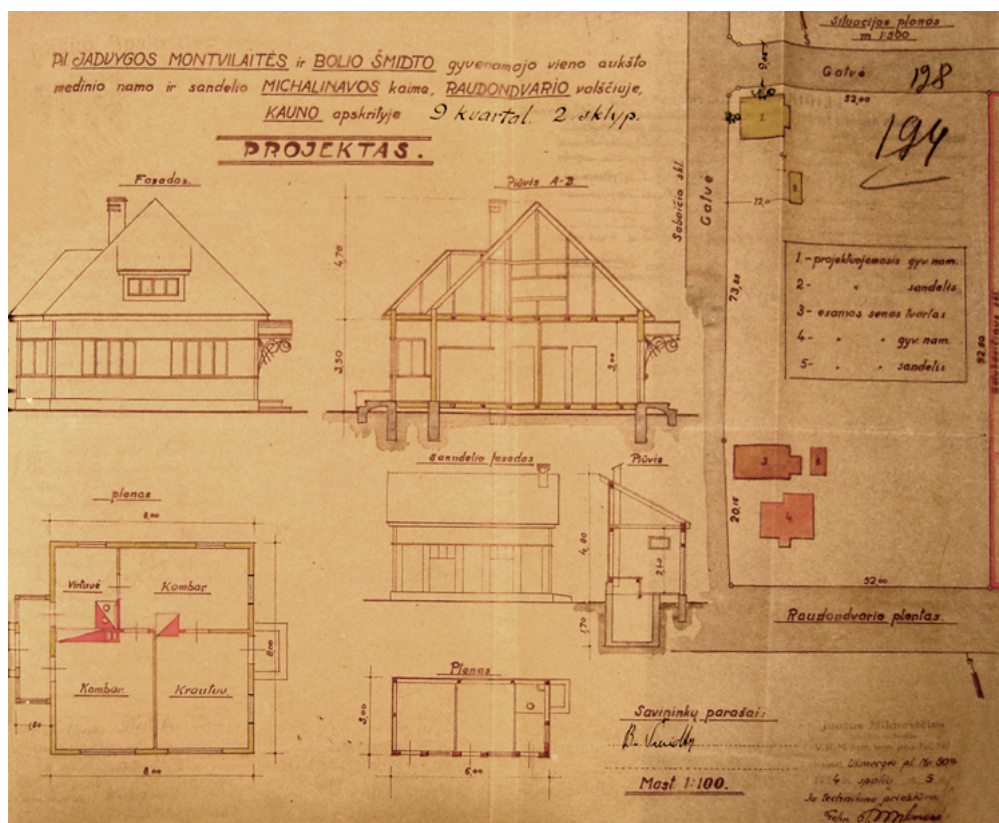
Pav. 130. Elišo Lipšico gyvenamo namo pristatymo projektas Kulautuvoje, 1933 m. (inž. Borisas Helcermanas). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 333, l. 9.

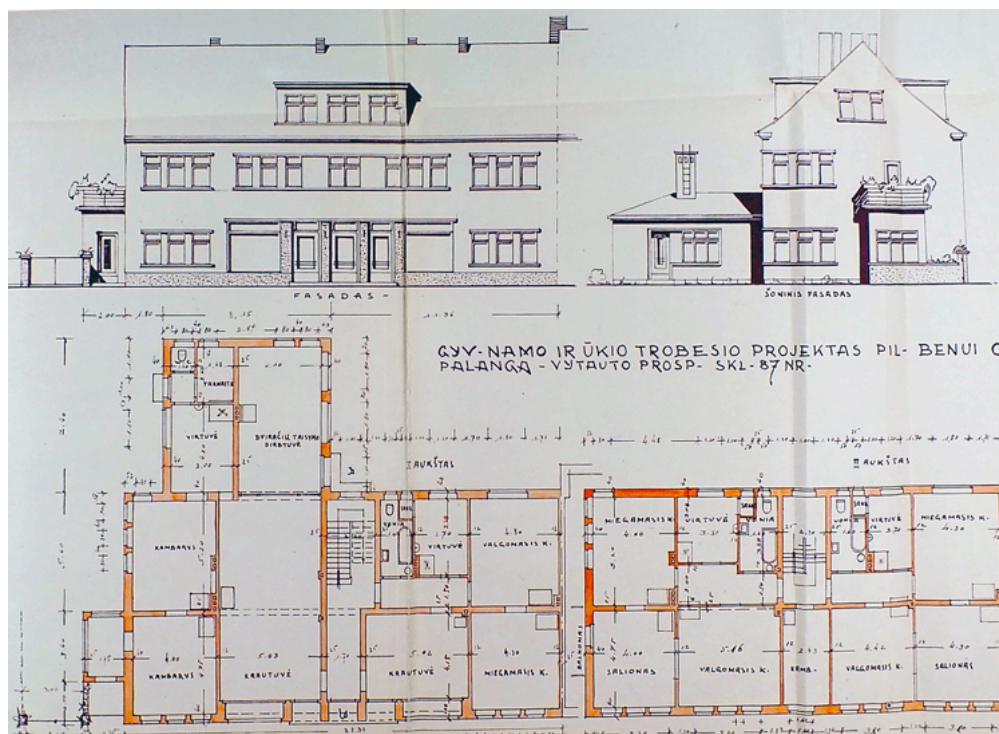
Pav. 131. Jakelaičio Tado statomo Kačerginėje gyv. namo ir tvarto projektas, 1934 m. LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 446, l. 13.

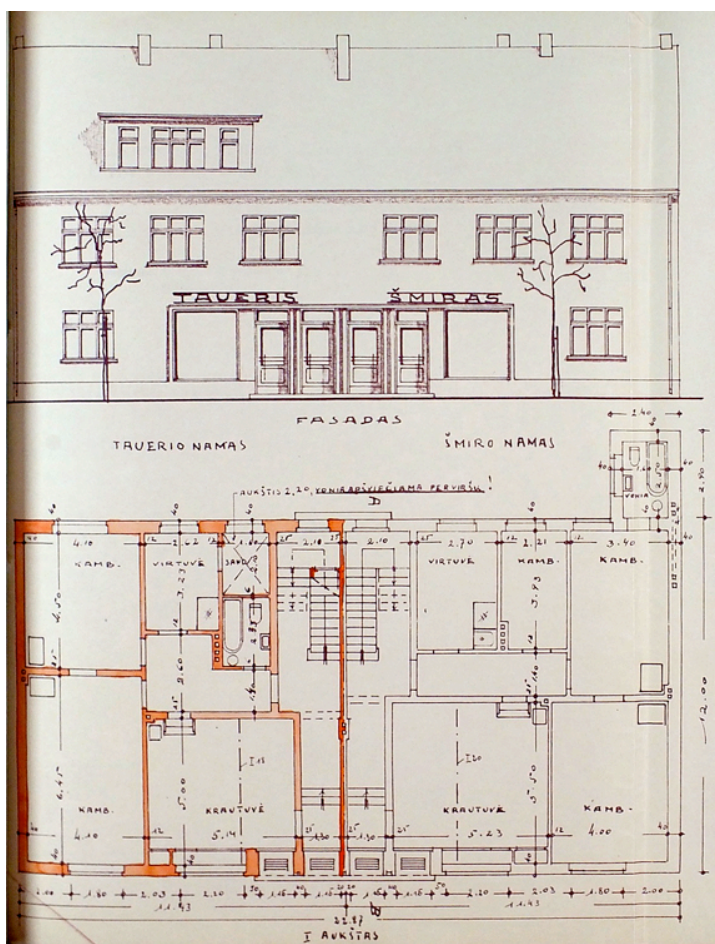
Pav. 132. A. Vaitkevičiaus medinių gyv. namo, sargui buto ir garažo trobesių Kulautuvoj projektas, 1935 m. (inž. Aleksandras Gordevičius). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 567, l. 44.

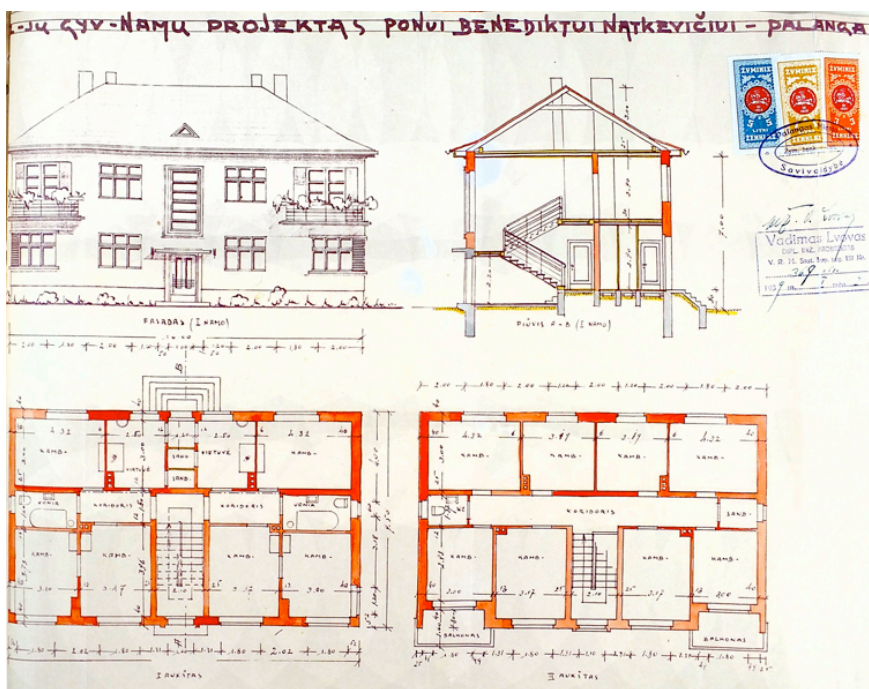
Pav. 133. Jadvygos Montvilaitės ir Bolio Šmidto gyvenamojo medinio namo Lampėdžiuose projektas, 1934 m. (techn. Juozas Miknevičius). KAA, f. 17, ap. 1, b. 80, l. 194.

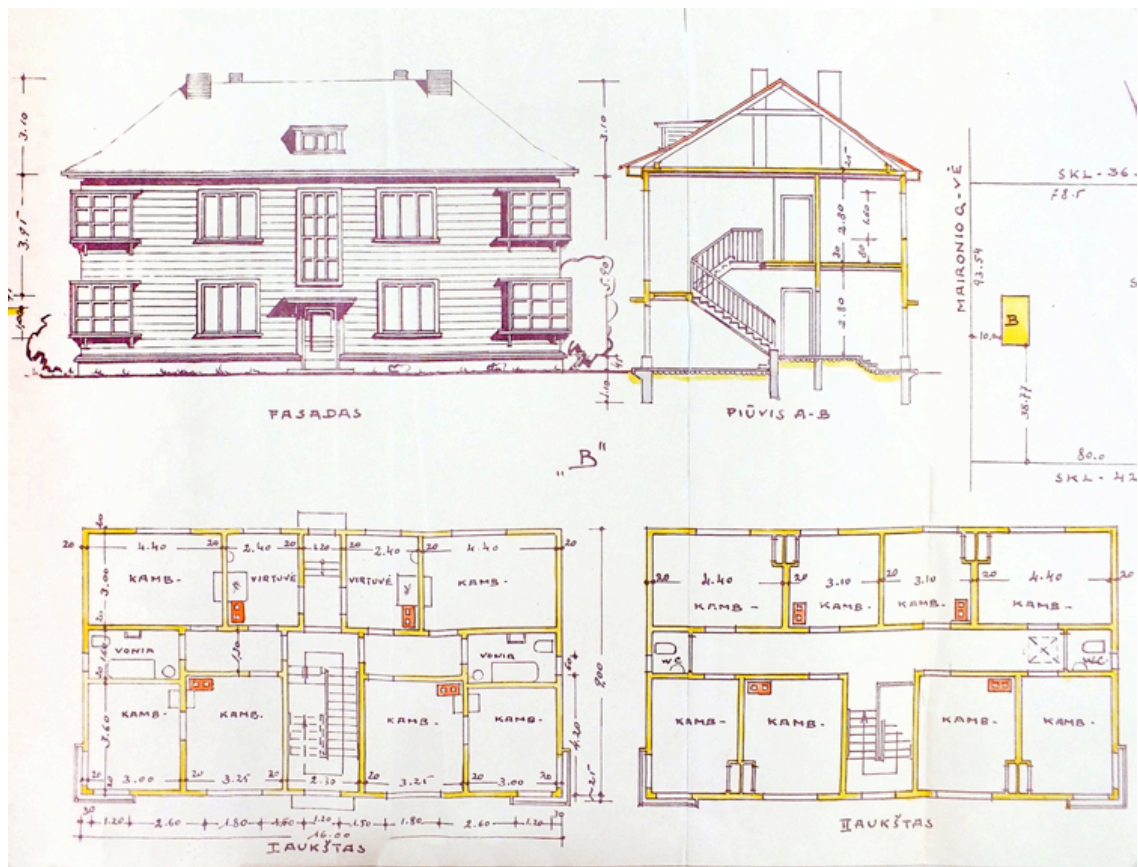
Pav. 134. Gyv. namo projektas Benui Gutmanui Palangoje, Vytauto prospe., 1939 m. (inž. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.

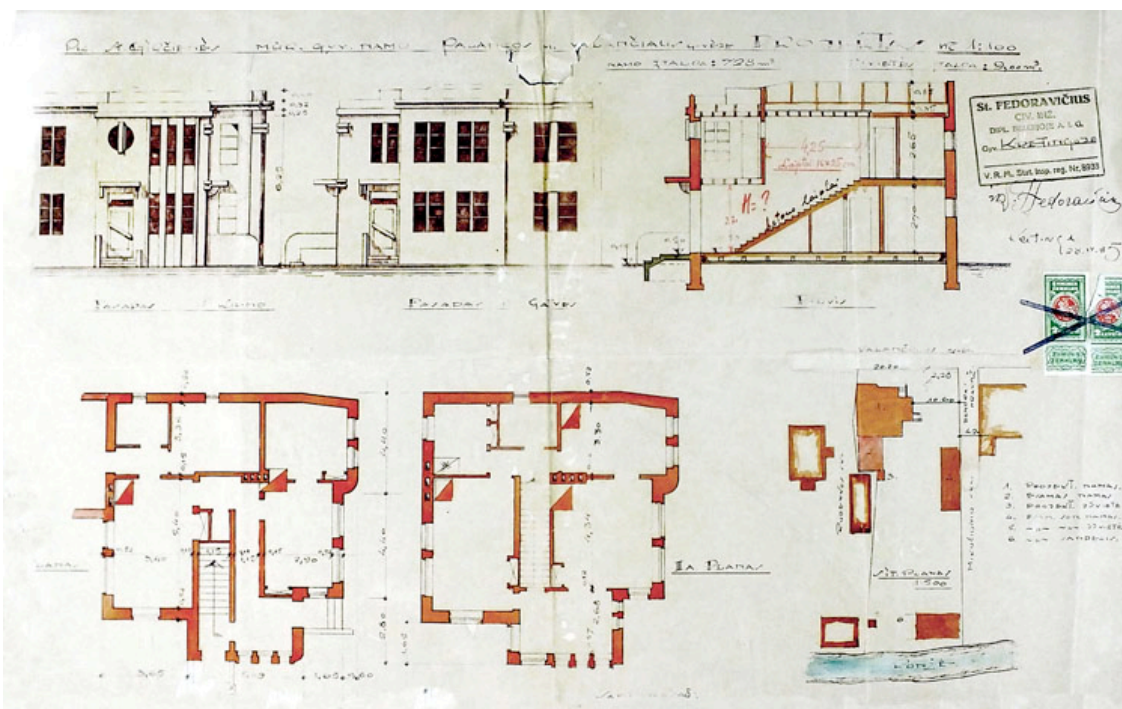
Pav. 135. Tauerio ir Šmironų gyvenamųjų namų projektas Palangoje, Vytauto prospektas, 1939 m. (inž. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.

Pav. 136. Dviejų gyvenamųjų namų projektas Benediktui Natkevičiui Palangoje prie Vytauto gatvės, 1939 m. (inž. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.

Pav. 137. Žilienės Bronislavos gyv. namo projektas Palangoje, Vytauto prosp., 1939 m. (inž. Vadimas Lvovas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218.

Pav. 138. St. Girčienės mūrinio gyv. namo Palangoje projektas, 1935 m. (inž. St. Fedoravičius). LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 571, l. 66.

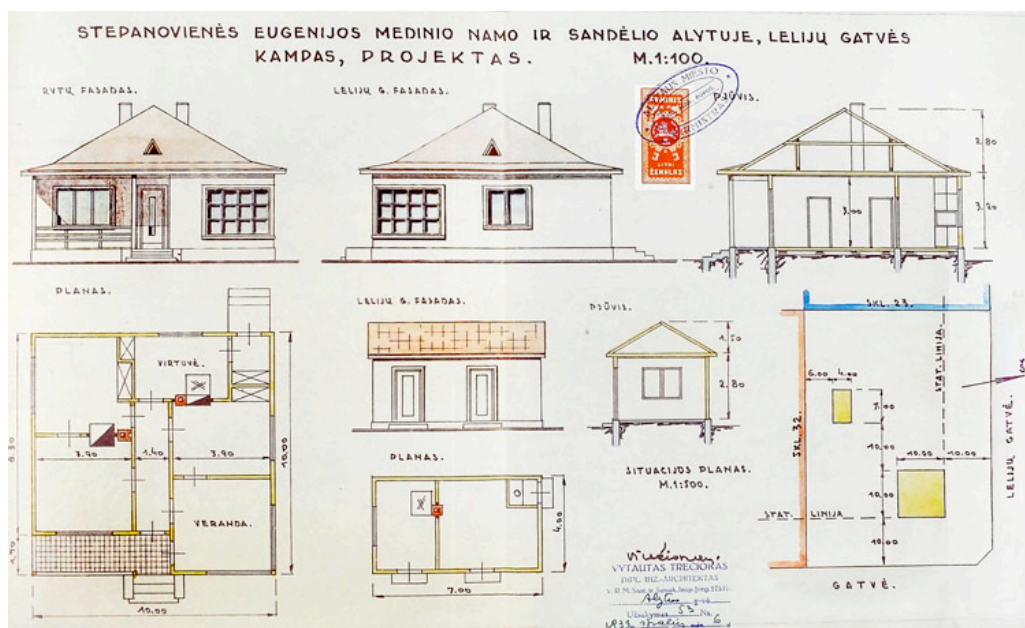

Pav. 139. Tomo Mano vasarnamis Nidoje tarpukariu. Atvirukas iš Vytauto Sinkevičiaus asmeninio rinkinio.

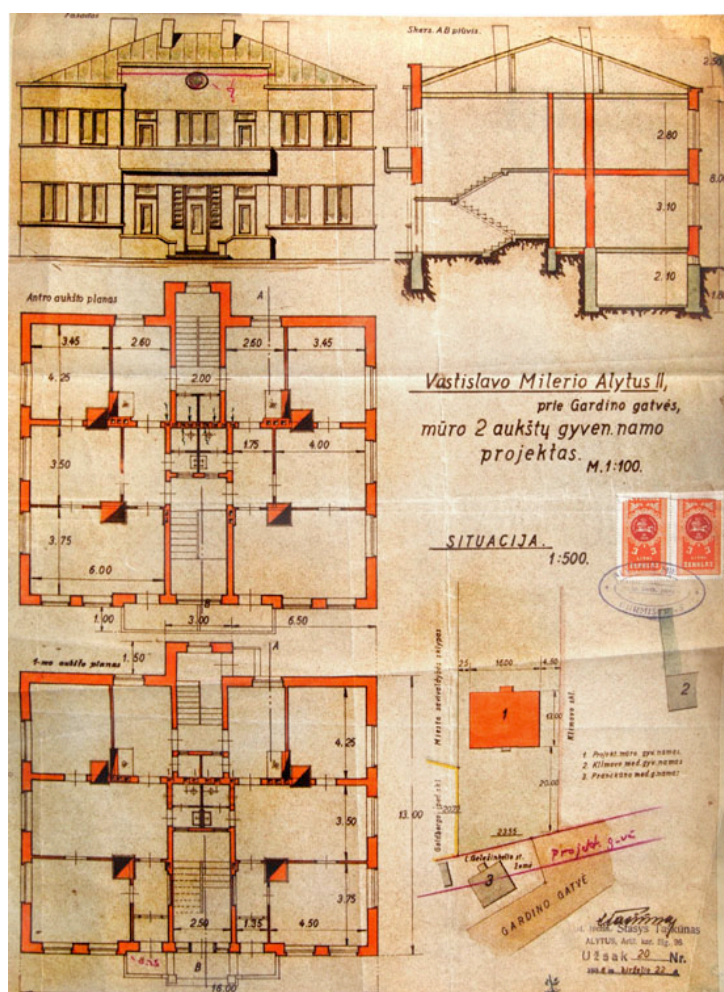

Pav. 140. Nidos vaizdai tarpukariu. Atvirukas iš Vytauto Sinkevičiaus asmeninio rinkinio.

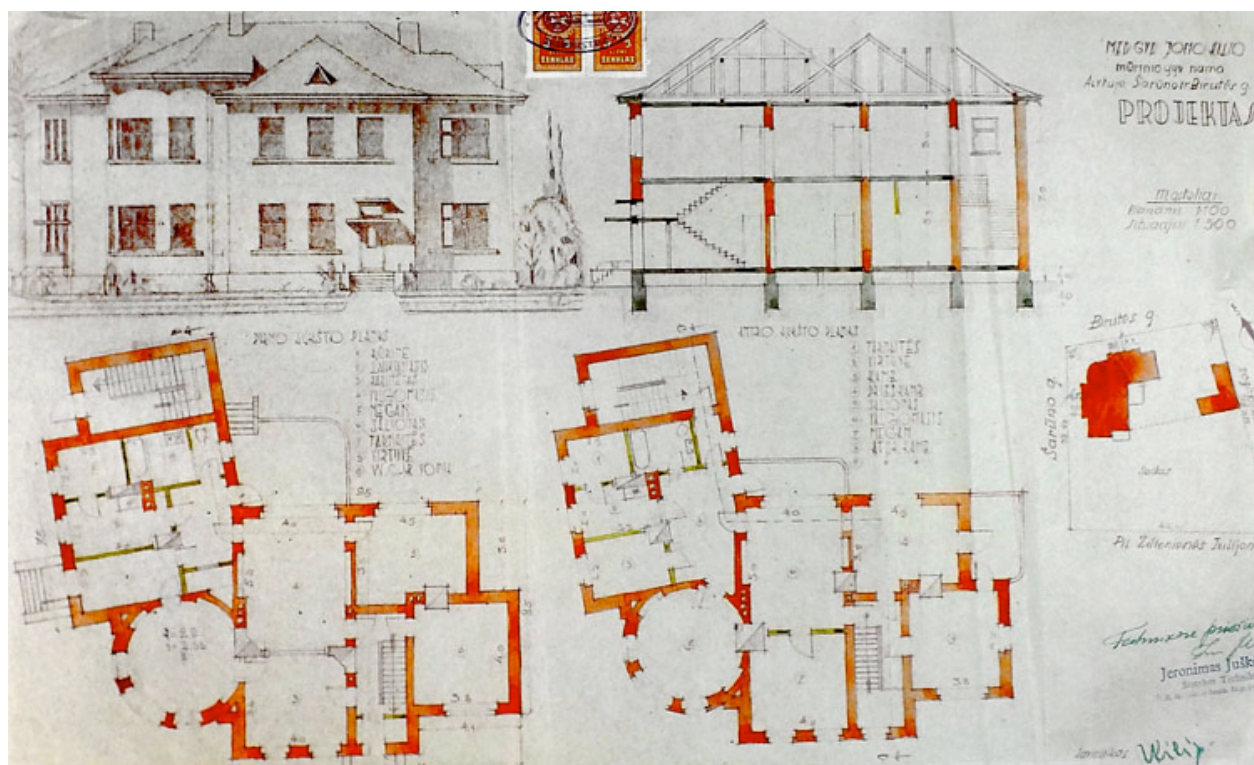

Pav. 143. Eugenijos Stepanovienės medinio namo Alytuje projektas, 1939 m. (inž. Vytautas Trečiokas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 221, l. 29.

Pav. 144. Vastislavo Milerio mūro 2 aukštų gyven. namo projektas Alytuje, 1938 m. (inž. Stasys Taškūnas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 217, l. 72.

Pav. 145. Med. gyd. Jono Kilio mūrinio gyv. namo Alytuje projektas, 1939 m. (techn. Jeronimas Juškėnas). LCVA, f. 1622, ap. 3, b. 218, l. 8